luc verstraete

appeltjes van het meetjesland

Uitgegeven met de steun van

- de Vlaamse Gemeenschap

- het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen

- het Gemeentebestuur van Maldegem

- Comeet

PB1065207

Omslagtekening van Luc Verstraete

Appeltjes van het Meetjesland

JAARBOEK
van het
HISTORISCH GENOOTSCHAP
VAN HET MEETJESLAND
Nr. 60 - 2009

Maldegem
2009

Oscar Lippens: een boeiende persoonlijkheid

Roger BUYCK

Een kranige tachtiger, een onvermoeibaar verteller, een man boordevol interesse voor cultuur en het alledaagse gebeuren, zó iemand voor het voetlicht brengen, is geen gemakkelijke opdracht.

Het was op een zonnige namiddag dat wij voor de eerste maal luisterden naar het levensverhaal van Oscar. Inderdaad, bij Oscar moet je geen vragenreeks voorleggen, tussendoor geen details over algemeenheden verlangen. Eén vraag is voldoende en de sluizen van het verleden worden geopend. Luisteren is nu de boodschap en uit de overvloed aan gegevens af en toe een idee noteren voor latere verwerking.
"*Ik ben geboren te Eeklo op 21 mei 1921 in de Hospitaalstraat*", zo begint hij zijn levensverhaal. Zijn vader was afkomstig uit Eeklo en oefende op latere leeftijd het beroep uit van *mekanieker-reiziger* bij de firma Lataire; zijn moeder was poetsvrouw bij De Post in Eeklo. Omwille van de beroepsactiviteiten van zijn beide ouders werd hij grootgebracht bij zijn grootouders. Tijdens zijn prille jeugd leerde hij lezen bij zijn grootmoeder die hem als 6-jarige al spellend leerde lezen uit een volksboek met grote letters: "*Frans de Voddenraper*". Toen hij dan bij de Broeders van Liefde zijn eerste stappen in het onderwijs zette, kwam hij tot de verrassende vaststelling dat zijn medeleerlingen nog de eerste beginselen van het lezen moesten leren, terwijl hijzelf reeds teksten kon lezen "*in het Eeklo's dialect*".
Zijn herinneringen aan het tweede leerjaar worden voornamelijk beheerst door de figuur van meester Vrombout die er toen niet voor terugschrok om stoute leerlingen hardhandig met een liniaal op de vingers te tikken. En zoals het toen de gewoonte was, startte elke lesdag met het gebed, gevolgd door het memoriseren van de tafels van vermenigvuldiging.

Na de lagere school in Eeklo trok Oscar naar Zelzate bij de Broeders van Liefde, waar hij zijn middelbare studies afwerkte. In het vooruitzicht van latere beroepen, volgde hij na de gewone lessen van het dagonderricht nog lessen Duits, Engels en dactylografie. Oscar was een flinke en ambitieuze leerling en al op 26 september 1938 legde hij een examen af dat toegang verschafte tot de functie van klerk. Reeds in 1939 begon hij zijn loopbaan als *schrijver op proef* bij de afdeling *Directe Belastingen* te Antwerpen. Aangezien de afstand van Antwerpen naar Eeklo in die tijd veel te groot was voor dagelijks heen- en weergerij, huurde hij vanaf 1 juni 1939 een kamer in een *kosthuis voor heren en studenten* op de Frankrijklei te Antwerpen.
Maar Oscar wou hogerop en deed mee aan een examen voor de functie van technisch klerk, waarin hij succesvol slaagde. Een volgende stap was het ambt van verificateur, een job die hij aanvankelijk uitoefende in Antwerpen, dat hij vanaf 1953 verwisselde voor Eeklo. Vanaf 1939 tot 1971 had hij zijn werk gedaan als *beambte*; vanaf laatstgenoemd jaar tot 1981 mocht hij zich *ambtenaar* noemen en eindigde hij zijn loopbaan als *Ere-ontvanger der Belastingen.*

Oscar was echter niet alleen in zijn beroep geïnteresseerd; ook op politiek en sociaal vlak liet hij zich graag gelden. Vanaf 1953 tot 1976 was hij bestuurslid van de COO te Lembeke en vanaf 1976 tot 1982 van haar opvolger, het OCMW. Vanaf 1983 tot 1988 was hij gemeenteraadslid van Lembeke-Kaprijke en ondertussen vond hij ook nog de tijd om een van de

medestichters te worden van het VVV-Lembeke; tevens werd hij ere-voorzitter van het Bardelaremuseum.
Ook van officiële zijde mocht hij zich verheugen in de waardering van zijn werk en van zijn inzet: naast een *Burgerlijke Medaille* en een *Burgerlijk Kruis 1e klas* werd hij ook *Officier in de orde van Leopold II* en *Officier in de Kroonorde*, meteen de hoogste onderscheiding.

De studie van het verleden en de cultuur in het algemeen waren voor Oscar een boeiende aanvulling voor de eerder technische kant van zijn beroep. Al tijdens de late jaren veertig van de 20ste eeuw was hij lid geworden van het VOBOV (Verbond voor Oudheidkundig Bodemonderzoek Oost-Vlaanderen). Zijn belangstelling voor de archeologie resulteerde in 1951 in een artikel "*Voorhistorische vondsten in het Meetjesland*", dat in het derde jaarboek van het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland* werd gepubliceerd. Mede door dit artikel werd de interesse voor verdere exploratie gestimuleerd door wijlen Achiel De Vos die Oscar in contact bracht met Jacques Semay, het startsein voor een jarenlange vruchtbare periode van luchtopnames in samenwerking met de Rijksuniversiteit van Gent.
Maar Oscar beperkte zich niet tot alleen maar de archeologie. De heemkunde in al haar aspecten boeide hem uitermate en dit verklaart dan ook dat na een aantal jaren lidmaatschap van het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland* hij in 1958 in het bestuur werd opgenomen om via pers en andere publicitaire bronnen aan dit genootschap meer uitstraling te geven. Toen in 1964 apotheker Ryckaert als penningmeester van dit bestuur ontslag nam, was hij de gedroomde opvolger om het financieel beheer in de juiste banen te leiden en deze taak bleef hij waarnemen tot het jaar 1998. In dit laatste jaar gaf hij de fakkel door aan zijn opvolger, Erik de Smet, die helaas door een veel te vroeg overlijden een grote leegte achterliet. Penningmeester is Oscar niet meer; lid van het bestuur blijft hij wel en hij is trouwens nog altijd een van de meest welbespraakte leden ervan.

Hoe boeiend de geschiedenis van het verleden voor hem ook was en is, toch blijft de schilderkunst een onmisbare schakel in zijn zo druk bezette leven. Hij is niet enkel een bewonderaar van schilderijen, maar evenzeer een jarenlange beoefenaar van de schilderkunst. En de interesse voor deze hobby uitte zich zeer vroeg.
Toen in 1930 in Eeklo een tentoonstelling werd gehouden van het werk van Eeklose schilders, was Oscar nog maar 9 jaar oud. En precies rond dit tijdstip trok hij – onder invloed van een oudere neef die zich als amateur bezig hield met schilderen – na de school naar de academie om zijn eerste onderricht te krijgen in verband met tekenen en schilderen. "*Het was niet veel zaaks*", zo vertelt hij, "*In het eerste jaar hadden we slechts een flesje water, een vod en krijt nodig; in het tweede jaar moesten we geometrische lichamen tekenen en in het derde jaar kregen we de eerste beginselen van aquarel*". Veel moeten we ons hiervan niet voorstellen, want zo zegt hij, "*Wij speelden meer en haalden meer kattenkwaad uit*

dan de oudere jongens die zich daar voorbereidden op hun later beroep als meubelmaker".

Vanaf eind de jaren tachtig begon Oscar een tweede maal, maar deze keer ernstig en doordacht, aan zijn kunstopleiding. De interesse was er, als gepensioneerde was er nu ook ruim de tijd en hij startte zijn kunstopleiding tijdens het jaar 1987-1988 aan de kunstacademie van Eeklo. Tekenen, schilderen, boetseren en enkele etsen vulden er de avondlessen tijdens het eerste jaar. Vanaf het tweede jaar was één les voorbehouden voor de "*leerlingen van de derde leeftijd*" en een tweede les samen met de gewone leerlingen. En op zondagmorgen werd er getekend naar levend model.
De microbe voor het eigenhandig schilderen en de interesse voor het werk van anderen in galerijen en exposities gingen hand in hand. Toen onder leiding van wijlen Frans De Vliegher de *Kunstkring van de Academie* werd opgericht en tentoonstellingen werden georganiseerd met onder meer *"Overleden Eeklose schilders"*, *"150 jaar Academie"* en "*Kunst in Eeklo's bezit*" was Oscar er als de kippen bij om rondleidingen te geven en zelfs in te staan voor de bewaking van 6.30 u 's morgens tot 12. 30 u 's middags.

Het schilderen werd een deel van zijn leven: schilderijen zien, maar nog veel meer zelf schilderen, hebben van zijn woning een soort museum gemaakt, een verzameling van eigen werk en van dit van anderen, waarvoor geen officiële bezoekuren staan aangeduid, maar waarvan ik een dankbare toeschouwer mocht zijn in gezelschap van een bescheiden, maar boeiend kunstenaar.

Armoede en armenzorg in Lembeke (1646-1792)

Roger BUYCK

INLEIDING

Armoede is een eeuwenoud verschijnsel en kwam voor in elke samenleving. Wanneer we ons terrein beperken tot de Zuidelijke Nederlanden, dan zien wij dat in de loop van de 12de en 13de eeuw er in de steden instellingen waren die zich met de zorg van de noodlijdenden bezighielden, met name de *godshuizen* of *dissen*. Deze waren ontstaan uit de mildheid van de gegoede burgers die hiertoe ook wel waren aangespoord door hun zorg voor het hiernamaals. En aangezien deze armenzorg parochiaal was ingericht, waren er armendissen die rijkelijk voorzien waren, maar waren er ook die financieel niet over de nodige middelen beschikten. Naarmate de tijd vorderde, kregen we tijdens de Late Middeleeuwen te maken met een demografische groei enerzijds en een dalende economie anderzijds, zodat het aantal noodlijdenden steeds groter werd. Een systematische en grondige aanpak van het probleem werd dan ook een eerste vereiste. Niet enkel de Kerk? maar ook het wereldlijke gezag zou zich vanaf het tweede kwart van de 16de eeuw met deze problematiek bezighouden. En het resultaat was dat op 7 oktober 1531 door keizer Karel V een ordonnantie werd uitgevaardigd waarin de reorganisatie van de armenzorg in de Nederlanden werd afgekondigd. Met deze hervorming werden de fondsen van de verschillende dissen en liefdadigheidsinstellingen van een stad in één centraal fonds bijeengebracht dat in zijn ordonnantie de naam droeg van *Ghemeene Beurse*. Naast de vroegere benamingen *Tafels van de H. Geest* en *Heilig Gee*stmeesters verschenen nu ook de begrippen *Ghemeene Beurse* en *Aermmeesters*.

Of dit alles nu ook het geval was voor Lembeke, blijft een open vraag. Bij gebrek aan bewaard gebleven kerkelijk archief uit de 16de eeuw – meer bepaald in verband met de armenzorg – hebben wij het raden ernaar. Voor de 17de en 18de eeuw ligt de situatie heel wat gunstiger, aangezien de armenrekeningen – dé archiefbron bij uitstek voor deze problematiek – voor meer dan 95 % bewaard zijn gebleven.

DE ARMENZORG IN LEMBEKE

Voor het bestuderen van de armoede en de daarmee gepaard gaande armenzorg in een parochie, zijn de armenrekeningen een onmisbare bron. Dat er in Lembeke tijdens de 17de en de 18de eeuw noodlijdenden waren, is vanzelfsprekend. Hoeveel het er waren en hoe dit aantal evolueerde in de loop van deze beide eeuwen is slechts bij benadering vast te stellen. Het waarom van deze vage omschrijving is inherent verbonden aan de inhoud en de samenstelling van de armenrekeningen. Bij nader toezien kan men een armenrekening vergelijken met een stadsrekening of *prochierekening* uit dezelfde periode. Grosso modo gaat het immers in beide gevallen om een gedetailleerde verantwoording van de ontvangsten en de uitgaven. Uiteraard zijn de vermelde posten verschillend; toch gaat het in beide gevallen voor een overgroot deel om steeds dezelfde terugkerende items.
Zeer eenvoudig samengevat bestaat een armenrekening uit drie delen: vooreerst de presentatie van de rekening door de ontvanger, vervolgens een overzicht van de ontvangsten en uiteindelijk de verantwoording voor de uitgaven.

1. DE PRESENTATIE

Bij de presentatie kunnen we onderscheid maken tussen twee verschillende versies. Een eerste versie is de aanhef van de armenrekening door de ontvanger. Als voorbeeld kozen we de armenrekening die op 2 oktober 1670 in auditie kwam:

"Rekenynghe, bewijs ende reliqua die bij desen es doende ende overghevende Pieter de Gaudissebois in de qualiteyt als ontvangher vande goederen ende incomsten vanden ghemeenen Aermen der prochie ende heerlichede van Lembeke ende dat van de handelynghe ende administratie die hij ter causen voorschreven heeft ghehadt ende ghenomen tsedert tdoen van de leste rekenynghe in daten den 18en septembre 1668 dit aen Mher Pieter vander Haeghen rudder, heere van tselve Lembeke etc. alles in ponden, schellynghen grooten zoo hiernaer is volghende" [1].

Deze versie werd vooraf klaargemaakt door de griffier en is de aanhef van elke armenrekening in de loop van hogergenoemde eeuwen. Tijdens de auditie van de rekening werd echter een tweede versie genoteerd, waarbij de namen van de aanwezigen in een bepaalde hiërarchische volgorde aan bod kwamen. Bij de auditie van 2 oktober 1670 luidde deze als volgt:

"Ghepresenteert in auditie bijden rendant in persoone aen Mher Pieter vander Haeghen, rudder, heere deser prochie van lembeke, Marckeghem etc. ter presentie van heer ende meester Joannes Goedsseels pastoir van tvoornoemde lembeke, dheer Laureyns de Wulf balliu, deersaeme Jaecques van Waes burchmeestere, Pieter Dhaese, Pieter Standaert,

Jan Beck, Pieter Betssens, Bartholomeus Soetaert ende Jooris van Waes, scepenen"[2].

Opnieuw horen we als eerste persoon de naam van de heer van Lembeke, maar nu volgen nog de namen van diegenen die er ook bij aanwezig waren met de vermelding "*ter presentie*". Zij mogen er bij zijn, maar hebben blijkbaar geen echte inspraak.
Bij de auditie van de armenrekening op 8 februari 1694 rezen er echter problemen, want nu luidde de tekst heel anders:

"*Ghepresenteert in auditie bij Joos de Coeyere, doender deser aen heer ende meester Joannes Franchois Kerremans, deken der Christenheyt van Ardenborch, voorts aen dheer Bouduyn Wauters, greffier deser prochie machtich bij speciale procuratie aen hem ten effecte naerschreven verleent by Jor Louis vander Haeghen, heer van Lembeke mitsgaeders heer ende meester Guilielmus Kerremans presbiter deservitor deser prochie, voorts ten overstaene van d'eersaeme Jooris Standaert burchmeester, Gabreel de Wulf, Andries Poppe ende Guillaeme van Acker, schepenen, ter presentie van Jan de Zutter aermmeester ende sustineert den voorseiden Wauters in desen te moeten voorengestelt worden als representeerene de plaetse vanden heer deser prochie aen wien het recht van voorenstaen toecompt ende den heere lantdeken sustineert ter contrarien nemaer dat den heere moet voorengestelt worden indien hij selve in persoone present waere ende bij faute van syne presentie protesteert te moeten voorenstaen...*"[3].

De rekening op zich was geen probleem, maar wel de presentatie. Wie moest als eerste auditeur worden vermeld? Een tweede probleem was het feit dat ook de pastoor van Lembeke als auditeur werd genoteerd. En daartegen reageerde de heer van Lembeke. Uiteindelijk werd de zaak voor de Raad van Vlaanderen gebracht en de uitspraak kwam op 9 februari 1704. Hierbij werd de pastoor van Lembeke veroordeeld "... *af te zien van te staen als auditeur, wel verstaende nochtans dat hij als auditeur zal mogen tussenkomen in de afwezigheid van de gevolmachtigde van de bisschop en wordt veroordeeld tot de kosten van het proces*"[4]. Daarmee was de kous echter niet af en de vitterijen van weerszijden zouden de spanningen tijdens de daarop volgende jaren nog doen toenemen.

Wanneer wij abstractie maken van de concrete persoonsnamen, dan menen wij in elke armenrekening een drietal componenten te kunnen onderscheiden, waarbij sommige moeten beschouwd worden als controleorgaan, andere moeten gezien worden als uitvoerend orgaan.
Op de eerste plaats en dit in functie van auditeur werd het verslag van de financiële transacties ter controle voorgelegd aan de heer van Lembeke en aan de landdeken van Aardenburg als afgezant van de bisschop van Brugge.
Op de tweede plaats – en daarmee zijn wij beland op louter lokaal terrein – kwamen de plaatselijke geestelijke en wereldlijke overheid, in casu de pastoor en de vertegenwoordigers van de wet.

Tenslotte krijgen wij de vermelding van diegenen die zich met de praktische werking van de armenzorg moesten bezighouden, in concreto de armenmeesters en de ontvanger of m.a.w. het uitvoerend orgaan. Vanzelfsprekend waren er in de loop van de 17de en 18de eeuw af en toe kleine afwijkingen in de structuur van deze presentatie. De verklaring hiervoor houdt voornamelijk verband met de persoonlijkheid van de heer van Lembeke en van de landdeken van Aardenburg. Problemen tussen beide gezagdragers kwamen nooit aan bod bij Joseph Augustyn Keingiaert en Joseph Clemens Keingiaert als respectieve heren van Lembeke tijdens de periode 1717-1740 en 1740-1749, maar waren wel permanent aanwezig tijdens het heerschap van Lodewijk vander Haeghen fs Lodewijk tijdens zijn *heerlijke* periode 1688-1717. De problemen in verband met de landdeken van Aardenburg beperkten zich tot de figuur van Franchois Kerremans die de plak zwaaide tijdens het bewind van Lodewijk vander Haeghen fs Lodewijk.

2. DE ONTVANGSTEN

Wil men de noodlijdenden ondersteunen, dan moet er geld voorhanden zijn. En dat geld was van verschillende bronnen afkomstig. In de volgorde waarin deze geldbronnen worden vermeld, noteren wij achtereenvolgens: een eventueel batig saldo van de vorige armenrekening, de opbrengsten van de landpachten, van de renten, van de giften in de armenschaal en armenblok en - naargelang van het ogenblik - ook van "*extraordinaire ontvangsten*".

2.1 De opbrengst van de landpachten

Vergeleken met de andere bronnen van inkomsten was deze van de landpachten eerder gering. De armendis van Lembeke beschikte in 1650 slechts over weinig onroerend goed:

"Alvooren ontfaen van Lieven de Backere over drij jaeren lantpacht van ontrent hondert roeden lants gheleghen binnen Sleydijnghe over den Waterganck bij de vier huisen tot vier schellijnghen grooten tsiaers...

Item ontfaen van Adriaen Gaudissebois over een jaer pacht van een huyseken staende op ontrent XXV roeden lants gheleghen binnen dese prochie...

Item ontfaen van Jan Dhuyvettere over drij jaeren pacht van seker heye ende bosch gheleghen binnen de prochie van Lembeke...

Item ontfaen van Jaecques Blommaert over drij jaeren lantpacht van het hofstedeken daer hij op wont...

Item ontfaen van Jaecques van Sleehaeghe over drij jaeren pacht van de helft van seker hofstedeken...

Item ontfaen van Pieter Dhaese ende Jooris de Wulf over een jaer lantpacht van een partije lant gheleghen binnen dese prochie..."[5].

Uiteraard kwamen er in de loop van bijna 150 jaar, naar aanleiding van testamentaire schenkingen, wijzigingen in dit onroerend bezit. Een eerste grote wijziging gebeurde in het jaar 1714 toen Guilielmus Kerremans, pastoor van Lembeke respectievelijk op 14 mei en 10 juli in eigen persoon bijna het totale onroerend goed van de armendis van Lembeke kocht en er ten persoonlijken titel eigenaar van werd. En dit verklaart meteen het uitzonderlijk hoge bedrag van 134.4.4 ponden groten als ontvangst van huis- en landpachten bij de auditie van de armenrekening op 22 september 1714[6] . Een tweede en definitieve wijziging had plaats naar aanleiding van een vorstelijke ordonnantie op 15 september 1753, waarbij de armendissen verplicht werden hun onroerende goederen openbaar te verkopen[7]. Het gevolg hiervan was dat vanaf de auditie van 27 augustus 1760 de rubriek van de huis- en landpachten volledig verdween.

Tabel 1

TOTAALBEDRAG VAN DE HUIS- EN LANDPACHTEN OP HET TIJDSTIP VAN DE RESPECTIEVE AUDITIES

Datum van de auditie	Totaalbedrag	
21/09/1648	2.18.6	lb.gr.
11/09/1650	5.9.10	"
07/10/1652	7.17.4	"
28/09/1654	7.17.4	"
18/09/1656	8.4.0	"
10/10/1658	8.4.8	"
08/11/1660	7.19.4	"
25/09/1662	7.19.4	"
30/09/1664	7.19.4	"
07/09/1666	8.1.8	"
18/09/1668	8.1.8	"
02/10/1670	12.6.2	"
11/10/1672	14.4.8	"
17/10/1675	19.6.6	"
14/12/1677	7.1.5	"
09/11/1679	1.17.0	"
21/10/1681	1.17.0	"
11/11/1683	3.7.0	"
28/01/1686	1.14.0	"
22/09/1687	2.14.0	"
20/11/1690	13.15.0	"
08/02/1694	6.19.0	"
20/06/1697	12.11.2	"
15/11/1700	22.16.0	"
13/12/1702	?	
23/03/1706	17.8.0.8	"
19/03/1709	18.19.0	"
22/09/1711	15.18.0	"

22/09/1714	134.4.4	"
22/09/1717	57.11.0.4	"
17/09/1720	2.17.0	"
22/09/1723	2.17.0	"
17/09/1726	2.17.0	"
28/09/1729	2.17.0	"
04/03/1733	2.10.0	"
20/08/1736	3.6.8	"
08/10/1739	2.8.0	"
29/10/1742	7.0.0	"
13/05/1746	8.14.7	"
11/05/1750	17.11.5	"
19/07/1753	7.3.0	"
14/09/1756	8.2.0	"

2.2 De opbrengst van de renten

Bij deze rubriek moet onderscheid worden gemaakt tussen "*croisen van onlosselycke ende losselycke besette renten*" enerzijds en "*onbesette renten*" of obligaties anderzijds. Bij de eerstgenoemde categorie was de armendis van Lembeke geldschieter en eiste als borg voor het ontleende geld een hypotheek op een onroerend goed dat minstens dezelfde waarde vertegenwoordigde. Sommige van deze renten konden niet worden afgelost en waren als het ware eeuwige renten; andere daarentegen konden wel worden afgelost. Naarmate de jaren vorderden, werd af en toe gebruik gemaakt van "*onbesette renten*": het geld werd geleend tegen een bepaalde intrest en de waarborg van een onroerend goed werd niet langer gevraagd. Vergeleken met de opbrengst van de landpachten lagen de bedragen van de renten heel wat hoger. En dit is ook normaal, want in 1646 (beginjaar van de voorhanden armenrekeningen) beschikte de armendis over 8 renten; in 1670 was dit aantal reeds gestegen tot 26. De ontleende bedragen varieerden van uitzonderlijk 2 en 5 ponden groten naar 8, 12 en 16 ponden groten als meest courante lening en liepen soms op tot 32 en 48 ponden groten. In het jaar 1664 ontleende de Lembekenaar Jan Beck zelfs een bedrag van 120 ponden groten[8].

Tabel 2
TOTAALBEDRAG VAN DE INKOMSTEN VAN RENTEN OP HET TIJDSTIP VAN DE RESPECTIEVE AUDITIES

Datum van de auditie	Bezette renten		Onbezette renten	
21/09/1648	7.2.3.9	lb.gr.	2.11.6	lb.gr.
11/09/1650	10.6.5.9	"	1.8.10	"
07/10/1652	7.7.3.2	"	2.18.6	"
28/09/1654	5.5.3	"	4.7.6	"
18/06/1656	4.5.3.2	"	9.0.5	"

10/10/1658	6.16.0.6	"	11.0.0	"
08/11/1660	4.8.7.2	"	15.0.0	"
25/09/1662	5.8.7.2	"	23.18.4	"
30/09/1664	7.3.7.2	"	13.18.2	"
07/09/1666	6.1.9.2	"	13.6.3	"
18/09/1668	7.8.11.2	"	16.7.6	"
02/10/1670	16.11.5.9	"	16.18.10	"
11/10/1672	23.13.8.2	"	12.11.7	"
17/10/1675	41.15.0.6	"	17.10.0	"
14/12/1677	33.2.3	"	13.1.1	"
09/11/1679	29.1.5.2	"	7.2.6	"
21/10/1681	35.13.9.8	"	20.0.0	"
11/11/1683	84.19.1.2	"	22.7.5.6	"
28/01/1686	40.8.11	"	13.10.0	"
22/09/1687	26.8.11	"	5.0.0	"
20/11/1690	40.4.9.9	"	13.13.8	"
08/02/1694	58.14.3.9	"	5.5.0	"
20/06/1697	44.12.1	"	5.5.0	"
15/11/1700	153.5.7	"	26.11.10	"
13/12/1702	29.15.0.4	"	2.0.0	"
23/03/1706	70.14.4.2	"	3.0.0	"
19/03/1709	34.19.7.2	"	3.0.0	"
22/09/1711	34.19.7.3	"	3.0.0	"
22/09/1714	177.4.9.3	"	3.0.0	"
22/09/1717	43.3.9	"	3.0.0	"
17/09/1720	28.0.5	"	3.0.0	"
22/09/1723	18.1.1	"	1.10.0	"
17/09/1726	117.7.1	"	6.0.0	"
28/09/1729	31.11.5	"	27.0.0	"
04/03/1733			169.19.4	"
20/08/1736	285.17.6.4	"	9.12.0	"
08/10/1739	64.17.7.4	"	18.8.6	"
29/10/1742	32.10.11.6	"	16.7.0	"
13/05/1746	29.5.4.9	"	11.9.6.8	"
11/05/1750	49.15.7	"	9.16.9	"
19/07/1753	24.9.5	"	4.4.0	"
14/09/1756	24.9.2	"	13.18.0	"
27/08/1760				
22/09/1762	5.12.8.9	"	13.6.8	"
12/11/1765	10.2.10.6	"	46.10.0	"
19/12/1768	15.2.10	"	28.16.0	"
03/11/1772	39.9.7.6	"	30.16.11	"
20/11/1775	68.18.8.6	"		
16/11/1778	92.17.10.6	"		
14/11/1782	145.6.8	"		
27/09/1785	142.12.9	"		
24/11/1788	157.19.8.6	"		
17/10/1792	194.4.5	"		

Niettegenstaande de opbrengst van de renten, globaal beschouwd, heel wat hoger scoorde dan de landbouwpachten – en dit zeker tijdens de 18de eeuw – toch geven de totaalbedragen van de renten een weinig duidelijk beeld van de werkelijk geïnde intresten van de door de armendis belegde kapitalen. En de verklaring hiervoor is zeer eenvoudig. Zeker voor de *onbesette renten* of obligaties werden af en toe ontleende kapitalen aan de armendis teruggestort. Deze geldsommen werden door de griffier ook als opbrengst van renten genoteerd, waardoor een vermenging ontstond tussen werkelijk geïnde intresten en teruggestorte kapitalen die achteraf opnieuw konden worden belegd.
Wij vonden het dan ook wenselijk de rubriek van de renten te herrekenen op basis van de daadwerkelijk geïnde intresten zoals hierboven in tabel 2 is terug te vinden. Zeer duidelijk blijkt een toename van *onbesette renten* tijdens het derde kwart van de 17de eeuw. Plotse uitschieters binnen eenzelfde categorie van renten hebben meestal een eenvoudige verklaring. Zo is bij voorbeeld het bedrag van 23.18.4 lb.gr. in de auditie van 25 september 1662 zeer begrijpelijk omwille van het innen van een dertig jaar achterstallige intrest van één enkele obligatie[9]. Evenzeer is de plotse toename van de bezette renten op 2 oktober 1670 te verklaren door de testamentaire gift van griffier Joos Hooft die bij zijn overlijden een bedrag van 192.0.0 ponden groten naliet in een fifty-fiftyverdeling tussen de kerk en de armendis van Lembeke[10]. Abnormaal hoge bedragen, zoals wij die ook aantroffen bij de audities van de 18de eeuw, zijn eveneens te verklaren door teruggestorte kapitalen.

2.3 Omhaling met de schaal en giften in het armenblok

Zoals uit onderstaande tabel 3 blijkt, variëren de giften in het armenblok en de omhalingen met de schaal in de kerk nogal sterk. Uiteraard moet rekening worden gehouden met de twee-, drie- en uitzonderlijk zelfs vierjaarlijkse ambtstermijnen tussen de verschillende audities. Houden we hiermee rekening, dan blijkt het jaarlijks bedrag zich grosso modo te situeren tussen minimaal 6 en maximaal 20 ponden groten. Toch lijkt de grote middenmoot te vinden tussen 8 en 12 ponden groten.
Wat betreft de ontvangsten tijdens de 18de eeuw kan men moeilijk een vaste trend onderscheiden. Enerzijds zijn er de talrijke vermeldingen dat de bedragen van de omhalingen met de schaal en de giften in het armenblok bij diverse gelegenheden door de armenmeesters aan de noodlijdenden zijn uitgedeeld, zodat er in de armenrekening geen gewag meer werd gemaakt van precieze bedragen. Anderzijds zijn er af en toe nog concrete vermeldingen van geringe bedragen, wat erop zou kunnen wijzen dat op sommige tijdstippen de noden minder prangend waren.

Tabel 3
TOTAALBEDRAGEN VAN DE OMHALING MET SCHAAL EN ARMENBLOK (17DE EEUW)

Datum auditie	Totaalbedrag		Jaarlijks gemiddelde (±)	
26/03/1646	30.0.3	lb.gr.	15.0.0	lb.gr.
21/09/1648	18.19.1	"	7.10.0	"
11/09/1650	32.12.6	"	16.6.3	"
07/10/1652	17.14.8	"	8.17.4	"
28/09/1654	24.10.5.6	"	12.5.0	"
18/06/1656	26.10.2	"	15.0.0	"
10/10/1658	20.15.4	"	9.0.0	"
08/11/1660	19.3.3	"	9.11.0	"
25/09/1662	25.9.6.6	"	14.0.0	"
30/09/1664	28.5.11.6	"	14.2.6	"
07/09/1666	18.17.0.9	"	9.8.6	"
18/09/1668	21.15.2	"	10.17.0	"
02/10/1670	23.13.9.6	"	11.7.0	"
11/10/1672	20.8.5	"	10.4.2.6	"
17/10/1675	22.16.6	"	7.12.2	"
14/12/1677	22.16.0	"	10.5.0	"
09/11/1679	14.16.9.7	"	7.10.0	"
21/10/1681	22.4.5	"	11.2.0	"
11/11/1683	27.9.2	"	13.4.7	"
28/01/1686	19.14.6	"	9.0.0	"
22/09/1687	19.18.2	"	11.18.0	"
20/11/1690	25.7.9.6	"	8.0.0	"
08/02/1694	36.0.4	"	12.0.0	"
20/06/1697	50.5.7	"	15.1.0	"
15/11/1700	16.17.2	"	5.0.0	"

2.4 Extraordinaire ontvangsten

Deze titel dekt een geheel van ontvangsten van diverse aard; de hoofdbrok hierbij was afkomstig van testamentaire giften. Alhoewel de meeste giften, elk afzonderlijk genomen, niet zo hoog scoorden, toch blijft de vaststelling dat deze bedragen over een lange termijn beschouwd, in een aanzienlijk bedrag resulteerden. Zoals uit tabel 4 kan worden afgelezen situeren de meeste giften zich tussen de 4 en de 8 ponden groten. Uitschieters hierbij waren de baljuw Joannes Goethals die 33.6.8 lb.gr. schonk, de pastoor Joannes Goedsseels die 46.13.4 lb.gr. beschikbaar stelde en griffier Joos Hooft die de kroon spande met een bedrag van 192 lb.gr.

Tabel 5
TESTAMENTAIRE GIFTEN TIJDENS DE 17DE EEUW OP BASIS VAN DE AUDITIES

Datum auditie	Schenker (ster)	Bedrag	
10/10/1658	Pieter Dherckere	8.0.0	"
	Pieter Cathelyn	8.0.0	"
30/01/1660	Jaecques Poppe	4.0.0	"
30/09/1664	Joos Hooft	192.0.0	"
17/10/1675	Joos Dhanens d'oude	10.0.0	"
	Jooris Standaert fs Jan	16.13.4	"
	Lieven de Causmaecker	3.6.8	"
14/12/1677	Margriete de Wulf	8.0.0	"
	Jan de Wulf fs Gabreel	16.0.0	"
	Jaecques van Waes fs Guillaeme	8.0.0	"
	Vincent van Vooren fs Jooris	4.0.0	"
	Wed. Jan van Urssel	8.0.0	"
09/11/1679	Janneken van Bambossche	7.0.0	"
	Christoffel Teirlinck	4.0.0	"
	Wed. Pieter van Waes	8.0.0	"
	Wed. Pieter de Gaudissebois	8.6.8	"
21/10/1681	Jan de Wulf fs Cornelis	3.0.0	"
	Maeyken de Ruyter	4.0.0	"
11/11/1683	Jooris Basselé	5.0.0	"
	Joos van de Rostyne fs Jooris	2.0.0	"
	Jan Dyck	6.0.0	"
	Gabriel de Ruyter	8.6.8	"
28/01/1686	Jan Standaert fs Jooris	50 gulden	
08/02/1694	Vrouw v. Pieter van de Velde	4.0.0	"
	Adriaen Roegiers	2.2.2	"
	Pieter Boelens	8.0.0	"
	Joannes Goedsseels	33.6.8	"
15/10/1700	Pieter Standaert	8.0.0	"

Naast deze testamentaire giften waren er ook de wijngelden naar aanleiding van openbare verkopingen, de verkoop van kleren en meubelen van overleden personen die tijdens hun leven door de armendis werden onderhouden en verkoop van bomen op land dat toebehoorde aan de armendis.

3. DE UITGAVEN

Hoe gedetailleerd en verscheiden de massa items van uitgaven ook zijn, toch is het mogelijk om enkele algemene en steeds terugkerende posten daaruit af te leiden. Vaste en terugkerende items hierbij zijn:

Vergoeding voor de pastoor en de koster voor gelezen missen en voor missen van "uyttersten wille (gefundeerde missen).

Als voorbeeld hiervoor kozen wij de uitgaven van de rekening die op 8 oktober 1739 in auditie kwam en daarin lezen wij[11]:

"Alvooren betaelt aen heer ende meester Joannes Schepens pastor deser prochie de somme van acht ponden derthien schellynghen vier grooten over bij hem ghedaen thebben twee hondert acht wekelycke missen van requiem ende ditte over dhelft als de wederhelft synde ghebracht tot laste van de kercke a twintigh grooten ieder misse int gheheele te weten vanden eersten septembre seventhien hondert vijfendertigh tot den eersten septembre 1739 synde vier jaeren ghefondeert bij d'heer Joos Hooft tot laste vande kercke ende desen aermen dus hierover de selve helft
8.0.0 lb.gr.

Item aenden voornoemden heere pastor de somme van ses ponden acht schellynghen acht grooten in restitutie van dhelft van sesthien grooten telckens bij hem uytghedeelt aen de aerme menschen den voorseyden dienst van requiem ghehoort hebbende binnen den voorseyden tydt van vier jaeren wanof de wederhelft is ghebracht tot laste van de kercke als vooren oock ghefondeert bij den voornoemden d'heer Joos Hooft
6.18.8 lb.gr.

Item betaelt aenden selven heere pastor vyfthien schellynghen grooten over het celebreren van dry ghesonghen jaergetyden ghefondeert by wylent den heere pastor Joannes Goetseels waervan het leste is gedaen den XVIIen january 1739 a vyf schellynghen grooten ieder jaergetyde
0.15.0 lb.gr.

Item betaelt aenden voornoemden heere pastor over het doen van 24 ghelesen missen geduerende den tydt van vier jaeren te weten ieder jaer sesse ghefondeert by Jaspaert Goetseels tleste jaer verschenen january 1739
1.16.0 lb.gr.

Item betaelt aenden voornoemden heere pastor voor het doen vande naerschreven missen ghefondeert te weten eerst voor Guilliaeme Gaudisabois, ten tweeden voor Jacob van Waes, ten derden voor Vincent van Vooren, ten vierden voor Jacob van Waes fs Guilliaeme, ten vyfden voor Pieter Gaudisabois, ten sesden voor d'huysvrauwe van Pieter Gaudisabois, ten sevensten voor de moeder van myn heer van Urssel, ten achtsten voor ... van Bambos, ten neghensten voor Anthonette Standaert, ten thienden voor Anna van Waes filia Egidii, ten elfsten voor Joannes van Urssel, ten twaelfsten voor Joannes de Clercq, ten derthienden voor Christoffel de Causmaecker, ten veerthienden voor d'huysvrauwe van Joannes van Urssel ende ten vyfthienden voor Elisabeth de Doncker synde tsaemen vyfthien missen tsjaers comt voor vier jaeren te weten 1736, 1737, 1738 ende seventhien hondert neghenendertigh tsaemen tot
4.0.0 lb.gr.

Item betaelt aenden voornoemden heere pastor voor het doen van eene misse tsjaers ghefondeert by Gabriel Martens voor den tydt van twintigh jaeren inghegaen ten jaere seventhien hondert neghenthiene a sesthien groten ieder comt voor dry jaeren tleste verschenen seventhien hondert achtendertigh synde oock het leste jaer van twintigh
0.4.0 lb.gr

Item betaelt aenden voornoemden heere pastor een pont vier schellynghen grooten over het celebreren van achthien gelesen missen tot lavenisse vande siele van d'heer Pieter de Laet te weten sesse ieder jaer, synde dry jaeren tleste ghedaen in de maendt van April seventhien hondert neghenendertigh a sesthien grooten ieder alsmede noch dry ponden grooten 'tgonne is ghedistribueert aende aerme menschen deselve missen ghehoort hebbende te weten tot dry schellynghen vier grooten telcker misse waermede dese fondatie is belast ditte in de plaetse van voor eenen gulden broot uyt te deelen hetwelcke voorgaendelyck placht te ghebeuren dus de voorseyde twee sommen saemen *4.4.0 lb.gr.*

Item betaelt aenden voornoemden heere pastor over het celebreren van dry ghesonghen jaergetyden ghefondeert by den overledenen heer pastor Joannes Goetseels ghedaen in decembre van de jaeren 1736, 1737 ende seventhien hondert achtendertigh tsaemen tot *0.15.0 lb.gr.*

Item betaelt aenden voornoemden heere pastor een pont acht schellynghen grooten over het doen van achthien ghelesen missen sesse jaerlyckx synde dry jaeren tleste van diere verschenen in novembre seventhien hondert achtendertigh oock ghefondeert by den voorseyden heere ende meester Joannes Goetseels *1.4.0 lb.gr.*

Item betaelt aenden voornoemden heer pastor over het doen van dry ghesonghen missen tot laevenisse vande siele van Catharine de Wulf weduwe van Pieter Dhanens de dry schellynghen vier grooten ieder over de jaeren 1737, 1738 ende 1739 synde de dry eerste jaeren van dertigh tot *0.10.0 lb.gr."*

samen goed voor een bedrag van 27.6.8 ponden groten; voor de koster de helft van dit bedrag, 13.13.4 ponden groten, wat samen een totaal geeft van 41 ponden groten.

3.2 Vergoeding voor "haudenisse" van arme lieden

Ondersteuning van arme lieden gebeurde in de praktijk op twee manieren. De meest gebruikelijke was het geven van kleine geldsommen waarmee de noodlijdenden zichzelf moesten behelpen. Deze financiële steun werd aan deze mensen gegeven door de armenmeesters, maar af en toe ook door de pastoor. Zowel voor de eerst- als voor de laatstgenoemde werden op de auditie van de armenrekening de nodige schriftelijke verantwoordingen vereist.

Een tweede manier was het onderhoud van noodlijdenden toevertrouwen aan inwoners van de parochie die bereid waren tegen een relatief kleine vergoeding deze mensen bij zich in huis te nemen. Deze wijze van tegemoetkoming werd "haudenisse" genoemd. Op bepaalde tijdstippen konden gezinnen die daartoe bereid waren, zich bij de armenmeesters aanmelden en met de armendis afspreken tegen welk bedrag zij een arm kind of een arme volwassene kost en inwoon wilden verschaffen. Deze manier van werken vertoont een piek vanaf het einde van de jaren zeventig van de 17de eeuw. Bij de auditie van de armenrekening die voorkwam op 21 oktober 1681 noteerden wij dergelijke uitgaven voor 18 verschillende noodlijdenden[12]:

"Item betaelt aen Cathelyne Boelens wed. Gillis de Taeye de somme van twaelf ponden vijf schellynghen grooten over twee jaeren en half haudenisse van het kint van Andries Boelens comt ten advenante van vier pondt XVIII sch. gr. tsiaers gherekent tsedert Alderheylighen 1679 tot meye 1682 *12.5.0 lb.gr.*

Item betaelt aen Anthone van Meulebrouck seven ponden 14 sch.6 gr. over een jaer en half haudenisse van het joncxste kint Marten van de Walle gherekent tsedert Alderheylighen 1679 tot meye 1681 *7.14.6 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Joos van de Walle seven ponden eenen schellyng acht grooten over twee jaeren en half haudenisse a twee ponden XVI sch.VIII gr. tsiaers waermede den selven van de Walle belast blyft van het kint van Marten van de Walle te cleeden ende te reeden naer staete gherekent van Alderheylighen 1679 tot meye 1682 *7.1.8 lb.gr.*

Item betaelt aen Guillaeme Francke drij ponden XV sch.gr. over haudenisse van Janneken fa Bauduyn Cloet verschenen meye 1681 *3.15.0 lb.gr.*

Item betaelt aen Christoffel Rogiers de jonghe elf ponden X sch.gr. over haudenisse van het kint Bauduyn Cloet ende leverynghe van cleederen verschenen meye 1681 *11.10.0 lb.gr.*

Item betaelt aen de wed. Jooris Dhanens de somme van vier ponden gr. over een jaer haudenisse van het kint Bauduyn Cloet by naeme Nelleken verschenen meye 1681 *4.0.0 lb.gr.*

Item betaelt aen Cornelis Verduyvert thien ponden vier sch.gr. over een jaer en half haudenisse van twee arm kinders van Adriaen Spetael ende Jan Cauwels verschenen meye 1681 *10.4.0 lb.gr.*

Item betaelt aen den selven Verduyvert dry ponden thien sch. VI gr. over een half jaer haudenisse van twee kinderen verschenen Alderheylighen 1681 compt de selve *3.10.6 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Laureyns Gallant de somme van dry ponden gr. over een jaer haudenisse van het kint Jan Cauwels gherekent van meye 1681 tot meye 1682 *3.0.0 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Samuel Rousseau de somme van vier ponden neghen sch.gr. over een jaer haudenisse van Jan de Jagher verschenen meye 1681 *4.9.0 lb.gr.*

Item betaelt aen Jan van Buylaere twee ponden twaelf sch. VI gr. over een half jaer haudenisse van Marten ende Pieter van de Walle filii Franchois verschenen meye 1680 midtsgaeders twee ponden IX sch. VI gr. over een half jaer haudenisse van Jan de Jaghere verschenen Alderheylighen 1681 *5.2.0 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Joos de Wispelaere de somme van vyf ponden vyf sch.gr. over een jaer haudenisse van het joncxste kint Joos de Jaghere verschenen meye 1681 *5.5.0 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Jan de Wulf de somme van twee ponden dry sch.gr. over een half jaer haudenisse van Jan de Jaghere verschenen meye 1680 *2.3.0 lb.gr.*

Item den rendant heeft noch betaelt aen Jan Dhaese fs Arnoult de somme van seven ponden XII sch.gr. over twee jaeren haudenisse van het joncxste kint Franchois van de Walle staende te verschijnen meye 1682 *7.12.0 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Andries Basselé over een half jaer haudenisse van Pieternelle de Jaghere XX sch.gr. tsiaers verschenen meye 1680 *0.10.0 lb.gr.*

Item noch betaelt aen denselven Basselé twee ponden thien sch.gr. over een naerder jaer haudenisse van tselve kint verschenen meye 1681 *2.10.0 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Jooris Diricx woonende tot Oosteecloo een pondt VI sch.VIII gr. over een jaer haudenisse van het kint Jan de Bruyne verschenen meye 1681 *1.6.8 lb.gr.*

Item betaelt aen Ghyselbrecht van Vooren de somme van twee ponden derthien sch. IIII gr. over een jaer haudenisse van het kint Adriaen Spetael staende te verschynen meye 1682 *2.13.4 lb.gr.*

Item noch betaelt aen Gillis van de Rostyne een pondt twee sch.gr. over een half jaer haudenisse van het kint Jan de Bruyne verschenen meye 1680 midtsgaeders noch over een jaer haudenisse van het joncxste kint van Bauduyn Cloet a dry ponden gr. tsiaers staende te verschynen meye 1682 *4.2.0 lb.gr.*

Item betaelt aen Jan Compaignie de somme van twee ponden acht schellynghen over een jaer haudenisse van Marten van de Walle fs Franchois verschenen meye 1680 *2.8.0 lb.gr.*

Item betaelt aen Janneken Aerts tot Waerschoot over een jaer haudenisse van het kint van Guillaeme Vermeulen compt a 1.13.4 lb.gr. tsiaers tleste staende te verschynen meye 1680 *1.13.4 lb.gr.*

Item betaelt aen Abraham Wulfram thien sch.gr. over een half jaer haudenisse van het kint van Vincent Wulfram verschenen meye 1680 *0.10.0 lb.gr."*

Bij nader onderzoek van bovenstaand document blijkt dat tijdens het hier behandelde tijdsinterval het gaat om 18 verschillende behoeftigen die door 20 verschillende gezinnen werden opgevangen. Zoals uit de tekst duidelijk wordt, gaat het om 14 kinderen en 4 volwassenen voor wie tijdens deze paar jaren een totaalbedrag van 103.5.0 lb.gr. werd betaald. Zoals uit bovenstaand document blijkt, vond dit contract van *haudenisse* plaats in de loop van de maand mei en een tweede maal met Allerheiligen.

3.3 Levering van voedsel, kledij en verwarming

Naast de noodlijdenden die in *haudenisse* werden opgevangen, waren er uiteraard nog arme lieden die door giften in geld en in natura door de armendis werden onderhouden. In de praktijk kwam dit neer op levering van kledij, van eetwaren en brandstof. Politiek ongunstige tijden en gure weersomstandigheden bepaalden in sterke mate het bedrag dat aan dergelijke steun voor de armen werd uitgegeven. Als voorbeeld kozen wij de uitgaven voor de periode 1683-1686, een tijdsinterval dat in onze regio gekenmerkt werd door voorbijtrekkende legerbenden, brandstichting en zware belastingen[13] :

"Item aen Joos van Hevele over de leverynghe van een rocklyf met een paer mauwen voor Anthonis van Meulenbrouck *0.3.8 lb.gr.*

Item aen Tobias de Brabander over leverynghe van cleeren ten behouve van kinderen by den armen onderhauden *2.2.0 lb.gr.*

Item aen Laureyns de Brabander ter causen als vooren *2.0.0 lb.gr.*

Item aen Jan de Brabander ter causen als vooren met leverynghe van linwaet *2.1.3 lb.gr.*

Item aen den selven Jan de Brabander ter causen van leverynghe van pyen, vriesaerde ende linwaet *4.0.0 lb.gr.*

Item aen den selven over reste van leverynghe als vooren *1.2.8 lb.gr.*

Item aen Gillis de Mey tot Caprycke over leverynghe van een cletselken voor tkint van Jan Pieters *0.10.5 lb.gr.*

Item aen Matheus van Quaeckebeke cleermaeker over tmaecken van cleeren voor den armen *0.14.0 lb.gr.*

Item aen den heer pastoir over zijn verschot tot tmaecken van cleeren voor den armen *0.13.0 lb.gr.*

Item aen Jooris van Ackere winckelier over leverynghe van eetware ende ander nootsakelychede aen Lieven Rogiers gheduerende syn quetsure ende aen den armen *1.16.8 lb.gr.*

Item aen Cornelis Standaert twee ponden grooten over leverynghe van eetware ende ander nootsakelycheyt aen Magdaleene wed. Jooris de Jonghe aen de arme vrauwe *2.0.0 lb.gr.*

Item aen Gabreel de Wulf over leverynghe van haut aen vidua de Jonghe *0.2.6 lb.gr.*

Item aen Gillis van de Rostyne over leverynghe van een voer turf aende wed. Symoen Verheecke *0.7.0 lb.gr.*

Item den rendant bringt in uytgeef de somme van 4.3.5 lb.gr. soo vele hy by ordre van dischmeesters heeft ten diversche stonden ghelevert in cooren ende andersins midtsgaeders ghegeven in gelde aen arme lieden tsedert syn voorgaende rekenynghe *4.3.5 lb.gr.*

Item aen Jooris Dhaenens meulenaere over leverynghe van cooren, multer omme de backte voor personen levende vanden armen *2.0.6 lb.gr.*

Item aen Pieter Dhaenens meulenaere ter causen als vooren *2.15.0 lb.gr.*

Item aen Pieter Braet meulenaere ter causen als vooren *1.2.0 lb.gr.*

Item aen Gillis van de Rostyne over leverynghe van turf voor den armen ten jaere 1685 *0.6.0 lb.gr.*

3.4 Administratiekosten

Vergeleken met de uitgaven voor de bedienaars van de eredienst enerzijds en van de *haudenisse* anderzijds zijn de bedragen voor de administratie eerder aan de lage kant. Armenmeesters werkten volledig gratis; de ontvanger kreeg voor zijn inzet als tantième 3.0.0 lb.gr. per jaar toe-

gekend, terwijl de griffier voor zijn werk in totaal 3.10.0 lb.gr. mocht innen: 1.12.0 lb.gr. voor het opstellen van de rekening, 0.6.0 lb.gr. voor het "*apostillleren, calculeren ende sluyten deser*" en nog eens 1.12.0 lb.gr. voor het maken van drie dubbels (een voor de heer van Lembeke, een voor de landdeken van Aardenburg en een voor de ontvanger).

HET ARMENBESTUUR

In onze inleiding maakten we reeds melding van een uitvoerend comité en een controleorgaan dat de werking van de armendis in goede banen moest leiden. Alhoewel een controleorgaan noodzakelijk is, toch was het uitvoerend orgaan de basis en de onmisbare schakel in de werking van de armenzorg. Dit orgaan omvatte vier personen, met name de pastoor, de ontvanger en de beide armenmeesters

1. DE PASTOOR

Bij de organisatie en de concrete steunverlening aan de armen was de pastoor de onmisbare schakel binnen het uitvoerend comité. Hij was op lokaal terrein de onmisbare schakel tussen het geestelijk en wereldlijk gezag; hij kende als geestelijke herder zijn parochianen en wist wie hij voor de bestuursfuncties het best kon uitkiezen. Officieel werden de ontvangers en de armenmeesters door de heer van Lembeke aangesteld; de keuze van de kandidaten was echter het werk van de pastoor. In hoever de samenwerking tussen de pastoor en zijn medewerkers al dan niet vlot verliep, daarover zwijgen de documenten. Problemen die in de archieven aan bod kwamen, hadden enkel betrekking op de hiërarchie bij de presentatie van de armenrekening op het ogenblik van de auditie[14].

2. DE ONTVANGER

Zoals uit bijlage 2 duidelijk wordt, was de functie van ontvanger aan heel wat wisseling onderhevig. Aanvankelijk werd deze functie uitgeoefend door beide armenmeesters. Pas vanaf de auditie van 30 september 1664 werd dit ambt daadwerkelijk door een ontvanger waargenomen, met name Pieter de Gaudissebois die dit ambt tot aan zijn overlijden bleef uitoefenen. Bij de auditie van 11 oktober 1672 werd de rekening gepresenteerd door zijn weduwe. Vanaf de auditie van 17 oktober 1675 tot 13 mei 1746 werd deze functie uitgeoefend door personen die een of meer ambtstermijnen actief bleven. Vanaf laatstgenoemde datum tot 14 november 1782 werd dit werk toevertrouwd aan de eerste armenmeester. Met ingang van laatstgenoemde auditie werd opnieuw overgegaan tot de aanstelling van een afzonderlijke ontvanger, in casu Bernardus Stockman fs Jan.

3. DE ARMENMEESTERS

Van zodra de armenzorg ook een aangelegenheid van het wereldlijk

gezag werd, was het uiteraard te verwachten dat onderrichtingen verschenen in verband met de structuur van deze instelling, de taken van de bedienaars en de voorwaarden waaraan steungerechtigden moesten beantwoorden, wanneer ze op deze instelling een beroep wilden doen. Op 23 juni 1646 verscheen een ordonnantie van de Raad van Vlaanderen "*rakende de regeringhe vande Kercke, Disch, H. Gheest, ende Arme Goederen*"[15], verder aangevuld door de ordonnantie van 30 september 1651[16]. In een reeks van 11 artikelen werden in laatstgenoemde ordonnantie de nodige richtlijnen gegeven die op lokaal vlak moesten worden nageleefd. Een probleem hierbij bleek soms wel de keuze van de ontvanger en van de armenmeesters. Welke personen kwamen hiervoor in aanmerking? De ordonnantie schreef op dat punt voor dat: "*... tot den ontfanck ende onderwindt van dusdanighe Goederen gekoren, ende ghestelt zullen worden, nut ende bequaeme persoonen, konnende lesen, ende schrijven, indien 't doendelijck is, ende dat van nun voorts, niemandt ... naer dat hij behoorelijck ghekoren, ende uytgheropen zal wesen voor Kerck-meester, Heyligh-Gheest Disch, ofte Armmeester, en zal moghen weygheren het aenveerden, ende bedienen van het last daer toe staende, op de boete van thien ponden parisis, d'een helft te verbeuren 's Heeren profyte, ende d'ander helft tot profyte van de Kercke, Heyligh-Gheest, Disch, ofte Armen...*"[17].

Wie waren nu de personen die in onze bestudeerde periode te Lembeke de functie van armenmeester uitoefenden? Hoe lang duurde(n) hun ambtstermijn(en)? Werden armenmeesters voor een of meer ambtstermijnen uitverkozen? Speelden bepaalde families hierin een belangrijke rol?
Niettegenstaande bijlage 1 ons een chronologisch overzicht geeft van de armenmeesters die tijdens de 17de en 18de eeuw te Lembeke deze taak uitoefenden - met een precieze begin- en einddatum van hun ambtsperiode - is het toch aangewezen om ze in alfabetische volgorde grondiger te analyseren.

Alfabetische lijst van armenmeesters te Lembeke (17de-18de eeuw)

Familienaam	Voornaam	Aantal ambts-termijnen	Duur ambts-termijn	Eeuw
Basselé	Jooris	1	2 j.	18^{de}
Beck	Cornelis	1	2 j.	17^{de}
Beck	Pieter fs Pieter	1	2 j.	17^{de}
Bekaert	Lieven	1	2 j.	17^{de}
Bets	Jaecques	1	2 j.	17^{de}
Betssens	Adriaen	1	3 j.	18^{de}
Betssens	Jaecques	1	2 j.	17^{de}
Betssens	Pieter	1	2 j.	17^{de}
Betssens	Symoen	2	2 j./3 j.	17^{de}

Boelens	Francies	1	3 j.	18de
Boelens	Jacobus	1	4 j.	18de
Boelens	Pieter	1	3 j.	18de
Buyck	Adriaen	1	2 j.	17de
Buysse	Gillis	1	2 j.	17de
Buysse	Jan	1	2 j.	17de
Cathelyn	Joannes	2	3 j.	18de
Cathelyn	Pieter	1	2 j.	17de
Cathelyn	Pieter fs Jooris	1	3 j.	18de
De Causmaecker	Christoffel	2	2 j.	17de
De Decker	Vincent	1	4 j.	18de
De Langhe	Jacobus	1	3 j.	18de
De Langhe	Jacobus	1	3 j.	18de
De Langhe	Jan Baptiste	1	3 j.	18de
De Langhe	Pauwel	1	3 j.	18de
De Pape	Jan Baptiste	1	3 j.	18de
De Pau	Andries	1	2 j.	17de
De Sutter	Jooris	1	2 j.	17de
De Taeye	Joos	1	3 j.	17de
De Wulf	Gabriel fs Jan	2	3 j.	18de
De Zutter	Jan	4	2j./3 j.	17/18de
De Zutter	Joannes	1	3 j.	18de
Dhaenens	Gabriel	1	3 j.	18de
Dhaenens	Jan fs Pieter	1	3 j.	18de
Dhaenens	Jooris	1	2 j.	17de
Dhaenens	Jooris fs Jooris	1	2 j.	17de
Dhaenens	Pieter	1	3 j.	18de
Dhaenens	Pieter fs Gabriel	1	2 j.	18de
Dhaenens	Pieter fs Jan	1	3 j.	18de
Dhaese	Jan	1	3 j.	17de
Dhaese	Livinus	1	3 j.	18de
Dhaese	Pieter	1	2 j.	17de
Dhaese	Pieter fs Pieter	1	2 j.	18de
Dhuyvetter	Lieven	1	2 j.	17de
Engels	Jan	1	4 j.	18de
Engels	Lieven fs Pieter	1	4 j.	18de
Goethals	Jacobus fs Jan	1	3 j.	18de
Goethals	Jan	1	3 j.	18de
Goole	Pieter	1	4 j.	18de
Haerens	Lieven	1	2 j.	17de
Heyndrick	Jan	1	3 j.	18de
Lippens	Francies	1	4 j.	18de
Lippens	Jan	1	3 j.	18de
Mattheeus	Jan	1	2 j.	17de
Matthys	Cornelis	1	3 j.	18de
Pieters	Jooris	1	2 j.	18de
Poppe	Pieter	1	2 j.	17de
Roegiers	Christoffel	2	2 j.	17de

Roegiers	Christoffel fs Chr.	1	2 j.	17de
Spruyt	Pieter	1	2 j.	17de
Standaert	Bauduyn	2	3 j.	18de
Standaert	Cornelis	1	3 j.	18de
Standaert	Jan fs Jooris	2	2 j.	17de
Standaert	Jan fs Jooris	2	3j./4 j.	18de
Standaert	Lieven	1	3 j.	17de
Standaert	Lieven	2	3j./4 j.	18de
Standaert	Vincent	1	3 j.	18de
Stevens	Pieter	1	3 j.	18de
Teirlinck	Arnaut	1	2 j.	17de
Teirlinck	Christoffel	1	2 j.	17de
Usdé	Pieter	2	2j./3 j.	18de
Van Buylaere	Jan	1	2 j.	17de
Van de Kerckhove	Jooris	1	2 j.	17de
Van de Kerckhove	Pieter	1	2 j.	17de
Van de Velde	Lieven	1	4 j.	18de
Van Hecke	Carel	2	3j./4 j.	18de
Van Hyfte	Jan	1	3 j.	18de
Van Overtvelt	Pieter	1	3 j.	18de
Van Vooren	Christoffel	1	2 j.	17de
Van Vooren	Gabriel	1	3 j.	18de
Van Waes	Jan	1	2 j.	17de
Van Waes	Jan fs Gillis	2	2 j.	17de
Van Zele	Jan	1	3 j.	18de
Van Zele	Jooris Francies	1	3 j.	18de
Verloock	Jan	1	2 j.	18de
Verloock	Pieter fs Jan	1	3 j.	18de
Vrombaut	Pieter	1	2 j.	17de

Uit bovenstaande lijst blijkt vooreerst dat onderscheid moet worden gemaakt in de duur van de ambtsperiodes. Zo noteerden we 21 ambtstermijnen van 2 jaar tegenover 23 ambtstermijnen van 3jaar en 9 ambtstermijnen van 4 jaar. Dit heeft onder meer tot gevolg dat een armenmeester die tweemaal werd uitverkozen tot dit ambt slechts evenveel jaren actief was als een armenmeester met één vierjarige termijn. Opvallend in deze optiek is de vaststelling dat we tijdens de 17de eeuw geconfronteerd worden met een veel grotere regelmaat in de ambtsduur. Niettegenstaande het feit dat we voor de 17de eeuw maar een halve eeuw armenzorg krijgen voorgeschoteld (1646-1700), gaat het toch om 16 tweejaarlijkse ambtsperiodes tegenover slechts 5 driejaarlijkse en 1 vierjarige termijn. Voor de 18de eeuw liggen de verhoudingen een heel stuk verschillend: tegenover slechts 3 tweejaarlijkse staan er 19 driejaarlijkse en zelfs 8 vierjaarlijkse afrekeningen.
Wanneer we echter enkel rekening houden met het aantal uitverkiezingen tot dit ambt, dan krijgen we uiteraard een heel verschillend beeld. Voor de 17de eeuw noteren we 31 armenmeesters met een eenmalige uit-

verkiezing tegenover 5 met een tweede ambtstermijn. Tijdens de 18de eeuw werden 41 armenmeesters voor een eenmalige termijn benoemd, tegenover 7 armenmeesters die voor een tweede ambtsperiode werden verkozen; slechts één enkele uitzondering, in casu Jan de Zutter, kon er prat op gaan niet minder dan viermaal te worden aangesteld als armenmeester.

Zoals hierboven al werd vermeld, was het ambt van armenmeester niet voor iedereen weggelegd. Alhoewel de ordonnantie de klemtoon legde op "*nut ende bequaeme persoonen*" die bij voorkeur konden lezen en schrijven, ging dit in de praktijk ook gepaard met economisch welgestelde lieden.
In een vroegere bijdrage[18] onderzochten wij de sociaal-economische positie van de 18de-eeuwse schepenen te Lembeke. Daaruit bleek dat het schepenambt was weggelegd voor diegenen die hetzij in de primaire, hetzij in de secundaire sector een vooraanstaande plaats bekleedden binnen de lokale gemeenschap. Deze vaststelling deed ons vermoeden dat ook wellicht voor het ambt van armenmeester deze voorwaarde bindend kon zijn. Een vergelijking tussen de 18de-eeuwse schepenen en armenmeesters bracht ons de bevestiging dat ook hier dezelfde factoren een rol speelden.

Functie als armenmeester	Functie als schepen of burgemeester
Betssens Adriaen	
22/09/1714-22/09/1717	18/01/1716-08/04/1717 (S)
	08/04/1717-25/04/1719 (S)
	02/09/1721-28/10/1722 (S)
	17/01/1728-07/11/1730 (B)
	07/11/1730-02/11/1733 (B)
Boelens Jacobus	
14/09/1756-27/08/1760	19/09/1758-26/08/1760 (S)
Cathelyn Joannes	
17/09/1726-28/09/1729	22/11/1725-12/12/1726 (S)
08/10/1739-29/10/1742	12/12/1726-17/01/1728 (S)
	20/06/1736-20/09/1739 (S)
	19/06/1753-19/09/1756 (S)
Cathelyn Pieter fs Jooris	
19/07/1753-14/09/1756	18/08/1745-14/12/1750 (S)
	14/12/1750-19/06/1753 (S)
	19/09/1756-19/09/1758 (S)
	26/08/1760-17/08/1762 (B)

De Langhe Jan Baptiste	
12/09/1765-19/12/1768	11/10/1766-07/06/1774 (S)
De Wulf Gabriel fs Jan	
27/06/1697-15/11/1700	16/11/1700-07/02/1702 (S)
	07/02/1702-17/11/1704 B)
	17/11/1704-06/11/1706 (S)
	08/04/1710-23/09/1711 (S)
	23/09/1711-12/05/1713 (S)
De Zutter Joannes	
19/07/1753-14/09/1756	02/11/1733-20/06/1736 (S)
	20/09/1739-09/02/1741 (S)
	09/02/1741-18/08/1745 (S)
	18/08/1745-14/12/1750 (S)
	19/09/1758-26/08/1760 (S)
	11/10/1766-07/06/1774 (S)
	07/06/1774-08/10/1778 (S)
Dhaenens Gabriel fs Pieter	
22/09/1717-17/09/1720	18/01/1716-08/04/1717 (S)
	25/04/1719-24/05/1720 (S)
	24/05/1720-02/09/1721 (S)
	28/10/1722-13/11/1723 (S)
	13/11/1723-21/11/1724 (S)
	21/11/1724-22/11/1725 (B)
	20/06/1736-20/09/1739 (B)
Dhaenens Jan fs Pieter	
04/03/1733-20/08/1736	18/08/1745-14/12/1750 (B)
	19/06/1753-19/09/1756 (B)
	19/09/1756-19/09/1758 (B)
	19/09/1758-26/08/1760 (B)
	17/08/1762-11/10/1766 (B)
Dhaenens Pieter fs Gabriel	
13/12/1702-23/03/1706	06/11/1706-08/04/1710 (S)
	19/03/1709-22/09/1711
Dhaenens Pieter fs Jan	
20/11/1775-16/11/1778	07/06/1774-08/10/1778 (S)
Dhaese Livinus fs Jacobus	
11/05/1750-19/07/1753	18/08/1745-14/12/1750 (S)

Goethals Jan	
08/10/1739-29/10/1742	25/06/1731-02/11/1733 (S)
	02/11/1733-20/06/1736 (S)
	14/12/1750-19/06/1753 (S)
	19/06/1756-19/09/1758 (S)
	19/09/1758-26/08/1760 (S)
	26/08/1760-17/08/1762 (S)
Goole Pieter	
24/11/1788-17/10/1792	08/10/1778-24/11/1783 (S)
24/11/1783-02/12/1789 (S)	
Heyndrick Jan	
29/10/1742-13/05/1746	20/09/1739-09/02/1741 (S)
Matthys Cornelis	
28/09/1729-04/03/1733	07/11/1730-02/11/1733 (S)
	02/11/1733-20/06/1736 (B)
Standaert Bauduyn	
22/09/1723-17/09/1726	23/09/1711-12/05/1713 (S)
17/09/1726-28/09/1729	28/03/1715-18/01/1716 (S)
	08/04/1717-25/04/1719 (S)
	25/04/1719-24/05/1720 (S)
Standaert Cornelis	
22/09/1714-22/09/1717	08/04/1710-23/09/1711 (S)
Standaert Jan fs Jooris	
04/03/1733-20/08/1736	20/06/1736-20/09/1739 (S)
13/05/1746-11/05/1750	14/12/1750-19/06/1753 (B)
Standaert Livinus fs Jan	
03/11/1772-20/11/1775	07/06/1774-08/10/1778 (S)
16/11/1778-16/11/1782	24/11/1783-02/12/1789 (S)
Usdé Pieter	
19/03/1709-22/09/1711	24/05/1720-02/09/1721 (S)
22/09/1717-17/09/1720	
Van Overtvelt Pieter	
03/11/1772-20/11/1775	17/08/1762-11/10/1766 (S)
	11/10/1766-07/06/1774 (S)
	07/06/1774-08/10/1778 (S)

Van Vooren Gabriel	
28/09/1729-04/03/1733	18/01/1716-08/04/1717 (S)
	08/04/1717-25/04/1719 (S)
	28/10/1722-13/11/1723 (S)
	21/11/1724-22/11/1725 (S)
	22/11/1725-12/12/1726 (S)
	12/12/1726-17/01/1728 (S)
Van Zele Joannes	
29/10/1742-13/05/1746	09/02/1741-18/08/1745 (S)
	14/12/1750-19/06/1753 (S)
	19/06/1753-19/09/1756 (S)
Van Zele Jooris Francies	
11/05/1750-19/07/1753	18/08/1745-14/12/1750 (S)

Met een totaal van 25 op 47 armenmeesters die tijdens de 18de eeuw ook op politiek terrein hun zeg hadden, kan men niet loochenen dat de uitverkiezing tot het ambt van armenmeester min of meer op dezelfde basis gebeurde als bij de schepenen en burgemeesters. Zeer duidelijk blijkt ook hier weer de invloed van de familiale achtergrond. De families Dhaenens en Standaert waren hierbij de koplopers met 7 vertegenwoordigers, gevolgd door de families Dhaese en De Langhe die elk 4 van hun leden als armenmeester zagen aangesteld; voor de 17de eeuw was de familie Betssens vertegenwoordigd met 5 leden.

BESLUIT

In voorliggende bijdrage probeerden wij een inzicht te geven in het beheer en in de werking van een eerder bescheiden plattelandsarmendis, in casu van de parochie Lembeke.
Niettegenstaande er heel wat bronnen van inkomsten waren, bleken voor sommige tijdstippen de uitgaven toch nog de inkomsten te overtreffen. Bij de inkomsten waren de renten en de extraordinaire inkomsten de meest doorslaggevende. Wat de uitgaven betreft, legden de vergoedingen voor de pastoor en de koster enerzijds en de uitgaven voor *haudenisse* van arme lieden anderzijds heel wat gewicht in de schaal.
Bij de praktische organisatie van de armenzorg waren de armenmeesters en de pastoor dé werkers bij uitstek. Controle van de armenrekeningen door de heer van Lembeke en de afgevaardigde van de bisschop van Brugge waren af en toe aanleiding tot juridische confrontaties voor pietluttige geschillen van persoonlijke aard. De aanwezigheid van de plaatselijke magistraatsleden bleek eerder een formaliteit dan een noodzaak.

NOTEN

1 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 94.
2 Ibidem.
3 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 104
4 J. De Wilde, *Uit de kronieken van Lembeke*, Uitgaven Davidsfonds Lembeke, 1985, p. 53-69.
5 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 83.
6 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 111.
7 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 125.
8 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 91.
9 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 90.
10 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 94.
11 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 99.
12 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 100.
13 RAG, *Kerkarchief Lembeke*, nr. 101
14 Problemen die tot rechtszaken uitgroeiden, kwamen in hoofdzaak aan bod tijdens de ambtsperiode van pastoor Kerremans. Zie hiervoor: J. De Wilde, *a.w.*, p. 53-69 en p. 98-99.
15 *Derden Placcaet-boeck van Vlaenderen*, Gent, 1685, p. 31-32.
16 *Derden Placcaet-boeck van Vlaenderen*, Gent, 1685, p. 32-36.
17 *Derden Placcaet-boeck van Vlaenderen*, Gent, 1685, p. 33.
18 R. Buyck, *De Lembeekse schepenen tijdens de 18de eeuw: een sociaal-economische verkenning*, in: A.M., nr. 50 (1999), p. 159-204.

BIJLAGE 1
ARMENMEESTERS IN LEMBEKE (17DE-18DE EEUW)

Naam	Begindatum van functie	Einddatum
Van Waes Jan fs Gillis	?	23/03/1646
Spruyt Pieter	?	23/03/1646
De Causmaecker Christoffel	23/03/1646	21/09/1648
	07/10/1652	28/09/1654
Roegiers Christoffel	23/03/1646	21/09/1648
	14/12/1677	09/11/1679
Cathelyn Pieter	21/09/1648	11/09/1650
Dhaese Pieter	21/09/1648	11/09/1650
Dhaenens Jooris	11/09/1650	07/10/1652
De Pau Andries	11/09/1650	07/10/1652
De Sutter Jooris	07/10/1652	28/09/1654
Bekaert Lieven	28/09/1654	18/09/1656
Bets Jaecques	28/09/1654	18/09/1656
Van Vooren Christoffel	18/09/1656	10/10/1658
Van de Kerckhove Pieter	18/09/1656	10/10/1658
Vrombaut Pieter	10/10/1658	08/11/1660
Mattheeus Jan	10/10/1658	08/11/1660
Dhaenens Jooris de jonghe	08/11/1660	25/09/1662
Teirlinck Arnaut	08/11/1660	25/09/1662
Standaert Jan fs Jooris	25/09/1662	30/09/1664
	17/10/1675	14/12/1677
Buysse Jan	25/09/1662	30/09/1664
Haerens Lieven	07/09/1666	18/09/1668
Betssens Pieter	07/09/1666	18/09/1668
Beck Cornelis	18/09/1668	02/10/1670
Buyck Adriaen	18/09/1668	02/10/1670
Betssens Symoen	02/10/1670	11/10/1672
	11/10/1672	17/10/1675
Dhuyvetter Lieven	02/10/1670	?
De Taeye Joos	11/10/1672	17/10/1675
Beck Pieter de jonghe	17/10/1675	14/12/1677
Roegiers Christoffel	14/12/1677	09/11/1679
Van Buylaere Jan	14/12/1677	09/11/1679
Buysse Gillis	09/11/1679	21/10/1681
Teirlinck Christoffel	09/11/1679	21/10/1681
Van de Kerckhove Jooris	21/10/1681	11/11/1683
Betssens Jaecques	21/10/1681	11/11/1683
Van Waes Jan	11/11/1683	28/01/1686
	28/01/1686	22/09/1687
Poppe Pieter	11/11/1683	28/01/1686
	28/01/1686	22/09/1687
De Wulf Gabriel fs Jan	22/09/1687	20/11/1690
	27/06/1697	15/11/1700
De Zutter Jan	20/11/1690	08/02/1694
	27/06/1697	15/11/1700
	13/12/1702	23/03/1706
	22/09/1711	22/09/1714
Dhaese Jan	08/02/1694	27/06/1697

Standaert Lieven	08/02/1694	27/06/1697
Verloock Jan	15/11/1700	13/12/1702
Basselé Jooris	15/11/1700	13/12/1702
Dhanens Pieter	13/12/1702	23/03/1706
Dhanens Pieter fs Gabriel	19/03/1709	22/09/1711
Usdé Pieter	19/03/1709	22/09/1711
	22/09/1717	17/09/1720
De Langhe Pauwel	22/09/1711	22/09/1714
Standaert Cornelis	22/09/1714	22/09/1717
Betssens Adriaen	22/09/1714	22/09/1717
Dhanens Gabriel	22/09/1717	17/09/1720
Van Hyfte Jan	17/09/1720	22/09/1723
Standaert Bauduijn	22/09/1723	17/09/1726
	17/09/1726	28/09/1729
De Langhe Jacobus	22/09/1723	17/09/1726
Cathelyn Joannes	17/09/1726	28/09/1729
	08/10/1739	29/10/1742
Matthys Cornelis	28/09/1729	04/03/1733
Van Vooren Gabriel	28/09/1729	04/03/1733
Standaert Jan fs Jooris	04/03/1733	20/08/1736
	13/05/1746	11/05/1750
Dhanens Jan fs Pieter	04/03/1733	20/08/1736
Lippens Jan	20/08/1736	08/10/1739
Boelens Pieter	20/08/1736	08/10/1739
Goethals Jan	08/10/1739	29/10/1742
Heyndrick Jan	29/10/1742	13/05/1746
Van Zele Joannes	29/10/1742	13/05/1746
Engels Jan	13/05/1746	11/05/1750
Van Zele Jooris Francies	11/05/1750	19/07/1753
Dhaese Livinus	11/05/1750	19/07/1753
Cathelyn Pieter fs Jooris	19/07/1753	14/09/1756
De Zutter Joannes	19/07/1753	14/09/1756
Boelens Jacobus	14/09/1756	27/08/1760
Engels Lieven fs Pieter	14/09/1756	27/08/1760
Dhaese Pieter fs Pieter	27/08/1760	22/09/1762
Pieters Jooris	27/08/1760	22/09/1762
Verloock Pieter fs Jan	22/09/1762	12/09/1765
Stevens Pieter	22/09/1762	12/09/1765
Goethals Jacobus fs Jan	12/09/1765	19/12/1768
De Langhe Jan Baptiste	12/09/1765	19/12/1768
Lippens Francies	19/12/1768	03/11/1772
Van de Velde Lieven	19/12/1768	03/11/1772
Van Overtvelt Pieter	03/11/1772	20/11/1775
Standaert Lieven	03/11/1772	20/11/1775
	16/11/1778	16/11/1782
Dhanens Pieter fs Jan	20/11/1775	16/11/1778
Standaert Vincent	20/11/1775	16/11/1778
Van Hecke Carel	16/11/1778	14/11/1782
	14/11/1782	27/09/1785
De Pape Jan Baptiste	14/11/1782	27/09/1785
Boelens Francies	27/09/1785	24/11/1788
De Langhe Jacobus	27/09/1785	24/11/1788
De Decker Vincent	24/11/1788	17/10/1792
Goole Pieter	24/11/1788	17/10/1792

BIJLAGE 2
ONTVANGERS ARMENDIS IN LEMBEKE (17DE-18DE EEUW)

Datum auditie	Ontvanger	Functie uitgeoefend door armenmeesters
21/09/1648		ja
11/09/1650		ja
07/10/1652		ja
28/09/1654		ja
18/09/1656		ja
10/10/1658		ja
08/11/1660		ja
25/09/1662		ja
30/09/1664	Pieter de Gaudissebois	
07/09/1666	"	
18/09/1668	"	
02/10/1670	"	
11/10/1672	wed. "	
17/10/1675	Heyndrick Goidsseels	
14/12/1677	Jan Dhaese fs Pieter	
09/11/1679	"	
21/10/1681	"	
11/11/1683	Joos de Coeyere fs Pauwel	
28/01/1686	"	
22/09/1687	"	
20/11/1690	"	
08/02/1694	"	
20/06/1697	"	
15/11/1700	"	
13/12/1702	Jan Dhaese fs Jan	
23/03/1706	"	
19/03/1709	"	
22/09/1711	"	
22/09/1714	Gabriel Dhaenens	
22/09/1717	Jan Dhaese	
17/09/1720	Christoffel van Zele	
22/09/1723	"	
17/09/1726	Jan de Rycke	
28/09/1729	Jacobus de Langhe	
04/03/1733	Vincent Roegiers	
20/08/1736	Gabriel Dhaenens	
08/10/1739	Lieven Standaert	
29/10/1742	Wed. "	
13/05/1746	Joannes Standaert fs Jooris	
11/05/1750	" (*)	
14/09/1756	Pieter Cathelyn fs Jooris (*)	
27/08/1760	Jacobus Boelens (*)	
22/09/1762	Pieter Dhaese fs Pieter (*)	
12/11/1765	Pieter Verloock fs Jan (*)	
19/12/1768	Jacobus Goethals fs Jan (*)	
03/11/1772	Francies Lippens (*)	
20/11/1775	Pieter van Overtvelt (*)	

16/11/1778	Pieter Dhaenens fs Jan (*)
14/11/1782	Bernardus Stockman fs Jan
27/09/1785	"
24/11/1788	"
17/10/1792	"

*) De taak van ontvanger werd tijdelijk waargenomen door de eerste armenmeester; vanaf de auditie van 14/11/1782 werd opnieuw een onafhankelijke ontvanger aangesteld.

BIJLAGE 3

ACTIVA EN PASSIVA VAN DE ARMENREKENINGEN VAN LEMBEKE TIJDENS HET ANCIEN RÉGIME

Datum auditie	Activa		Passiva		Saldi	
26/03/1646	30.0.3	lb.gr.	11.12.0	lb.gr.	18.8.3	lb.gr.
21/09/1648	55.15.11.9	«	39.0.10	«	16.125.1.9	«
11/09/1650	69.1.6.6	«	40.0.7	«	29.1.0.6	«
07/10/1652	66.7.1.7	«	28.10.6	«	34.16.7.8	«
28/09/1654	76.17.2.2	«	54.14.0	«	22.3.2.2	«
18/06/1656	75.9.8.4	«	43.18.0.6	«	31.11.7.10	«
10/10/1658	96.6.0.4	«	37.14.9	«	58.11.3.4	«
08/11/1660	122.6.4.6	«	52.9.6	«	69.16.10.6	«
25/09/1662	161.6.0.2	«	71.11.11	«	89.14.1.2	«
30/09/1664	170.1.9.10	«	50.4.6.6	«	119.17.3.4	«
07/09/1666	175.16.5.3	«	105.1.1	«	70.15.4.3	«
18/09/1668	136.19.2.3	«	77.3.2.6	«	59.15.11.9	«
02/10/1670	134.6.3	«	70.3.7.10	«	63.2.7.2	«
11/10/1672	148.0.11.4	«	98.7.0	«	49.13.11.4	«
17/10/1675	198.4.2.4	«	150.1.3	«	48.2.11.4	«
14/12/1677	234.2.4.6	«	217.6.11	«	16.15.5.6	«
09/11/1679	132.0.0.2	«	148.17.8	«	*16.11.0*	«
21/10/1681	88.13.8.8	«	175.19.1.6	«	*87.5.4.10*	«
11/11/1683	205.13.6.8	«	207.2.2.1	«	*1.8.7.5*	«
28/01/1686	108.8.11	«	139.6.11.6	«	*30.7.0.6*	«
22/09/1687	81.14.5	«	87.11.0.6	«	*5.16.7.6*	«
20/11/1690	125.17.7	«	103.19.10.6	«	21.17.8.6	«
08/02/1694	147.10.7.9	«	108.4.7	«	39.5.10.9	«
20/06/1697	215.3.9.9	«	288.0.6	«	*72.16.8.3*	«

15/11/1700	236.18.10.3	«	363.12.11.9	«	*126.14.1.5*	«
13/12/1702	94.16.6.8	«	180.8.2.11	«	*85.11.8.3*	«
23/03/1706	125.11.8.2	«	145.4.6.3	«	*29.12.10.1*	«
19/03/1709	107.4.7.2	«	78.8.1.1	«	28.16.6.1	«
22/09/1711	119.9.11.4	«	155.5.1.3	«	*35.15.1.11*	«
22/09/1714	320.10.1.3	«	269.12.8.11	«	50.17.4.4	«
22/09/1717	114.19.3.10	«	126.10.5	«	*11.11.1.2*	«
17/09/1720	143.2.6.6	«	71.14.9	«	71.8.9.6	«
22/09/1723	275.10.5.10	«	199.5.3.6	«	76.5.2.4	«
17/09/1726	208.12.7.4	«	171.16.10	«	36.15.9.4	«
28/09/1729	129.0.10.4	«	94.6.3	«	34.14.7.4	«
04/03/1733	254.11.4.4	«	220.19.4	«	33.12.0.4	«
20/08/1736	394.10.8.8	«	366.12.4	«	28.18.4.8	«
08/10/1739	120.5.5	«	197.4.1	«	*76.18.8*	«
29/10/1742	?		?		*265.19.2.6*	«
13/05/1746			353.5.4.6	«	*274.4.9.1*	«
11/05/1750	112.16.2.8	«	109.8.10.1	«	3.7.4.7	«
19/07/1753	104.14.10	«	74.5.8	«	30.9.2	«
14/09/1756	83.19.3.6	«	65.0.1	«	18.19.2.6	«
27/08/1760	108.13.8.3	«	129.15.9	«	*21.2.0.9*	«
22/09/1762	65.6.7.9	«	110.1.4.9	«	*54.14.9*	«
12/11/1765	101.0.4	«	133.18.1	«	*32.17.9*	«
19/12/1768	62.12.6	«	81.9.1	«	*18.16.7*	«
03/11/1772	139.15.9.6	«	156.8.3	«	*16.12.5.6*	«
20/11/1775	151.11.6.6	«	176.0.10.6	«	*24.9.4*	«
16/11/1778	162.17.4	«	210.16.1.6	«	*47.18.9.6*	«
14/11/1782	323.18.4	«	381.12.6	«	*57.14.2*	«
27/09/1785	262.10.1	«	262.12.0	«	0.1.11	«
24/11/1788	336.5.6	«	333.14.9	«	2.10.9	«
17/10/1792	312.6.3.6	«	299.14.7.6	«	12.11.8	«

SPOREN VAN VOLKSJUSTITIE

Herroepen van smaad in Lotenhulle, 1891

Filip BASTIAEN

Bij het lezen van een artikel[1] eind vorig jaar botsten we opnieuw eens op het zeldzame aan te treffen gebruik van het *herroepen* van een beschuldiging. In mijn vroeger jarenlang onderzoek naar veldwachters en bellemannen noteerde ik in de archivalia uiterst sporadisch dit element van de volksjustitie. Ondanks het schamele aantal attestaties, acht ik het wenselijk dit weinig bekende aspect van de volkscultuur onder de aandacht te brengen.

Politie is zo oud als de mens. Met dat begrip zijn er enkele andere onlosmakelijk mee verbonden: wet, recht, plicht. Afwijkingen aan die laatste of ze negeren leidt tot overtredingen, die een bestraffing impliceren. Het doel is zoveel mogelijk om een zaak in zijn oude staat te herstellen, voor zover dit mogelijk is. Het bestraffen en het herstellen kan op meerdere manieren. We onderscheiden twee groepen, met telkens een tweeledige opdeling. In de eerste groep kennen we de onderlinge regeling en de regeling via een rechtbank, in de meest ruime betekenis. De zaak wordt dus beslecht door tussenkomst van een derde. In de zelfregulerende dorpsgemeenschap kon dit een inwoner zijn met een hoog aanzien[2], een overheidspersoon, terwijl in de georganiseerde maatschappij hiervoor specifieke instellingen werden in het leven geroepen. Daarnaast bestond er ook de volksjustitie, waarbij de regeling gebeurde tegenover de (lokale) bevolking. Het kon gaan om een straf door het volk, in een spontane reactie (volksgerichten) of het terugnemen van een beschuldiging tegenover het volk. Het herroepen hoort duidelijk tot de laatste groep. Het hoort er in feite maar toe vanaf de Franse tijd. Voordien was het vaak een onderdeel van een veroordeling tot "*eerlijke betering*"[3].

In de beperkte literatuur wordt vermeld dat het gebruik, volgens overleveringen, tot diep in de 19de eeuw bleef voortleven[4], doorgaans zonder concrete voorbeelden. Voor Beernem werd alvast verteld dat bv. een kwaadspreker door de rechter werd veroordeeld om het vertelde kwaad publiek te herroepen[5]. Maar ook hier geen schriftelijke neerslag. Voor het Meetjesland vonden we twee, slechts twee, voorbeelden uit de

19de eeuw. We geven ook enkele voorbeelden van voor de Franse revolutie.

We beginnen met het Eeklose voorbeeld uit 1695, over de vermeende heks Marie Soufferaen[6]. Gillis De Bruyckere had haar beticht van hekserij en slaagde erin anderen te overtuigen, zodat de vrouw voor de baljuw werd gebracht. De zaak keerde zich echter tegen hem en hij werd zelf opgesloten. 's Anderendaags verschenen beiden voor de schepenbank en er werd daarvan een akte opgemaakt. Daarin stond o.a. "*De comparant verklaart Marie Soufferaen, de weduwe van Marten Vanden Broecke te kennen als een eerlijke en deugdelijke vrouw. Hij verklaart de door hem op 26 juni 1695 geuite beledigingen als zou zij een toverheks zijn en zijn oudste kind te hebben dood getoverd, te herroepen. Hij verklaart dit te hebben gezegd onder invloed van dronkenschap en dat deze woorden hem thans pijn doen. Hij belooft dit niet meer te zullen doen.*" De vrouw verklaarde zich daarmee akkoord en verzocht ook dat de akte op de daartoe bestemde plaats zou worden bekendgemaakt. Er werd niet vermeld wie de bekendmaking zou doen. De dader zelf?

Er is nog een ouder, gepubliceerd voorbeeld bekend uit Eeklo. In 1436 moest een zekere Victor Blomme in de processie van Eeklo blootshoofds een brandende kaars dragen en daarbij zeggen en herhalen dat hij "*die kersse draecht ter eere van Gode, vanden kinderen Vincent Smeeds vorseit, ende ...*". Hij had namelijk zich tegen de gemelde kinderen schuldig gemaakt aan smaad. De zaak kwam voor de Raad van Vlaanderen[7]. Het herroepen van de smaad maakte ook hier, net zoals in het vorige voorbeeld, deel uit van de officiële rechtspraak. Zeker het tweede geval doet denken aan de *amende honorable*, de openbare vergiffenis[8]. Ze gebeurde dus niet noodzakelijk op de traditionele *roepplaats*.

Het eerste voorbeeld na de Franse revolutie komt uit Zomergem. Het is geen zuiver voorbeeld van herroepen, maar gaat duidelijk die richting uit. We kwamen het indirect te weten door een dispuut tussen de burgemeester en de commissaris van politie. De eerste beschuldigde de laatste van nalatigheid en wou hem ontslaan. Zekere dag had de burgemeester zich veroorloofd om op de gebruikelijke plaats een bericht af te kondigen. Het ging om een verklaring van twee inwoners dat hun buur helemaal niet had deelgenomen aan een diefstal enkele dagen daarvoor. Maar de commissaris voerde aan dat de gestolen zaken in zijn schuur waren bevonden, zoals ook vastgesteld in twee processen-verbaal[9]. Het delict werd hier dus ook herroepen, door tussenkomst van derden.

Het laatste voorbeeld uit 1891 is het meest duidelijke wat de volksjustitie inhield. Door het unieke karakter, zo laat in de 19de eeuw, citeren we uitvoerig. Schepen Meganck van Lotenhulle was dienstdoend (waarnemend) *officier van politie* en stelde in die hoedanigheid een proces-verbaal op wegens beledigingen door een timmerman tegen notaris Lippens.

"Lodewyk Lippens, notaris, oud 33 jaren, resideerende te Lotenhulle, verklaart dat op Nieuwjaarsdag laatst in den vooravond hij zich ter herberg bevond van Jan Bultinck, alhier ten Dorpe, alwaar zijnde August Schaeck, timmerman te Lootenhulle ook binnenkwam, en opeens verklaarder verweet dat hij zeven duizend frank heeft gestolen. Waarop verklaarder vroeg waar hij dat gestolen had. 't Is gelijk ik zeg het toch in 't publiek was het antwoord. Hiervan waren getuige Jan Bultinck, Camiel De Schryver en nog anderen allen van Lootenhulle."
"August Schaeck timmerman te Lootenhulle oud 33 jaren verklaart dat hij op nieuwjaarsdag zoo dronken was dat hij hoegenaamd niet weet, wat er dien dag is gebeurd. Hij weet niet dat hij den notaris Lippens zou verweten hebben zeven duizend franks gestolen te hebben."
"Jan Bultinck, herbergier, oud 38 jaren, wonende te Lootenhulle verklaart dat op nieuwjaarsdag rond acht ure 's avonds in zyne herberg tusschen den notaris Lippens en August Schaeck er eene woordenwisseling ontstond in dewelke er van stelen werd gesproken. Verklaarder hoorde August Schaeck zeggen tot den Notaris Lippens Gij hebt mij gezegd dat ik zeven frank heb gestolen maar gij hebt er wel 7000 gestolen, waarop de notaris Lippens op zijne beurt zegde: de myne zyn op de Bank tracteer gij met de Uwe."
"Camiel De Schryver, hoefsmid, oud 50 jaren, wonende te Lootenhulle verklaart dat op nieuwjaarsdag laatst rond 8 uren 's avonds, hij ter herberg was van Jan Bultinck, alwaar hij August Schaeck hoorde zeggen tot den notaris Lippens van Lootenhulle Gij hebt 7000 fr. gestolen en ik (August Schaeck) 700. Waarop de notaris Lippens hem vroeg hoe en waar hy dat gestolen had, hierop gaf August Schaeck geen antwoord."

Het ziet er naar uit dat alles op dezelfde dag, hetzelfde moment werd geschreven. Er was blijkbaar contact aan vooraf gegaan.

De toevoeging achteraf is het meest merkwaardige. Zowel de oorspronkelijke aanklager, de betichte als de schepen ondertekenden het geheel, de randnota incluis. Ze luidde als volgt: *"De heer Lodewijk Lippens verklaart bij deze af te zien van zijne voorenstaande klacht, en vergenoegt zich met de eerherstelling van Schaeck August deze is gehouden op eerstkomende zondag ter gewone plaats der afkondigingen aan het publiek te doen kennen dat de beschuldigingen welke hij op nieuwjaarsdag tot den heer notaris Lippens heeft uitgesproken volkomen valsch zijn"*[10].

Voor zover we weten was hiermee de kous af. Het proces-verbaal werd vermoedelijk nooit naar de rechtbank doorgestuurd. We mogen niet uit het oog verliezen dat bij dit voorval een notaris was betrokken. Deze openbare ambtenaar was thuis in de rechtswereld en besefte vermoedelijk ook dat de zaak voor de rechtbank veel kans maakte te worden geseponeerd. Vanuit zijn positie leek dit niet aangenaam, maar kon hij vermoedelijk anderen (het lokale bestuur) overtuigen terug te grijpen naar een oud gebruik. Bij dit voorbeeld is het duidelijk dat de verplichting tot

herroepen geen deel uitmaakte van de reguliere rechtspraak. Het gaat hier om een echt staaltje van volksjustitie in een zelfregulerende rurale dorpsgemeenschap: gezegd in het publiek = terugnemen in het publiek.

NOTEN

1 Ph. DE KEUKELAERE, *Wat Marie Soufferaen in 1695 overkwam, of een verijdeld heksenproces*, in De Eeklose Dobbelgebakkene, jg. 17 (2008), nr. 2, p. 100-101.
2 Zie hiervoor bv. F. BASTIAEN, *De zelfregulerende dorpsgemeenschap. De veldwachtersfamilie Steyaert in Lembeke (1810-1902)*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 59 (2008), p. 111-133.
3 P. DE WIN & F. MOENS, *De "roepstenen" en "kerkpuien" in de provincie Oost-Vlaanderen. Bijdrage tot de orale bekendmakingen in het verleden*, in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks, jb. 42 (1988), p. 43.
4 IBID, p. 43.
5 J. VLAMYNCK, *De "kerksteen" te Beernem*, in Bos en Beverveld, jb. 7 (1973), p. 23.
6 Ph. DE KEUKELAERE, *a.w.*, p. 100-101.
7 A. VIAENE, *In den diefbouc staan. Een proces te Eeklo in 1436*, in Biekorf, jg. 64 (1963), p. 22-23.
8 L. LIEVEVROUW-COOPMAN, *Het Scherp Examen. Eene bladzijde uit de geschiedenis van het Oud Strafrecht in Gent*, in Oostvlaamsche Zanten, jg. 16 (1941), nrs.1-2, p. 26.
9 Rijksarchief Gent, *Scheldedepartement*, nr. 2255/29 (brief van 10 brumaire X).
10 Gemeentearchief Aalter, *Fonds Lotenhulle modern*, nr. 587.101 (los PV 7 januari 1891).

SPOREN VAN VOLKSJUSTITIE

Volksgerichten in het Meetjesland, 19de eeuw

Filip BASTIAEN

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw genoten de studie en het onderzoek naar *volksgerichten* (met namen als *charivari, bouleren, bellemet houden, strooien, ketelmuziek, slede binden, befjagen ...*) heel wat aandacht. Deze *volksgebruiken* op het vlak van de *volksjustitie* geven een inzicht in heel wat aspecten van het maatschappelijke leven. Zo kunnen de visies op seksualiteit, de man-vrouwverhouding, vormen van sociaal en politiek protest enz. aan bod komen. Zowat alle publicaties[1] behandelen het thema in de 17de en voornamelijk de 18de eeuw, daar er vrij uitvoerige procesbundels beschikbaar waren. Toch kwamen ze ook nog voor in de 19de eeuw.

In heel Vlaanderen zouden in de 19de eeuw nog vele honderdtallen volksgerichten zijn voorgekomen[2]. Onze aantekeningen tijdens onze jarenlange studie over de veldwachters in het Meetjesland bevestigen dit beeld ten dele. We baseerden ons dan ook enkel op schriftelijke neerslagen. Onze getuigenissen zijn niet alleen beperkt in aantal (15), ook de beschikbare informatie is erg karig, daar we geen gerechtelijke bronnen consulteerden, voor zover deze al beschikbaar zijn. Het mag echter duidelijk zijn dat het gebruik enerzijds een tanend bestaan kende, wat ook de tijdgenoten erkenden: "*Cette mauvaise et méchante action qui est encore en vogue à la campagne mais qui tend à disparaître*"[3]. Maar anderzijds zijn ook de bronnen hoogst onvolledig. Slechts weinig gemeentearchieven bevatten een verzameling processen-verbaal, laat staan volledige reeksen voor de 19de eeuw. Daarnaast moeten we ook de vraag durven stellen of bij een dergelijk gebeuren wel altijd een pv werd opgesteld (zie ook verder). Een getuigenis uit Maldegem is op dat vlak sprekend. Barbara Tetaert verklaarde in 1889: "*Ik heb er geen gevolg willen aan geven, mij met eene vermaning der veldwachter aan de plichtigen gedaan, te vreden houdende*"[4]. De veldwachter verklaarde dat hij zelfs tweemaal ging en de derde keer de daders voor de politiecommissaris liet verschijnen. Hij had hen inderdaad gewaarschuwd dat ze zouden worden vervolgd, indien ze hun *schaminkeling* nog herbegonnen.

In het Meetjesland gebruikte men meerdere termen om de volksgerichten te omschrijven. In sommige processen-verbaal houdt men het neutraal bij *ruststooring* en moeten we door het verhaal zelf afleiden dat een groep inwoners een zekere vorm van recht in handen nam. Het groepsaspect is ook een voorwaarde om van een volksgericht te kunnen spreken. Dit blijkt ook uit de volgende zinsnede uit een brief, waarbij we het raden hebben tegen wat de daders precies ageerden: "*...opgesteld tegen verscheidene jongheden dezer gemeente voor schamminkeling en daar deze personen bereid zyn om dagelyks het zelfde nog te verrichten zoud ik UE verzoeken M^r de prokureur een spoedig gevolg aen deze schandelyke daed te willen geven*"[5]. Het lokale bestuur is er niet mee opgezet (wat ook elders blijkt).

1. DE FEITEN

Een eerste voorval noteerden we in Merendree in 1819. Het is een zo duidelijk uitgesproken voorbeeld van een volksgericht, dat we de brief gericht aan de Koninklijk Commissaris integraal citeren. "*Je m'empresse de vous informer d'un charivari / schamynkelinge / qui a eu lieu en cette commune le 14 de ce mois, par les nommés Jean Baptiste et Bernard Cornelis, et une foule d'autre personnes, devant la maison de Pierre van Maldegem à l'occasion de l'accouchement de sa fille d'un enfant naturelle. Le foule étant agrandi par le battu continuel du fouet, et le bruit étant devenu si grand, qu'on n'a pas été à même de distinguer d'où venait le coup de fusile* [sic], *qui fut tiré, alors une foule de personnes se derigeant vers la maison et voulurent forcer la porte. Etant ouvert le nommé Jean baptiste Roets, qui s'y trouvait a été battu et reçu de contusions (?) ; et le nommé francois de Craene entré à la tête de la foule, a reçu des blessures graves à la tête, mais sans suite dangereuse. Le proces verbal étant adressé à Monsieur le Procureur du Roi, il est à esperer que les auteurs subiront leur juste punition.*"[6]
Het pv bleek inderdaad al op 16 maart te zijn opgestuurd.

We worden hier dus geconfronteerd met de spontane afkeuring door een massa volk van een natuurlijke geboorte. Dergelijke zaken waren echter geen unieke feiten. In het midden van de 18de eeuw bedroeg het aantal natuurlijke kinderen nauwelijks 1% van het totale aantal geboorten. Algemeen liep dit aantal op tot maximum 6% tegen 1850[7]. In Lotenhulle bedroeg het gemiddelde aantal onwettigen in de 19de eeuw 4,6%. In het begin van de eeuw werd zelfs een piek van 7,66% bereikt[8]. Bij deze charivari in Merendree moet dus meer komen kijken zijn dan enkel de natuurlijke geboorte, want anders zou dit dan schering en inslag moeten zijn geweest. Het is natuurlijk ook mogelijk dat het wel veelvuldiger gebeurde[9], maar dat we er nooit weet van krijgen, daar er geen gekwetsten of geweerschoten vallen. De overheid liet dan misschien alles betijen.

De seksuele moraal werd wel meer gehoond. We hebben hieromtrent een vermoeden voor een voorval in het al voornoemde Lotenhulle. Een zogenaamde ruststoring in 1858 leek verdacht veel op een charivari, zowel door de omvang van het aantal deelnemers als de ketelmuziek enz. We citeren uit het proces-verbaal dat Blandinus De Wulf liet opstellen. "*Welke verklaerde dat hy in den verleden nacht (28-29 juny) tusschen 12 à 1 ure is ontwaekt geworden door een buitengewoon gerucht en getempert, welke in de nabijheid zyner woonst plaets had, dat buiten gegaen zynde, hy aldaer eene menigte volk heeft bemerkt, welke voorzien waren van alle slach van instrumenten (blekke schyven en alle slach van blekken en andere voorwerpen) dat zoohaest die persoonen hem ontwaerden zy, roepende en spelende, henen gingen en zich begaven naer een groot vuer welk aldaer, ..., brande – dat eenige tijd nadien, zy allen al schuiffelende en tierende zyn teruggekerd...*". De groep stak nog een tweede vuur aan, dicht bij een houtmijt, slingerde de klager allerlei verwijten naar het hoofd (die echter niet werden gespecifieerd) en twee ruststoorders mishandelden ook de vrouw van De Wulf, die intussen was buiten gekomen. De klager kon alvast 13 van de deelnemers aan dit volksgericht met naam noemen. Ze kwamen allemaal uit de buurt, sommigen uit aanpalende straten van Aalter. Er waren ook nog drie getuigen, buitenstaanders[10]. Het proces-verbaal rept met geen woord over het motief van de daders. Op het eerste gezicht leek het slachtoffer een doodnormale, oudere man, braaf gehuwd. Er woonde wel een onwettige 30-jarige nicht van de vrouw in. In feite niets bijzonders, maar uit het feit dat de man met haar zou hertrouwen na de dood van zijn eerste vrouw, doet misschien vermoeden dat hij al een *affaire* met de nicht had en dat de buurtgemeenschap dit wou afkeuren. Alvast nog in 1888 was diezelfde dorpsgemeenschap niet opgezet met een permissiviteit van incest. Het incident inspireerde de Lootse burgemeester tot de volgende uitspraak in zijn brief aan de Procureur des Konings: "*Deze samenwoonst doet alhier onder de bevolking eene groote verontweerdiging ontstaan. Het ware te wenschen dat vader en dochter konden gescheiden leven*". Dit feit kwam aan het licht door de klacht van een nog inwonende zoon van de man. Deze trok met het verhaal dat hij zijn vader op zijn zuster had gevonden in haar bed naar de burgemeester. De vader had gepoogd hem om te kopen en beloofde hem "*een kwartje indien hy het aan niemand zegde, en naar den burgemeester niet ging en dat hy van zyn leven niet meer had moeten werken*". De man leed enigszins aan zinsverbijstering en kreeg daardoor de bijnaam *zot*. Hij werd in de volksmond ook gemeenzaam als de vader van het natuurlijk kind van zijn dochter beschouwd, wat hij niet ontkende. De man was weduwnaar[11]. Dit geval gaf enkel aanleiding tot verontwaardiging, niet tot een volksgericht. We naderden dan ook het einde van de 19de eeuw.

In dezelfde of een iets andere sfeer, namelijk die van afgebroken liefdesrelaties, situeert zich een verhaal in Kluizen in 1826. Van een zuiver volksgericht is misschien niet echt sprake, maar een aantal elementen zijn toch voorhanden. Een zekere Bouez "*liedjeszanger en kramer*

binnen deeze gemeente" had klacht ingediend, mogelijks wegens de weigering van een patent of een paspoort. De man woonde niet echt in Kluizen, was "*pensionaris van den staat*", maar verbleef regelmatig in de gemeente in schuren en stallen en vertoonde zich dan met "*liedekens en koopwaren*". Het schoentje wrong rond de liedjes, want hij had een verbod gekregen "*door den officier van police van publiek te zingen en debiteren een scandalig liedeken danof een exemplaer hiernevens in welk zich f° 5 een naakt en klaar diffamerende schrift van eene treffelyke jonge dogter die zig misgaan heeft met den knegt die milicien is van 1826 dit geval die aan de ouders reeds veel verdriet heeft gekost moest ongetwyffeld nog harter vallen van dit publiekelyk te devulgueren daar het aan de zeden zeer nadeelig moet zyn dewyl diergelyke vuyligheden maar te (?) straf toe zetten en nooit geen goed kan doen om te dienen voor exempel maar wel verergenis en dikwils oorzaak tot twist en disputen*"[12]. De bronnen gaven niets meer prijs. Opnieuw gaat het toch om het publiek afkeuren van een bepaald gedrag.

In Maldegem in 1889 ging het wel degelijk om een afgebroken liefdesrelatie. Barbara Tetaert liet expliciet in het pv opnemen dat ze voornemens was met Karel De Bruycker te trouwen, maar dat de relatie op 1 januari was beëindigd. Het volksgericht startte enkele dagen later en zou, met tussenpozen, bijna drie maanden aanslepen. De eerste reactie was het plaatsen van "*een strooien man*" aan een boom van het huis waar ze inwoonde. Dit gebeurde door verscheidene personen en met het doel haar uit te schelden. Op 1 februari dan smeet men *leemen* voor de deur, tot aan *den hof*. Het bleef hier niet bij, want er werd ook gezongen, geroepen en getierd en op potten en pannen geslagen. Op 23 maart was het weer van dat. De daders herhaalden hun *schaminkeling* en wierpen *leemen* en vuiligheid aan de deur en rond de woning. De daders voelden zich in elk geval sterk, want ze weigerden voor de politiecommissaris te verschijnen "*zeggende de politie kan ons toch niets doen*". Een getuige verklaarde zelfs aan de veldwachter dat er nog meer zou gebeuren. Onder de plichtigen was er blijkbaar ook afgesproken over het voorval niets uit te brengen[13].

Het afspringen van een relatie en vooral het *belen* gaven meermaals aanleiding tot een reactie van de bevolking. In Adegem werd in 1865 een pv opgemaakt wegens mishandeling, maar de oorzaak hiertoe was het strooien van "*vlas-klodden*" langs en op de haag van een hoeve. Dit gebeurde door (slechts) twee inwoners. De reden van deze laatste actie werd niet vermeld, maar in de brief had men het ook over het "*spotsgewijze ... bestrooijen*". In een brief van een tiental dagen later vernemen we toch iets meer. Het kwam nog voor dat men een aanzienlijke hoeveelheid klodden op de hagen gooide van een jonge man of een weduwnaar wiens huwelijksaanzoek tegenover een jongedochter was geweigerd en waarvan, volgens onze lezing, de huwelijkspublicatie al was gedaan[14].

Ook een flink leeftijdsverschil tussen een *koppel* kon aanleiding geven tot een volksgericht. Zo vernamen we dat een vrouw van de wijk

Kerselare op Kaprijke in het gezelschap van een *jongeling* naar de wereldtentoonstelling in Antwerpen trok. Bij hun thuiskomst werden ze *ordentelijk gevierd*: "*inhaling met vuilblekken en oude ketels om een oordoovend gerucht te verwekken aan welk honderde personen deelnamen*"[15]. Dit bericht laat niet toe uit te maken of de twee betrokkenen een relatie hadden, maar de gemeenschap liet duidelijk haar afkeer blijken. Nochtans huwde er regelmatig een weduwnaar met een jonge deerne...

De *schamenkeling en ruststooring* in Aalter in 1847 moet misschien in een dergelijke context worden geplaatst. Gregorius Clincke, een landsman uit de Weststraat, werd alvast door zeker 11 personen "*in den nagt... in groot getal by uytschelding uytroeping en met troenmel* [sic] *schyven slagt* [?]...*gehoont*"[16]. De groep stoorde dus ook de publieke rust. Het slachtoffer is echter niet in de bevolkingsregisters van 1847-1856 te vinden. Misschien (her)trouwde hij met een veel jongere vrouw van en in een andere gemeente, alvast niet in Aalter. De *daders* kwamen alvast uit het nabije Knesselare en Ursel.

Een vermoeden van prostitutie kon ook een ingrijpen van de goegemeente teweegbrengen. De herbergier Petrus Coen uit Merendree liet in 1880 een pv opmaken wegens beledigingen. Hij was namelijk verweten een *hoerekot* te houden en dat zijn vrouw en dochters hoeren waren. Een getuige verklaarde dat de betichte het volgende zei: "*dat zy* [Maria Coen] *en hare zusters eene bende hoeren waren en dat men ze zou geschaminkeld hebben als zy van de gemeente vertrokken*". Ook een andere getuige had het over "*dat men ze van de gemeente zou geschaminkeld hebben*"[17].

Een burenruzie genoot ook al eens de bedenkelijke eer het onderwerp van een volksgericht te zijn. In 1872 was de verstandhouding tussen Antoon De Baets, tapper en kloddenkoopman (elders was het konijnenkoopman), en een aantal andere inwoners van het Lembeekse Aveschoot niet optimaal. Het echtpaar De Baets was al menigvuldige malen bedreigd. Andere wijkbewoners kapten zelfs een kerselaar om. En met Aveschootkermis kwam "*een gezelschap manspersoonen onder andere Victor Vincent en Bruno Poppe, met vaandel, vuilblikken enz. naar hun hof*". Onder geroep en getier schenen ze spotsgewijs ook drank te verkopen[18]. In een andere verklaring van Marie Anna Buysse, de echtgenote van De Baets, luidde dit: "*Den 11 november hebben zij een bende gemaekt om ons te schamynkelen met trompetten, vuylblikken met vaandels en zy zyn gekomen tot regt over ons deure en Bruno Paepe die was draeger van de tafel om ten spotswijze voor ons deur te schenken*"[19] Drie weken vroeger waren aardekluiten naar de herbergier gegooid. De oorzaak was vermoedelijk te zoeken in het getuigenis van de vrouw inzake een schending van bomen en sparren, waarbij de genoemde daders en anderen waren veroordeeld. De vrouw en ook enkele herbergklanten werden bekogeld. De schepen-officier van politie deelde mee "*te wenschen dat een einde aan deze slechte zaken konde gesteld worden die dreige droevige gevolgen na zich te slepen*". Ook de tegenpartij liet zich niet

onbetuigd en Bernard Vincent liet een pv opstellen met de vraag in zijn eer te worden hersteld. Hij duidde acht getuigen aan, die enkel konden verklaren dat ze niet wisten dat hij De Baets zijn boom afzaagde. In het initieel proces-verbaal over het afzagen van de boom rustten alle vermoedens op Bernard Vincent en van wie Antoon De Baets zei: "*en dat hy volkomen overtuigd is dat hy hunnen vyand is*"[20]. Later verklaarde hij ook dat Vincent de bel van *Mijnheer Van hecke* had gestolen. Uit de volgende zin leiden we af dat alles in de doofpot verdween: "*de veldwagter heeft de belle uyt het huys van Bernard Vincent gehaeld en aen den eygenaer gedragen omdat zyn nonkel den schepenen was hebben zy alles verduyken*"[21].
De charivari heeft hier dus te maken met een burenruzie, mogelijks zelf ingegeven door *wraak* of het doorbreken van de *zwijgplicht* in kleine gemeenschappen. Het doel was duidelijk intimidatie en zelfs chantage.

In Poeke woonden in 1885 twee oude mensen in een huisje op cijnsgrond. Vermoedelijk konden ze de cijnspacht niet betalen. Het navolgende kunnen we dan ook als een volksgericht bestempelen. Een groep dorpsbewoners trok namelijk "*om kort met de zaak te maken*" naar het huisje en brak het tot op de grond af en pleegde nog andere baldadigheden. Het gerecht kwam een onderzoek doen en liet tien mannen aanhouden, waaronder de zoon van een van de voornaamste inwoners. Een dergelijk voorval haalde zelfs/natuurlijk de krant[22].

Tot slot hebben we twee voorvallen in een politieke context. Het eerste had een louter lokaal karakter en sloeg op het voorkomen van de afschaffing van een stuk buurtweg, met name de Bierweg in Aalter. De burgemeester werd hier geconfronteerd met een ernstig en zeer vervelend probleem. Heel wat notabelen, gegoede landbouwers en zelfs twee schepenen in persoon of via hun zonen namen deel aan betreurenswaardige daden door honderden personen. De burgemeester voelde zich met de lokale politie en de rijkswacht onmachtig het protest te voorkomen, zonder risico ongelukken te veroorzaken. Hij vroeg dan ook aan de arrondissementscommissaris om de uitvoering van het Koninklijk besluit op te schorten, tot dat het gerecht uitspraak had gedaan over de al gepleegde feiten[23]. De afschaffing van de Bierweg mocht al door een KB van 5 juni 1834, maar dit was 25 jaar later nog altijd niet uitgevoerd. De grondeigenaar De Smedt-Hyde stond er echter op, maar aanpalenden hadden hiertegen verzet aangetekend in september 1858 (dossier de *commodo et incommodo*; hun eigendommen zouden flink in waarde dalen ofwel zouden ze een grote omweg moeten afleggen om het akkerland te bereiken)[24]. Het ging dus om een belangenconflict.

Een laatste feit situeert zich in Eeklo. Het was de gewoonte dat de leerlingen van de goedbijgewoonde zondagschool van Waarschoot na de prijsdeling, bij goed weer en onder begeleiding van de fanfare, een wandeling naar Eeklo deden. Dit was niet anders in 1884, maar het geheel draaide anders uit. Er was namelijk iets aan vooraafgegaan. "*Over drie*

weken, namelijk op den zondag van Waarschoot-kermis, waren er uit Waarschoot brieven aan eenige liberale heeren van Eecloo geschreven, dat ze moesten oppassen, want dat er eene groote partij volk zoowel uit Lembeke als uit Waarschoot te wege was naar Eecloo te komen om hun eene charivari *te brengen of met hen den spot te drijven wegens hunne deelneming aan de liberale tegenmanifestatie te Brussel op 7 september."* We moeten dit in de context van het einde van de schoolstrijd en de controverse katholiek-liberaal bekijken. De politie had toen voorzorgen genomen, maar de *charivari* vond niet plaats. De geruchtenmolen begon wel te draaien. Om het verhaal kort te maken: werklieden uit liberale fabrieken in Eeklo meenden dat Waarschoot hun meesters wilden beschimpen. Toen de stoet uit Waarschoot, drie weken later dus, in de Eeklose Stationsstraat kwam, was het net schafttijd. Misschien wel duizend arbeiders en arbeidsters hoorden de muziek en het gezang van de Waarschootse groep en liepen hen tegemoet. Al vlug ging het gerucht "*Waarschoot is daar om met onze meesters te gekken!*". Het gevolg was een fluitconcert, geschreeuw en *uitjouwingen* aan het adres van de leerlingen van de zondagschool. Er werden zelfs stenen gegooid, want de politie was niet direct in de buurt. In de nasleep werd ook nog de Eeklose pastoordeken, die de prijsuitdeling in Waarschoot bijwoonde, uitgejouwd, alsook twee vreemde paters. De journalist van dienst betreurde het voorval en had medelijden met het zedelijk verval van de volksklas. Er werd een onderzoek geopend. De redacteur was van mening dat de persoonlijke vrijheid moest worden geëerbiedigd, maar dat men niet te streng mocht wezen voor de arbeiders: "*Neen, slaan wij liever allen de handen te zamen om hunnen stand te verbeteren, om hun hert te verzedelijken, om hunnen geest te veredelen, om hun gemoed te verchristelijken, om hunne ziel te winnen*"[25]. Deze gebeurtenis kunnen we niet als een volksgericht beschouwen, wel de al dan niet geplande charivari: het afkeuren van en het afrekenen met de liberale tegenstanders die de verkiezingen hadden verloren.

2. ENKELE CONCLUSIES

Uit de zeer verscheiden voorvallen kunnen we toch enkele conclusies trekken. Het gaat vooreerst om vrij spontane reacties op een *onrecht* of toch aldus ervaren. Dat onrecht is zeer verscheiden en heeft in onze voorvallen vaak niet te maken met de huwelijksmoraal of het traditionele huwelijk. De omgangsvormen tussen man en vrouw blijven wel belangrijk als te hekelen materie, maar we zien ook sociale, politieke en andere materies opduiken. Jacobs stelt hieromtrent ook dat niet elke inbreuk op de gemeenschapsnormen een charivari tot gevolg heeft. Bijna altijd zijn er bezwarende omstandigheden[26]. Dit kan bijna niet anders, want anders moesten we honderden voorbeelden vinden, zoals bijvoorbeeld bij de geboorte van natuurlijke kinderen.
Daarnaast gaat het om een actie door meerdere, zelfs talrijke – veelal anonieme – personen. Men heeft het dan over een *menigte volk*, zelfs *honderden* of wijk- of dorpsbewoners. We krijgen wel ook namen in de pro-

cessen-verbaal, maar uit de voorvallen kan zeker niet worden afgeleid dat het voornamelijk jongeren zijn die zich willen laten gelden, zoals de in de literatuur regelmatig opduikende term *jongerencharivari* laat vermoeden[27]. Alle lagen van de bevolking lijken er aan deel te nemen, wat vooral opvalt doordat de lokale overheid, met een duidelijk misprijzen, aanstipt dat vooraanstaande inwoners of hun kinderen aan de acties participeren.
De naam charivari komt in onze bronnen slechts eenmaal voor (door een *journalist* gebruikt), wel de term *schamminkeling*. Die zou teruggaan op het Latijnse woord *simius* of *simua*, wat aap betekent. De Waalse auteur Roger Pinon schoof hypotheses naar voor inzake *beestbenamingen*. In Frankrijk was in de 13de eeuw het iconografische thema van *Chi(n)ceface* en *Bigorne* bekend. Het eerste is een mager monsterachtig dier dat in Frankrijk en Italië niet voldoende voedsel vindt, namelijk goede en aan hun man gehoorzame vrouwen. Zijn tegenhanger Bigorne kent dit probleem niet, want die doet zich te goed aan onderworpen mannen en pantoffelhelden. Voor de nederlandstaligen was dit linguïstisch minder aantrekkelijk, maar het idee sprak aan. Vandaar zou dan één begrip dienst hebben gedaan voor een dubbel concept[28]. Feit is wel dat we het begrip *schamminkelen* ook buiten de huwelijkscontext aantroffen. Andere begrippen zijn ook het strooien van vlas, *leemen en klodden*, het plaatsen van een strooien pop en het maken van ketelmuziek, naast het zingen van specifieke liedjes. Het maken van ketelmuziek was zelfs nog een bepaling in het strafrecht in de 20ste eeuw. Het werd opgevat als beledigend of om verzet te tonen tegen zekere handelingen of om zekere personen belachelijk te maken[29]. Het begrip werd geassocieerd met nachtrumoer, wat we ook terugvinden in onze *ruststoring*.
Een laatste aspect is de rol van de overheid. We vermeldden al dat ze enerzijds liet blijken niet opgezet te zijn met de spontante volksreacties. Anderzijds leiden we af dat niet alle, vermoedelijk zelfs een minderheid van de, volksgerichten een schriftelijke neerslag in de vorm van een proces-verbaal kenden. We noteerden zelfs meermaals dat de plegers duidelijk maakten zich niets van de politie aan te trekken: het *volk* had het voor het zeggen in de eigen dorpsgemeenschap.

NOTEN

1 We geven slechts enkele Vlaamse voorbeelden: M. JACOBS, *Charivari in Vlaamse dorpen (18de-20ste eeuw). Macht, cultuur en symbolisch geweld*, in Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de-19de eeuw), 13de Internationaal Colloquium, Spa, 3-5 sept. 1886, z.p., 1988, p. 589-614; M. JACOBS, *"Charivari". Aanzet tot interdisciplinaire studie van volksgerichten in Vlaanderen*, in Oostvlaamse Zanten, jg. 61 (1986), nr. 2, p. 85-104; D. LAMARCQ, *Pastoor van Velzeke-Zottegem beledigd en bedreigd in 1768. Charivari met Kostersfamilie, Lied, Verwijtnamen, Proces*, in Oostvlaamse Zanten, jg. 61 (1986), nr. 2, p. 105-106; H. VANNOPPEN, *Beffagen: de charivari van Midden-Brabant*, in Ons Heem, jg. 41 (1987), p. 204-216; W. BRAEKMAN, *Spel en kwel in vroeger tijd. Verkenningen van charivari, exorcisme, toverij, spot en spel in Vlaanderen*, Gent, 1992, 384p.

2 M. JACOBS, *Charivari in Vlaamse dorpen...*, p. 606.
3 Rijksarchief Gent (RAG), *Adegem modern*, 172[2], (brief van 2 februari 1865; nr. 283).
4 Gemeentearchief Maldegem, *Maldegem modern*, 3131, registers processen-verbaal (27 maart 1889, nr. 25).
5 Gemeentearchief Aalter, *Aalter modern*, 205.I, registers briefwisseling (12 januari 1857).
6 RAG, *Merendree modern*, 14 (brief van 18 maart 1819; nr. 157)
7 C. VANDENBROEKE, *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden*, Brussel, 1986, p. 87.
8 F. BASTIAEN, *Krachtlijnen van het demografisch proces*, in Geschiedenis van Lotenhulle, Aalter, 2006, p. 242.
9 Zie ook de opmerking over het *dark number* in M. JACOBS, *"Charivari". Aanzet tot interdisciplinaire studie...*, p. 98.
10 Gemeentearchief Aalter, *Lotenhulle modern*, 587.101, Politie – Processen-verbaal 1821-1923 (29 juni 1858).
11 Gemeentearchief Aalter, *Lotenhulle modern*, 205.1, registers briefwisseling (19 april 1888).
12 RAG, *Kluizen modern*, 6 (brief van 9 maart 1826).
13 Gemeentearchief Maldegem, *Maldegem modern*, 3131, registers processen-verbaal (27 maart 1889, nr. 25).
14 RAG, *Adegem modern*, 172[1] (22 januari 1865) en 172[2] (brief van 2 feburari 1865; nr. 283).
15 *De Eecloonaar*, 20 september 1885, p 2 k 4.
16 Gemeentearchief Aalter, *Aalter modern*, 205.I, registers briefwisseling (4 juli 1847).
17 Gemeentearchief Nevele, *Merendree*, registers processen-verbaal (26 juli 1880).
18 RAG, *Lembeke modern*, 19, uitgaande briefwisseling (12 december 1872, nr. 338).
19 RAG, *Lembeke modern*, 429, Politie processen-verbaal, verhoren 1844-1885 (22 november 1872).
20 RAG, *Lembeke modern*, 430, Pro Justitia (minuutboek) (2 november 1872).
21 RAG, *Lembeke modern*, 429, Politie processen-verbaal, verhoren.
22 *De Eecloonaar*, 11 oktober 1885, p 2 k 4.
23 Gemeentearchief Aalter, *Aalter modern*, 205.I, registers briefwisseling (24 maart 1859).
24 Gemeentearchief Aalter, *Aalter modern*, 504.6:172.3, registers beraadslagingen schepencollege (18 september 1858).
25 *Gazette van Eecloo en het district*, 5 oktober 1884, p 2 k 3-4 en p 3 k 1.
26 M. JACOBS, *"Charivari". Aanzet tot interdisciplinaire studie...*, p. 95.
27 Zie ook M. JACOBS, *"Charivari". Aanzet tot interdisciplinaire studie...*, p. 97.
28 M. JACOBS, *"Charivari". Aanzet tot interdisciplinaire studie...*, p. 88.
29 M. JACOBS, *"Charivari". Aanzet tot interdisciplinaire studie...*, p. 96.

Kannunik Richard Antonius Ryffranck

Hugo NOTTEBOOM

HET GEZIN VAN BERNARD RYFFRANCK-MARIMAN

Richard Antonius Ryffranck is een zoon van Bernard Ryffranck uit Sint-Laureins. Vader Bernard werd er geboren op 1 december 1722 en overleed in Eeklo op 28 juni 1788, "*sinte pietersavond*"[1]. In 1752 huwt Bernard Joanna Catharina Mariman uit Kaprijke (°1723), die in Eeklo overlijdt op 11 februari 1813 "*'s nagts kwart voor twaalf, naer ontfangen te hebben alle de regten van onze Moeder de heylige Kerke*".

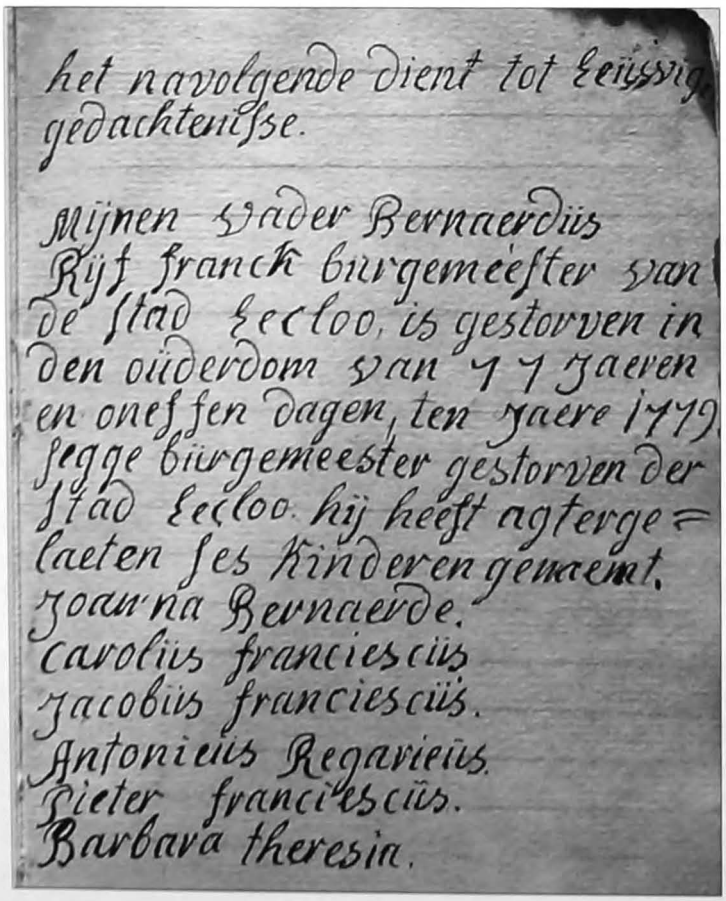
het navolgende dient tot eeuwig
gedachtenisse.

Mijnen vader Bernaerdus
Rijf franck burgemeester van
de stad Eecloo, is gestorven in
den ouderdom van 77 jaeren
en onesfen dagen, ten jaere 1779
Segge burgemeester gestorven der
stad Eecloo. hij heeft agterge=
laeten ses kinderen gemaemt.
Joanna Bernaerde.
carolus franciscus
Jacobus franciscus.
Antonicus Regarieus.
Pieter franciscus.
Barbara theresia.

Bij het overlijden van burgemeester Bernardus Ryffranck, hier in 1779 in de ouderdom van 77 jaar, zijn er van de 9 kinderen nog 6 in leven.

Bernard gaat in 1755 in Eeklo in de Molenstraat wonen en waar hij onder andere het beroep van schrijnwerker uitoefent. Daarnaast verdient hij goed zijn boterham door geld uit te lenen. Rond 1780 bezit hij meer dan 2.800 pond aan uitstaande bezette renten, die hem een flinke stuiver opleveren. Hij ontleent tussen 1773 en 1782 voor ongeveer 5.755 pond aan 27 diverse personen. In 1776 wordt hij schepen van de stad Eeklo en van 8 februari 1787 tot aan zijn overlijden vervult hij het ambt van burgemeester. Bij zijn overlijden is hij een meer dan begoed burger.

Het echtpaar krijgt volgende kinderen:

1. Joanna Bernarde, geboren op 20 april 1753 en 's anderendaags, "*dat was eersten paesdagh*" gedoopt; overlijdt op 15 december 1757 en is 4 jaar oud;
2. Philippus Jacobus, geboren op 1 oktober 1754 "*om drie uren 's morgens*" overlijdt reeds op 14 december 1757;
3. Carolus Bernardus, geboren op 21 juli 1756, gedoopt door onderpastoor De Clercq, overlijdt ongehuwd op 4 september 1804;
4. Jacobus Franciscus, geboren op 4 oktober 1758, gedoopt door onderpastoor De Rycke;
5. Petrus Antonius, geboren op 12 april 1760 overlijdt op 28 mei 1760;
6. Barbara Theresia, geboren op 23 april 1761 en overleden op 5 januari 1795. Barbara was gehuwd met Carolus Stroo en heeft "*maer agtergelaten eenen zoon met naem Carel Frans geboren den 28 maart 1793*". Het is Carel Francies die later burgemeester wordt van Eeklo (1830-1831 en 1836-1846) en in heel het Meetjesland bekend staat als *ridder Stroo*, omwille van de toekenning van de onderscheiding van ridder in de Leopoldsorde en de benoeming door paus Pius IX als ridder van het H. Graf. Een groot deel van zijn fortuin schenkt hij weg aan kloosters en kerken in het Meetjesland.
7. **Richard Antonius** (zie verder)
8. Petrus Franciscus, geboren op 25 januari 1766 en overleden op 18 december 1817. Petrus huwt met brouwersdochter Joanna Carolina Tytgadt. Hij baat een brouwerij uit in de Boelare en is schepen van de stad van 1794 tot 1796. Hij verwekt 16 kinderen bij zijn echtgenote, waarvan er bij zijn overlijden in 1817 nog 7 in leven zijn.
9. Ryffranck Anna Maria, geboren op 25 januari 1766 (tweelingzus van Petrus Franciscus)[2].

RICHARD NAAR DE LATIJNSE SCHOOL IN GEEL

Richard Ryffranck is geboren in Eeklo op 20 augustus 1763, zijn vader is dan al 40 en moeder Joanna 38 jaar oud. Het jongetje wordt gedoopt door pastoor Blomme, als peter fungeert Lucas Temmerman en meter is Joanne Catharina De Clercq.

Tijdens zijn jeugd krijgt de jonge Richard les in de Latijnse school van de paters recoletten in Eeklo. Hij heeft veel te danken "*aen mijn*

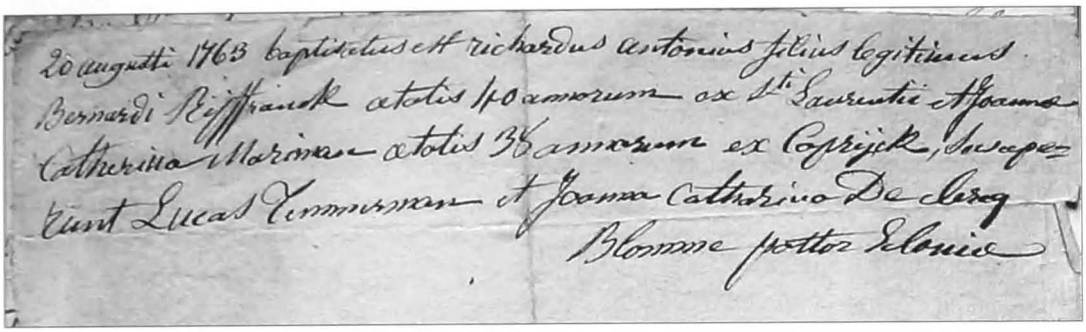

Afschrift van de geboorteakte van Richard Antonius Ryffranck ondertekend door pastoor Blomme.

Meester Pater Dionisiys Bolle" die hij herhaaldelijk in zijn brieven vermeld. Pater Bolle is tot aan de afschaffing van het klooster in 1797 professor in de theologie. Er is over hem niets meer bekend[3].

Vanuit Eeklo trekt Richard naar Geel, waar hij lessen volgt aan de in die tijd zeer bekende Latijnse school ter voorbereiding van voortgezette studies aan de universiteit. De resultaten die de studenten uit deze school behalen, worden als *verbluffend* omschreven. Ryffranck studeert echter niet voort aan de Leuvense universiteit, zijn naam is in elk geval niet in Leuven geïmmatriculeerd[4].

Er is een brief bewaard die Richard op 17 januari 1787 vanuit Geel aan zijn vader, *coopman en voorschepenen*, verstuurt en waarin hij antwoordt op een schrijven van 8 januari. Blijkbaar worden er door de *Seer Lieve en Beminde Ouders* pogingen ondernomen om Richard in de abdij van Drongen te krijgen, "*en verstont de Vraege of ik geen goeste hebbe inde abdije van drongen bij gend*". Zoon Richard is daar zeer verwonderd over, daar hij nog geen nieuws heeft ontvangen van een zekere Minnaert, die onderhandelt met andere abdijen. Overigens maakt het voor hem niet uit in welke abdij hij terechtkomt, "*soo tot Brugghe als tot Gent*". Hij vindt het echter onverstandig te solliciteren zonder er zeker van te zijn dat hij er zou aanvaard worden, "*mij alsoo belachlijk maekende want dien dokter wiens swaeger maer cnegt en is, can mij geen faveur doen*".

Het is zijn vader die op de invloed van die verder onbekende dokter rekent, maar Richard vreest dat er over hem zal geroddeld worden en dat hij bekend zal staan als de man die overal solliciteerde, maar nergens binnenraakte. Hij vraagt dan ook geen verder beroep te doen op de diensten van die dokter: "*Bedankt, raede ik u, den Doctoor*". Overigens is hij de mening toegedaan dat men in Drongen moeilijker binnenraakt dan in Brugge. Daarbij is er geen enkele abdij die een kandidaat zal aannemen zonder "*twee jaer philosoph geweest te hebben tot looven, dat is verre van te paesschen...*".

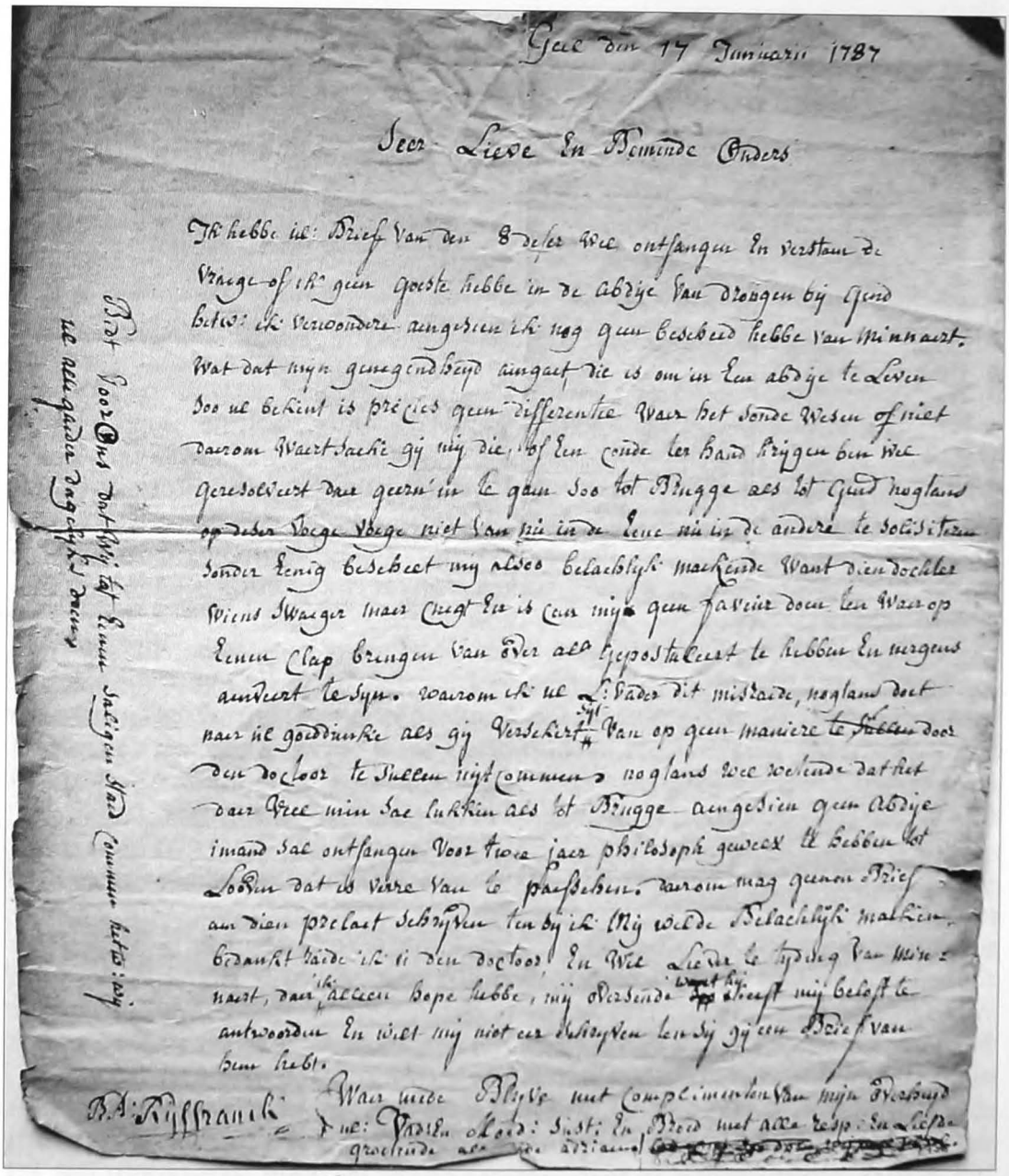

Geel den 17 Januari 1787

Seer Lieve En Beminde Ouders

Ik hebbe uwe Brief van den 8 deser wel ontfangen En verstaan de Vrage of ik geen goeste hebbe in de abdije van drongen bij Geel beter: ik verwoondere aangesien ik nog geen bescheed hebbe van Minnaert. Wat dat mijn genegentheyd aangaat die is om in een abdije te leven soo ue bekent is précies geen differentie waar het sonde wesen of niet daarom waartsachi gij mij die, of een conde ter hand brigen ben wel geresolveert daar geern in te gaan soo tot Brugge als tot Gent noglans op deser Voege Voege niet van nu in de eene nu in de andere te solisiteren sonder eenig bescheet my alsoo belachlijk maakende want dien dochter wiens swager maar Cruyt En is een mijn geen pasvier doen een waar op eenen clap bringen van oder als gepostuleert te hebben En morgens anderst te seyn. daarom ik ue E: Vader dit middele noglans dat naar ue goedduncke als gij versekert zijt van op geen maniere te stellen door den doctoor te stellen mijt commen. noglans wel voelende dat het daar wel min sal lukken als tot Brugge aangesien geen abdije imand sal ontfangen voor twee jaar philosoph geweest te hebben tot loonen dat is vere van te passeeren. daarom mag geenen Brief aan dien prelaat schrijven ten bij ik Mij wilde belachlijk maken, bedankt hadde ik ti den doctoor En wel Lieder te tijdeg van minnaert, dan ik alleen hope hebbe, mij verwende dat hij mij belooft te antwoorden En niet mij niet een schrijven en zij gij een Brief van hem hebt.

B.S: Ryffranck

Wat mede Blijve met compelimenten van mijn broeder ue: broeder oom: Suster En broed met alle resp: en liefde groetende aan ue adriaan

Bidt voor ons dat wij het Eenen saligen Kerstmaan beter zijn ue aangedane dagelijks dienaar

Brief die Richard op 17 januari 1787 vanuit Geel naar Eeklo stuurde.

Richard vraagt zijn vader de abt van Drongen maar verder met rust te laten, "*ten sij ik mij wilde belachlijk maken*", en rustig het antwoord van Minnaert af te wachten "*daer ik alleen hope op hebbe*".

Van de Latijnse school in Geel zijn uit het desbetreffende jaar (1787) geen leerlingenlijsten. Wel bestaat er een overzicht van de deelnemers aan de *letterkundige oefeningen* en ook is er een proclamatielijst uit dat jaar bewaard. Richard Ryffranck komt in geen enkele van die lijsten voor, wat niet betekent dat hij er geen student was[5].

Niet alleen Ryffranck studeert in Geel. In 1787, als hij al in de proosdij van Eversam verblijft, is er ook "*onsen kosijn Goedhals*" die er zich voorbereidt op de geestelijke stand. Een zekere Jansens uit Kaprijke wordt verzocht een brief mee te zenden van Richard "*want cosijn Goedhals mij dit seer hertelijk gevraegd heeft, ik soude mijnen brief in dien van Jansens sluyten*". Met die Jansens wordt meer dan waarschijnlijk Johannes Baptist bedoeld, de latere onderpastoor van Ursel, die samen met Ryffranck verbannen wordt naar het eiland Ré[6].

ENIG VERKEER VAN JUFFROUWEN...

Enkele maanden later, op 6 juni 1787, is de keuze van een abdij blijkbaar nog niet genomen. Er zijn wel goede contacten met de Eekhout- en de Sint-Andriesabdij uit Brugge. Richard vraagt zijn vader, ondertussen burgemeester van Eeklo, of hij hem direct wil verwittigen als hij nieuws heeft van een van de twee abdijen. Zijn voorkeur gaat uit naar de Sint-Andriesabdij[7], maar in de andere "*sou ik ook al content sijn*". Toch gaat zijn voorkeur naar Sint-Andries, want hij schrijft in een eerdere brief "*dat in deekhouten eenig verkeer is van jouffrouwen*"[8]. Blijkbaar spijt het Richard dat hij dit heeft geschreven en hij vraagt zijn vader voorzichtig te zijn "*dat soo eenen Brief die Blameert niet getoont wort, nog aan Balliu of pastors of imand, want ik soude verstooten worden als ik in s Andries niet aenveert wiert*".

Omdat in de Eekhoutabdij "eenig verkeer is van jouffrouwen" zou Richard liever in een andere abdij binnentreden.

Het enige wat de jonge seminarist interesseert is of hij al dan niet aanvaard zal worden in een van beide abdijen. Hij raakt er door geobsedeerd en kan er niet meer van studeren, "*soo grooten Iver hebbe ik om in de abdye te zijn*". Hij is ook benieuwd of Bernard Martens en de andere seminaristen en novicen uit het seminarie van Leuven naar hun bisdom of naar hun seminarie zijn teruggekomen.

Op godsdienstig gebied beleeft men woelige tijden. Het ene *religieuze* edict van keizer Jozef II volgt op het andere, enkele voorbeelden:

1781 onafhankelijkheid van kloosterorden tegenover hun in Rome residerende oversten;
1783 opheffing van nutteloze kloosters, verordeningen op kerkelijke feesten en broederschappen;
1786 oprichting van een seminarie-generaal te Leuven dat al drie jaar later wordt gesloten[9].

Het is op het laatste edict dat Ryffranck alludeert. Wie in de geestelijke stand wil opgenomen worden, moest in die instelling studeren, want de oude bisschoppelijke seminaries, waar priesters als sinds de 16de eeuw worden opgeleid, zijn gesupprimeerd. Dit seminarie is ondergebracht in het Pauscollege in Leuven[10].

Blijkbaar nadert de priesterwijding van Richard, want hij vraagt zijn ouders missen te laten opdragen "*op dat den H Geest over mij daele in soo een aldergrootste werk van mijn saligheyd en om dat ik soude verligt worden in alle mijn doen en laeten*". Ook vraagt hij hen samen te bidden en één dag per week te vasten "*want het is zeer cragtig tot het ontfangen van eenen Staet*". Van zodra hij priester is gewijd, zal hij zijn ouders evenmin vergeten in zijn gebeden.

IN DE PROOSDIJ VAN EVERSAM[11]

Richard komt niet terecht in een Brugse abdij, maar wel in de proosdij van Eversam, toegewijd aan Sint-Pieter en Sint-Vedastus. Deze proosdij ligt in de gemeente Stavele, in het toenmalige bisdom Ieper. Hij arriveert er eind september of begin oktober 1787, samen met nog enkele andere kandidaten. Op 23 november 1787 schrijft de toekomstige kloosterling vanuit zijn nieuwe verblijf een brief naar Eeklo. Hij wenst iedereen alvast "*eenen saligen hoogtijd van kersmisse met veele naervolghende, verhopende dat gijl allegaeder nog in goede gesondheyd syt dewelke ik (God sy Eeuwig geloft) volcommentlyk ben genietende*". Hij is heel tevreden in de proosdij en dit niet alleen omwille van de goede verstandhouding tussen de kanunniken en de fraters, maar ook om de strikte toepassing van de regels en voorschriften, "*om de exacte observantie die wij hier moeten hebben dewelke ik, soo aen ul: wel bekent is, altijd gewenscht hebbe*".

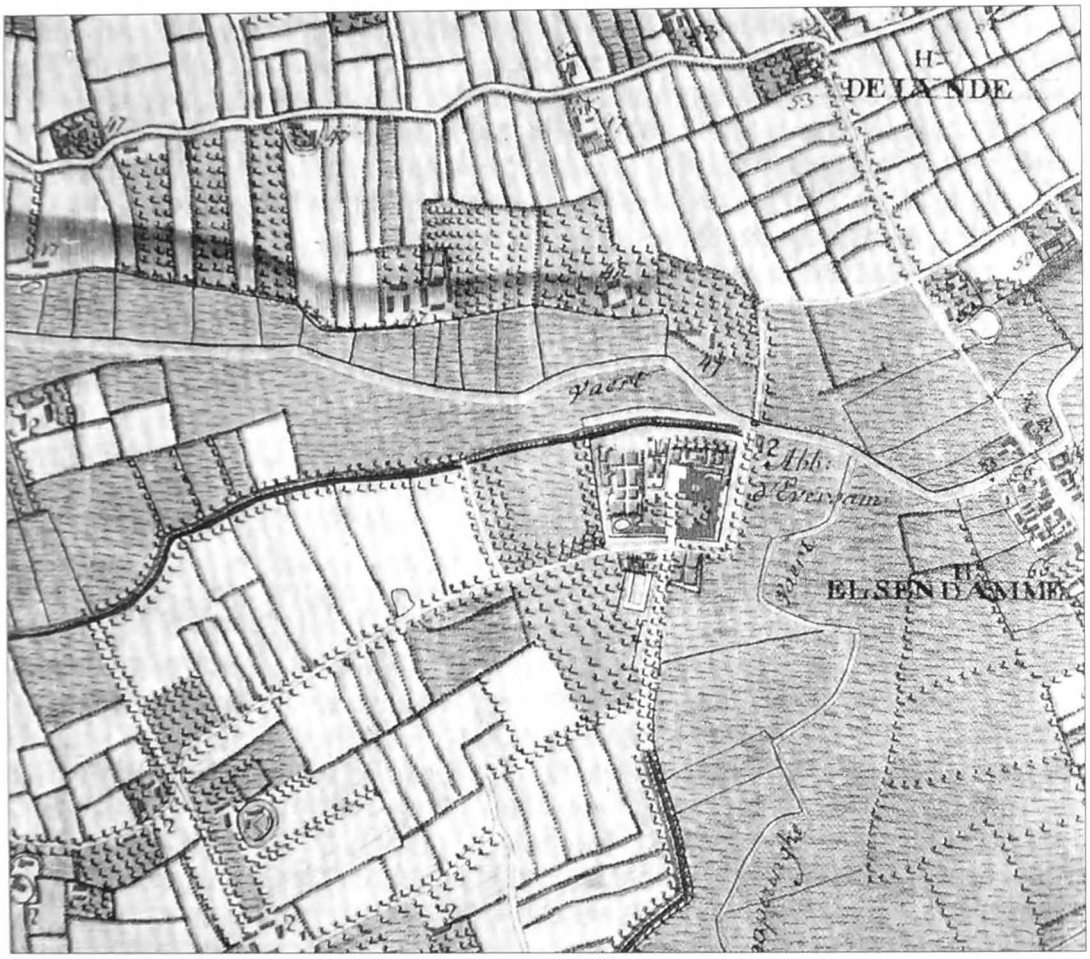

De omgeving van de abdij van Eversam op de kaart van Ferraris.

Er hangen nochtans donkere wolken boven de geestelijke instellingen. Al vanaf 1784 wordt door de regering gewerkt aan de afschaffing ervan. Een hele reeks kloosters en abdijen uit het Ieperse, waaronder Eversam, Lo, Voormezele, Zonnebeke en Nonnenbossche, worden in hun bestaan bedreigd. Het project belandt echter in de lade. Wel blijft er de voortdurende controle van de regering en de onzekerheid toch afgeschaft te worden[12].

Daarnaast krijgen in de eerste maanden van 1786 de plannen van de regering om een seminarie-generaal op te richten in Leuven vaste vorm. In het najaar opent dit seminarie inderdaad zijn deuren. Alle bisschoppen worden in maart 1786 verzocht een lijst van hun seminaristen op te sturen naar Brussel. Waar een deel van de bevolking de maatregelen van Jozef II om de kerk onafhankelijker te maken van Rome nog aanvaardt, lijkt deze maatregel erop dat de keizer zelf de macht van de kerk in handen wil nemen en dat zet bij veel mensen kwaad bloed en stuit op veel kritiek.

Bisschop Carolus d'Arberg et Valengin van Ieper stuurt zijn seminaristen in november toch maar naar Leuven ondanks alle kritiek en ongenoegen, maar de abt van Eversam toont zich niet zo gewillig en hij houdt al zijn seminaristen in Stavele. Vanuit Brussel wordt daar niet op gereageerd, tot groot genoegen van abt Antoine Raulé die er overal te koop mee loopt dat hij de regering een loer heeft gedraaid. Raulé is niet de enige, ook andere kloosters houden het been stijf. Het seminarie-generaal draait vierkant bij gebrek aan een toegewijde president en bij gebrek aan een vaste kern van seminaristen[13].

Graaf Ferdinand von Trautmansdorff, gevolmachtigd minister van Jozef II, dreigt ermee de recalcitrante kloosters te sluiten, vooral tegen Eversam worden ernstige sancties overwogen. Dat de Eversamse abt overal openlijk verkondigt de regering te slim te zijn afgeweest, zet nog meer kwaad bloed in Brussel.
Het seminarie-generaal zelf wordt door een gebrekkige organisatie al in 1789 afgeschaft[14].

Ondertussen lijkt het in Eversam alsof er van een *kerkvervolging* geen sprake is. In 1787 staat de proosdij er nochtans niet zo rooskleurig voor, er zijn maar acht geestelijken meer, zeven nieuwe novicen zouden intreden, waaronder Richard, waardoor er dan opnieuw 15 geestelijken verblijven.

Richard heeft het als novice moeilijk met "*het leeren van den sank*" waarvan hij toch hoopt die onder de knie te krijgen. Blijkbaar is zijn broer Pieter, die later evenwel zal huwen, ook aan het studeren in een klooster, want hij raadt hem aan dat hij "*bij d'eenen of den anderen Augustijn of Paeter die den sank wel weet, den selven begint te leeren want het seer lastig is alls men geaccepteert is, van dan alles gelijk te leeren*".

Ook weet hij niet precies wanneer hij of zijn collega's als novice zullen gekleed worden, eerst moeten ze "*den sank, constitutien, ende rebriquen wat kennen*". Hij zal zijn ouders zeker tijdig op de hoogte brengen wanneer dit zal gebeuren en hij geeft hen alvast de groeten van "*den eerweerdigen neyt mijnen·novitiemeester*". Richard heeft het over deken Antoine Neyt die na de vernieling van Eversam vanuit zijn *refuge* in de Steenstraat in Brugge probeert voor het geestelijke welzijn van de monniken te zorgen.

Richard ontvangt op 7 december 1787 een brief uit Eeklo die hij pas op 23 december beantwoordt. Hij is bijzonder verheugd te vernemen dat zijn familie, en in het bijzonder zijn moeder, in goede gezondheid verkeert, hij wijdt dit aan zijn gebeden en aan de *goddelijke gratie*. Het grote nieuws is dat hij ondertussen op 13 december gekleed is en zijn novicetijd officieel is begonnen. Dat gebeurt met nog twee andere collega's die ongeveer twee maanden eerder samen met hem in de proosdij zijn gearriveerd. Het zal nog een jaar duren eer hij geprofest wordt, *soo mij salig*

is, en zal dan eindelijk eens naar Eeklo kunnen komen om zijn ouders te bezoeken.
Richard vraagt in zijn brief de toestemming om een brevier te kopen. De directeur kan hem die leveren voor 14 gulden, hij zal er voor de rest van zijn leven goed mee zijn. Hij wou eerst nog wachten met de aankoop tot aan zijn professie, maar het exemplaar dat hij ondertussen mag gebruiken van de proosdij is in veel te kleine druk en het kost hem tijdens de koorzang en bij andere diensten moeite om te kunnen volgen en het doet hem "*pijne ivers te moeten in te cort blijven*".

In de loop van 1788 wordt Ryffranck priester gewijd en wordt hij kanunnik van de proosdij. Aan de gelukkige jaren die hij er beleeft, komt er spoedig een eind door het uitbreken van de revolutie in Frankrijk.

HET EINDE VAN EVERSAM

De kanunniken verlaten al in december 1793 hun proosdij en zoeken hun toevlucht binnen de veilige stadsmuren van Ieper. Bij hun tweede inval gedragen de Fransen zich heel wat grimmiger. Als represaillemaatregel steken ze op 25 april 1794 de proosdij in brand, samen met heel wat hoeven. Ook worden massaal veel bomen omgehakt. Het archief raakt hopeloos verspreid, een groot deel ervan gaat definitief verloren. De religieuzen vinden onderdak in Ieper en de kuststreek. Sporadisch hebben ze nog contact met elkaar en wat overblijft van de verwoeste proosdij wordt door Pierre Hespel, een collega die in Ieper verblijft, discreet in het oog gehouden. In feite gaven de kanunniken zich geen rekenschap van de ernst van de toestand, ze dachten dat alles nog te herstellen viel en lieten alvast enkele boerderijen opknappen. Ondanks hun protest wordt Eversam in 1795 afgeschaft en verkocht.

De meerderheid van de Eversamse religieuzen weigert naderhand de eed van haat aan het koningsschap en tegen de anarchie en van trouw aan de republiek en aan de constitutie van het jaar III af te leggen en duikt onder. Slechts één van hen wordt aangehouden en verbannen: Richard Ryffranck

VLUCHT NAAR EEKLO

Onmiddellijk na de brandstichting van 1794 neemt Richard de wijk naar het vertrouwde Eeklo, waar hij in de ouderlijke woning een *bedektelijk* onderkomen vindt. Ondanks het feit dat hij zich gedeisd houdt en dat niet iedereen ervan op de hoogte is dat hij zich in Eeklo bevindt, raakt het bij het Fransgezinde stadsbestuur toch bekend dat deze refractaire of onbeëdigde kanunnik zich in de stad ophoudt. Karel Beelaert, die op een goed blaadje wil staan bij de Franse overheid, organiseert vanuit het stadhuis nachtwachten die onder andere als opdracht krijgen de gangen van alle onbeëdigde geestelijken in Eeklo na te gaan en hen desnoods aan te houden.

Geestelijken die de eed van trouw aan de republiek en van haat aan het koningschap en aan de anarchie weigeren af te leggen, stellen zich bloot aan de meest ernstige vervolgingen. Ondanks het verbod van de paus, leggen vele priesters de eed toch af omdat zij in geweten menen dat dit het beste is voor de hen toevertrouwde gelovigen. In parochies waar de pastoor de eed weigert, wordt de kerk immers gesloten.
In heel Frankrijk komt een uitgekiende lastercampagne op gang tegen die refractaire priesters. Nadat men in Parijs meent dat de bevolking voldoende gebrainwasht is en de verbanning van de geestelijken min of meer zal aanvaard worden, worden in 1797 en begin 1798 verschillende besluiten uitgevaardigd die de arrestatie, veroordeling en massale verbanning van de refractairen regelt. Op 4 januari 1798 (15 nivôse VI) vertrekt een eerste konvooi van 7 veroordeelden vanuit Gent naar Rochefort in Frankrijk[15]. Hoewel er zich veel volk bij de gevangenis had verzameld om die *scélerats* te zien vertrekken, veroorzaakt dit niet de minste commotie onder de aanwezigen, de bannelingen wordt integendeel een *goede reis* gewenst en er worden hen verwijten naar het hoofd geslingerd[16]. Blijkbaar betreft dit een georchestreerde actie van de administratie van het Scheldedepartement om op een goed blaadje te staan in Parijs. Maar de minister pikt het rooskleurige verslag niet, want uit verschillende berichten blijkt dat de aanhouding en deportatie van onbeëdigde priesters in veel kantons "*troubles ét désordres*" veroorzaakt. Vandaar dat het *executif directoire* eerder al besloten had "*de les déporter en masse*"[17].

Du Bosch, commissaris van de uitwerkende macht van het Scheldedepartement, laat bij zijn terugkeer uit Parijs op 3 juli 1798 (13 messidor VIII) een omzendbrief verspreiden waarin de onbeëdigde priesters als de ergste vijanden van de republiek worden voorgesteld die moeten worden aangehouden en verbannen buiten het territorium van Frankrijk. Alleen al uit het woordgebruik blijkt dat het Franse bestuur het niet voorzien heeft op *ces individues* die worden aangeduid als "*ces misérables, prêtres turbulens, colporteurs du mensonge, artisans de la discorde et de la guerre civile, hommes pervers et dangeureux....*"[18].

In Eeklo verblijven een hele reeks priesters die volgens Pieter Bernard De Meyere, commissaris van de uitwerkende macht in Eeklo, een bestendig gevaar vormen voor de republiek, de bevolking opzetten tegen de Franse regering en voortdurend voor onrust zorgen in de stad. Ze leven in de illegaliteit, waardoor ze maar moeilijk kunnen opgepakt worden. Toch moeten ze zo vlug als mogelijk uit de stad worden verwijderd, daar ze niets anders doen dan "*pervertir l'esprit publique*". De enige *misdaad* van deze geestelijken bestaat gewoon in hun aanwezigheid in de stad. Maar in heel het Scheldedepartement vinden de commissarissen van de uitwerkende macht blijkbaar voldoende aantijgingen om onbeëdigde priesters aan te houden. Toch wordt hen erop gewezen dat het niet bij vage beschuldigingen moet blijven, maar dat de aanklachten op concrete feiten moeten berusten[19].

De Eeklose priesters die door de De Meyere geviseerd worden, en waarvan de namen op 10 juli 1798 (22 messidor VI) worden doorgespeeld aan de prefect van het Scheldedepartement, zijn:

- Servais Maes, 34 jaar oud, recollet die 's nachts op pad gaat om de mensen op te hitsen tegen de republiek, "*cet individu est invisible, je le soupçonne de battre le pavé et la campagne de nuit pour fanatiser les habitans, malgré ma vigilance je n'ai pu le rencontrer jamais*";
- Bernard Jean Dupuis, 53 jaar, gewezen recollet;
- Antoine Hallinx, 28 jaar;
- Vincent Hemeryck, genaamd *père Calixte*, 54 jaar, recollet, verblijf onbekend;
- Jean Nobert Van de Poele, 36 jaar, seculier, woont bij zijn vader;
- Boudewijn De Grave, 52 jaar, geschoeide karmeliet, verblijft bij zijn schoonbroer Antoine De Clercq;
- Richard Ryffranck, 34 jaar, ex-kanunnik van Eversam, verblijft bij zijn moeder.

Al deze geestelijken weigeren de eed af te leggen en zijn dus bijzonder gevaarlijke individuen. Het is door hun schuld dat de bevolking haar oude gewoonten maar niet kan loslaten. De Meyere vroeg eerder al strenge maatregelen tegen deze "*êtres le plus dangeureux*", die maar best uit de republiek worden verbannen. Hun aanhouding zal veel inwoners de ogen openen[20].

In augustus wordt door het ministerie van de Algemene Politie in Parijs in het geheim een grootse actie voorbereid om 56 refractaire priesters uit het Scheldedepartement, die bij besluit van 23 augustus 1798 (6 fructidor VI) zijn veroordeeld, zo vlug als mogelijk te arresteren en over te brengen naar de Gentse gevangenis[21]. Het vonnis is gebaseerd op een politierapport en op inlichtingen uit het Scheldedepartement waarbij de veroordeelden wordt verweten "*qu'ils ne cessent de prêcher la rébellion aux lois et d'inspirer le mépris des autorités constitués; que par leur propos et leur conduite fanatique ils entravent continuellement la rentrée des contributions et la marche du gouvernement*". Dat ze daarbij de terugkeer "*de leur bon souverain l'Empereur*" wensen, is een reden te meer om onder andere "*le nommé Richard Antoine Ryffranck, ex-religieux de l'abbaye d'Eversam*" aan te houden en te deporteren. Bij de arrestatie dient er voor gezorgd te worden dat er geen beroering ontstaat. Er wordt daarbij expliciet verwezen naar de relletjes in Overmeire. De aanhouding van priesters aldaar veroorzaakte "*l'émeutement du peuple qui voulait les soustraire à cette peine*".

De geruchten over de nakende herneming van "*des hostilités avec l'Empire Germanique*" sterkt de meeste priesters in hun overtuiging dat ze weldra opnieuw zullen kunnen genieten van hun vroegere voorrechten én inkomsten. Er zijn er zelfs die vanop de preekstoel de terugkeer van hun doorluchtige keizer aankondigen. En vanzelfsprekend dat de wet op de conscriptie "*leur sert encore de moyen pour souffler la révolte*". Dat de

lokale administraties het vertikken beroep te doen op de hulp van de gendarmerie, wordt als een belediging van de Republiek aangezien[22].

Op 1 september 1798 (15 fructidor VI) wordt Du Bosch vanuit Parijs op de hoogte gebracht dat de geestelijken direct maar *discreet* moeten aangehouden worden en gedeporteerd. Du Bosch laat er geen gras over groeien en gaat onmiddellijk tot de actie over. In alle kantons worden op hetzelfde ogenblik door de gendarmerie, hierbij gesteund door de commissarissen van de uitwerkende macht en de municipaliteiten, de geviseerde geestelijken opgepakt en overgebracht naar *la maison de force* in Gent. De raid kent maar een matig succes, want van de 56 kunnen er slechts 18 worden ingerekend. Waarschijnlijk waren er veel op de hoogte van hun nakende aanhouding. Du Bosch verontschuldigt zich daarvoor bij de minister en voert aan dat het zeer moeilijk is de priesters te vinden, maar dat hij alles in het werk zal stellen om de ontsnapten aan te houden. In elk geval bezorgt de actie "*un grand bien à la chose publique*"[23].

In Eeklo verloopt de aanhouding van Ryffranck niet zonder enige moeite. Tijdens een nachtwachtpatrouille wordt hij door rijkswachtbrigadier Jan Legrand van zijn bed gelicht en opgesloten in een cel van het stadhuis. Nog diezelfde nacht wordt getracht hem daaruit te bevrijden. Door de familie wordt er een knecht op uitgestuurd en die tracht het raam van de cel open te breken, maar wordt daarbij door Legrand op heterdaad betrapt en slaat op de vlucht. Nog diezelfde nacht wordt Ryffranck naar Gent overgebracht[24].

De aanhouding van de kanunnik is voor veel Eeklonaren een verrassing. Op 15 september 1798 (29 fructidor VI) ondertekenen zij een verklaring waarin een vrij gunstig beeld van Richard wordt geschetst: "*D'onderschreven inwoonders der Commune van Eecloo verclaeren voor waeragtig dat zij zeer wel zyn kennende en over lang gekend hebben Richard Antoine Ryffranck jonge priester gewoond hebbende tot Eecloo, dat den zelven noch Biechtvaeder, nog Predicant en is, dat hij bij dien nooyt de fonctie tot Eecloo nochte elders en heeft geexerceert nemaer doch hij woonende by zyne moeder van haer zijne subsistentie geniet ende zich altijd als eenen vreedzaemen burger heeft gedraegen zich onderwerpende aen de wetten der fransche Republique, zonder hem te bemoyen met eenige Priesterlycke fonctien immers dat zy nooyt gehoord en hebben nogte van iemand hebben horen zeggen dat den voorseyden Richard antoine Ryffranck zoude eenige woorden gesproken hebben strekkende tot veragtinghe der geconstitueerde magten ofte om in eenige manieren te entraveren het inkomen der contributien. Gedaan te Eeklo den 29 fructidor 6de jaer ofte 15 september 1798 der fransche Republique een ende onverdeelbaer.*"

Naast deze petitie onderneemt de familie nog andere stappen om Richard vrij te krijgen. Er wordt een brief bezorgd aan *Cozijn, commissaire du Gouvernement* De Meyere waarbij hem om een onderhoud wordt

gevraagd en gesmeekt wordt "*omme van ul eenige voorsprake te genieten* [voor Richard] *den welken gisteren zijne sententie van deportatie heeft ontfanghen*". De veroordeling staat helemaal niet in verhouding tot de gepleegde feiten, zo wordt gesteld. Bij president Charles Beelaert wordt naar de reden van de veroordeling gepolst, maar die geeft niet thuis, zijn vrouw antwoordde dat Richard "*eens soude in de kerke misse gedaen hebben over 8 à 10 maanden naer de declarasie*" en dat hij daarvoor was aangehouden. Er wordt verder geschreven dat hij het voorbeeld van andere priesters volgde en "*door zijn jonchijd ende klijne ondervindinge*" niet besefte wat voor gevolgen dit wel kon hebben . Tijdens zijn verblijf in

DÉPORTÉS A L'ILE DE RÉ. 31

s.-Maurice, deſſervant de Bellautre, *tarentaiſe*, 7 mai 1799.
RYCKX, charles, 53, de Moryoſt, curé de Montfort, *ruremonde*, 2 ſeptembre 1798.
RYFFRAMCK, richard antoine, 36, d'Eecloo, chan. régulier, *ypres*, 17 novembre *id.*

S.

SABBATIER, françois, né & ancien curé à Cadoul, *lavaur*, 12 décembre 1798.
SABBATIER, joſeph, 35, de Montcaſſin, vicaire de Beſues, *auch*, 19 mars 1799.
L SAINT-GENEYS, louis, 65, de Montélimar, curé de Manas, *valence*, 7 août *id.*
SAINT-YVES, adrien, 65, de Rheims, prieur-curé de Paroy-en-Othe, *ſens*, 19 oct. 1798.
SAMEN, pierre, 63, de Louvain, gardien des récollets d'*anvers*, 7 août *id.*
SAMYN, jacques joſeph, 51, deſſerv. de Rolleghem-Capelle, *tournay*, 15 mars 1799.
M SAN-DOULY, bonnet, 55, né & prêtre à Saya, *clermont*, 31 août *id.*
SANNIER, louis guillaume, 33, né & vic. à Morlaix, *tréguier*, 29 juin 1798.
SCHELLEKENS, antoine, 50, curé de l'Hôpital de Termonde, *gand*, 13 février 1799.
SCHLIECH, antoine, 48, de Deſperen, bernardin d'Orval, *trêves*, 2 janvier *id.*
SCHLIM, jean nicolas, 48, de Luxembourg, curé d'Arlon, *trêves*, 2 janvier *id.*
SCHMITZ, pierre, 38, de Straſſen, curé de Luningen, *trêves*, 2 janvier *id.*
SCHON, michel xavier, 36, de Donange, vic. de Wicherdeng, *liège*, 2 janvier *id.*
SCHROUBEN, nicolas, 40, de Recht, vicaire d'Elvange, *trêves*, 2 janvier *id.*
M SCHUERMANS, françois, 60, de Turnhout, récollet à Dieſt, *malines*, 12 janvier *id.*
SCHUMAN, fréderic, 49, dominicain à Luxembourg, *liège*, 2 janvier *id.*

Lijst met honderden namen van gedeporteerde priesters naar het eiland Ré: ook Ryfframck Richard wordt erin vermeld.

Eeklo was hij nooit biechtvader of predikant "*ende voorders noyt geenen stoorder van de repeplique*" geweest. Meer dan acht maanden gedroeg hij zich als een "*beminder van de ruste*". Zonder moeite zullen twee à driehonderd mensen dat willen getuigen. Zelfs de leden van de municipaliteit willen opkomen voor Richard "*indien gijl dat beliefde van hun te willen versoeken*".

Maar bij commissaris De Meyere, een eersteklas hater van religie en priesters en een fanatieke republikein, is de familie duidelijk aan het verkeerde adres. De man wenst niets liever dan de onmiddellijke verbanning van alle refractaire geestelijken. De brief haalt dan ook helemaal niets uit, het *exécutif directoire* is onverbiddellijk en kent geen medelijden.

Bij zijn aanhouding wordt van Richard een summiere persoonsbeschrijving opgesteld, net als van de eerste de beste misdadiger. De exrecollet is 5 voet 6 duim groot, heeft hoogblond haar, een blonde baard en dito wenkbrauwen, blauwe ogen in een rond gezicht met breed voorhoofd, een wipneus, een normale mond en een ronde, gegroefde kin[25].

OP HET EILAND RÉ

Uiteindelijk marcheert Ryffranck samen met 14 andere ongelukkige naar het eiland Ré. Drie confraters kunnen wegens ziekte en hoge ouderdom niet vertrekken, dit tot grote spijt van Du Bosch. Op 17 september 1798 (1 complementaire VI) schrijft Du Bosch een brief aan zijn collega van het eiland Ré waarin hij het vertrek aankondigt van de gedeporteerden, conform het besluit van het *executif directoire* van 23 september 1798 (2 vendémiaire VII) met het verzoek hem direct van hun aankomst te verwittigen.

De 15 verbannen priesters die eind september vanuit het Gentse *maison de force* vertrekken zijn:

Brys Jozef	pastoor van Berlare sinds 1785[26]
Canyn Jacques	recollet[27]
Coppieters Johannes	onderpastoor van Beveren Waas sinds 1777[28]
De Baets Charles	onderpastoor van Oosteeklo sinds 1793[29]
De Fonteyne Frans Xavier	pastoor van Maldegem sinds 1778[30]
Desmet Johannes	onderpastoor van Sleidinge sinds 1788[31]
Ghesquiere Michel	pastoor van Middelburg sinds 1777[32]
Ameloot Jozef	dominicaan en later onderpastoor in Ieper

Janssens Johannes Baptist	onderpastoor van Ursel sinds 1790[33]
Lemaître Joannes Baptist	onderpastoor van Maldegem sinds 1794[34]
Mercx Adriaan Hubert	karmeliet in Antwerpen, later onderpastoor van Temse[35]
Naudts Lieven	onderpastoor van Knesselare sinds 1795[36]
Peeters Jan Baptist	pastoor van Laarne sinds 1787[37]
Ryffranck Richard	kanunnik van Eversam.
Van de Putte Johannes Augustijn	pastoor van Nukerke sinds 1785[38]
Van Gheluwe Jozef	minderbroeder in Ieper, gardiaan in Sint-Niklaas[39]
Van Herberghen Johannes	onderpastoor van Nieuwkerken
Vyvens Ludo Benoit	pastoor van Wortegem sedert 1796[40]

Het is pas nadat de havenstad La Rochelle zowat overspoeld wordt door uitgewezen priesters dat het eiland Ré als depot voor deze *insurgés* wordt aangeduid. Het is op dit eiland dat de geestelijken hun ontscheping naar Gyuana afwachten, maar door de Engelse overmacht op zee gaat dat gelukkig niet door, niet voor niets wordt een verblijf in deze overzeese kolonie *la guillotine sèche* genoemd. Zo wordt begin augustus 1798 het korvet la Vaillante, dat eerder al verbannen politici en priesters naar Guyana overbracht, door een Engels schip gekaapt en naar Plymouth gevaren. Aan boord bevonden zich ongeveer 100 verbannen geestelijken, de Engelsen wisten niet wat ze zagen.
Begin augustus 1798 bevinden er zich ongeveer 100 gedeporteerden op Ré, enkele maanden later zijn dat er 1.200[41].

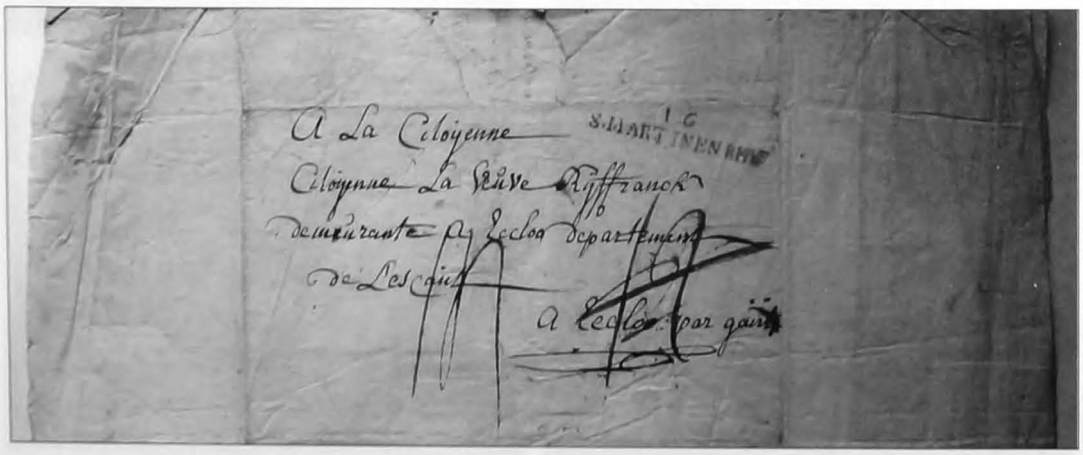

Brief door Richard verzonden vanuit St.-Martin en Ré A la Citoyenne Citoyenne La Veuve Ryffranck.

Op 25 januari 1799 schrijft Ryffranck een derde brief vanuit "*la citadelle de la ville de S Martin*" op het eiland Ré. Hij laat zijn "*Seer Lieve en Beminde Moeder*" weten in goede gezondheid te verkeren en wenst familie, vrienden en kennissen een gelukkig nieuwjaar "*vervult van gratie en benedictie*". Het verwondert hem dat hij op geen enkele brief antwoord kreeg, de laatste was toch al zes weken geleden verzonden. In die brief vraagt hij dringend om 200 Franse kronen *in klinkende penningen* waarmee hij verdere deportatie "*over zee wel 15 hondert uren verre*" kan betalen. Het verzenden van die toch niet onbelangrijke geldsom zou volgens Richard het best gebeuren door bemiddeling van juffrouw Hubregt, de zuster van pastoor De Bast van Sint-Baafs, die kennissen heeft in Saint-Martin de Ré.

Blijkbaar is Ryffranck er niet van op de hoogte dat de deportaties naar Frans Guyana zijn stopgezet, omdat de Engelse vloot nagenoeg alle Franse schepen keldert. Dat gerucht komt de gevangen priester uiteindelijk toch ter ore en in zijn brief van 25 januari laat hij dan ook weten "*een tijdinge hebben tontfangen van waeschijnlijk niet verder gesonden te sullen worden*" en dat hij maar 100 kronen nodig heeft "*niet omdat ik directelijk noodig hebbe, maer uyt voorsigtigheyd*".

In het slot van zijn brief stelt hij zijn moeder gerust: "*Lieve Moeder, sijt niet besorgt in mijnen persoon want ik van niet te kort hebbe, maer schrijf mij terstond of ul. welvaerende sijt en hoedanig gijl. het hebt gestelt met de overgroote koude die het heeft gemaekt in het nederland, soo ik hebbe gehoort. Wat aengaet hier, is het meer eenen aengenamen winter, niet seer kout.*"

Richard spaart zijn moeder, want de eerste maanden van zijn verblijft in de citadel zijn niet bepaald rooskleurig. Men houdt het bijna niet voor mogelijk dat in de eeuw van de Verlichting, waarin de filosofen verdraagzaamheid en de revolutionairen zélf de Rechten van de Mens afkondigden, men tot zulke barbaarse methodes in staat was tegenover mensen wier enige misdaad het was priester te zijn. De priesters worden letterlijk in het fort Saint-Martin samengeperst, waar slechts plaats is voor 500 gevangenen. Verschroeiend heet in de zomer, bitter koud in de winter, slapen op een strozak in een overvolle cel, krioelend van het ongedierte, geen ontspanning mogelijk, eindeloze appèls, brutale schildwachten die de laatste bezittingen van de machteloze gevangenen confisqueren, altijd te weinig eten en slechte wijn die ze zelf moeten betalen, epidemieën, koortsen: dat was hun beklagenswaardige lot. Niet te verwonderen dat er 300 priesters het leven lieten.

In de plaats van de 100 gevraagde kronen ontvangt Ryffranck op 29 mei 1799 (10 prairial VII) er slechts 80, door bemiddeling van een zekere Rivaille, die in Saint-Martin woont. Hij vreest dat er *onderweg* gefraudeerd is en vraagt zijn moeder "*haertelijk van op het spoedigste te schrijven hoe veel gij hebt gesonden want het ongehoort is dat men 20 ten*

100 soo verliest". Ondertussen worden er al meer dan 900 priesters gevangen gehouden op Ré, "*waer onder eenen Bisschop en eenen Prelaet, sijnde dien van d'abdije van Waesschoot daer ik dagelijks bij ben*". Als curiositeit vemeldt hij ook een aardbeving die een paar minuten duurde, "*wij wagelden in onse bedde ten 4 uren smorgens daer is weynig schade geschiet*"[42].

Het is van alle tijden dat gevangenen zich aan een strohalm vastklampen om vrij te komen. Begin 1800 doet op het eiland het gerucht de ronde dat een attest van de municipaliteit wel eens zou kunnen helpen om in vrijheid te worden gesteld. Richard schrijft op 20 januari 1800 dan ook vlug naar Eeklo met de vraag die verklaring te halen bij het stadsbestuur. Er moet gewoon worden vermeld "*dat ik sijn een simpel religieus, sonder te sijn Pastor, onderpastor of Bisschop*". Voor alle zekerheid voegt Richard een voorbeeld van een dergelijk attest bij zijn brief. Best is de verklaring ook te laten ondertekenen door een ambtenaar van het departement, dat maakt meer indruk. Indien dat echter onmogelijk is, mag het document ook ongeviseerd terug worden gestuurd, "*want daer groote haeste is*"[43].

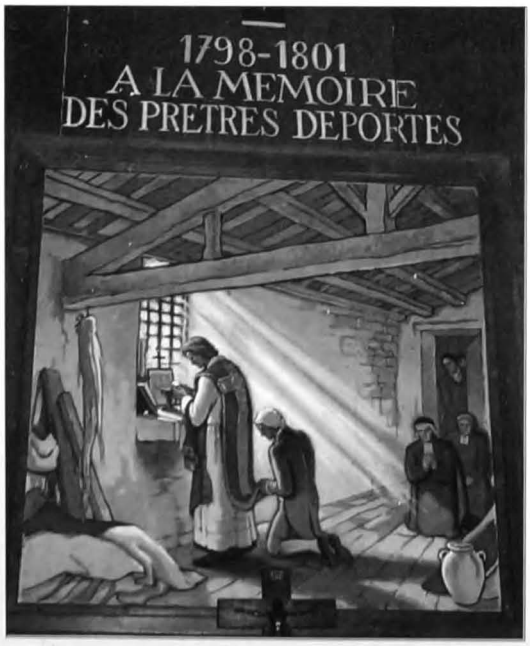

Met uitzondering van een retabel in de kerk van Saint-Martin-de-Ré herinnert nog maar weinig op het eiland aan de gedeporteerde priesters.

Maar haast en spoed is zelden goed... Op 19 februari 1800 schrijft Richard in een brief aan zijn moeder dat hij het attest goed heeft ontvangen. Maar het blijkt geen goed idee het document voor te leggen, niemand van de gevangen geestelijken "*en wist dat daer eenig quaed ingelegen was van die te gebruyken gelijk ik nu daer in geinstrueert sijn*". Met enkele van zijn confraters, waarmee hij op het eiland is beland, besluit hij nog enkele dagen te wachten "*om op een geoorlofde manier naer te keeren en alsoo ons Ballingschap met verdiensten en eere te eijndigen*".

VRIJ...

Begin 1800 wordt de verzuurde verhouding tussen kerk en staat door Napoleon aangepakt, want de eerste consul ziet in dat het beter is in goede verstandhouding te leven met om het even welke religie dan er de vijand van te zijn. Er komt een eind aan de beloken tijd, kerken gaan weer open en de strenge maatregelen tegen de geestelijkheid verdwijnen. Dat alles resulteert in de ondertekening op 15 juli 1801 van het concordaat, een geste van Napoleon ten overstaan van de paus.

Ondertussen zijn de verblijfsomstandigheden op het eiland Ré veel verbeterd. Samen met Joannes Augustin Van de Putte, pastoor van Nukerke, en met Lieven Naudts, pastoor van Knesselare, woont Richard sinds begin december 1799 "*met drijen in een kaemer bij een Borgeresse*". Om zijn verblijfs- en andere kosten te betalen ontleent hij 12 gouden Louis aan pastoor Van de Putte die in februari 1800 vrijkomt, "*sonder eenige attestatie*" en op 20 februari in Nukerke arriveert[44]. Pastoor Naudts komt op 20 februari vrij[45]. Zelf weet Richard niet hoelang hij nog op Ré zal moeten blijven, hij heeft echter goede hoop binnenkort te worden vrijgelaten. Hij vraagt zijn broer Pieter contact op te nemen met Claes van Elsendamme (een gewezen kanunnik van Eversam?), misschien beschikt die over "*een caertebelle van mijn confraters die aldaer woonen en nu seker uyt commen*". Hij popelt van ongeduld om zijn vroegere collega's opnieuw te ontmoeten.

In zijn antwoord laat Pieter weten dat met het geleende geld alles in orde komt en dat Richard er zich geen zorgen over hoeft te maken. Hij vraagt zijn broer een beetje zuinig om te springen met geld, "*versoeken van te minnage*", wegens extra belastingen heeft men het niet meer zo breed meer in Eeklo.

Pastoor Van de Putte heeft zijn centen in augustus 1800 nog steeds niet teruggekregen en hij schrijft daarover op 1 augustus een brief aan *citoyenne joffrou* Ryffranck, de moeder van Richard: "*Op mijn vertrek van teylandt Rhé heeft ul. lieven zoon mijnen Respectabelen vriendt, mij versocht van eenig geldt in leeninge te geven, aen welck versoek ik met liefde voldaen hebbe hem in leeninge gevende twaelf louis d'ors in specien volgens de quitantie of resepisse van hem getrocken met belofte van de selve sommen in de selve specie wederom te geven door sigh selven ofte sijne*

naeste bestaende ten allen tijde tot dies aensoght sijnde". Van de Putte dringt aan het geld te overhandigen aan "*aen sekeren heer humblé negotiant in lijnwaeten woonende bij st baefs tot Gendt*" die er dan verder wel zal voor zorgen dat het terecht komt. Hij had gehoopt dat Richard hem persoonlijk de geleende som zou kunnen overhandigen, maar die zit blijkbaar nog altijd vast op Ré en de Nukerkse pastoor heeft "*in lange tijdt geen maeren van het eijlandt meer ontfangen*".

Richard is inderdaad nog niet vrijgekomen, op 8 augustus 1800 arriveert in Eeklo een laatste brief vanuit Ré waarin hij een beetje teleurgesteld schrijft dat er "*reeds verscheijde van mijne confraters Belgen door voorspraeke die sij hadden hun verlossinge hebben becomen*". Hij smeekt dan ook bij een zekere Boos in Gent gaan en "*sijne voorspraeke versoekende*" zonder er nochtans "*veel geld aen te sacrificeren*". Het zou nogal vlug 8 à 10 louis kosten, geld dat beter kan aangewend worden voor "*een eerlijk onderhoud dat wel 60 pond groote moet kosten sonder eenige excessen te doen...*". Hij denkt dat zijn brief Eeklo rond 18 augustus zal bereiken en vraagt direct te antwoorden want dan "*sal ik uwen ontfangen op ul. kermisse die ul. wensche fraeijlijk te sijn niet sonder pijne van de Lieve familie niet te mogen vergezelschappen*".

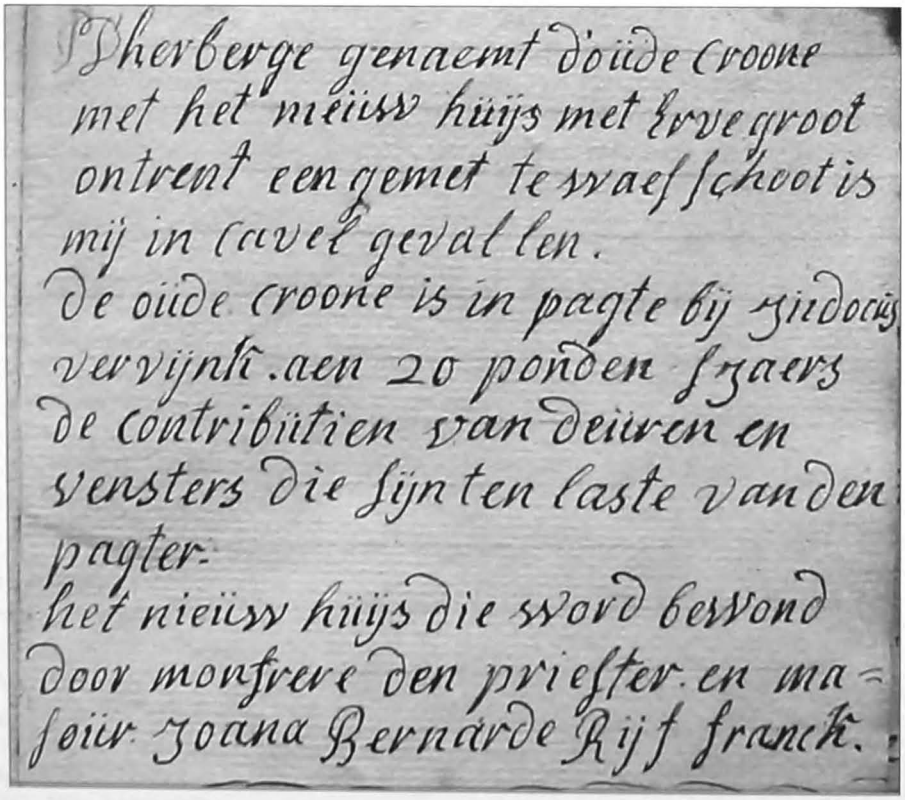
Dherberge genaemt d'oüde Croone
met het nieüw hüijs met Erve groot
ontrent een gemet te waef schoot is
mij in cavel gevallen.
de oüde croone is in pagte bij Judocus
vervijnk. aen 20 ponden sjaers
de contribütien van deüren en
vensters die sijn ten laste van den
pagter.
het nieüw hüijs die word bewond
door monfrere den priester. en ma=
soür Joana Bernarde Rijf franck.

In tegenstelling met wat in enkele bronnen wordt geschreven, is het niet Richard maar wel zijn broer Jacobus Franciscus Ryffranck die de herberg de Kroon in 1805 ten cavele is gevallen.

NAAR HUIS...

Kort na zijn brief van 8 augustus komt Ryffranck dan toch vrij. Merkwaardig is wel dat hij al op 20 januari 1800 zou zijn vrijgelaten en pas eind augustus naar Eeklo vertrekt[46]. Misschien is geldgebrek wel de oorzaak van zijn laattijdig vertrek.

Bij zijn thuiskomst is de verhouding tussen de kerk en de regering door het afsluiten van het concordaat zodanig gewijzigd dat ook Ryffranck, "*ministre du culte catholique*", in een brief de prefect laat weten niet de minste moeite te hebben "*le serment enoncé au concordat passé entre le St. Siège et le gouvernement*" af te leggen[47]. Hij doet dit op 17 juni 1802 (28 prairial X): *Ik herkenne dat de universaliteit der Franse burgers den souverein is, ende ik belove onderwerpinghe en de gehoorzaemheyd aan de wetten van de republique*" [48]. Sommige priesters houden het gewoon bij: "*Je promets fidélité à la constitution*"[49].

Richard Ryffranck wordt in Waarschoot aangesteld volgens de ene bron als juridisch eigenaar van het kosterschap[50], volgens een andere bron als onderpastoor[51]. In Waarschoot gaat Ryffranck met zijn moeder in de herberg *De Kroon* wonen op het dorp. Daarna verbouwt hij een huis "*dat geeft syn gevel naer de kercke, staende tegen het kerkhof*". In 1813 wordt bij de prefect van het departement een klacht ingediend "*wegens syne kerkelyke gevoelens die nogtans goed en catholiek waeren*". Ryffranck moet Waarschoot verlaten en verhuist naar Eeklo waar hij tot februari 1814 verblijft. Dan verlaten de Fransen Waarschoot en kon Richard terugkeren naar Waarschoot waar hij, na een toch wel zeer bewogen leven, op 28 maart 1828 overleed[52].

Met dank aan Daniël Ryffranck voor het ter beschikking stellen van zijn archief.

NOTEN

1 HAMERLYNCK W., *Bouwstenen voor de kwartierstaat van Carolus Franciscus Stroo (1793-1873)*, in De Eik, 1983, jrg. 8, III, p. 204. Volgens deze bron zou Bernardus Ryffranck op 28 juni 1788 zijn overleden, in de ouderdom van 65 jaar.

2 HAMERLYNCK W., a. w., p. 204-205. Sommige data in het familiearchief verschillen van die in de parochieregisters.

3 VERSCHUERE A., *De Minderbroeders te Eeklo, 1649-1949*, Mechelen, 1949, p. 99. Zie ook:
VANHOUTTE J., *Eeklo: Minderbroederscollege (1748-1797)*, in: Latijnse scholen in de Zuidelijke Nederlanden (16de-18de eeuw). Repertorium en Archiefgids. Vlaanderen en Brussel, Brussel, 2007, pp. 273-283.

4 REUSENS E., SCHILLINGS A., WILS J, *Matricule de l'Université de Louvain*, Brussel, 1903-1967, 10 dln, 17 bdn.

5 In de jaarboeken van het Geels Geschiedkundig Genootschap werden de leerlingenlijsten van 1734-1777, van 1759-1780 en van 1786-1787 en 1787-1788 ("Letterkundige Oefeningen" en proclamatielijsten) opgenomen. Eeklo komt ook niet voor in de plaats van herkomst van de studenten. Deze inlichtingen werden mij bezorgd door mevrouw Gonnie Leysen, stadsarchivaris van Geel, waarvoor dank.

6 Voor meer gegevens over de Latijnse school in Geel, zie: JANS P., *Geel: Latijnse school* in: Latijnse scholen in de Zuidelijke Nederlanden (16de – 18de eeuw. Repertorium en Archiefgids. Vlaanderen en Brussel, Brussel, 2007, pp. 285-295.

7 De stichting van de abdij vond plaats in de vroege Middeleeuwen: de abdij werd gebouwd op de plaats van de huidige parochiekerk van Sint-Andries en Sint-Anna. Ook deze abdij werd verwoest tijdens de Franse revolutie, enkel de 16de eeuwse toren bleef over. In 1898 start een benedictijn uit Maredsous een nieuwe gemeenschap dicht bij de oude abdij. De neoromaans-Byzantijnse abdijkerk uit 1899-1900 heeft zeven kapellen (Zevenkerken) in verschillende stijlen, die herinneren aan de zeven grote basilieken van Rome.

8 De Eekhoutabdij is een middeleeuwse religieuze instelling te Brugge van Augustijner kanunniken waarvan het eerste schriftelijke bewijs dateert van 1130. De abdij kende lange tijd een zeer sluimerend bestaan en werd met de Franse Revolutie opgeheven en volledig gesloopt. Nu rest enkel nog de toegangspoort in de Eekhoutstraat. Op de site van de toenmalige abdij bevindt zich momenteel het Groeningemuseum.

9 *EDICT VAN DEN KEYZER Raekende de Stigtinge van het Seminarie generael in de Universiteyt van Loven, en van het Seminarie Filiael in de Stad Luxembourg, voor de Studenten in de Godsgeleertheyd*, Mechelen, 16 oktober 1789.

10 ROEGIERS J., *Revolutie in de seminaries. De priesteropleiding voor seculieren in de Zuidelijke Nederlanden 1780-1830*, in Trajecta, 9, 2000, p 12-133.

11 N. HUYGHEBAERT, *Prévôté de Saint-Pierre-et-Vaast à Eversam*, in: Monasticon Belge, III, Flandre Occidentale, 3de deel, Luik, 1974, p. 655-690.

12 HERPELINCK R.,*Het bisdom Ieper 1762-1789*, Roeselare, 1991, p. 292.

13 HERPELINCK R., a.w., p. 303-305.

14 HERPELINCK R., a.w., p. 314-315.

15 RAG, SD, 3101/5. Op 19 april 1798 (30 germinal VI) laat de minister van de Algemene Politie weten dat de gedeporteerden voortaan zullen worden overgebracht naar het eiland Ré, *le lieu de leur Réunion*.

16 RAG, SD, 3101/4.

17 RAG, SD, 3101/10.

18 RAG, SD, 3101/10.

19 RAG, SD, 3101/10.

20 RAG, SD, 3101/10.
21 RAG, SD, 3101/10.
22 RAG, SD, 3101/10. De minister van Algemene Politie aan Du Bosch, 22 oktober 1798 (1 brumaire VII).
23 RAG, SD, 3110/10.
24 VAN ACKER A., *Nieuw Eecloo*, aflevering170.
25 RAG, SD, 3110/10.
26 SCHOKKAERT L., *Biografisch repertorium van de priesters van het bisdom Gent, 1802-1997*, Leuven, 1997, p. 55 (502).
27 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 65 (605). Een Canyn Alexius trad in bij de Minderbroeders in Nieuwpoort en was late pastoor van Koewacht, hij overleed in 1820.
28 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 83 (811).
29 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 95 (940).
30 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 126 (1275).
31 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 188 (1958).
32 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 248 (2592).
33 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 286 (2966).
34 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 305 (3160).
35 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 331 (3440).
36 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 344 (3584).
37 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 359 (3729).
38 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 488 (5090).
39 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 519 (5450).
40 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 600 (6381).
41 UG, Hs. 1008.
42 FARyffranck. Brief van 1 juli 1799.
43 FARyffranck. Brief van 20 januari 1800.
44 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 488 (5090).
45 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 344 (3584).
46 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 397 (4121).
47 RAG, SD, 3099/7.
48 RAG, SD, 3099/2. De officiële, uitgebreide eed, die veel verder gaat, luidde als volgt: *Je jure et promets à Dieu, sur les Saintes Evangiles, de garder obéissance et fidélité au Gouvernement établi pour la Constitution de la République Française. Je promets aussi de n'avoir aucune intelligence de n'assister à aucun conseil, de n'entretenir aucun signe soit au dedans, soit au dehors, qui soit à contraire à la tranquillité publique et si, dans mon diocèse ou ailleurs, j'apprends qu'il se trouve quelque chose au préjudice de l'Etat, je le ferai connaître au Gouvernement*".
49 RAG, SD, 3334/2.
50 DE VOS A., *Geschiedenis van Waarschoot*, dl. II, p. 313.
51 SCHOKKAERT L., *a.w.*, p. 397 (4121).
52 VAN DER POORTEN J. J. / RYSERHOVE A., *Merkwaardigheden over Waarschoot (14)*, in Ons Meetjesland, 1978, p. 126. Volgens zijn broer Jacobus Franciscus overleed Richard in 1827.

SPOREN VAN VOLKSCULTUUR

Huwelijksjubilea in het Meetjesland, eind 19de eeuw

Filip BASTIAEN

Bij het doornemen van eind 19de-eeuwse Meetjeslandse weekbladen (voornamelijk 1885-1900), op zoek naar sporen van volkscultuur, vielen mij de sporadische vermeldingen van huwelijksjubilea als lokaal nieuws op. Kunnen die überhaupt ook niet als volkscultuur worden beschouwd? Het feit dat ze, soms vrij uitgebreid, tussen het schaarse lokale nieuws voorkomen, is op zijn minst als eigenaardig te betitelen. Ook de opstellers zijn zich hiervan terdege bewust, getuige de zinsnede "*een zoo belangwekkend als zeldzaam feest*"[1]. Het bleef niet bij die ene keer. In de eerste, vrij toevallige, vondst in 1865 was al sprake van een *zeldzaam familiefeest*[2] . Die zeldzaamheid was blijkbaar ook net een van de criteria om in het lokale nieuws te worden vermeld. Soms bleef het daar ook bij, zoals in 1885 over de familie De Vleesschauwer uit Oosteeklo[3]. "*Een zeldzaam geval wordt het genoemd als een echtpaar zijn gouden jubilé viert; veel zeldzamer is dus het geval dat, te dezer gemeente, drie broeders sedert twee, drie jaar hun gouden huwelijksjubilé hebben kunnen vieren: 1e de echtgenooten Jacob De Vleesschauwer, 2e de echtgenooten Augustien De Vleesschauwer; 3e de echtgenooten Petrus De Vleesschauwer (nu te Caprijcke wonende). Daarenboven ook de echtgenooten Bruno Hamerlynck zijn hier meer dan 53 jaren in huwelijk, en de heer Bruno Hamerlynck is een eigen broeder der vrouw van de heer Jacob De Vleesschauwer, eerstgenoemd.*" Een olijke verslaggever voor Sleidinge deed er nog een schepje bovenop om de zeldzaamheid nog meer naar voor te schuiven: "*Men was hier beginnen feeste te vieren voor alwie...vijftig jaar jonkheid was. Maar de reke dreigde zoolang te worden, de nieuwe kieswet was daar en de zusters van 't noviciaat van St-Annaklooster waren er zoo weinig mede in hunnen schik, dat men er heeft moeten van afzien.*"[4]. Er waren anders dus blijkbaar niet veel gelegenheden om te feesten...

Was een 50-jarig huwelijk aan het einde van de 19de eeuw nog een uitzondering, een 60-jarige band was dit des te meer. Toch kwamen ze ook voor, onder de vermelding "*wat nog zeldzamer is*"[5].

1. HUWELIJKSDUUR IN DE 19DE EEUW

Voor zover ons bekend is in onze dorpsmonografieën nog maar weinig of geen onderzoek gebeurd naar de huwelijksduur. Het is dan ook een zeer arbeidsintensief werk. Heden ten dage horen we voortdurend over gouden, diamanten en zelfs briljanten huwelijksjubilea. In bepaalde maanden zijn er in bv. Aalter meer huwelijksjubilarissen dan huwende koppels. Met enige historische achtergrondkennis kunnen we aannemen dat dit in de 19de eeuw en vroeger toch wel heel anders lag. Door het gebrek aan cijfermateriaal ter zake, zijn er twee andere elementen, waarover we doorgaans wel zijn ingelicht, cruciaal om de stelling van de zeldzaamheid te checken, met name de huwelijksleeftijd en de overlijdensleeftijd.

In de demografische standaardwerken van Chris Vandenbroeke heeft de auteur het over (de meerderheid van) huwelijken die in het Ancien régime slechts tien à vijftien jaar duurden[6], of 15 tot 20 jaar tot in het begin van de 19de eeuw. Hij vervolgt dat 20% van de huwelijken al na vijf jaar uiteenvielen. Binnen de eerste tien jaar werd gemiddeld 30 tot 40% van de huwelijken verbroken. Het vieren van een zilveren jubileum was voor minder dan één op drie gezinnen weggelegd. Van een gouden jubileum kan in die omstandigheden dan ook nauwelijks sprake zijn[7]. Voor het midden van de 19de eeuw werd dit ook bevestigd in een krantenartikel. In Zele zou op St.-Pietersdag in 1871 een echtpaar zijn zilveren jubileum vieren. Er werd onmiddellijk aan toegevoegd dat dit geen zeldzaamheid was. Dat was het wel voor de ouders, waarvan beide koppels 50 jaar gehuwd waren. Het drievoudige jubelfeest zou met veel luister worden gevierd.

Wat de huwelijks- en overlijdensleeftijden betreft, putten we cijfermateriaal uit lokale publicaties. In Lotenhulle was de gemiddelde huwelijksleeftijd tot omstreeks 1930 extreem hoog. Bijna de gehele 19de eeuw door lag die voor de mannen op minimum 30 jaar, zelfs tot 34 jaar omstreeks 1860. Voor de vrouwen bedroeg die doorgaans zo'n 2 tot 4 jaar minder, maar met toch ook een piek van ruim 30 jaar rond 1860[8]. In de buurgemeente Bellem waren de cijfers van dezelfde grootorde. Ze zijn al vlug enkele jaartjes hoger dan het gemiddelde voor Vlaanderen[9]. De inwoners van deze dorpen bekleedden dus een weinig benijdenswaardige positie. Om een gouden huwelijksjubileum te kunnen vieren moest men dus al vlug 80 jaar oud worden. In het 18de-eeuwse Evergem bereikte slechts een minderheid van 16,8% de leeftijd van 60 jaar. 9,5% van de inwoners haalde de kaap van 70 jaar en slechts 2,8% overleed als tachtigplusser[10]. We vonden een vergelijkbare waarde voor Kaprijke in het begin van de 19de eeuw. In het laatste decennium van die eeuw bereikte 30% van de inwoners de leeftijd van 70 jaar en 10% mocht minstens 80 kaarsjes uitblazen[11]. Zomergem liet de meest zonnige cijfers zien en dit al in de periode 1867-1880. Ruim 20% van de bevolking werd 75 jaar of ouder. Enkele factoren beïnvloedden deze waarden wel in posi-

tieve zin[12].
Deze beperkte gegevens maken toch duidelijk dat er stilaan een kader was om inderdaad iets frequenter gouden huwelijksjubilea mee te maken. Toch blijven ze nog vrij uitzonderlijk.

2. HUWELIJKSJUBILEA OF VOLKSFEESTEN

Van een vrij uitzonderlijke gebeurtenis kunnen we ook veronderstellen dat deze op een speciale manier werd herdacht. Het verslag in de weekbladen, waarin doorgaans maar weinig nieuws uit de plattelandsgemeenten verscheen, is al een eerste duidelijke indicatie. Niet alle verslagen zijn even uitgebreid (soms bleef het beperkt tot een vermelding), maar ze laten toe ons een goed beeld te vormen van de impact, de betrokkenheid van een hele (buurt)gemeenschap en de tijdsgeest. De berichten in het weekblad *Recht voor Allen* zijn zo mogelijk nog meer tekenend dan deze uit de *Gazette van Eecloo* en *De Eecloonaer*.

"Men schryft ons uit Ste-Margerite, 13 april:
Gister heeft alhier een zeldzaam familjefeest plaets gehad. De echtgenoten Pieter Jacques en Marie Verhetsel gaven hun jubilé van 50 jaren huwelyk. Des morgends, ten 7 ure, had er ter kerk eene misse van dankbaerheid plaets. In de misse waren tegenwoordig de achtbare jubilarissen met hunne dry zonen en twee dochters (eene derde dochter was belet door ziekte; twee andere zoons door al te verre afgelegenheid) en zes kleinkinderen, onder welke vyf kleindochters; verder de heeren burgemeester, schepenen en vele notabelen van Ste-Margerite.
Onder het H. Sacrificie naderden de jubilarissen de tafel des Heeren.
Des middags had er een vriendenmael ten hunnen huize plaets, waerop al de naeste familjeleden vergaderd waren en die ook vereerd werd met de tegenwoordigheid der heeren burgemeester en schepenen.
Na den gebruikelyken gezondheidsdronk, werd er beurtelings door een kleindochtertje der gevierde echtelingen een jubeldicht afgelezen, welk eenen diepen indruk maekte op al de aenwezige persoonen, voornamelyk op den braven Pieter Jacques en zyne getrouwe levensgezellinne, de eerzame Marie Verhetsel, over wier gryze hairen op den vyftigsten verjaerdag van hun gezegend huwelyk de gebenedyding van den Allerhoogste door den mond van hunne bloeijende kleinkinderen aldus werd afgesmeekt.
Vader en moeder Jacques, beide rond de 75 jaren oud, zyn nog twee kloeke noord-vlaemsche typen, beide even vol levenslust en met verlangend oog zien zy hun eeuwfeest te gemoet, als een dubbel jubeljaer: dat van hunnen 100n geboorte- en dat van hunnen 75n huwelyksdag."[13]

Bovenstaand stukje bevat heel wat elementen, die we stuk voor stuk even onder de loep willen nemen.

2.1 HET RELIGIEUZE ASPECT: EEN DANKMIS

Van alle jubilea, waarover we iets meer informatie beschikken, weten we dat de feestdag werd ingezet met een mis (ook het eerste aandachtspunt van de journalist). Veelal niet zomaar een mis, maar een "*solemneele Mis van dankbaarheid*", een begrip dat veelvuldig voorkwam. We merken dus duidelijk de katholieke geest van de tijd en men was vooral dankbaar dat men zo lang kon samen blijven, als echtpaar, maar ook bij de kinderen en de gemeenschap. De mis was er voor de vreugde van de ouders en de "*eerlijke dankbaarheid*" van de kinderen: "*Zulk een tronk, zulk een jonk*"[14].
Door het uitzonderlijke karakter van de plechtigheid vernemen we bijna altijd dat deze mis, ondanks soms het vroege uur, plechtig is, gezongen... De jubilarissen mochten dan ook al eens plaats nemen in het hoogkoor. Als we uiterst weinig gegevens over het jubileum kregen, dan was de dankmis soms de enige bijzonderheid. Slechts eenmaal zou de burgerlijke ontvangst de religieuze plechtigheid voorafgaan.
Ondanks het vroege uur (veelal tussen 7 u en 9 u 's morgens) en het feit dat de mis doorgaans op een weekdag plaatsvond, vonden velen het hun plicht ze bij te wonen. In de krantenartikels lazen we dan ook: "*waar vele geburen en dorpelingen het eenen plicht rekenden in tegenwoordig te zijn*", "*de kerk was vol bezet*", "*eene overgroote menigte*" en vele notabelen. Eenmaal merkte de krantenschrijver het zelf op dat de plechtigheid midden in de week plaatsvond en dat toch de middenbeuk van de kerk vol zat en waarbij arm en rijk aanwezig waren[15].
De plechtigheid werd nog benadrukt door het klokgelui of het luiden van het *Angelus*. In Sint-Laureins had men het in 1896 zelfs over triomfgelui[16].

2.2 HET BURGERLIJKE ASPECT: EEN OFFICIËLE ONTVANGST

Over een eventueel burgerlijk aspect van de jubilea zijn we minder goed ingelicht. In 1865 woonden de burgemeester en schepenen van Sint-Margriete de mis ter ere van Pieter Jacques en Marie Verhetsel bij en schoven ze zelfs aan bij het vriendenmaal[17]. Van een ontvangst is er echter geen sprake. Tussen de regels kunnen we dit wel lezen bij het jubileum van het echtpaar Bernard De Smet-Bral uit Waarschoot in 1890. De reporter deelde namelijk mee dat de jubilarissen "*door tusschenkomst van den heer burgemeester De Backer, eene geldsom van wege Z. M. den Koning*" ontvingen[18]. Het koppel Hulpiau-Pauwels werd in 1891 in het *stadhuis* van Watervliet ontvangen: "*de heer Burgemeester wenschte het huwelijkspaar geluk, en de heer Schepene bood hun de eerewijn aan*"[19]. Van een geldsom vanwege de koning is geen sprake. Uit de vorige ontvangst zouden we namelijk kunnen afleiden dat de gemeente dit moest aanvragen. We kunnen er van uitgaan dat het gemeentebestuur in elk geval het paleis moest meedelen dat er een dergelijke gebeurtenis op het programma stond (zoals dit nu het geval is). Een maand later kreeg het koppel Pieter Martens-Verminck in Sint-Laureins blijkbaar ook enkel de

erewijn geschonken[20]. In Eeklo wist men in 1896 wel degelijk hoe men de zaak moest aanpakken om jubilerende echtparen het geschenk van de koning te bezorgen. De echtgenoten Heene-Van Autreve kregen naast de gelukwensen ook de erewijn aangeboden en de som van 40 frank vanwege de koning[21]. Dit was het tarief voor gouden jubilea. Het echtpaar Van Parys-Ryckaert uit Lovendegem vierde in datzelfde jaar zelfs zijn diamanten bruiloft en ontving hiervoor, tijdens de ontvangst, de koninklijke gift van 50 frank[22]. In *De Eecloonaer* was deze informatie niet opgenomen, zodat we kunnen afleiden dat er meer koppels de gift ontvingen dan dat er in de artikels in *De Eecloonaer* melding wordt van gemaakt.

De oud-Eeklonaren Désiré Clerens-Van Acker konden niet in het stadhuis worden ontvangen, daar ze hun hele huwelijksduur niet in de stad verbleven, maar in Gent woonden. Ze organiseerden hun feest toch in Eeklo met onder meer een *rijtoer* rond de stad[23].

2.3 EEN FAMILIEFEEST

Het aspect familiefeest werd al direct duidelijk met het jubileum in 1865 van het koppel Jacques-Verhetsel: het was de openingszin van de journalist. Hij vervolgde dat drie zonen, twee dochters en zes kleinkinderen aanwezig waren. Een derde dochter was afwezig door ziekte en twee zonen door "*al te verre afgelegenheid*"[24]. Ook bij de andere feesten vinden we vaak melding van de aanwezigheid van de kinderen, kleinkinderen en andere familieleden. Als er sprake is van een feestmaal, zijn het ook voornamelijk of enkel deze personen die daarop zijn uitgenodigd: "*Des middags had er een vriendenmael ten hunnen huize plaets, waerop al de naeste familjeleden vergaderd waren*" luidde het bij het gezin Jacques-Verhetsel in 1865.
De familie vond soms uitbreiding naar de werkgever waar de gelukkigen hadden gewerkt, voor zover die niet zelf mee instond voor het feest. Uit de volgende passus over het feest voor of van Pieter Hulpiau en Sophia Pauwels uit Watervliet vallen meerdere zaken af te leiden: "*Na de Mis, feestmaal ter afspanning van M . Van Daele. Vroolijkheid, eendracht, liefde - de schoonste peerlen van het familieleven, versierden dit heugelijke feest, en nog iets meer: Pieter Hulpiau en Sophia Pauwels hadden lange jaren eerlijk en trouw de watervlietsche familie Bruggeman gediend – die familie, te zamen met de kinderen Hulpiau, stelden dit feest in. Dankbaarheid had hier de hand aan oudermin gegeven om eerlijkheid en getrouwheid te vereeren.*"[25]. Het feest staat duidelijk in het teken van dankbaarheid en gaat blijkbaar niet uit van de jubilarissen zelf, maar van de kinderen en de werkgever.
Het koppel Clerens-Van Acker dat niet in het Eeklose stadhuis kon worden ontvangen, besloot dan maar om het gouden bruiloftsfeest in familiekring te vieren. Ze hielden ook een gastmaal "*A la chasse royale*" en lieten ter dezer gelegenheid een familiefoto maken[26].
Het komt ons wel voor dat vermoedelijk minder dan de helft der feestvierders een feestmaal hield (zie ook het volgende punt).

2.4 EEN VOLKSFEEST

Het volkse aspect van een jubileum dook al even op door het bekijken van de aanwezigen tijdens de dankmis. De rol van de buurt of het hele dorp kon in bepaalde gevallen grootse vormen aannemen. Dit wordt zeer duidelijk geïllustreerd door volgende passus (Sint-Laureins, 1891): "*Tegen maandag, 1 juni, wordt hier een zeldzaam feest bereid: Pieter Martens en zijne vrouw Anne-Marie Verminck zullen dien dag het vijftigste verjaren van hun huwelijk herdenken, en eenieder stemt mede om dit feest op te luisteren; doch het is vooral op de wijk Middeldorpe, alwaar het braaf en eerzaam paar woont, dat er voor die feestelijkheid groote toebereidselen worden gemaakt.*"[27]. Het paar ontving voor het ter kerke gaan een prachtige bloemenruiker en vele vrienden woonden de mis bij. Maar er was nog meer: "*Geheel het dorp gaf blijk van instemming: ieder huis was bevlagd. Des namiddags werd het jubelpaar door onze verdienstelijke muziek-maatschappij met eene luisterrijke serenade vereerd.*"[28]. Daarin herkennen we duidelijk elementen uit andere grote feesten, zoals de inhaling van een burgemeester of pastoor, namelijk de bevlagging en de serenade. De serenade kwam wel meermaals voor, maar voor het diamanten koppel Van Parys-Ryckaert uit Lovendegem was nog meer eer weggelegd ('t was dan ook diamant): "*In het rijtuig van baron Dons werden de jubilarissen naar de kerk gevoerd; uit de Breedestraat komende, kwam de muziek hen begeleiden nadat de bestuurder, M.J.De Sonneville, hun geluk gewenscht had.*"[29]. De laatste zin uit het verslag geeft ons nog een veel bredere kijk op het gebeuren: "*De lieden zijn doorarm en er was eene geldzameling in de gemeente gedaan, die hun wel zal te pas komen.*" Een andere verslaggever over hetzelfde feest had het over vaderlandse vlaggen aan al de huizen in de buurt, op de doortocht en in het dorp. Er waren talrijke versieringen en triomfbogen. Ook hij maakte melding van de doodarme toestand waarin de echtelieden zich bevonden. De opbrengst van de omhaling was volgens hem bedoeld om hun huis te schilderen en op te kuisen, beiden volledig in nieuwe kleren te steken, een feestmaal enz. En er was nog een aanzienlijk overschot, naast de koninklijke gift van 50 fr.[30].

Dit feest doet er ons bij stilstaan dat vermoedelijk niet alle koppels een dergelijke gebeurtenis blij tegemoet zagen en zich geen feest konden veroorloven. Een aantal van die *zeldzame* gebeurtenissen ging dan waarschijnlijk zonder meer voorbij, soms met enkel een mis of de loutere vermelding in een weekblad: "*Maandag hebben de echtgenooten Pieter Bultynck-Bernardina Laroye te Knesselare hunnen gouden bruiloft gevierd.*

Wat nog zeldzamer is: te Lembeke leeft een bloeiend echtpaar hetwelk 60 jaren huwelijk telt: Judok De Walsche en Marie Jacoba Coppens."[31]. Er kan natuurlijk ook plaatsgebrek in het weekblad hebben meegespeeld. Ook aan het gouden huwelijksfeest van baron Surmont de Volsberghe in Lovendegem werden uiterst weinig regels besteed, maar dat kan een andere reden hebben. Het dorp bleek wel volledig bevlagd[32].

Nog een ander koppel, François-Coene uit Assenede, vierde het jubileum pas drie jaar na datum. Daar hebben we het raden naar de reden. Het feest geschiedde nochtans met heel wat luister en 24 jaar later werd de vrouw als eeuwelinge gehuldigd[33].
Om terug te keren naar de betrokkenheid van de (dorps- of buurt)gemeenschap, die misschien het feest in gang stak en mee bekostigde. In Zomergem werd de straat van het paar Brackenier-Claeys tot aan de kerk versierd als voor een processie. 's Morgensvroeg werden er ook kanonschoten afgevuurd. Ook dit laatste sloot aan bij de grote feesten. Het paar kreeg ook twee zetels geschonken door een zoon. Opnieuw volgde de opmerking dat het om eenvoudige mensen ging[34]. 's Avonds was heel de buurt in feest voor Pier-Jan en Wanne-Mie en om half negen volgde er openbare verlichting en speelde de harmonie nog een serenade[35].
Van versierde straten, bevlagging, serenades en toeloop van vrienden en kennissen met geschenken en bloemtuilen was ook sprake in o.a. Eeklo (1885, 1896, 1897), Waarschoot (1890) en Sint-Laureins (1896).
Op kermismaandag 1896 zou in Eeklo het jubileum van Désiré Heene-Van Autreve worden gevierd. De buurt van de Collegiestraat maakte de *toebereidselen*. Er was zelfs een *comiteit* voor opgericht, dat heel wat sympathie genoot: "*Deze week heeft het ook eene milde gift van wege onzen heer Senator en onzen heer Volksvertegenwoordiger ontvangen.*"[36]. Het feest was zelfs opgenomen op het kermisprogramma[37]. Nog in 1907 liet de gemeentelijke feestcommissie van Lotenhulle een speciaal programmablad drukken om een diamanten en een gouden bruiloftsfeest te herdenken. Het gemeentebestuur trok ook 100 fr uit op de begroting[38]. Uit het bovenstaande kunnen we inderdaad afleiden dat een dergelijk feest niet goedkoop was en dus niet voor iedereen was weggelegd.
We komen nog even terug op de geschenken. Er wordt vaak melding van gemaakt. Zo noteerden we een zilveren snuifdoos, een prachtige gaanstok, tweemaal twee zetels, maar ook getekende portretten. Een zoon van het koppel Gernaye-Stipperaere tekende het zelf, maar de echtgenoten De Smet-Bral uit Waarschoot kregen "*hunne geteekende portretten verveerdigd door den gunstig gekenden teekenkundige M. Richard Heysse, van Eecloo*"[39].

2.5 OP DE GOLVEN VAN DE ROMANTIEK

De aandacht voor de jubilea met het religieuze karakter en de eensgezinde dorpsgeest moeten we vermoedelijk ook zien als een uitvloeisel van de tijdsgeest, namelijk de Romantiek. Onder de anonieme verslaggevers vonden we weinig bevlogen schrijvers, maar de medewerker voor Sleidinge in 1893 spande duidelijk de kroon.
"*En menigeen was bewogen als zij de ouderlingen daar zagen zitten voor het altaar, zoo zij daar zitten moesten op dien heugelijken dag, o ! zoo lang geleden nu en weggezonken reeds achter eene halve eeuw, - dan met jeugdige herten en vonkelend ooge in de toekomst starend; nu, op den bouwval van die toekomst, terugblikkend in 't verleden, met hunne herten, o !*

zeker, ! verouderd en veel verslenst, maar altijd nog in dezelfde trouw en liefde vereenigd die zij elkaar over vijftig jaren zwoeren.
En menigeen was bewogen als zij hen zagen aangestrompeld komen, uit de kerke, geleund op den zwarten stok, hun feestgeschenk, traag en langzaam elkander stuttend als twee nedernijgende boomen, die zij waren.
En achter den dienst, 't was wie het eerst bij de jubilarissen zoude zijn, hun de hand drukken, een geschenk bieden en geluk en nog vele dagen wenschen.
En bij hen, de goede ouderlingen, waren de rimpels, die gansch een leven van plicht en zorg verkonden, van het voorhoofd weggegaan en, men zag het wel, zij meenden nog maar in 't huwelijksbootjen te zijn gestapt.
En zoo was gansch de dag een feeste voor de ouderlingen.
O ! gave God dat wij nog dikwijls zulke feesten mogen bijwonen.
En verhoede God dat het hier nooit 'n worde lijk in Frankrijk en al zijne onstandvastigheid daar men, nu nog door nieuwe wetten aangemoedigd, haast de huwelijken zal vieren die tien jaar bijeen zijn geweest!"[40].
Ook anderen durfden al eens uit dit vaatje tappen: *deugdzame werkmenschen*, eerzaam paar of zie het sfeerbeeld in het begin van deze bijdrage.

BESLUIT

De aandacht voor huwelijksjubilea naar het einde van de 19de eeuw toe kwam er vermoedelijk om meerdere redenen. De kans dat koppels 50 jaar of langer samenbleven nam stilaan, zij het nog traag, toe. Veelvuldig werd er toch op gewezen dat het om zeldzame feesten ging. Niet alle gelukkigen konden zich ook een groot feest veroorloven, maar de buurtgemeenschap sprong eventueel bij om hen de nodige eer aan te doen. Er was natuurlijk ook de kunststroming van de Romantiek die dergelijke gelegenheden moeilijk kon laten voorbijgaan om mooie christelijke waarden als de familie, dankbaarheid, eerbied enz. in de kijker te plaatsen. Het waren unieke feiten om volksfeesten, in de lijn van inhalingen en zonder vechtpartijen, op het getouw te zetten.

NOTEN

1 *Gazette van Eecloo*, 3 mei 1896, p 3 k 1 (Zomergem).
2 *De Eecloonaer*, 16 april 1865, p 2 k 4 (Sint-Margriete).
3 *Gazette van Eecloo*, 17 mei 1885, p 2 k 4 (Oosteeklo).
4 *Gazette van Eecloo*, 10 september 1893, p 2 k 4 (Sleidinge).
5 *Gazette van Eecloo*, 14 november 1886, p 2 k 3 (Lembeke).
6 C. VANDENBROEKE, *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden*, Brussel, 1986, p 50.
7 C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, Leuven, 1984, p 81.
8 F. BASTIAEN, *Krachtlijnen van het demografisch proces*, in Geschiedenis van Lotenhulle, Aalter, 2006, p 236-237.
9 F. BASTIAEN, *Krachtlijnen van het demografisch proces*, in Geschiedenis van Bellem, Aalter, 1994, p 339.
10 F. MARTENS, *Historisch-demografische studie van de gemeente Evergem*, in Appeltjes van het Meetjesland, jb. 56 (2005), p 122.
11 R. BUYCK, *Kaprijke. Van middeleeuwse stad tot hedendaags agrarisch dorp (124°-2000)*, Kaprijke, 2002, p 404.
12 F. BASTIAEN, *Doodsoorzaken en sociale ongelijkheid voor de dood, Zomergem, 1867-1880*, in Vriendenboek Luc Stockman, Aalter, 1998, p 24.
13 *De Eecloonaer*, 16 april 1865, p 2 k 4 (Sint-Margriete).
14 *Recht voor Allen, 3 mei 1896*, p 3 k 1 (Zomergem).
15 *Recht voor Allen*, 3 mei 1896, p 3 k 1 (Zomergem).
16 *Recht voor Allen*, 9 augustus 1896, p 3 k 1 (Sint-Laureins).
17 *De Eecloonaer*, 16 april 1865, p 2 k 4 (Sint-Margriete).
18 *Gazette van Eecloo*, 6 juli 1890, p 2 k 4 (Waarschoot).
19 *Gazette van Eecloo*, 24 mei 1891, p 2 k 4 (Watervliet).
20 *Gazette van Eecloo*, 15 juni 1891, p 2 k 4 (Sint-Laureins).
21 *Gazette van Eecloo*, 6 september 1896, p 3 k 1 (Eeklo).
22 *Recht voor Allen*, 31 mei 1896, p 3 k 1 (Lovendegem).
23 *Gazette van Eecloo*, 31 oktober 1897, p 3 k 1 (Eeklo).
24 *De Eecloonaer*, 16 april 1865, p 2 k 4 (Sint-Margriete).
25 *Gazette van Eecloo*, 24 mei 1891, p 2 k 4 (Watervliet).
26 *Gazette van Eecloo*, 31oktober 1897, p 3 k 1.
27 *Gazette van Eecloo*, 31 mei 1891, p 3 k 1 (Sint-Laureins).
28 *Gazette van Eecloo*, 21 juni 1891, p 2 k 4 (Sint-Laureins).
29 *Gazette van Eecloo*, 31 mei 1896, p 3 k 3 (Lovendegem).
30 *Recht voor Allen*, 31 mei 1896 (Lovendegem).
31 *Gazette van Eecloo*, 14 november 1886, p 2 k 3.
32 *Gazette van Eecloo*, 26 september 1886, p 2 k 4 (Lovendegem).
33 *Gazette van Eecloo*, 16 maart 1890, p 2 k 4 (Assenede)
34 *Recht voor Allen*, 3 mei 1896, p 3 k 1 (Zomergem).
35 *Gazette van Eecloo*, 3 mei 1896 (Zomergem).
36 *Gazette van Eecloo*, 23 augustus 1896, p 2 k 4 (Eeklo).
37 *Gazette van Eecloo*, 30 augustus 1896, p 2 k 3 (Eeklo).
38 F. BASTIAEN, *Krachtlijnen van het demografisch proces*, in Geschiedenis van Lotenhulle, Aalter, 2006, p. 240-241.
39 *Gazette van Eecloo*, 6 juli 1890, p 2 k 4 (Waarschoot).
40 *Gazette van Eecloo*, 10 september 1893, p 2 k 4 (Sleidinge).

BIJLAGE
JUBILERENDE ECHTPAREN IN DE REGIONALE PERS

1. Jacques-Verhetsel, Sint-Margriete (DE, 16 april 1865)
2. Delatter-De Kesel, Eeklo (GvE, 24 mei 1885)
3. Livyn-De Sutter, Eeklo (GvE, 31 mei 1885)
4. Surmont de Volsberghe, Lovendegem (GvE, 26 september 1886)
5. Bultynck-Laroye, Knesselare (GvE, 14 november 1886)
6. De Walsche-Coppens, Lembeke (GvE, 14 november 1886)
7. François-Coene, Assenede (GvE, 16 maart 1890)
8. De Smet-Bral, Waarschoot (GvE, 6 juli 1890)
9. Hulpiau-Pauwels, Watervliet (GvE, 24 mei 1891)
10. Martens-Verminck, Sint-Laureins (GvE, 31 mei, 7 en 21 juni 1891)
11. Faes, Sleidinge (GvE, 10 september 1893)
12. Brackenier-Claeys, Zomergem (GvE, 3 mei 1896; RvA, 3 mei 1896)
13. Van Parys-Ryckaert, Lovendegem (GvE, 31 mei 1896; RvA 31 mei 1896)
14. Gernaye-Stipperaere, Sint-Laureins (RvA, 9 augustus 1896)
15. Heene-Van Autreve, Eeklo (GvE, 23 augustus en 6 september 1896)
16. Hyesse-Van Besien, Eeklo (GvE, 9 mei 1897)
17. Clerens-Van Acker, Eeklo (GvE, 31 oktober 1897)

DE De Eecloonaar
GvE Gazette van Eecloo
RvA Recht voor Allen

Onbemind maakt onbekend

Biografische aantekeningen bij Hendrik Van de Genachte, politiecommissaris in Aalter van 1890 tot 1920

Peter LAROY

"... 't is waarlijk eene moedige daad zich op die vuile archievenzolders te wagen om er onder die vuiligheid en overgroote spinnewebben eenige bladen beschreven papier te ontcijferen. Archieven zijn er genoeg om vele wetenswaardigheden aan het daglicht te brengen, maar het mangelt aan moedige en geduldige mannen, om in die vuiligheid te gaan snuisteren. Vele gemeenten bezitten alzoo geschiedkundige schatten, welke in het stof begraven liggen. Hoe verdienstelijk zouden de gemeente-besturen handelen op hun budjet eene redelijke som in te schrijven, iemand te gelasten met het zuiveren en rangschikken dier handvesten en deze netjes in eene daartoe bestemde kas te sluiten. Vele gemeenten zouden eene geschiedenis hebben, soms een roemrijk verleden.Overal zouden gedienstige personen gevonden worden om, mits billijk loon, het verleden hunner geboorteplaats op te helderen..." [1]

Bovenstaand pleidooi voor het bewaren en ontsluiten van archieven en voor het beschrijven van de lokale geschiedenis is terug te vinden in het boek *Rond Aalter in den Franschen Tijd*, geschreven door Hendrik Van de Genachte, en uitgegeven in 1904. Het lijkt op het eerste gezicht wat merkwaardig om in deze historische volksroman een dergelijke passage terug te vinden. De meeste lezers zal de zin van deze regels zijn ontgaan. Hendrik Van de Genachte werd nooit tot het kransje van de *grote* Meetjeslandse geschiedschrijvers gerekend. Arthur Verhoustraete, Aalters heemkundige en in de beginjaren ook nauw betrokken bij het *genootschap* dat deze publicatie uitgeeft, maakte zijn werk met de grond gelijk in een nooit gepubliceerde maar toch ruim verspreide *refutatie* (eigenlijk een soort kritische boekbespreking van het werk). Voornamelijk als gevolg daarvan overheerst sindsdien de negatieve beeldvorming voor wat betreft het boek in het bijzonder en voor wat betreft Van de Genachte in het algemeen. Luc Stockman wijdt in de *Geschiedenis van Aalter* slechts enkele regels aan Van de Genachte.[2] In het 10 jaar geleden verschenen overzichtsartikel *Geschiedenis schrijven in het Meetjesland* wordt Van de Genachte nog omschreven als een *charlatan*.[3]

Zelf maakten wij kennis met de figuur van Van de Genachte bij het samenstellen van onze boeken over de roversbenden (halfweg de jaren 1990).Toen al geef onze historische intuïtie aan dat politiecommissaris Van de Genachte een zeker onrecht werd aangedaan als heemkundige *avant la lettre* en als auteur. Het bleek niet zo gemakkelijk om meer grip op deze figuur te krijgen. Bijna vijftien jaar lang verzamelden wij intussen hier en daar brokstukken die ons moeten in staat stellen om de figuur en het werk van Hendrik Van de Genachte enigszins te kaderen. De biografische schets blijft nog steeds fragmentarisch en is zeker niet volledig, vandaar onze ondertitel.[4]

Deze bijdrage wensen wij op te bouwen rond een drietal vragen. Ten eerste (en het meest voor de hand liggend): wat voor iemand was Hendrik Van de Genachte? Ten tweede: hoe moeten wij het heemkundig of lokaal-historisch werk van Van de Genachte inschatten? Dit zullen wij proberen te duiden aan de hand van een kleine analyse van het boek *Rond Aalter in den Franschen Tijd.* En tot slot, een derde vraag: waarom is Van de Genachte zowat uit het collectief geheugen van de gemeente Aalter gewist?

MEESTER IN 'T VAK OF MEESTER IN MEERDERE VAKKEN?

Hendrik van de Genachte is officieel politiecommissaris, en eigenlijk ook wel niet zo'n slechte. Hij probeert ook nog op een aantal andere manieren een graantje mee te pikken. Zo is hij daarnaast verzekeringsmakelaar, handelaar in zaden, agent voor landverhuizers, auteur en er zijn nog wel wat zaken waar hij geld kan mee verdienen. Wij proberen in eerste instantie dit wat in kaart te brengen.

Het ambt van politiecommissaris bestaat in Aalter sinds 1861. Charles De Plecker (die voorheen veldwachter was) vervult deze taak bijna 30 jaar lang, tot aan zijn overlijden. Op 14 april 1890 legt Hendrik Van de Genachte de eed af en wordt zo De Pleckers opvolger. Merkwaardig genoeg zal deze Van de Genachte bijna even lang in dienst blijven (tot april 1920).[5] De nieuwe politiecommissaris is bij zijn aanstelling nog geen 30 jaar oud. Hij heeft een achtergrond bij de *gendarmerie* (bevelhebber te Poperinge) en is blijkbaar gretig op de vacature ingegaan. Op het moment van zijn aanstelling is hij nog ongehuwd en wonen zijn jongere zusters bij hem in. In 1893 huwt Van de Genachte met Hedwige De Handt (in Oostende). Zijn echtgenote is drie jaar jonger en is net als Van de Genachte oorspronkelijk van Brugge afkomstig. Het paar krijgt reeds vlug en kort na elkaar drie kinderen: Daniël (1895), Diane (1896) en Tillo (1897). Het gezin Van de Genachte woont vooraan in de Brouwerijstraat, dicht bij de markt in Aalter.[6]

Hendrik Van de Genachte groeit geleidelijk in zijn ambt als politiecommissaris. Zijn medeburgers leren hem kennen als streng, gedisciplineerd, dapper, loyaal aan het gezag en toch wel een tikkeltje eigenwijs.

Het zijn misschien karaktertrekken, maar toch ook wel eigenschappen die hij tijdens zijn opleiding tot *gendarm* heeft verworven. Een paar voorbeelden om de man wat beter te typeren. In Aalter verwerft Van de Genachte heel wat aanzien tijdens een pokkenplaag in 1903. Een jongeman komt in juni 1903 ziek uit Frankrijk terug. Enkele dagen later sterft hij. Vrij vlug doet in het dorp de ronde dat het een besmettelijke pokkenziekte is. De paniek slaat toe in Aalter. Geen enkele timmerman wil een doodskist maken, uit angst om het huis van de overledene te moeten naderen. Uiteindelijk neemt politiecommissaris Hendrik Van de Genachte in zijn eentje de taak op zich. Hij zorgt zelf voor een kist, brengt het lichaam alleen naar het kerkhof en begraaft het daar. Het gevolg is dat de politiecommissaris op zijn beurt door iedereen wordt gemeden. Met enige bitterheid stelt hij vast dat *"goede, liefdadige menschen"* veranderen in *"lafhartige wezens, ikzuchtige harten, ja, beulen"*. Wie in die dagen een zieke in huis heeft, wordt immers gemeden. De winkeliers ontzeggen personen met zieken in huis de toegang tot hun zaak en mensen kiezen vlug een omweg wanneer ze iemand zien komen die met de ziekte in aanraking is gekomen. Na zijn eerste tussenkomst blijft Van de Genachte krachtdadig optreden. Hij zorgt ervoor dat de paar mensen die overlijden telkens vlug worden begraven. Bovendien ziet hij erop toe dat de Aalterse bevolking de voorziene ontsmettingsmiddelen gebruikt en dat huizen gekalkt worden. Het is ongetwijfeld voor een groot stuk aan zijn doortastend optreden te danken dat de epidemie wordt ingedamd en dat de pokken niet meer slachtoffers maken in Aalter. In april 1904 krijgt politiecommissaris Van de Genachte hiervoor een burgerlijke medaille 2de klas.[7]

Anderzijds is de politiecommissaris bijzonder principieel. Dieven, vandalen, inbrekers en ruziemakers kunnen op weinig genade rekenen. *"Vechten, dat is hondenwerk, jongens,"* aldus toch Van de Genachte.[8] Ook de brave burger let maar beter op. Van de Genachte controleert geregeld of de fietsen wel een taksplaat of een lantaarn hebben.[9] Behoorlijk gedrag staat eveneens hoog op de agenda. Op zekere dag komt bijvoorbeeld iemand inlichtingen vragen op het bureel van de politiecommissaris. Het gekregen antwoord staat de man blijkbaar niet aan en hij begint een resem vloeken uit te braken. Van de Genachte pakt daarop de querulant vast en gooit hem letterlijk op straat. *"Die zal zich in het toekomende wel mijden dergelijke taal te voeren, want vloeken en vloekers zijn niet welgekomen bij onze bevolking,"* zo noteert Van de Genachte.[10] Het is ook aangewezen om in het bijzijn van de commissaris geen *grote muil* op te zetten. Op zekere dag zegt een Aalternaar op nogal uitdagende toon tegen de commissaris: *"Gij zijt te lui om mij in den bak te steken."* Van de Genachte sleept hem voor de rechtbank en de vranke man wordt veroordeeld tot 50 frank boete of 15 dagen gevangenis.[11]

Verder moet de commissaris niet veel weten van valsspelers. Op Aalter-kermis in september 1903 spant hij zich bijvoorbeeld in om een beruchte bende valsspelers op te rollen. Hij legt preventief uit hoe die mannen te werk gaan: *"Weet gij dan niet dat er hoegenaamd geene kans*

is van winnen? Dat dit spel geen spel is maar diefstal? Weet wel dat er drie kaarten gebruikt worden. Eene dezer kaarten is de drij van pijken of eene andere drij van de soort kaartspelen welke overhoek geteekend zijn. Pijken drie wordt bloot gehouden maar zoodanig dat men denken zou pijken aas te zien. Om den dommen boer nog meer aan te lokken wordt eene plooi in de kaart gemaakt. De valschspeler legt voorzichtig de kaarten neder: iedereen ziet de kaart met de plooi en meent zeker zijn pijken aas te rapen, doch er is geen pijken aas in het spel, maar wel eene pijken drie. Heeft de dwaze voorbijganger een, twee of vijf franken gewaagd, hij zal ze kwijt zijn."[12] Van de Genachte spoort de mensen trouwens aan om dergelijke praktijken onmiddellijk te melden, dan kan hij tenminste optreden. *"Een klager en een paar getuigen zullen hun streng doen straffen,"* zo signaleert hij. En moraliserend voegt hij eraan toe: *"Dat zijn al mannen die niet werken, en willen leven van den dauw als de saus bij hun gestolene kiekens en konijnen. Dat de menschen meewilden, dat volkje zou niet lange losloopen."* [13] En met dat laatste raakt Van de Genachte wel een teer punt aan. Niet iedereen heeft het er immers op voorzien om met de wet mee te werken. Volgend voorval onderstreept dit. Dankzij zijn inspanningen slaagt hij er in op de kermis daadwerkelijk een valsspeler op te pakken. Aan een van de omstanders vraagt hij hulp om de verdachte naar het bureel mee te voeren. Deze stemt aanvankelijk in. Plots geeft deze *helper* de commissaris een flinke duw. Van de Genachte valt op de grond en de valsspeler kan ontsnappen, daarbij door het publiek blijkbaar niet echt gehinderd.

Van de Genachte verzet zich steeds tegen alle mogelijke vormen van angst, bijgeloof en naïviteit. Het zijn eigenschappen die op het platteland nog aanwezig zijn op het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. We kunnen van elk een voorbeeldje geven, door de politiecommissaris zelf opgetekend. Reeds kort na zijn aanstelling in Aalter wordt Van de Genachte met een mysterieuze zaak geconfronteerd. Rond de Kraenepoel (een grote vijver op de grens van Aalter en Bellem) worden twee lijken gevonden. De wildste geruchten doen meteen de ronde, maar al vlug blijkt dat het om twee broeders gaat uit Gent die wellicht door een onvoorzichtigheid zijn verdronken. Met enige spot beschrijft de commissaris later hoe de plaatselijke bevolking zich aanstelt: *"Om tien uren 's avonds werd de dood bestatigd door de policie van Aalter. De dooden lagen uitgestrekt in het kreupelhout. Het stormde, de wind huilde in de boomen. De koster van Bellem, welke ons vergezelde, durfde in het kreupelhout niet dringen en bleef in den boot zitten. Toen wij reeds ver in het hout waren, hoorden wij een geplons in het water. Het was de koster welke bevreesd wierd alleen te zitten en uit den boot sprong langs den verkeerden kant. Gelukkiglijk wierd hij gered. Dan trokken wij met een klein lantaarntje in de duisternis en stonden op het onverwachts voor de twee lijken. Niemand durfde ze naderen; niemand wilde eene hand uitsteken om de policie te helpen de dooden uit te kleeden. Na bestatigd te hebben dat er geene misdaad gepleegd was, wierden de lijken op het eiland alleen gelaten. Allen liepen dan om het zeerst om den boot te bereiken. Het eiland boezemde*

allen eenen onbeschrijflijken schrik aan. Wij waren met een tiental mannen. 't Was de policie welke de lantaarn droeg en laatst in den boot plaats nam. Ware het een weinig klaar geweest, zij zouden zonder lantaarn het eiland ontvlucht hebben." [14]

Op dezelfde manier beschrijft Van de Genachte een voorval op een hof te Aalter waar het zogezegd spookt. Keer op keer springen ruiten kapot zonder aanwijsbare reden. Er wordt een belezer bijgehaald, die de kwade geesten moet wegkrijgen. Deze man laat zowel de mensen als de dieren gewijde broodjes eten, maar er is geen lievemoederen aan. Het blijft spoken en de ruiten gaan nog steeds kapot. Tussenkomst van de politiecommissaris brengt vlug opheldering. Een jonge koewachter wordt verdacht. De knaap valt bij een verhoor door de mand en bekent alles. Waarmee Van de Genachte enkel wil aantonen dat spoken niet bestaan.[15] Ook andere kwakzalvers moeten eraan geloven. In 1905 overlijdt een kind dat *volksmedicijnen* heeft genomen. De ouders hadden de fles gekocht aan een *rondventer* en Van de Genachte waarschuwt om ten stelligste dit soort preparaten niet meer aan te schaffen.[16]

Gedurende jaren strijdt Van de Genachte ook tegen de zogenaamde *Spaanse brieven*. Het principe bestaat erin dat bedriegers onder een of ander voorwendsel vragen om geld te storten om een nog grotere som vrij te kunnen maken. Op een bepaald moment publiceert de politiecommissaris een dergelijke brief, met daarbij de waarschuwing dat iedereen die dit soort zaken krijgt toegestuurd, best twee keer nadenkt.[17] Van de Genachte staat zijn mannetje, zoveel is duidelijk.

Er zit jammer genoeg ook een ander (meer ranzig) kantje aan de politiecommissaris. Er zijn heel wat indicaties dat Van de Genachte graag geld ziet. Hij probeert van alle walletjes te eten. Het blijkt zelfs uit het citaat waarmee wij deze bijdrage openen. De mensen die zich met het verleden dienen bezig te houden zouden *een billijk loon* moeten krijgen volgens hem. Schrijven over het verleden is voor hem ook een bijverdienste. De bezigheden van de politiecommissaris steken steeds meer de ogen uit van de plaatselijke bestuurders. In 1908 vindt de lokale overheid het welletjes. In een schrijven aan de hogere overheid beschrijven zij hoe de politiecommissaris zijn regulier inkomen aanvult:

"1e Die ambtenaar is agent van eene verzekeringsmaatschapij van brand en eene verzekeringsmaatschapij tegen werkongevallen;
2e Sedert eenige jaren verkoopt hij sigaren.
3e Den 14en Februari laatst vernam ik dat hij zich aanbood bij de landbouwers en hun landbouwzaden trachtte te verkopen. 's Anderendaags verzocht ik hem bij mijn schrijven nr. 6113 alle inmenging in handelszaken te staken;
Den zondag morgend 16en dezelfde maand begaf d'heer Commissaris zich naar Bellem ten einde er de landbouwzaden van het huis A. Van Hecke, landbouwingenieur te Nieuwpoort aan den landbouwersbond te verko-

open; hij had stalen bij zich om dezelve aan den belanghebbende te toonen. Daar zijn prijzen te hoog waren kon hij niet verkoopen. (...)
Den woensdag 28en Februari toen d'heer Commissaris zich ter sekretarij aanbood, vroeg ik hem: 'Is het waar dat gij aanbevelingsbrieven van landbouwzaden uitdeelt?' en ik kreeg voor antwoord: 'Ik heb het recht een handelshuis aan te bevelen.'
De commissaris heeft ook aan de twee veldwachters van Aeltre gevraagd om zaad van hetzelfde huis aan te bevelen, hun twee frank per zak (waarschijnlijk per 80 kilos) belovende, die zouden verkoopen. Beiden hebben geweigerd. (...)" [18]

Van de Genachte heeft begrepen dat hij op zijn tellen moet passen. Hij legt het waarschijnlijk iets handiger aan boord, maar er blijven bij het lokale bestuur vermoedens dat hij naast zijn inkomen als politiecommissaris hier en daar nog wat bijverdiensten heeft.[19]

Het lijkt er sterk op dat na deze reprimande er iets is gebroken tussen de lokale overheid en commissaris Van de Genachte. Wellicht speelt daarbij ook mee dat de man tijdens de eerste vijftien jaar van zijn ambtstermijn beetje bij beetje zijn gezag (of met een groot woord misschien *macht*) uitbreidt en dat hij nu plots beknot wordt. In 1907 zien we daar nog een voorbeeld van. Hortense Taghon, dienstmeid bij Van de Genachte, wil in het huwelijk treden maar de toekomstige echtgenoot ontbeert een militiegetuigschrift. De lokale overheid kan daarom dit huwelijk niet laten plaatsvinden, zeer tegen de zin van Van de Genachte. De politiecommissaris signaleert het voorval aan de hogere overheid, die op haar beurt vragen stelt aan de gemeente.[20] Het is wellicht een van de eerste speldenprikken in een steekspel dat tot aan de Eerste Wereldoorlog zal verder duren en tijdens en na de oorlog volop escaleert. Overigens maakt het bestuur geen melding van nog twee andere interessante *jobs*, met name zijn werk voor de emigranten naar Amerika en zijn auteurschap.

AGENT-LANDVERHUIZER

Rond de eeuwwisseling duiken in heel wat Vlaamse dorpen *agenten* op van maatschappijen die *landverhuizers* naar Amerika willen brengen.[21] Naast het geven van goede raad willen deze *agenten* ook en vooral een graantje meepikken van een ticket dat zij eventueel kunnen verkopen aan deze migranten. Ook Hendrik Van de Genachte ziet hier perspectieven in. Hij is niet echt openlijk agent, maar laat weten dat wie dat wenst bij hem advies kan krijgen *"over de kortste reis, de hindernissen en hinderpalen welke den passagiers in den weg staan, (...) goede aansluitingen en steeds den kortsten weg met de minste moeite (...), de beste booten (...)"*. Hij kan de geïnteresseerden ook wapenen tegen afzetterij en aftroggelarij.[22] Van de Genachte schetst daarbij een somber beeld: *"De reis is ver en lastig; op vele plaatsen moet er van trein veranderd worden. De reis per trein naar het Westen maakt bijna een derde van den tocht uit,*

en die is doorgaans over de 1000 Engelsche mijlen ver, er zijn honderden spoorwegen van en naar het Westen die alle verschillige richtingen doorkruisen. Om overal behoorlijke aansluitingen te hebben en de meest rechtstreeksche correspondentie te hebben is er ondervinden en wetenschap noodig die maar weinig of geene der landverhuizers bezitten. Op alle plaatsen staan zakkenrollers en afzetters met hongerige magen te loeren om de onvervaren reizigers beet te nemen om hen op te houden en hun den trein te doen missen en zoodoende in het een of ander hotel (beteer gezegd een roovershol) te krijgen. Hebben zij de reizigers nu eenmaal op hunnen wagen dan is het tien dubbel betalen of ze kunnen hun bagage niet meer krijgen; duizenden en duizenden arme landverhuizers hebben daar ondervinding van gehad en hunnen laasten cent zien aftroggelen en soms ook hun reisgoed zien terug houden. In de zeehavens is dat nog wel het ergste, daar is natuurlijk bij de aankomst van eene boot alles in rep en roer, het is loopen van hier naar daar en als de reizigers niet behoorlijk op de hoogte zijn, is het een aanhoudenden angst en zorg: er moet voor het nemen van spoorwegtickets gezorgd worden. Het goed moet aan den trein gebracht worden enzovoorts en daar is juist de gelegenheid voor de afzetters en die zijn er dan ook gewoonlijk met hoopen en wat het ergste is zij hebben dan nog meesttijds de policie aan hunne zijde." [23]

Ten bewijze van het feit dat Van de Genachte wel degelijk een goede ondersteuning biedt, publiceert het weekblad *'t Getrouwe Maldeghem* een brief die een Aalterse emigrant aan Van de Genachte heeft geschreven vanuit Moline (een plek waar heel wat Vlamingen verbleven). De brief is anoniem, eindigt met *Yours truly* (*"Ik kan reeds eenige woorden Engelsch,"* noteert de briefschrijver grootmoedig) en maakt zowel reclame om naar Amerika te komen als voor de bemiddeling van de politiecommissaris (en zelfs voor diens boeken). De vraag kan alvast worden gesteld in welke mate dit niet een verzonnen brief is om zijn eigen zaakje wat te promoten.[24] Het is ook niet meteen duidelijk of Van de Genachte zelf ooit in de Verenigde Staten is geweest. Waar haalt hij zijn *ondervinden en wetenschap* vandaan? Vermoedelijk krijgt hij de informatie zelf aangereikt door een maatschappij. Van de Genachte houdt wel een register bij van emigranten uit de streek (*"Te Aalter wordt boek gehouden van de Vlamingen welke in Amerika en andere vreemde landen verblijven."*). De bedoeling is om mensen te helpen die een brief willen schrijven of kennissen willen opzoeken in de Verenigde Staten.[25] Dit lijkt misschien zeer onbaatzuchtig, maar Van de Genachte beseft wel dat deze informatie altijd te gelde kan worden gemaakt (zie verder).

CORRESPONDENT EN AUTEUR

Ook schrijven zit Van de Genachte in het bloed, en dan hebben wij het niet alleen over het uitschrijven van overtredingen. Neen, Hendrik Van de Genachte bouwt in zijn vrije tijd nog een zeker oeuvre op. In de eerste plaats schrijft hij stukken als correspondent voor *'t Getrouwe Maldeghem* van Victor De Lille.[26] Daarnaast publiceert hij nog een aan-

tal boeken en zijn er ook aanzetten tot (populair-)literaire werken (die niet gepubliceerd zijn). We proberen wat licht in de duisternis te brengen.

Het is ons nog niet helemaal duidelijk vanaf wanneer Hendrik Van de Genachte precies een vaste medewerker wordt van *'t Getrouwe Maldeghem.*[27] Victor De Lille, uitgever en hoofdredacteur, is wellicht blij dat hij in Aalter een vaste correspondent krijgt. Van de Genachte heeft in zijn bijdragen nauwelijks oog voor het verenigingsleven of voor alledaagse dingen. Het zijn vooral de diefstallen, ruzies, vechtpartijen en zelfs moorden die onder de Aalterse rubriek zijn terug te vinden. Wie enkel op die berichtgeving afgaat zou kunnen veronderstellen dat Aalter en omstreken op dat moment een van de onveiligste gebieden van het land is. In een van de *duimpjes*, de typerende korte berichten, zegt Victor De Lille op een bepaald moment zelfs: *"ze hebben te Aalter weeral gevochten en nu met boonpersen. Als ze ne keer een week overschrikkelen, zullen we 't ook zeggen."* [28] En er is nog een gelijkaardig citaat, ook uit de *duimpjes*: *"Maar daar gebeuren ongelukken te Aalter! Alle weken staan er in de gazet, of is dat misschien omdat er daar zooveel menschen wonen die in de gazet schrijven?"* [29] Is het omdat Van de Genachte gemakkelijker dit soort nieuws kan bemachtigen als politiecommissaris? Of creëert hij bewust een sfeer van onveiligheid om zichzelf wat meer in het zonnetje te zetten? Laten wij het maar op het eerste houden.

Naast het plaatselijke nieuws brengt hij ook bijdragen van meer algemene aard. Hij schrijft bijvoorbeeld over het kweken van bieten, aardappelen en bonen.[30] Door dit laatste leren wij dat Hendrik Van de Genachte tussen het vele politiewerk door en ondanks alle bijverdiensten toch nog tijd heeft om in zijn moestuin te werken: *"Eene ontdekking welke misschien van het allergrootste belang is kan men sedert eenige dagen bemerken in den groenselhof van den politiecommissaris te Aalter. Deze bestaat namelijk in kliesters verleden jaar door de boonen voortgebracht welke dit jaar en wel sedert veertien dagen verscheidene scheuten voortbrengen. De ontdekking werd volgender wijze gedaan: in october 1904 werd eene partij perseboonen afgetrokken. De persen werden verwijderd en in het droog gezet. De ranken aan den grond afgerukt, werden op den mesthoop geworpen en toen de grond met de spade omwoeld werd om het onkruid te vernielen werd de opmerking gedaan dat de wortels der boonen zoo gezond van uitzicht waren. De politiecommissaris sneed eenige wortelen door en was overtuigd dat er leven in die overblijfselen zat. De schoonste en kloekste wortelen werden goed uitgeschud en in eene droogen bak in de kelder gezet waar twee liefhebbers van groensel, Bruno Transon en Frederik Van Dijcke, dezelve hebben nagezien en ongeloovig de schouders opstaken. De wortels bleven niettemin in den kelder en werden in Februari naar boven gehaald en in eenen verlaten hoek van den hof met aarde bedekt. Den twintigsten Mei kwamen breede borsten in den grond aankondigen dat er eene beweging tusschen de wortels plaats had en eenige dagen later kwamen jonge kloeke scheuten te voorschijn welke het vermoeden der waarheid bevestigden. (...)".*[31] Bij deze meer algemene bij-

dragen passen ook stukken over criminele zaken, migratie en bijvoorbeeld de discussie over de nieuwe Maldegemse kerktoren, waar Van de Genachte zich ook in mengt.[32]

Tussen de nieuwsberichten door maakt Van de Genachte reclame voor zijn diverse activiteiten. Zo laat hij in oktober weten dat zijn vrouw zal inspringen voor een marktkramer die ziek is: *"Beste boterkleursel! De heer welke sedert zoo langen tijd naar Aalter markt kwam met beste boterkleursel is ziek geworden. Hij houdt er aan zijne talrijke klanten te voldoen en heeft zijn valies geplaatst ten huize van den heer politiecommissaris. Dezes vrouw heeft zich gelast voor eenige weken, het befaamde boterkleursel aan de boerinnen te bestellen en daarmede zal iedereen als naar gewoonte geriefd worden."*[33]

De verzekeringsactiviteiten mogen natuurlijk ook niet ontbreken. Hier pakt Van de Genachte het iets subtieler aan. De boodschap wordt verpakt in een mooi verhaal, waarbij pas op het einde helemaal duidelijk wordt dat het om een verdoken reclameboodschap gaat. Het stuk is te mooi om hier niet integraal op te nemen:
"Baas De Wee - Trekt ge naar Aalter, brouwer?
Brouwer - Ja Baas, ik ga eens naar mijnheer Van de Genachte om eenige inlichtingen over de wet op de Werkongevallen. Ik heb nog al veel moeten betalen voor mijnen knecht, die zijnen vinger verpletterd was met langs eenen donkeren trap in eenen kelder te gaan met eene ton bier.
Baas De Wee - Ik meende nogtans dat gij mij verleden jaar gezegd hebt dat gij in eene Verzekering waart.
Brouwer - Ja, dat is waar, ik was in eene Verzekering maar ik heb ze opgezegd omdat ik moest boekhouden van de loonen die ik betaalde.
Baas De Wee - Het is juist daarom dat ik sedert lang weigerde mij te laten verzekeren.
Brouwer - En nu zijt gij verzekerd?
Baas De Wee - Ja, sedert dezen morgen. Ik ben bij M. Vande Genachte geweest en die heeft mij gezegd op welke manier ik mij kon doen verzekeren zonder loonboek te houden.
Brouwer - Was dat mogelijk baas?
Baas De Wee - Zekerlijk en ik heb mij seffens laten inschrijven.
Brouwer - Dan ben ik overtuigd geene verlorene moeite te zullen doen. Ik zal mij maar terstond doen inschrijven.
Baas De Wee - Ik moet u ook nog zeggen dat de verzekering meer dan de werklieden bevat. Ik ook ben nu verzekerd evenals mijn vrouw en mijne kinderen boven de 13 jaar. De vergoeding aan de gekwetsten spreekt niet van half dagloon na den zevenden dag, maar wel van twee franken aan de mannelijke werklieden per dag, en een frank aan de vrouwen en de kinderen, te rekenen van den vijfden dag.
- Verders alle schade veroorzaakt zoowel op den buiten als in de stad door de dieren en rijtuigen mijner hoeve.
Brouwer - Had ik dat van den beginne af geweten, ik zou nooit anders verzekerd zijn geweest. Ik ga er recht naar toe. Ik wil dezen nacht gerust slapen.

Baas De Wee - Gij zijt den eersten brouwer niet naar ik gehoord heb. Er zijn verledene week twee brouwers in die maatschappij getreden.
Brouwer - Ik zal dat gauw weten. Tot later baas."[34]

Kortom, Van de Genachte is ook op schrijversvlak van heel wat markten thuis. En dat vertaalt zich uiteindelijk in de publicatie van een aantal boeken. Deze werken zijn te betitelen als historische romans of nog als fictie met een zekere historische achtergrond. Het is het typische werk voor kranten en weekbladen die eind 19de-begin 20ste eeuw verschijnen. En zoals het meestal gaat met de vlugge hap, zijn daar achteraf niet zoveel sporen meer van terug te vinden. Op dit ogenblik kunnen wij een aantal werken in kaart brengen, maar nog niet verder analyseren. Het geeft toch wel een idee van hoe productief politiecommissaris Van de Genachte op dit vlak wel is. We vinden alvast volgende titels:

Rond Aalter in den Franschen Tijd
of de gruweldaden van Wildemouwe en zijne spitsbroeders
Vermoedelijk toch het eerste werk van Van de Genachte (zie verder voor uitgebreide bespreking). Het boek is een roversroman die is opgebouwd rond de figuren van bendeleider Wildemouwe en dokter Stroobant. Allerlei plaatsen en namen uit de streek rond Aalter worden in het verhaal opgenomen, maar het boek is en blijft een fictiewerk. Het bevat alle ingrediënten van een roversroman: een bendeleider, een mysterieuze tussenpersoon, afvallige bendeleden, een kleine romance, voetbranderij, enz. De publicatie telt ruim 600 p.

Doctor Stroobant na zijne vlucht uit Aalter
Dit is het vervolg op de bende van Wildemouwe. Het verschijnt als feuilleton in *'t Getrouwe Maldeghem*. Ergens halfweg het verhaal wordt Wildemouwe op de markt in Brugge onthoofd (in 1805 volgens Van de Genachte). Het verhaal loopt daarna nog maanden verder als historische roman. Het beschrijft de belevenissen van een aantal bendeleden in het buitenland (Italië en Frankrijk). De dialogen zijn uitgesponnen, net zoals de historische weetjes die het verhaal bevat. De auteur zegt zelf: "*Ge kunt daaraan beginnen zonder 't eerste gelezen te hebben want alle weken zijn het nieuwe voorvallen. Dit verhaal heeft de verdienste dat het ons vele dingen uit den tijd van de Franschen leert die wezenlijk wetenswaardig en weerdig zijn.*"[35] Misschien is dit feuilleton voor een stuk gebaseerd op een of meer buitenlandse werken en maakte Van de Genachte er een eigen versie van.

Er zijn aanwijzingen dat Van de Genachte de bedoeling had om deze tekst als boek uit te geven.[36] Arthur Verhoustraete schrijft zelfs dat hij het boek heeft gelezen en er enkel heeft uit onthouden dat Wildemouwe en enkele bendeleden werden onthoofd.[37] Tot op heden is evenwel nog geen enkel exemplaar van het boek door ons

teruggevonden (wel het feuilleton). Bij latere advertenties voor het eerste boek wordt dit vervolg ook nooit aangeboden. Ofwel is het dan reeds uitverkocht (de oplage was misschien beperkt) ofwel is het ook nooit echt uitgegeven (dan heeft Verhoustraete misschien een compilatieversie uit *'t Getrouwe Maldeghem* onder ogen gekregen). In elk geval blijven er voorlopig nog wat vraagtekens.

Haezebroeck en zijne moordenaarsbende
Dit boek telt ruim 700 pagina's en is gebaseerd op de bende Pollet-Lapar die in het begin van de twintigste eeuw de grensstreek van de Westhoek met Noord-Frankrijk onveilig maakt. Het boek is waarschijnlijk rond 1908 verschenen. Het bouwt voort op de traditie van de roversroman.[38]

Het geheim van Mont-Heron
Dit is een historische roman van nog maar eens 700 pagina's. De publicatie is ingepast in een reeks *"Geïllustreerde volksverhalen"*. Het boek verschijnt in feuilletonvorm, in een soort losse katernen die kunnen worden opgespaard. Bij wijze van promotie wordt de eerste katern op grote schaal gratis verspreid. Daarna worden nog 40 afleveringen aangekondigd die 6 centimen per aflevering kosten (wie het totale boek wil, zal dus op 2,40 frank uitkomen). In de promotie omschrijft men het werk als *"voorzeker het schoonste verhaal, dat ooit in het Vlaamsch verschenen is"* (!).[39]

Almanak-adreswijzer der Vlamingen in Amerika
Vanuit zijn interesse voor de emigratie naar Amerika (zie hoger) ontwikkelt Hendrik Van de Genachte nog een andere publicatie. Reeds in 1905 maakt hij reclame voor *"een klein boekje dat onmisbaar is voor de Vlamingen welke naar Amerika schikken over te steken. Daarin zal eenieder op 8 dagen tijds Engelsch leeren in vragen en antwoorden, betrekkelijk: het opstaan; eten gaan; de wandeling; op den trein; op de reis; het slapen gaan; de jaargetijden; maanden; dagen; uren; getallen; kleuren en werelddeelen."*[40] Het is niet duidelijk of dit de voorloper of een eerdere editie is van de *Almanak-Adreswijzer der Vlamingen in Amerika*, waarvan in elk geval uit 1913 een exemplaar is bewaard en beschreven. Naast goede raad voor de landverhuizers staan in die uitgave ook nuttige adressen, adressen van uitgeweken Vlamingen uit de streek en abonnees op lokale weekbladen (o.a. *'t Getrouwe Maldeghem*). Dit boekje van ongeveer 130 pagina's is overigens gedrukt bij Victor De Lille.[41]

Aalter in de Eerste Wereldoorlog (ongepubliceerd)
Blijkbaar heeft Hendrik Van de Genachte nog het idee om een werk te schrijven over de gebeurtenissen tijdens de Eerste Wereldoorlog in Aalter. Hij maakt er zelf melding van begin februari 1922, wanneer hij bijna reeds twee jaar geen politiecommissaris meer is in Aalter. Voorlopig is van dit werk nog niets teruggevonden.[42]

OP DE GRENS VAN *WAHRHEIT* EN *DICHTUNG*

Het boek *Rond Aalter in den Franschen Tijd of de gruweldaden van Wildemouwe en zijne spitsbroeders* is gepubliceerd in 1904 bij uitgeverij Snoeck-Ducaju in Gent. Het verschijnt eerst in feuilletonvorm in *'t Getrouwe Maldeghem*. Een feuilleton verschijnt wekelijks, als vervolgverhaal en kan inhoudelijk ieder genre zijn (romantisch, historisch,...). Meestal gaat het wel om fictie. Het feuilleton is gezet in een ander lettertype en wordt duidelijk onderscheiden van de andere tekst (bijvoorbeeld door een dubbele lijn). Bij populaire verhalen gebeurt het wel eens dat de lezers de tekst uitknippen en bewaren.[43] Soms wordt achteraf het feuilleton in boekvorm gepubliceerd. In sommige gevallen gebeurt het omgekeerde (maar een boek in *gepaste* stukken hakken, is natuurlijk minder eenvoudig). Feuilletons worden gretig gelezen, zeer tegen de zin van sommige cultuur- en literatuurcritici. Volgens hen zijn de stukken literair gezien slecht geschreven en bieden ze inhoudelijk nauwelijks meerwaarde.[44] De dialogen zijn goedkoop en de beschrijvingen ellenlang, zo vinden zij. De uitgevers maken echter dankbaar gebruik van de populariteit van het feuilleton en zien er vooral het commerciële voordeel van. Een spannend feuilleton trekt nu eenmaal veel lezers.

Ook het weekblad *'t Getrouwe Maldeghem* publiceert een feuilleton. Eind december 1901 loopt *De Familie Schrikkel*[45] ten einde en de redactie kondigt aan dat er een nieuw verhaal zal beginnen, speciaal voor *'t Getrouwe* geschreven: *"Hij zal de historie vertellen van eene Moordenaarsbende, die in de jaren 1795-1802 te Aalter en omstreken geregeerd heeft, met vele bijzonderheden uit de geschiedenis der gemeenten Aalter, Beernem, Oostcamp, Knesselare, Oedelem, Maldeghem(Kleit), Ursel, Bellem, Lootenhulle, Ruiselede, enz. enz. Van die moordenaarsbende zullen vele oude menschen nog hooren vertellen hebben, en 't wordt opgesteld door een meester in dit vak."* [46] De lat wordt dus hoog gelegd - of probeert de redactie toch maar enkel lezers aan te trekken? Het einde van de aankondiging liegt er in elk geval niet om: *"Mogelijks geven wij van dezen laatste ook een boek uit, maar dit kan nog lang duren en daarom is 't best hem te verzamelen uit de gazet." De meester in dit vak* waarvan sprake is uiteraard Hendrik Van de Genachte.

Merkwaardig genoeg verschijnen de weken erop nog een paar oproepen vanwege auteur Van de Genachte om hem informatie of documentatie te bezorgen. Dit kan er alvast op wijzen dat de tekst zeker nog niet helemaal klaar is wanneer het feuilleton een aanvang neemt. Begin 1902 komt er een *Oproep aan de Aalternaren*: *"Vriendelijk verzoek alle oude papieren, perkamenten en handschriften, welke bij velen in de kas, soms op den zolder liggen, en belang kunnen opleveren voor de beschrijving der geschiedenis van Aalter, te willen mededeelen of ter inzage leenen aan den heer politiekommissaris te Aalter. Idem, de oude geldstukken welke in den grond gevonden worden, te vertoonen en zooveel mogelijk aan te duiden welker plaats deze lagen. Aan allen voorloopigen dank."*[47]

In elk geval ziet het er naar uit dat het plan nog niet volledig is uitgetekend door Van de Genachte. Het lijkt er op dat hij (of de redactie) wil inspelen op de reacties die zij zullen krijgen van de lezers. Na een paar maanden (juni 1902) kondigt Van de Genachte aan dat ook de lezers van Lotenhulle hun geduld niet mogen verliezen: "*... de feuilleton zal welhaast handelen over de schromelijke gebeurtenissen welke aldaar gepleegd wierden in den franschen tijd... De plunderij van het kasteel te Poucques is ook het lezen waard en deze welke tot nu toe de geschiedenis gevolgd hebben zullen 't van langs om liever lezen want de aantrekkelijkheid van het verhaal is langs om meer aangrijpelijk*".[48] Men zou anderzijds hier misschien kunnen uit afleiden dat er wat onvrede heerste. Is vooraf immers niet aangekondigd dat het feuilleton over de hele streek zou gaan? Zeker in de eerste afleveringen is het al Aalter wat de klok slaat. Wanneer het feuilleton al ruim een jaar aan de gang is (mei 1903), komen er vragen over hoelang het verhaal nog wel zal duren. Van de Genachte heeft geen vooraf bepaald opzet en zal schrijven zolang er bijval is. Op dat moment komt het commercieel gegeven van het feuilleton terug naar boven: "*Wel, het schoonste begint nog maar. Nu gaat de champetter van Knesselare zijn toeren spelen. Begin maar te lezen.*"[49] Maar dat de realiteit het soms haalt op de commercie, wordt pijnlijk duidelijk. In de week dat het feuilleton het verhaal brengt over Knesselare wordt de lokale verkoper ziek en overlijdt. "*Uit Knesselare ontvingen wij klachten dat ze 't Getrouwe niet gezien hadden; nu vooral met de jacht op de pastor in den feuilleton waren de menschen wel benieuwd,*" zo schrijft het weekblad kort daarop.[50]

Van de Genachte wil de populariteit uitbuiten en koppelt andere zaken vast aan het verhaal. Wanneer hij als verslaggever van het Maldegemse weekblad de Aalterse septemberkermis moet aankondigen in 1903, voorspelt hij veel volk: "*Velen zullen nu eens Aalter willen zien, al ware het maar om de plek te kennen waar Wildemouwe en dokter Stroobant hunne duivels hebben losgelaten. De feuilleton Rond Aalter begint nog maar het aangrijpendste der tooneelen en van nu voort zullen het velen beklagen het begin van dat verhaal niet gelezen te hebben.*"[51] Het aantal lezers zal dus zijn toegenomen buiten in de beginperiode. Om die lezers niet teleur te stellen, om ze ook aan te zetten om het weekblad verder te lezen en eigenlijk liefst te kopen, licht Van de Genachte nu wel een tipje van de sluier op van wat nog zal komen: "*Lootenhulle en Poucques worden nu in het feuilleton herdacht, dan volgt er iets over Hansbeke, de wraak van Wildemouwe op de molen van Mielke van Poeke, de brandstichting op het Woestijnegoed, den aanval der Warande en dan de spokerij langs de Kestelbeek.*"[52]

Het einde van het feuilleton staat tegen het najaar van 1903 dan toch min of meer vast. Een en ander heeft er mee te maken dat Van de Genachte intussen besloten heeft zijn tekst over *Rond Aalter* als boek uit te geven bij Snoeck-Ducaju in Gent. Het is misschien wat merkwaardig dat Victor De Lille het boek niet uitgeeft. De Lille heeft op dat moment een

goed lopende uitgeverij met de bekende *Duimpjesuitgaven* waar het boek van Hendrik Van de Genachte misschien wel in past.[53] Schrikt het volume om commerciële redenen af? Is de inhoud niet helemaal op het *volksverheffende* niveau dat De Lille wenst te bereiken? Ontbreekt het werk literaire kwaliteit? Of vreest hij misschien gewoon dat de lezers van *'t Getrouwe* de feuilletons hebben gespaard en het boek niet zullen kopen? Er zijn op dit moment geen stukken voorhanden die een duidelijk motief geven waarom Victor De Lille het werk niet publiceert. Een andere mogelijke hypothese is natuurlijk dat auteur Hendrik Van de Genachte door ambitie gedreven, zelf is op zoek gegaan naar een andere uitgever. Snoeck-Ducaju had op dat moment al enkele gelijkaardige titels in het fonds (o.a. een roman over Bakelandt). Maar ook hier ontbreken de bewijzen voor. Het staat in elk geval wel vast dat de verstandhouding nog steeds opperbest is tussen De Lille en Van de Genachte. Het maandenlange vervolg op het feuilleton *Rond Aalter* met als titel *Doctor Stroobant na zijn vlucht uit Aalter* (periode 1905-1907) onderstreept dit.

Het is interessant om zien hoe Van de Genachte - en diens uitgever - probeert het werk toch nog aantrekkelijk te maken voor wie reeds het feuilleton heeft gelezen. In een eerste aankondiging in *'t Getrouwe Maldeghem* laat de auteur weten dat *"het werk is overzien, verbeterd en met menige nota vermeerderd"*.[54] Om het boek aantrekkelijk te maken zijn er bovendien een aantal illustraties en foto's opgenomen. De foto's zijn op dat moment actuele afbeeldingen van enkele Aalterse gebouwen en plaatsen die in het boek voorkomen. Op de meeste beelden heeft Van de Genachte zichzelf laten fotograferen, wat een merkwaardig effect oplevert. Bij het boek wordt ook een grote kaart meegeleverd, gemaakt op een model uit 1615. Met deze zaken zal men vooral het lezerspubliek uit de streek van Aalter kunnen bekoren. Om de verkoop ook buiten dit gebied aan te zwengelen spelen auteur en uitgever nog een paar andere kaarten uit. Enerzijds beklemtonen zij dat de publicatie heel wat informatie levert over de Franse periode (*"Wat onze grootvaders vertelden van den Franschen tijd is door dit werk terug in het leven geroepen."*) en anderzijds betitelt de promotie dit als een populaire *'roversroman'* (*"Het boek is voor eenieder geschreven, voor groot en klein in plat Vlaamsch en zal met drift gelezen worden. Jan de Lichte en Baekelandt waren deugnieten, maar Wildemauwe heeft hun verre overtroffen."*).[55]

De lancering van het boek verloopt vrij gestructureerd. Het eerste kanaal blijft natuurlijk *'t Getrouwe Maldeghem*. Naast de gewone verwijzingen door Van de Genachte zelf (in zijn lokale berichten over Aalter) verschijnen er een paar aankondigingen om vooraf in te tekenen. Er is ook een dubbelzijdig gedrukte voorintekenfolder bewaard gebleven, waar wij hierboven reeds een paar citaten uit gaven. De folder bevat een *inschrijvingsbiljet*. Wie het boek thuis wil besteld krijgen, betaalt 3,70 frank. De mogelijkheid bestaat om *Rond Aalter* te gaan ophalen bij de auteur zelf tegen 3 frank. Het boek is ook op een aantal andere plaatsen te krijgen: Victor De Lille verkoopt het bijvoorbeeld in Maldegem. Van de Genachte

beveelt overigens aan het boek op die manier aan te schaffen: *"Daarmede moet ge geen verzendingskosten betalen, want hij weegt 1,200 kilo"*.[56]

In de zomermaanden van 1904, nauwelijks een paar maanden na het verschijnen, organiseert het weekblad uit Maldegem zelfs een speciale actie rond het boek: *"Om aangenaam te zijn aan de lezers van 't Getrouwe stellen wij vijftig boeken Rond Aalter in den Franschen tijd ter hunner beschikking, aan den prijs van twee franken. Het boek wordt bij alle boekhandelaren verkocht aan drie frank en half. Het boek is prachtig afgewerkt in schoon papier en klaren druk. Er zijn 623 bladzijden druk en 18 schoone gravuren. Schrijft spoedig naar het Getrouwe te Maldegem of vraagt het aan de verkoopers. Die te laat vraagt mist een occasie."*[57] Is dit een gewone promotie-actie zoals De Lille bijvoorbeeld wel meer deed?[58] Of loopt de verkoop van het boek voor geen meter en wil De Lille zijn voorraad zo vlug mogelijk kwijt? Er zijn toch wel indicaties dat de oplage van het boek *Rond Aalter* toch wel wat aan de ruime kant werd genomen. Of is het boek zo vlug uitgeput geraakt dat er een herdruk is uitgevoerd?[59] En is deze tweede druk bijgevolg (zoals zo vaak het geval is) kosten op het sterfhuis? In elk geval suggereren een aantal feiten dat het boek ook jaren na verschijning nog vlot verkrijgbaar is.[60]

Bekijken wij even echter onze hamvraag: hoe positioneert Van de Genachte zich met *Rond Aalter* in de heemkunde en lokale geschiedschrijving. Bij de lancering van het boek wijst de auteur op de geschiedkundige waarde van het boek: *"Het verhaal wordt afgewisseld door historische bijzonderheden welke door den schrijver na langdurige opzoekingen uit afzichtelijke oude archieven zijn gehaald, archieven welke sedert het jaar 1830 door het gemeentebestuur verborgen waren en over een paar jaren bij toeval ontdekt werden door den schrijver zelf, die met de welwillende toelating van den heer burgemeester van Aalter al die oude papieren heeft doorsnuffeld en daaruit tal van bijzonderheden heeft aan 't licht gebracht."*[61] Hendrik Van de Genachte publiceert een deel van die vruchten van zijn archiefwerk apart in *'t Getrouwe Maldeghem*, net in de periode dat het feuilleton *Rond Aalter* wordt gepubliceerd. We vinden o.a. verwijzingen naar een bevel uit 1556 naar de baljuws van Aalter, Knesselare en Ursel over *Zigeuners, Bohemers, Giptenaren en Heidenen* [62], naar Aalterse briefwisseling uit 1810-1811 over de bietenteelt[63], over het gebruik van de pijnbank in Aalter[64], naar een rekening voor een triomfboog voor Napoleon die in Aalter passeert[65], over de herbergen te Aalter in 1793[66]. Van de Genachte publiceert ook informatie over andere gemeenten uit de streek (o.a. Knesselare, Oedelem, Ruiselede,...). Victor De Lille, die zelf sterk is begaan met de lokale geschiedschrijving,[67] wijst er de enthousiaste archiefvorser op dat dit nog maar het begin is: *"De heer Van de Genachte zendt ons nog van die oude papieren die hij te Aalter gevonden heeft. Hij gelieve telkens een woord meer over de herkomst van de papieren te zeggen. Zoo kunnen zij voor de geschiedschrijvers van wezenlijke waarde zijn."*[68] Naast het archiefonderzoek wil Van de Genachte ook andere bronnen aanboren. In januari 1902 lanceert hij via

het Maldegemse weekblad zijn *oproep aan de Aalternaren* om oude papieren te bezorgen (zie hoger).[69] Naast de officiële archieven zou Van de Genachte dus graag inzage krijgen in privéarchieven en zelfs archeologische vondsten.

Een half jaar later, wanneer het feuilleton intussen al een tijdje loopt, vraagt Van de Genachte naar *"de oude beschrijving van Aalter, over 100 of 150 jaren gedrukt"*. Het is ons niet bekend welk boek hier wordt bedoeld. Blijkbaar moet er een beschrijving bestaan die dateert van voor het bekende werk van De Potter en Broeckaert over de geschiedenis van de gemeenten. Van de Genachte laat de oproep een paar keer herhalen, zonder gevolg.[70] Pas een paar weken later komt er reactie. Een naar Canada uitgeweken Aalternaar laat weten dat het feuilleton daar druk wordt gelezen (*'t Getrouwe Maldeghem* had inderdaad heel wat lezers bij de Vlaamse emigranten) en dat hij iets meer weet over het boek waar Van de Genachte naar op zoek is. Die man zou het boek gekregen hebben van de vooraanstaande Aalterse familie Diericx en hij verklaart dat *"het boek in gothieke letter was gedrukt en van vierkant formaat."*[71] Een juiste titel of auteur wordt niet meegedeeld en er zijn achteraf ook geen sporen meer van te vinden in Van de Genachtes pennenvruchten. Overigens wordt de algemene oproep om informatie te leveren in het algemeen vrij karig beantwoord. Onderwijzer Laroy bezorgt een ontvangstbewijs uit de Franse periode, maar dat is zowat het enige document dat opduikt.[72]

Lectuur van het boek *Rond Aalter* leert ons dat Van de Genachte wel degelijk heel wat bronnen heeft geraadpleegd. Naast de bronnen waarvan hoger sprake, zijn er om te beginnen verwijzingen naar diverse archieven: kerkarchief Aalter, Provinciaal Archief, Stadsarchief Gent en een niet nader omschreven archief te Brugge. Verder verwijst de auteur ook naar gepubliceerde bronnenverzamelingen (bijv. *Costumen van het graefschap van Vlaenderen* gedrukt te Gent in 1664). Hij bekijkt duidelijk ook de destijds beschikbare en als norm geldende historische achtergrondliteratuur. Er zijn o.a. verwijzingen naar de *Geschiedenis van Aalter* van De Potter en Broeckaert, naar de *Histoire de Belgique* van Théodore Juste en naar het *Martelaarsboek*, een 19de-eeuws standaardwerk over de vervolging van de geestelijkheid onder de Franse bezetting.[73] Naar de aard van geschreven bronnen stelt de lezer vast dat er in *Rond Aalter* gebruik gemaakt wordt van diverse rekeningen, reglementen, ordonnanties, overlijdensregisters, vonnissen en briefwisseling.

Van de Genachte maakt ook dankbaar gebruik van hulpwetenschappen als archeologie en numismatiek. Zo verwijst hij op een bepaald moment in zijn boek naar een urnengrafveld in Aalter: *"kruiken van bijzonderen vorm ..., welke niets dan stof en aarde inhielden en veronderstellen doet, dat de ontdekte graven wel Romeinse begraafplaatsen zouden kunnen geweest zijn."* De datering zit hier misschien niet helemaal juist, maar Van de Genachte signaleert wel dat er contacten zijn met het *Oudheidkundig Genootschap van de hoofdstad* om de zaak nader te

onderzoeken.[74] Wat de andere hulpwetenschap betreft, de muntkunde, zien wij op een paar plaatsen in het boek uitgebreide voetnoten over de waarde van oude munten (waarbij natuurlijk de vraag kan worden gesteld wat de historische waarde van deze uitleg is). Het is duidelijk dat Van de Genachte hier zich ook sterk voor interesseert.[75] Kortom, op het eerste gezicht heeft Van de Genachte de basis gelegd voor een stevig historisch werk.

In de praktijk is het evenwel een ander paar mouwen. Van de Genachte heeft immers de stap niet gezet om het aangeboorde bronnenmateriaal op de *juiste* manier (d.i. met analyse, interpretatie en synthese, kortom volgens de regels van de historische kritiek) te verwerken. Ongetwijfeld heeft hij nooit die bedoeling gehad. Geschiedschrijving wordt bij het begin van de 20ste eeuw nog sterk beïnvloed door de romantische benadering. Van de Genachte zit gedwongen in het keurslijf van het genre (het feuilleton) en zijn thematiek (in feite een roversroman). Het is ook zo dat vermoedelijk (en voornamelijk) om commerciële redenen de auteur nooit heeft duidelijk gemaakt dat het om een fictiewerk gaat. Hij gebruikt historisch bronnenmateriaal, maar hij verwerkt het op een eigenzinnige manier. Van de Genachte spoort in overlijdensregisters namen op uit de Franse periode, maar past ze fictief in zijn verhaal in. Hij laat zich in het verhaal over Wildemouwe ook leiden door overlevering of door weetjes die hij hier en daar verneemt, maar die niet werden gecontroleerd.[76] Het historisch tijdsbesef ontbreekt vaak. Dit leidt uiteraard tot anachronismen: het verplaatsen van zaken uit de eigen tijd in het verleden of het verkeerd situeren in de tijd.

Eigen aan het romangenre en niet aan het historische werk is het karakteriseren van de personages. Het is bijvoorbeeld interessant en merkwaardig om zien hoe Van de Genachte zichzelf gaat projecteren in personages die politietaken uitvoeren. Bij de baljuw mag er in het kabinet niet gevloekt worden.[77] Het doet sterk denken aan *"vloekers zijn niet welgekomen"* uit een van de verslagen van Van de Genachte in *'t Getrouwe Maldeghem* (zie hoger). De in het verhaal voorkomende champetter Sittard is er een *"die nooit bedronken liep, de herbergen haatte en wist wat onheil en rampen uit het herbergzitten voortkomen"*.[78] Diens opvolger zegt vol overtuiging dat *"al de bevelen, welke door de overheid gegeven worden, door mij stipt worden uitgevoerd."*[79] Het zijn uitspraken die vooral het karakter van Van de Genachte weerspiegelen.

Op een bepaald moment gaat de auteur overigens een totaal ander spoor bewandelen. Ongetwijfeld om een ruimer lezerspubliek aan te trekken brengt Van de Genachte een tiental ruime uitweidingen over allerlei toestanden uit de Franse periode. De meeste diverse onderwerpen komen uitgebreid aan bod: de komst van de Franse troepen onder Generaal Dumouriez, de bezetting van de kloosters, de eed van trouw die priesters moeten afleggen, het tractaat van Campo Formio, enz.[80] Om Wildemouwe in de traditie van de klassieke roversroman te plaatsen,

komt zelfs de Westvlaamse roverskapitein Baekelandt een paar keer zijn opwachting maken in het boek.[81]

Er zijn weinig tijdgenoten van politiecommissaris-auteur Van de Genachte die om dit alles malen. Zij hebben een spannend verhaal gekregen, met daarin heel wat weetjes uit de geschiedenis van eigen dorp en streek en ook uit de grote geschiedenis. Deze benadering (en het boek) is problematisch wanneer de verwetenschappelijking van de geschiedschrijving zich ten volle doorzet in de loop van de 20ste eeuw. Het terugvinden en het overschrijven van bronnen is niet meer voldoende. Men wil op basis van de bronnen en met een positief-wetenschappelijke benadering het verleden gaan beschreven. Er is geen ruimte meer voor fantasie, voor gissing, voor overlevering of *van-horen-zeggen*.

Het is Arthur Verhoustraete die begin de jaren 1960 het boek *Rond Aalter* kritisch ter hand neemt en volledig doorlicht. Verhoustraete is dan al een hele tijd aan de slag met heemkundig onderzoek en bereikt een hoog niveau.[82] Bijna 60 jaar na het verschijnen van het werk is Verhoustraete *"verbaasd over de durf van de schrijver, die er maar zo los op gefantazeerd heeft, alsof hij zeker was dat toch niemand van de lezers van Rond Aalter in zijn tijd, zijn beweringen zou kunnen nagaan."*[83] Bovendien betreurt de Aalterse heemkundige dat *"... nog hedendaags, veel lezers de verhalen van dit boek geloven als waren zij stukken uit de bijbel."* Indien dit laatste waar is, dan zegt het in elk geval heel veel over de receptie van het boek *Rond Aalter* bij het lezerspubliek. Verhoustraete tikt vervolgens in de hem typerende stijl een document bijeen, waarin heel wat feiten uit het boek kritisch tegen het licht worden gehouden.

Hij behandelt eerst chronologisch de feiten uit het boek. Daaruit blijkt alvast dat historisch gezien er heel wat mank loopt. In een tweede deel van zijn *Refutatie* behandelt Verhoustraete een aantal specifieke punten (figuren als dokter Stroobant, champetter Sittard, ontvanger Van Caneghem, mijnheer Penneman, het leven onder de Franse bezetter, de zogenaamd bosrijke omgeving van Aalter, het lot van de priesters onder de bezetting, het Woestijnegoed, enz.).[84] Slechts een zeldzame keer kan Arthur Verhoustraete een positieve noot laten klinken (wellicht met pijn in het hart, en diep verborgen in zijn tekst). Over het urnengrafveld vermeldt de *Refutatie*: *"Die vondst van kruiken werd mij over enkele jaren bevestigd door juffrouw Leonie Herteleer,..., die ten tijde van de vondst ongeveer 10 jaar oud was."*[85] Globaal genomen maakt Verhoustraete het boek vanuit historisch oogpunt met de grond gelijk. Daarmee doet hij Van de Genachte voor een stuk onrecht aan, maar zoals Verhoustraete zelf aangeeft in zijn aanhef: *"Waarschijnlijk om zijn boek beter te kunnen verkopen heeft de schrijver verzuimd de lezers te verwittigen dat het ging om een loutere politieroman."*[86] Verhoustraete kan daar boos om zijn, hij wil blijkbaar ook de genese en de diepere lagen van het werk niet zien. Van de Genachte verandert bewust namen en haalt tal van kunstgrepen uit om aan de eisen van het genre te voldoen. In feite is het op zich al

even onzinnig om het boek te gaan weerleggen, zoals Verhoustraete zich oorspronkelijk had voorgenomen. Misschien heeft hij dat wel tijdig ingezien en is daarom het stuk ook nooit officieel gepubliceerd.

Na het schrijven van het werk *Rond Aalter* zal Van de Genachte gevoeld hebben dat geschiedenis schrijven niet zo gemakkelijk was als door hem vooraf gedacht. Van zijn ambitieuze voornemens om een roversverhaal te kaderen in een brede historische beschrijving van de streek kwam inderdaad maar weinig terecht. Toch zal hij nadien nog een paar pogingen ondernemen om historisch werk te brengen. In 1906 is Van de Genachte naar eigen zeggen bezig met *"opzoekingen in archieven en oude schriften, om al de vroegere waterrampen welke in ons land plaats grepen in een werk te verzamelen. Te beginnen met al hetgene te vinden is van de Cimbrische watervloeden, en van eeuw tot eeuw voortgaande zien wij de kusten van Vlaanderen geteisterd, groote uitgestrektheden land door de zee ingepalmd, het verdwijnen van Scharphout, een dorp dat aan de zee lag en aan Blankenberge paalde, en zoo voort van eeuw tot eeuw. Tot nu toe is het werk gevorderd tot aan het jaar 1720."*[87] Later houdt Van de Genachte zich blijkbaar ook bezig met het opzoeken en samenstellen van genealogieën in opdracht.[88] Misschien zijn er nog wel wat zaken waarmee hij zich heeft bezig gehouden, maar zoals in de inleiding aangegeven blijven er nog wat zwarte gaten.

LA CONDUITE SCANDALEUSE DE VAN DE GENACHTE

Reeds voor de Eerste Wereldoorlog zijn er een aantal spanningen tussen het Aalterse bestuur en politiecommissaris Van de Genachte (zie hoger). Tijdens de oorlog verbetert dat er niet op. Het Aalterse bestuur is na de Duitse inval volledig ontwricht. De burgemeester en enkele anderen zijn gevlucht en slechts weinigen durven het aan onder de Duitsers het bestuur op zich te nemen. Uiteindelijk nemen gemeentesecretaris Faut en notaris (en gemeenteraadslid-schepen) August Goeminne hun verantwoordelijkheid op. Zij proberen zo goed en zo kwaad als het kan Aalter door de oorlog te helpen. Zij verkiezen daarbij niet slaafs de Duitsers te volgen, maar beseffen tegelijkertijd ook dat te veel verzet steeds represailles voor henzelf of voor de bevolking tot gevolg kan hebben. Politiecommissaris Van de Genachte blijft op post. Intussen heeft hij meer dan 25 jaar dienst en verzekert ook hij de continuïteit van het lokale bestuur. Alleen gaat hij er in zijn strikte logica van uit dat hij nu dient te gehoorzamen aan zijn nieuwe bazen (de bezetter). En die inzichten durven wel eens botsen met de tandem Goeminne-Faut, die vaderlandsliefde voorop stellen. Een spoor hiervan is terug te vinden in een schrijven van burgemeester Goeminne aan Hendrik Van de Genachte (februari 1916). De politiecommissaris wordt daarin dringend verzocht om bij alle inbeslagnames van goederen of voedingswaren zorgvuldig te noteren wat er wordt meegenomen en overhandigd aan de Duitsers. Verder krijgt hij de opdracht om bijvoorbeeld wat kolen betreft, enkel te leveren wat gevraagd wordt.[89] Moeten wij daaruit besluiten dat Van de Genachte een verma-

ning nodig had omdat hij nogal losjes omsprong met de opeisingen? Of gaat hij al te vriendschappelijk om met de Duitse bezetter? Het is voor hem blijkbaar echt wel balanceren op de slappe koord.

Een katalysator in de breuk tussen Van de Genachte en de Aalterse bestuurders doet zich voor begin juni 1917. Een Engels vliegtuig stort neer even buiten Aalter. De piloot wordt gevangen genomen door de Duitsers en naar het dorp gevoerd. Waarnemend burgemeester Goeminne en zijn zoon volgen dit alles op vanop afstand. Bij de bevolking ontstaat er wat tumult, waarop commissaris Van de Genachte aanmaant kalm te blijven (er hangt immers een zware boete of andere straf in de lucht). Wanneer de Duitsers de Engelsman buiten leiden, brengt de commissaris de groet. Deze daad levert hem problemen op achteraf. Volgens zijn tegenstanders in Aalter heeft hij de Duitsers gegroet, volgens de Duitsers heeft hij de Engelsman gegroet. Van de Genachte dient zich te gaan verantwoorden voor het Duitse gerecht. Intussen hebben de Duitsers enkele Aalternaren opgepakt en sluiten ze die een tijdje op in de gevangenis. In het dorp fluisteren sommigen dat de politiecommissaris daar de hand in heeft.[90]

Wanneer in oktober 1918 de geallieerde troepen Aalter bereiken, wordt Van de Genachte beschuldigd van met de Duitse bezetter te hebben samengewerkt. De man wordt in Adinkerke opgesloten. Men legt hem meer dan 40 feiten ten laste. Zijn huis wordt bestormd en zijn inboedel op straat gegooid. Het gezin is radeloos. Zijn echtgenote schrijft een brief naar Victor De Lille: *"Ik ben de vrouw van den politiecommissaris Van de Genachte en onze twee zoons zijn vrijwilligers in 't Belgisch leger. Gij kunt denken hoe zij verlangden thuis te zijn en verbeeld u: hun vader was gevangen, hun zieke moeder gevlucht en ons huis totaal vernield, door de Belgen. Gij die mijn man kent, gij weet dat hij onschuldig is. Het is een wraak van anderen, die wellicht de sporen van hun eigen schuld willen doen verdwijnen. Wij vertrouwen erop dat gij ons zult helpen."* De Lille is evenwel voorzichtig. Hij geeft toe dat hij Van de Genachte steeds als een goede vaderlander heeft beschouwd. Hij weet dat de Duitsers hem zelfs nog *"den revolver op de borst gezet hebben, als hij nog iets vertelde dat tegen hen was."* Maar het gerecht zal nu beslissen, eindigt De Lille, zonder partij te kiezen. In april 1919 komt Van de Genachte vrij.[91]

Hij heeft blijkbaar het plan opgevat om het ambt van politiecommissaris terug op te nemen. Maar dat is niet naar de zin van het Aalterse bestuur, de facto nog steeds geleid door de tandem Goeminne-Faut. Al van in december 1918 proberen zij tot de benoeming van een nieuwe politiecommissaris over te gaan. Zij richten deze vraag herhaaldelijk aan de hogere overheid en beklemtonen daarbij telkens weer dat het echt noodzakelijk is dat de gemeente vlug over een nieuwe commissaris kan beschikken.[92] Het verzoek wordt niet ingewilligd en het komt tot een patstelling. Omdat Van de Genachte niet officieel is ontslagen, moet de gemeente hem ook blijven betalen. In de moeilijke periode van wederop-

bouw gaan de Aalterse bestuurders dit gegeven uiteindelijk als argument gebruiken om Van de Genachte kwijt te geraken: *"Wij doen al wat mogelijk is om spaarzaamheid te verwekken daar onze gemeente gedurende de bezetting in groote schulden is gedompeld en daarom ook verzoeken wij,..., eene spoedige beslissing te willen nemen betrekkelijk de gewezen politiecommissaris ten einde ons nutteloos twee personen te doen voortbetalen, een voor niets te doen en een voor het werk te verrichten."*[93] Intussen heeft Van de Genachte (die niet meer in Aalter, maar in Gent woont) wel zijn ontslag aangeboden, maar dat wordt niet onmiddellijk aanvaard.

Van de Genachte legt zich dus noodgewongen bij de feiten neer. Hij besluit zich te wreken. Hij start door middel van klachten bij de hogere overheid een lastercampagne tegen de bestuurders van het dorp. De politiecommissaris klaagt hun gedrag aan tijdens de oorlog en slaat daarbij wild om zich heen. Een eerste slachtoffer is de invloedrijke handelaar en lokale politicus René Bockaert. Die heeft volgens Van de Genachte een zenuwinzinking en daarom heeft zijn familie hem ook opgesloten in een instelling in Lokeren. Burgemeester Goeminne is razend wanneer hem dit wordt meegedeeld: *"Ce personnage n'a pas le droit de déclarer fou un fonctionnaire public, un grand homme d'affaires qui est Mr. Bockaert, cela peut nuire à sa réputation et celle de la famille."*[94] Ook secretaris Faut deelt in de brokken. Goeminne is in dit geval even hard: *"Le Secrétaire a fait son devoir en faisant rapport sur la conduite scandaleuse de Van de Genachte, cet homme veut se venger d'une façon odieuse."*[95] Tot slot spaart Van de Genachte uiteraard waarnemend burgemeester August Goeminne niet. De politiecommissaris heeft een brief met allerlei lasterlijke aantijgingen gestuurd naar graaf de Grunne, een van de notabelen van het dorp die zich buiten alle oorlogsperikelen heeft kunnen houden. De graaf heeft wijselijk de brief meteen doorgestuurd naar de Procureur des Konings. Goeminne stelt dat hij er nu genoeg van heeft en er korte metten wil mee maken. Het moet maar eens gedaan zijn met al die verdachtmakingen, zo meent hij[96].

Maar in maart van het daaropvolgende jaar is het nog niet gedaan. Blijkbaar heeft Van de Genachte opnieuw brieven geschreven met allerlei verdachtmakingen. Dit keer zou het handelen over het verkeerde gebruik van een stempel door burgemeester Goeminne, bij het einde van de bezetting. Die verklaart op zijn beurt nogmaals dat hij er zijn buik van vol heeft. Alles draait om wraak. De rijkswacht heeft reeds verscheidene klachten onderzocht en telkens is gebleken dat er niets van aan was, zo verklaart Goeminne.[97] Op 3 april 1920 verschijnt in het *Belgisch Staatsblad* dat het ontslag van Van de Genachte als politiecommissaris is aanvaard. De gemeente Aalter moet hem nog wat achterstallig loon, maar is blij van de man af te zijn.[98]

Hendrik Van de Genachte gaat verder op zoek naar gerechtigheid. De rechtbank spreekt hem vrij in juni 1920: *"Van de 42 punten tegen hem bleef slechts een over, dat hij een meisje aangewezen had van vijftig*

meters ver, tusschen honderden toeschouwers bij 't wegvoeren van een Engelschen krijgsgevangen vlieger". (zie hoger)[99] Het vonnis spaart de kool en de geit, want enerzijds luidt het dat dit feit bewezen is, anderzijds gaat Van de Genachte vrijuit zonder kosten omdat hij 42 jaar goede dienst heeft en zijn beide zonen soldaten waren. Victor De Lille maakt er in die zin zelfs een kanttekening bij: *"We kennen de lijdenshistorie van die familie goed en hebben er groote deernis mee, maar deze betuiging kan haar niet baten. Wij hopen eerherstel, opdat de heer Van de Genachte eene waardige betrekking kunne aanvaarden. En dan vergeten en vergeven van weerskanten."*[100] De Lille komt zelf nog een laatste keer openlijk tussen in dit gevecht voor eerherstel van zijn vroegere medewerker. Hij publiceert een brief (*"een uiterste akt"*, noemt de Maldegemse hoofdredacteur het) die Van de Genachte heeft geschreven naar Koning Albert en waaruit de tragiek van zijn bestaan maar ook de trots voor zijn ambt blijkt:

"Gent, 12 juni 1920
Sire,
De trouwste der onderdanen Uwer Koninklijke Majesteit neemt eerbiedig de vrijheid te vertoonen:
Na twee en veertig jaren trouwen dienst, waarvan dertig als politiecommissaris der gemeente Aeltre,
Gansch alleen op zijnen post gebleven zijnde bij den inval der Duitschers, terwijl het bestuur naar Holland was gevlucht, heeft den last gedragen de zaken der gemeente, voor het welzijn zijner medeburgers, met de Duitschers te vereffenen. Bij het binnenkomen der Belgen, ten onrechte aangeklaagd door wraakzuchtige personen, werd zijn huis en zijn bureel geplunderd en vernield.
Gevlucht, om niet vermoord te worden, werd hij aangehouden, 169 dagen gevangen gehouden te Adinkerke en van 42 schelmstukken beticht. De rechtbank van Gent heeft hem op 26 juni verzonden, vrij van straf en vrij van kosten.
Thans, met eene lamme vrouw, zonder voedsel, kleederen, noch bestaansmiddelen, heeft hij niets ontvangen als duurtetoeslag van de gemeente Aeltre. Zijn buitengewone toestand diende wel aanbevolen te worden bij de Rechtbank van Oorlogschade.
Zijne twee zonen zijn vrijwillig uit Canada naar den IJzer gekomen om hun Vaderland te verdedigen. Zij zijn in hunne toekomst ook ten onder gebracht. Hij werd bovendien zijn ontslag afgeperst en niet in zijne eer hersteld.
Sire, dit smeekschrift om Gerechtigheid en Eerherstel! Van uwe koninklijke majesteit.
Nederige Dienaar
Van de Genachte"[101]

TOT SLOT

Voorlopig stopt hier ons verhaal. Deze biografische aantekeningen bij Hendrik Van de Genachte hebben ons alvast geleerd dat Van de Genachte een plichtsgetrouw politieman was die orde en gezag hoog in het vaandel droeg. Hij wilde echters steeds meer, en ook steeds anders. Het leidde Van de Genachte onder andere naar het schrijverschap. Hier was geen hoogstaande carrière voor hem weg gelegd. Ook als heemkundige zette hij niet de noodzakelijke stap die van hem een pionier had kunnen maken binnen de lokale geschiedschrijving. Maar Van de Genachte wist wel verduiveld goed waar hij mee bezig was. Hij had een sterk ontwikkeld commercieel gevoel en wist zijn waar aan de man te brengen. Dit is tegelijkertijd een gevaarlijke eigenschap voor wie macht krijgt toebedeeld. Niet iedereen kan dit immers smaken en zo worden de vijanden groter in getal dan de vrienden. De oorlogsjaren maakten het helemaal moeilijk. Om het even welke kleine vonk kon voor een ontploffing zorgen. Van de Genachte onderschatte wat op hem afkwam. De laatste krachtmeting speelde in zijn nadeel uit. Zelf wilde Van de Genachte niets meer met Aalter te maken hebben en dit gold ook omgekeerd. Samen met hem verdween in de jaren daarop ook de herinnering aan hem. Of om het met een boutade te zeggen (het spreekwoord omgekeerd): onbemind maakt onbekend.

NOTEN

1 H. VAN DE GENACHTE, *Rond Aalter in den Franschen Tijd of de gruweldaden van Wildemouwe en zijne spitsbroeders*, Gent, 1904, p. 161-162. (Vanaf nu verwezen als *Rond Aalter*).
2 L. STOCKMAN, *Geschiedenis van Aalter*, Aalter, 1979, p. 297.
3 F. BASTIAEN, *Geschiedenis schrijven in het Meetjesland*, in Appeltjes van het Meetjesland, 1999 (50), p. 30.
4 Ik besprak dit nog destijds met de inmiddels al 10 jaar betreurde Luc Stockman. *"Schrijf het eens uit voor Appeltjes,"* zo zei hij. Het is pas nu dat wij een echte voorzet kunnen geven. Personen die aanvullingen kunnen bezorgen, nemen gerust contact op. Overigens leek het mij aangewezen om in de ondertitel ook de vermelding *politiecommissaris* te zetten: Van de Genachte deed dit zelf ook altijd.
5 L. STOCKMAN, *Op. cit.*, p. 293-297.
6 Gemeentearchief Aalter (vanaf nu GAA), *Bevolkingsregister*, 1891-1900; 1901-1910; 1911-1920.
7 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1913*, Aalter aan Gouverneur, 23 november 1903 en id. 11 januari 1904; *'t Getrouwe Maldeghem*, 21 juni 1903, 26 juli 1903, 17 april 1904 en 24 april 1904.
8 *'t Getrouwe Maldeghem*, 26 april 1903.
9 Bijvoorbeeld *'t Getrouwe Maldeghem*, 4 januari 1903.
10 *'t Getrouwe Maldeghem*, 11 september 1904.
11 *'t Getrouwe Maldeghem*, 18 juni 1905.
12 *'t Getrouwe Maldeghem*, 27 september 1903.
13 *Ibid.*
14 *Rond Aalter*, p. 596.
15 *'t Getrouwe Maldeghem*, 18 januari 1903.
16 *'t Getrouwe Maldeghem*, 15 juni 1905.
17 *'t Getrouwe Maldeghem*, 16 oktober 1904: *"Een Spanjaard, rijke koopman is failliet gegaan en gevlucht met den inhoud zijner kas, zijnde 830.000 frank. De 800.000 frank heeft hij bij Aalter in den grond geborgen op eene plaats niet verre van het dorp. Dan heeft hij een plan gemaakt om dien schat te kunnen terugvinden en is dan vertrokken naar Frankrijk. In eene zekere stad is hij vier weken in een hotel geweest. Op zekeren dag werd hij door de policie aangehouden en eenige dagen nadien naar Spanje uitgeleverd. Nu zit hij in 't gevang te Barcelona, zonder geld en zonder middelen. In de Fransche stad welke hij niet laat kennen, heeft hij in een hotel zijn valies laten staan. In dat valies is een geheim bergplaatsken en daarin zitten het plan en duizend frank in papieren geld. (...) van Aalter wordt verzocht per telegram te laten weten naar de statie Barcelona, rustend bureel, onder de letters B.N.N. of hij in staat is vijfduizend franken te storten en van goeden wil is om den Spanjaard uit het gevang te helpen. Zoo ja, dan moet hij binnen eenige dagen de kosten in het hotel der Fransche stad betalen en zal er dan de valies in handen krijgen. Vervolgens naar Spanje komen waar een persoon hem zal afhalen en het geld uit de valies zal dienen om den gevangenisbestuurder uit te koopen en den Spanjaard te laten ontsnappen. Dan zal deze met den bestemmeling van den brief naar Aalter komen en met het plan den schat opzoeken waarvan de helft 400.000 frank als belooning voor den goedzak welke de Spanjaard schikt in het net te krijgen."*
18 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan gouverneur, 4 maart 1908.
19 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan gouverneur, 20 maart 1909. Met een ondertoon van spijt klinkt het dat men *"geene voldoende bewijzen (heeft) nopens het handeldrijven in granen en zaden van onzen policiecommissaris en daarom waag ik het niet hem eene tuchtstraf toe te passen."*

20 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan Gouverneur, 31 mei 1907.
21 Een voorbeeld van een dergelijk agent in D. MUSSCHOOT, *Wij gaan naar Amerika. Vlaamse landverhuizers naar de Nieuwe Wereld. 1850-1930*, Tielt, 2002, p. 67-73.
22 *'t Getrouwe Maldeghem*, 17 september 1905.
23 *Ibid.*
24 *'t Getrouwe Maldeghem*, 4 juni 1905: "*Moline, America 8 mei 1905, Mijnheer de politiecommissaris, ziedaar drie maanden dat ik in Amerika ben en ik wil niet langer wachten om u eens te schrijven. Eerst en vooral moet ik u duizendmaal bedanken omdat gij mij zulken goeden raad hebt gegeven. Ware ik naar America gegaan gelijk zooveel anderen, het zou mij wel honderd franken meer hebben gekost. Ik schrijf nu naar mijne broeders en naar de man mijner zuster dat er hier veel volk te kort is en dat er bijgevolg zooveel geld te winnen is. Ik zet in mijnen brief dat al deze inlichtingen moeten vragen aan de commissaris te Aalter (...) Dan, mijnheer de commissaris, nog eens hartelijk bedankt voor de goede inlichtingen welke gij mij gegeven hebt en ik hoop dat gij niet kwalijk nemen zult dat mijne broeders en kennissen bij u om raad komen.*"
25 *'t Getrouwe Maldeghem*, 27 augustus 1905.
26 P. LAROY, *Aalter in oude kranten. 't Getrouwe Maldeghem 1919-1944*, Aalter, 2009, p. 1-4.
27 Vermoedelijk waren er gelegenheidsbijdragen nog voor het begin van het feuilleton *Rond Aalter* maar worden de banden nauwer aangehaald na het verschijnen ervan.
28 *'t Getrouwe Maldeghem*, 18 juni 1905.
29 *'t Getrouwe Maldeghem*, 27 augustus 1905.
30 *'t Getrouwe Maldeghem*, 14 september 1902, 17 mei 1903 en 18 juni 1905.
31 *'t Getrouwe Maldeghem*, 18 juni 1905.
32 *'t Getrouwe Maldeghem*, 20 maart 1904 en 8 januari 1905. Zie ook M. MARTENS, *Bouwgeschiedenis van de Sint-Barbarakerk*, in Jaarboek Heemkundige Kring Het Ambacht Maldegem, Maldegem, 2001, p. 13-66, (vnl. p. 54 e.v. *'de strijd om den toren'*).
33 *'t Getrouwe Maldeghem*, 15 oktober 1905. Vrouw Van de Genachte deed nog wel meer dingen: zij zorgde bijvoorbeeld ook voor de plaatsing van dienstmeiden (*'t Getrouwe Maldeghem*, 25 februari 1906).
34 *'t Getrouwe Maldeghem*, 11 november 1906. Zie ook *'t Getrouwe Maldeghem*, 3 juni 1906. Daar wordt het verhaal nog beter verpakt.
35 *'t Getrouwe Maldeghem*, 11 februari 1906.
36 Een inschrijvingsformulier staat in *'t Getrouwe Maldeghem* van 20 augustus 1905.
37 A. VERHOUSTRAETE, *Refutatie van het boek 'Rond Aalter in den Franschen Tijd' van H. Van de Genachte*, Aalter, 1963, p.11. Gestencild op 75 exemplaren. (Hierna: *Refutatie*)
38 Wij waren nog niet in de gelegenheid om deze titel aan een grondige analyse te onderwerpen.
39 Eigen verzameling, *Het geheim van Montheron* (kosteloze aflevering). Ook de inhoud van dit boek behoeft nog een verdere analyse.
40 *'t Getrouwe Maldeghem*, 10 december 1905.
41 R. BAECKELANDT, *Emigratie naar de Verenigde Staten van Amerika*, in Land van de Woestijne, jg. 21 (1998), p. 3.
42 Bron hiervoor is een brief gepubliceerd in *'t Getrouwe Maldeghem*, 19 februari 1922: "*Niettegenstaande vele tegenslagen zal de beschrijving van Aeltre met al de gebeurtenissen van den oorlog volledigd worden. Gent 1 februari 1922. H. Van de Genachte, Politiecommissaris van Aalter van April 1890 tot April 1920.*"
43 In het GAA berust een dergelijke bundel van *Rond Aalter*.
44 Zie bijvoorbeeld M. PALMER, *Setting the Stage: the Boulevard, the Press and the Framing of Everyday Life*, in V. R. SCHWARTZ, Spectacular Realities. Early Mass

Culture in fin-de-siècle Paris, Berkely-Los Angeles, 1999, p. 33-34. In die bijdrage staat o.a. een verwijzing naar Maurice Talmeyr (pseud. Maurice Coste) die feuilletons omschrijft als *"manne quotidiens des foules"* (iets in de zin van *'opium voor het volk'*). Zie verder ook G. VAPEREAU, *Le roman feuilleton. Sa nature et ses caractères. Sa décadence*, in L'Année Littéraire et dramatique, Paris, 1861; *Feuilleton*, in L. BRAKE & M. DEMOOR, *Dictionary of Nineteenth Century Journalism*, London-Gent, 2009, p. 217; J. HEMELS, *Het feuilleton in de Duitse traditie van Bildung*, in De Boekenwereld, jg.23 (1), 2006, p.11-23.

45 *De Familie Schrikkel* werd geschreven door Hilda Ram (pseud. Hilda Ramboux), die een zekere literaire reputatie had. Zij was ook lid van De Lilles *'Duimpjesraad'*. (Zie W. NOTTEBOOM, *Victor De Lille 1863-1940 Biografische schets*, in Jaarboek Heemkundige Kring Het Ambacht Maldegem, Maldegem, 2006, p.45-47).

46 *'t Getrouwe Maldeghem*, 29 december 1901.

47 *'t Getrouwe Maldeghem*, 19 januari 1902.

48 *'t Getrouwe Maldeghem*, 29 juni 1902.

49 *'t Getrouwe Maldeghem*, 10 mei 1903.

50 *'t Getrouwe Maldeghem*, 17 mei 1903.

51 *'t Getrouwe Maldeghem*, 13 september 1903.

52 *Ibid.*

53 H. NOTTEBOOM, *Victor De Lille 1863-1940*, in Jaarboek Heemkundige Kring Het Ambacht Maldegem, Maldegem, 1997, p. 7-66; W. NOTTEBOOM, *Victor De Lille 1863-1940 Biografische schets*, in Jaarboek Heemkundige Kring Het Ambacht Maldegem, Maldegem, 2006, p.11-70.

54 *'t Getrouwe Maldeghem*, 7 februari 1904.

55 Eigen verzameling, *Promotiefolder Rond Aalter*. Op die folder staat Wildemauwe overigens met *'au'* geschreven, terwijl het boek het op Wildemouwe (met *'ou'* houdt).

56 *'t Getrouwe Maldeghem*, 3 jui 1904.

57 *'t Getrouwe Maldeghem*, 31 juli 1904, 7 augustus 1904, 14 augustus 1904.

58 Walter Notteboom publiceert in zijn bijdrage over Victor De Lille in het Jaarboek Heemkundige Kring Het Ambacht Maldegem van 2006 (cf. supra) op p. 46 een opname met promotieprijzen van de Duimpjesboekhandel. De kortingen gaan soms tot 25% op de voorziene verkoopprijs. Het blijft allemaal een beetje giswerk: vanuit boekhistorisch oogpunt is er overigens nog flink wat te publiceren rond De Lilles uitgaven en boekhandel.

59 Zie hiervoor het citaat van de briefschrijver uit Amerika (hoger vermeld, maar ook met de nodige kanttekeningen): *"De Vlamingen van hier zouden allen gaarne den boek van Wildemouwe hebben. Ik heb het reeds aan velen gezegd dat er geene meer over zijn en dat gij nieuwe gaat laten drukken."* (*'t Getrouwe Maldeghem*, 25 februari 1906). Dit is wel de enige vermelding in die zin die tot op heden hierover is terug gevonden.

60 Bijvoorbeeld *De Schelde*, 3 april 1909. Zie ook de verklaring van L. STOCKMAN, *Geschiedenis van Aalter*, Aalter, 1979, p.297 over de inboedel van Van de Genachte die op straat werd gegooid: *"Gelukkig wisten enkele Aalternaren een aantal boeken van de brandstapel te redden zodat er nog talrijke exemplaren van zijn werk bewaard bleven!"*. Dit impliceert wellicht dat Van de Genachte ook toen nog een voorraadje boeken staan had. Omdat er geen bron is aangegeven gaat het waarschijnlijk om mondelinge informatie. Stockman vergeet hier overigens iets. De exemplaren die nu nog bewaard zijn, kunnen ook aangekochte exemplaren zijn. Zie ook R. DEFRUYT & A. RYSERHOVE, *Het Aalterse van Toen*, Brugge, 1984, p. 65.

61 Eigen verzameling, *Promotiefolder Rond Aalter*.

62 *'t Getrouwe Maldeghem*, 26 april 1902.

63 *'t Getrouwe Maldeghem*, 14 september 1920.

64 *'t Getrouwe Maldeghem*, 2 maart 1903.
65 *'t Getrouwe Maldeghem*, 19 april 1903.
66 *'t Getrouwe Maldeghem*, 31 mei 1903.
67 F. BASTIAEN, *Geschiedenis schrijven in het Meetjesland*, in Appeltjes van het Meetjesland, 1999 (50), p. 30.
68 *'t Getrouwe Maldeghem*, 29 maart 1903.
69 *'t Getrouwe Maldeghem*, 19 januari 1902.
70 *'t Getrouwe Maldeghem*, 17 augustus 1902, 24 augustus 1902, 31 augustus 1902 en 7 september 1902. Na een paar weken biedt Van de Genachte er zelfs geld voor.
71 *'t Getrouwe Maldeghem*, 26 oktober 1902. Een andere citaat uit dat stuk: *"Er stond onder andere in te lezen dat de eiken balken van het belfort te Gent uit eenen bosch kwamen gelegen tussen Aalter en Lotenhulle."*
72 *'t Getrouwe Maldeghem*, 19 april 1903. Ook geciteerd in het boek *Rond Aalter*, p. 298. Deze man is een naamgenoot maar geen directe familie schrijver dezes.
73 Het gaat hier over J.B. VAN BAVEGEM, *Het Martelaarsboek of heldhaftig gedrag der Belgische Geestelijkheid ten tijdt der Fransche Omwenteling*, Gent, 1875. L. Preneel zegt hier over: *"Niet altijd betrouwbaar maar nog steeds nuttig voor personalia"* (cit. M. CLOET, L. COLLIN & R. BOUDENS, *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 556.)
74 *Rond Aalter*, p. 404.
75 *Rond Aalter*, p. 451, p. 489, p. 491, p. 492, p. 512. Zie ook p. 423: verwijzing naar *"den titel van vijfhonderd franken welke een zeer zeldzaam stuk is, kan dagelijks gezien worden bij den bakker Frederic Steyaert bij Aalter statie, welke dit stuk bewaart als aandenken zijns grootvaders"*.
76 *Rond Aalter*, p. 112-113: *"Zoo wordt te Aalter verteld, door oude menschen, dat toen de kerk gesloten was door de fransche zonderbroeken, er mis gelezen wierd in dit en in dat huis, in die en gene schuur. Dat de pastoor als boer verkleed tusschen zijne parochianen verkeerde en, om niet herkend te worden, zich baas deed noemen als men hem aansprak. Dat de boeren uit eerbied zegden: Baas menheere. Velen vinden wij er nog welke zich de in dit boek verhaalde feiten hooren vertellen hebben, maar die feiten in den mond onzer vaders en moeders zijn bij overlevering zoodanig verminkt en onkennelijk geworden, dat zij in hunne wezenlijke toedracht niet te herstellen zijn. Nog zijn er huizen te Aalter, waar men zegt dat de franschen binnen geweest zijn en dat zij er zoodanig op hunnen poot gespeeld hebben, dat men nu nog de gaten aanwijst welke diem moedwillige schavuiten met hunne bajonnet in de balken stekten. Dat laatste is niet juist, want er zijn geene huizen overgebleven van dien tijd, maar die sporen zijn te wijten aan soldaten welke hier na het opbouwen der huizen, dus na 1806, door Aalter getrokken zijn. Wij hebben stukken van het gemeentearchief in handen gehad, welke die bewering ten deel staven en waarschijnlijk maken"* en *Rond Aalter*, p. 173: *"Den 17 januari 1902 heeft M.V. wonende op het goed ter Laken te Aalter, verklaard aan den schrijver dezes werks, welke vergezeld was van den heer De Roover, wachtmeester der gendarmerie, beide voor dienstzaken op gemelde hoeve zijnde en toevallig sprekende van de gebeurtenissen en den brand op het Goed ter Laken: mijn vader heeft menigmaal verteld dat in den franschen tijd twee mannen begraven wierden aan Aalterbrug, waar nu de herberg Sint Aernaut staat. Dat zij in wollen sargiën begraven wierden en dat het volk de twee lijken heeft uitgegraven om die wollen sargiën te stelen"*.
77 *Rond Aalter*, p. 24: *"Stilte, mijne heeren! Ik duld niet dat er in mijn kabinet scheldwoorden uitgesproken woorden."*
78 *Rond Aalter*, p. 60.
79 *Rond Aalter*, p. 304.
80 *Rond Aalter*, p. 28, p. 105, p. 110, p. 124, p. 159, p. 29, p. 243, p. 283, p. 367, p. 369, p. 493.

81 *Rond Aalter*, p. 71, p. 73, p. 224, p. 297, p. 484, p. 552, p. 573. Verhoustraete hierover in zijn *Refutatie*: *"Ja, waarom zou Van de Genachte ook Baeckelandt niet van pas brengen in zijn verhaal."*
82 J. CAMERLINCKX, *Omgaan met het verleden. Arthur Verhoustraete, een pionier op het vlak van lokale geschiedschrijving en heemkunde*, in Land van de Woestijne, jg. 24 (2001), 1, p. 3-26.
83 *Refutatie*, p. 19.
84 *Refutatie*, passim.
85 *Refutatie*, p. 13.
86 *Refutatie*, p. 1.
87 *'t Getrouwe Maldeghem*, 17 juni 1906.
88 *'t Getrouwe Maldeghem*, 13 augustus 1922.
89 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan politiecommissaris, 5 februari 1916.
90 *'t Getrouwe Maldeghem*, 11 juli 1920.
91 *'t Getrouwe Maldeghem*, 20 april 1919.
92 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan gouverneur, 11 december 1918, 8 april 1919, 28 mei 1919, 5 juni 1919.
93 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan minister van Justitie, 14 november 1919.
94 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan Procureur, 29 november 1919: (vert.) *"Deze figuur heeft het recht niet om een lokaal bestuurder, om een belangrijke zakenman als Mr. Bockaert gek te noemen, dat brengt schade toe aan zijn reputatie en aan die van zijn familie."*
95 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan Procureur, 29 november 1919: (vert.) *"... de secretaris heeft zijn plicht gedaan door verslag uit te brengen van het schandalige gedrag van Van de Genachte. Die wil zich wreken op een manier die verwerpelijk is."*
96 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan Procureur, 29 november 1919: *"Quoi qu'il me répugne de me salir a une tel personnage, je suis d'avis, come le sécretaire de profiter de toutes occasions pour poursuivre cet homme; car comme il a pour principe: mentez etc. il en restera toujours quelque chose, nous ne voulons pas qu'il puisse y avoir ombre de doute sur notre conduite pendant l'occupation."*
97 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan Procureur, 3 maart 1902: (orig.) *"Permettez moi toutefois de vous faire remarquer qu'il serait grandement temps qu'on mette fin à la campagne d'audieuses calomnés que mène cet individu entouré de tout ce qui a été compromis pendant l'occupation. Déjà a maints reprises le secretaire Faut et moi nous avons eu à repondre concernant les calomnies de Van de Genachte; deja maintes fois nous avons envoyé au parquet ses lettres calomnieuses et denoncé ses agissements pour prouver qu'il s'agit uniquement de vengeance. La gendarmerie a été chargée plusieurs fois a faire des enquètes concernant des faits allegués par Van de Genachte et chaque fois on constate qu'il nous calomnie uniquement pour se venger."*
98 GAA 205.1, *Register uitgaande briefwisseling 1904-1923*, Aalter aan Gouverneur, 20 april 1920, 24 juli 1920 en 9 augustus 1920.
99 *'t Getrouwe Maldeghem*, 4 juli 1920.
100 *Ibid.*
101 *'t Getrouwe Maldeghem*, 18 juli 1920.

Die bedraghen wordt van haerrapene

Een oud misdrijf in enkele middeleeuwse Noord-Vlaamse lokale verordeningen

Arco WILLEBOORDSE

In het middeleeuwse strafrecht van een aantal plaatsen in het huidige Meetjesland en het zuiden van West-Zeeuws-Vlaanderen wordt in een opvallend groot aantal teksten een misdrijf genoemd, dat ons, 21ste-eeuwers, wat vreemd voorkomt. Het gaat om *haerrapen*, dat wil zeggen aan de haren trekken. Wat doet deze op het eerste gezicht nogal baldadige, flauwe, onbeduidende kwajongensstreek in juridische gezagsteksten? Waarom staat het in de rechtsoptekeningen temidden van zware en kapitale misdrijven? Is het delict helemaal niet zo flauw en onbeduidend als het lijkt en hebben we misschien te maken met een overtreding met een serieus karakter?

1. OUD-GERMAANSE EN VLAAMSE MAATSCHAPPIJ EN RECHT

Alvorens deze vragen te beantwoorden is het goed kort een beeld te schetsen van het Vlaamse recht en de maatschappij waarin *haerrapen* functioneerde. Wat is met andere woorden het maatschappelijke en vooral het rechtshistorische kader van het delict?

1.1. Germaanse eigenrichting

Het Vlaamse middeleeuwse recht komt voort uit het Germaanse recht. Ten tijde van de volksverhuizingen hadden zich in onze streken Franken gevestigd, die een specifiek voor hen geldend volksrecht meebrachten. Dit Frankische recht heeft zich, ondanks christelijke invloeden en de Karolingische staatstraditie, bijzonder lang en vrij ongewijzigd gehandhaafd. Op het moment dat de eerste Vlaamse schriftelijke rechtsbronnen verschijnen (elfde eeuw) is het recht in onze streken in zowel zijn rechtsdoel, -opvattingen en -instellingen als zijn misdaad- en strafvormen nog altijd Germaans en (in de woorden van de beroemde rechtshistoricus Van Caenegem) *primitief*. Dat wil zeggen: een afspiegeling van de toenmalige, vooral agrarische, feodale en qua maatschappelijke inrichting nog weinig georganiseerde en gedifferentieerde samenleving.

1.2. VLAAMSE OVERHEIDSBEMOEIENIS

In de eeuwen daarna ontwikkelden zich in Vlaanderen onder invloed van tal van maatschappelijke, religieuze, culturele en niet in de laatste plaats economische krachten en tegenkrachten gaandeweg steeds diverser en verfijnder organisatievormen.
Werd de individuele veiligheid aanvankelijk gewaarborgd door de familie, vanaf de elfde eeuw ontwikkelden zich twee rechtssystemen die tot doel hadden een van hogerhand georganiseerde vreedzame samenleving te scheppen. Het initiatief hiertoe kwam van de graaf en de gemeente (dorp, stad of district). De eerste, de graaf, had de intentie om elk misdrijf door dwangrecht ook daadwerkelijk te berechten. De tweede, de dorps- of stadsgemeenschap, legde meer nadruk op onderlinge solidariteit en arbitrage. Tegelijkertijd was er sprake van een geleidelijke individualisering van het recht, waarbij de dader en het slachtoffer (en hun respectievelijke families) niet meer kwamen te staan tegenover de familie van de ander, maar steeds meer tegenover overheidsfunctionarissen en organen. Dit proces heeft eeuwen geduurd en werd pas in de Nieuwe Tijd voltooid. In dezelfde lange periode dolf het familiale en gemeentelijke (rechts)collectivisme geleidelijk het onderspit en hebben de vorstelijke, op het Romeinse recht gebaseerde rechtsprincipes de overhand gekregen. Ons huidige recht is daar een rechtstreekse afgeleide van.[1]

1.3. PLAATSELIJKE VERORDENINGEN

De eerste vermelding in onze streek van *haerrapen* als een strafrechtelijke overtreding staat in het rechtsreglement van het Vrije van Brugge uit 1190. Dit gebied omvatte de gehele noordwesthoek van Kroon-Vlaanderen, inclusief het huidige Meetjesland en West-Zeeuws-Vlaanderen.

Haerrapen kwam in onze streek voor in Eeklo, Kaprijke, Watervliet en Aardenburg, alsmede in de heerlijkheden Ter Piet (tussen IJzendijke en Watervliet) en Ten Hamere (tussen Biervliet en Watervliet). De eerstgenoemde plaatsen bestaan nog steeds, de twee heerlijkheden zijn sinds de veertiende eeuw door overstromingen verdwenen.

Een deel van het strafrecht werd er geregeld via plaatselijke verordeningen, *keuren* genaamd. Niet het gehele recht overigens, slechts het lagere.[2] Deze verordeningen waren gesanctioneerd door de vorst.
Haerrapen was er strafbaar binnen de zogeheten *banmijl*, dat wil zeggen de geografische bestuursgrens. Ook buiten deze juridische *eilanden* was *haerrapen* een misdrijf, daar gold de schepenbank van het Vrije van Brugge als dagelijks bestuurs- en rechtsinstantie.

Martin Schongauer, Gevecht tussen leerling-goudsmeden. Musée d'Unterlinden, Colmar. Uit: T. Dean, Misdaad en straf in de Middeleeuwen, Amsterdam, 2004.

2. TEKSTEN

Haerrapen komt voor in twee bepalingen van de regionale keure van het Brugse Vrije van 1190. Daarnaast wordt het delict negen keer vermeld in lokale verordeningen uit onze streek.

Tekst 1. Keure van het Vrije van Brugge, 1190
a. Latijnse tekst.
"Quicumque de vulneribus sive de harna, sive de donslaghe in causam tractus fuerit, scabinus hoc cogno scentibus debet intrare lapidem super veritatem, et a lapide plegiar, sed antiquam, veritas sonuerit, intus redire."[3]
b. Hedendaags Nederlands.
Een ieder die voor het gerecht is geroepen om door de schepen tot een bekentenis te worden gebracht op beschuldiging van haartrekken of vuistslaan, zal, lopende het onderzoek, de gevangenis binnengaan; hij kan deze verlaten op borgtocht, maar dient er weer terug te keren [vlak] vóórdat de uitslag van het onderzoek wordt bekendgemaakt.

Tekst 2. Keure van het Vrije van Brugge, 1190
a. Latijnse tekst.
"Protractus de dontslaga, sive harna, dabit homini ecclesie unam libram, libero vero duas libras. Quidquid servientus patris familias invicem interceperint, si dominus eorum hoc pacificare poterit, alterius jurisdictioni non stabunt, nisi de homididio, aut talis fueritlaesio, quodde jure judici praesentari debeat."[4]
b. Vlaamse tekst, 1323.
"Die bedraghen wordt van haerrapene ende van donslaghe, hi sal gheven eenen godshuusman I lb.; eenen vrye man II lb.; so wat dat dienre onderlinghe begripen, maeht hare here verzoenen; si ne sullen te ghenen vonnesse, staen, het ne si van manslachte jof van sulker quetsinghe dat ment met rechte toghen moet den rechtere."[5]
c. Hedendaags Nederlands.
Degene die schuldig bevonden wordt aan haartrekken en met de vuist slaan, zal aan een geestelijke een pond geven, aan een vrije man twee pond; indien dienaren elkaar uitschelden en hun heer beiden verzoenen, hoeven zij niet voor het gerecht te komen, tenzij voor doodslag, voor verwondingen die wettelijk dagvaardplichtig zijn.

Tekst 3. Ten Hamere. Keure, 5 februari 1194, 4 mei 1200, 8 april 1353
a. Latijnse tekst.
"Qui alium percusserit pugno vel pede, vel qui alium capillaverit, mihi persolvet xx solidos."[6]
b. Hedendaags Nederlands.
Wie iemand verwondt met de vuist of de voet, of iemand aan de haren sleurt, betaalt aan mij twintig solidi.

Tekst 4. Kaprijke. Keure, april 1240, 16 maart 1367
a. Latijnse tekst.
"Et si percussus vel per capillos tractus ad terra ceciderit, percussor emendabit ei viginti solidis et domino vingiti solidis."[7]
b. Hedendaags Nederlands.
En wie [iemand] verwondt of aan de haren trekt om deze te neder te werpen, die dader wordt beboet met twintig solidi voor het slachtoffer en twintig voor de heer.

Tekst 5. Eeklo, Keure, april 1240
a. Latijnse tekst.
"Et si percussus vel per capillos tractus ad terra ceciderit, percussor emendabit ei viginti solidis et domino vingti solidos."[8]
b. Hedendaags Nederlands.
En wie [iemand] verwondt of aan de haren trekt om deze te bespotten, die dader wordt beboet met twintig solidi voor het slachtoffer en twintig solidi voor de heer.

Tekst 6. Watervliet, Keure, november 1258
a. Latijnse tekst.

"*Qui alium per capillos traxerit, convictus dabit ei decem solidos (....*[9]*) et domino decem solidos; et lum terre per capillos projecerit; ipsi (....*[10]*) dabit viginti solidos et domino viginti.*"[11]
b. Hedendaags Nederlands.
En wie een ander bij de haren trekt, betaalt hem tien solidi en de heer tien solidi; en wie hem aan de haren nederwerpt, dan (...) betaalt twintig solidi en de heer twintig solidi.

Afbeelding uit de Tacuinum sanitatis, 1390-1400, waarin de man wordt aanbevolen zijn temperamenten te beheersen. Zoniet, dan kan dat voor zijn vrouw noodlottige gevolgen hebben. Bibliothèque Nationale, Parijs. Uit: G. Duby (red.), Geschiedenis van het persoonlijke leven, dl. 2, Amsterdam, 1988[2].

Tekst 7. Heerlijkheid Ter Piet, 22 maart 1266
a. Latijnse tekst.
"*Qui alium pugno percusserit, vel capillaverit, ipsi emendabit x solidos et domino x solidos; ei si percussus vel per capillos tractus ad terram ceciderit, percussor emendabit ei xv solidos et domino xv.*"[12]
b. Vlaamse tekst.
"*... die den anderen metter vuist slaet of biden heren treckt, die sal hem betren x s. ende den heere x s.; ende es dat sake, dat deghene dire geslagen es of biden hare getrecket vallet ter aerde, die slaghere sal hem betren xv s. ende den heere xv s.*"[13]

c. Hedendaags Nederlands.
Wie een ander met de vuist slaat of bij de haren trekt, die zal hem boeten tien solidi en de heer tien solidi; en als het zo is dat degene die geslagen is of bij de haren getrokken wordt ter aarde valt, dan zal de slaander hem boeten vijftien solidi en de heer vijftien solidi.

Tekst 8. Aardenburg, Keurbrief, veertiende eeuw
a. Latijnse tekst
"*Item, si qui pugno vel palma aliquem percusserit, sue per capillos acceperit, si convictus sit, solvat sexaginta solidos, comiti tringata novem, leso XV, ville quinque et scoltete XII denar.*"[14]
b. Hedendaags Nederlands
Zo ook, degene die een ander met de vuist of de vlakke hand slaat, of bij de haren pakt, hij zal als veroordeelde dienen te betalen zestig solidi, dertig nieuwe tournoisen aan de graaf, vijftien aan benadeelde, vijf aan de stad en twaalf denariën aan de schout.

Tekst 9. Aardenburg, Keurbrief, veertiende eeuw
a. Latijnse tekst
"*Item, qui alterem per capillos traxerit ad terram sive per lutum pedibus conculcaverit, solvat undecim lib. cum dimidia, X lib. comiti, male tracto XV sol., ville XV solid.*"[15]
b. Hedendaags Nederlands
Zo ook, wie een ander aan de haren naar de grond trekt of met voeten in de modder trapt, zal boeten elf en een halve pond, tien pond aan de graaf, vijftien solidi aan de ongelukkige, vijftien solidi aan de stad.

Tekst 10. Aardenburg, Tale ende Wedertale, veertiende eeuw
a. Vlaamse tekst.
"*...dat (...) heeft daer up hem ghestooct eenen strijt ende eenen twist, ten welken stride ende ten (welken) twiste dat hinen heeft ghearraept, ghedulslaecht, onredelike an hem gheweest heeft ende in evelen wille. (...) Ende toghe ende zecghe dat hi daeran verbuert hevet X £ jof III £, jof also vele als ons heeren scepen zal dinken* (...)."[16]
b. Hedendaags Nederlands.
... die [iemand] (...) heeft hem uitgedaagd tot een strijd en een twist, tijdens welke strijd en twist hij [hem] aan de haren heeft getrokken, een vuistslag uitgedeeld, [en] is hij onredelijk en kwaadwillig tegenover hem geweest. (...) En tegenover hem is getuigd en hem is te verstaan gegeven dat hij beboet wordt met tien pond, of drie pond, zoals de heren schepenen zullen beoordelen.

Tekst 11. Aardenburg, Tale ende Wedertale, veertiende eeuw
a. Vlaamse tekst.
"*...wies (...) hevet up hem ghestooct eenen strijt ende eenen twist, ten welken stride, ende ten welken twiste hevet ghearraept, ghedulslaecht, ter aerden ghewerpen ende met zinen voeten ghetreden ende hem gheweest, ende in evelen wille, jof met eenen stock ghesleghen, jof met hantscoen, jof*

bi zinen haere getrucken ende onredelike an hem gheweest etc. (...) ende zecghe dat hi daer verbuert hevet X £, III £, XI½ £ of also vele als scepen sulle wisen (...)."[17]
b. Hedendaags Nederlands.
... die [iemand] (...) heeft hem uitgedaagd tot een strijd en een twist, tijdens welke strijd en welke twist hij [hem] aan de haren heeft getrokken, een vuistslag uitgedeeld, op de grond heeft gegooid en met zijn voeten geschopt en is hij kwaadwillig tegenover hem geweest, of hem met de stok geslagen of met een handschoen, of bij zijn haren getrokken, onredelijk geweest enz. (...) en hem is te verstaan gegeven dat hij daarom beboet wordt met tien pond, drie pond, of elf en een halve pond of zoveel als de heren schepenen zullen oordelen.

3. HAERRAPEN

3.1. HET WOORD

3.1.1. Spelling en betekenis: oorsprong en evolutie[18]

3.1.1.1. Middeleeuwen: haerrapen en varianten

Haerrapen is een samengesteld werkwoord bestaande uit het naamwoordelijke deel *haar* en het werkwoordelijke deel *rapen*. Het betekent: aan de haren trekken.
In het Middelnederlands komt het werkwoord in verscheidene spellingsvarianten voor. De vermoedelijk oudste is lastig te lezen, maar verschijnt waarschijnlijk als *harraept* in een wetstekst uit Zeeland (Middelburg) uit 1254: "*So wie dat ieghen den anderen harraept (of hariaept of hat raept) of met stocke of met vuste sl[ae]d, of gramleke ieghen den anderen stekt of werpt of grijpt, hi sald den here betren X sol ende der port V sold.*"[19] In hedendaags Nederlands: Zo ook wie een ander aan de haren trekt of met een stok of een vuist slaat, of kwaadaardig een ander steekt of neerwerpt of aangrijpt, hij zal de heer betalen tien solidi en de stad vijf solidi. *Haerrapene* en *ghearraept* uit de teksten uit onze streek, respectievelijk die van het Brugse Vrije en Aardenburg, zijn hieraan vrijwel gelijk.

Elders komen ook voor *aerapen*, *harapen*, *aropen* en *haropen*. De laatste spelling wordt bijvoorbeeld gebruikt in de keuren van Poperinge (1147, 1233) en Arques (1232).[20] De stadsrekening van Brugge van 1284-1285 vermeldt: "*Item feria tercia ante Symonis et Jude [24 oktober] a Michael Zaghere pro emenda de haropen et donslaghen 20 d.*"[21] In hedendaags Nederlands: Zo ook op de derde dag voor de feestdag van de heiligen Simon en Judas van Michiel Zagher vanwege het betalen voor aan de haren trekken en het uitdelen van een vuistslag 20 denariën. Een paar jaar later, in 1287-1288, vermeldt de Brugse stadsrekening: "*Item tunc a Coppin de Leia pro emenda de aropen et donslaghen 20 d.*"[22] Dat wil zeggen: Zo ook destijds [ontvangen] van Coppe Van De Leie vanwege het betalen voor het trekken aan de haren en uitdelen van een vuistslag, 20 denariën.

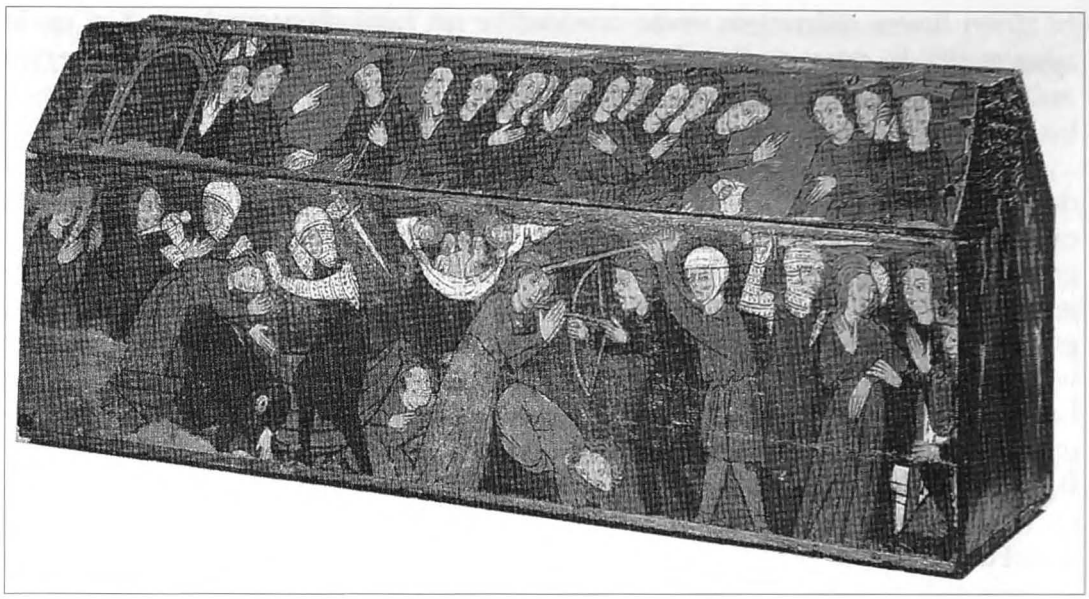

Scènes met moorden en doodslagen zoals gepraktiseerd in vetes en privé-oorlogen. Reliekschrijn H. Odilia, 1292. Klooster Mariënhof, Kolen-Kerniel. Uit: W. Blockmans, Een middeleeuwse vendetta. Gent 1300, Houten, 1987.

Een bijzondere variant is *harna*, die in onze streken voorkomt in de oude keure van het Vrije, een verordening gesteld in het Latijn uit 1190. Dat er aan de haren trekken mee bedoeld wordt staat vast, aangezien het woord vergezeld gaat van *dontslaghe*, dat wil zeggen met de vuist slaan. Beide delicten werden in de oudste Vlaamse bepalingen altijd gezamenlijk genoemd. Of *harna* een werkwoordsvorm of een zelfstandig naamwoord is, is minder duidelijk; vermoedelijk het laatste.

Over andere vormen bestaat meer zekerheid. Het afgeleide zelfstandig naamwoord van *haerrapen/haarropen* is *haarroping*, dat zich eveneens in een aantal spellingsvarianten voordoet. Uit Mechelen komt bijvoorbeeld de volgende passage uit een akte uit 1271-1272: "*... waer oec dat strijt ochte haerropinghe ware opt wouters, sonder bloet ochte slach ter Erden, dat soude wouters knape berechten ende heffen die boete ...*"[23]: ... ook indien er strijd geweest of aan de haren getrokken was in [heer] Wouters [opdracht], zonder dat er bloed gevloeid of de ander ter aarde geslagen was, dan wordt de dienaar van [heer] Wouter berecht en beboet. Een bijzondere variant is *harop*, dat vermeld staat in de keure van het Land van Veurne uit 1240.[24] Een halve eeuw later, in 1296, heeft het woord in Gent ook een meer figuurlijke betekenis. Hier woonde ene Jan Harop, een vechtersbaas.[25]

3.1.1.2.Nieuwe Tijd: haarrepen

Het woord *haerrapen* werd ook na de middeleeuwen gebezigd, zij het spaarzaam. Het werkwoordelijke deel –rapen/ropen heeft zich op het einde van de middeleeuwen en in het begin van de Nieuwe Tijd in de meeste teksten gewijzigd in –repen. Ook de betekenis veranderde: in deze periode werd het woord op een steeds minder letterlijke, steeds overdrachtelijker wijze gebruikt. Tezelfdertijd raakte het zijn juridische inhoud kwijt en verdween het uit wetsteksten. Van enige strafrechtelijke sanctie voor *haerrapen* was dan ook geen sprake meer.

Alleen in niet-ambtelijke teksten komt men het woord nog tegen. In *De Byen-corf der H. Roomscher Kerck* van Marnix van Sint-Aldegonde uit 1600 leest men bijvoorbeeld het voor zichzelf sprekende: "*Of schoon de Doctoren ende de Licenciaten wat kijven ende hayrplucken [redetwisten] onder malcanderen...*"[26] En een halve eeuw later, in 1642, in de *Schat der Ongesontheyt*, een geneeskundig boek van de Dordtse medicus Johannes van Beverwijk: "*Soo komen seer in acht twee groote behulp-middelen, het [ader]Laten en Purgeren. Van beyde wert vele onder de Geneesmeesters gehaer-reept.*"[27] Weer later, in 1769, staat in het tijdschrift *De Denker*: "*Ik praat van geene naamen, maar van verdiensten, dat is, (om over dit woord niet te hairreepen,) zedelyke goede hoedanigheden.*"[28] Ruim vijf eeuwen nadat het voor het eerst in geschreven teksten in het Nederlands opdook, blijkt de letterlijke en juridische betekenis van *haerrapen* dus geheel op de achtergrond te zijn geraakt, zijn sociale status danig gedaald en het gebruik sterk afgenomen.

3.1.2. Betekenis en spellingsvarianten in Nederlands, Duits en Engels

In het *Middelnederlands Woordenboek* van Verwijs en Verdam wordt de term etymologisch verklaard als een samenstelling tussen *haer* en *ropen.*[29] Het laatste woord - in onze taal hoegenaamd niet meer gebruikt - wil zeggen plukken of trekken. Het in het Hoogduits nagenoeg gelijke werkwoord *rupfen* wordt bij onze oosterburen en in Zwitserland in dezelfde betekenis nog wel algemeen gebruikt. Ook hoort men er het verwante *haarraufen.*
In het Engels ken ik geen gelijkaardig woord. Dat verklaart wellicht waarom in het midden van de zeventiende eeuw het Nederlands-Engels woordenboek van Hexham een verklarende omschrijving diende te geven en niet kon volstaan met een overeenkomstig Engels werkwoord. Achter het lemma *hayr-reepen* staat namelijk: "*To make a question, or Quarrel for a small matter.*"[30] De schrijfwijze is die van het Nieuwnederlands en de betekenis overdrachtelijk.

Haarkenpluk. Uit. W.L.Strauss (ed.), M. Geisberg, The German single-leaf woodcut 1500-1550, New York, 1974.

3.1.3. Verwante betekenis: haerplocken, haertien, bij de hare trecken

Wat betreft de betekenis zijn in het Middelnederlands de woorden *haertien* en *haerplocken* verwant. Het eerste woord evolueerde tot het tegenwoordige *haartijgen*, het laatste in *haarplukken.* Een van de oudste teksten met de naamwoordsvorm van haarplukken is opnieuw uit Middelburg, 1246: "*Een haerplocking, daervoor salmen den gequetsten betalen 10 sc.*"[31] Voor het aan de haren trekken zal men de benadeelde

tien schellingen betalen. Het zelfstandige naamwoord *haarkenpluk*[32] is van het laatstgenoemde werkwoord afgeleid en schijnt vooral betrekking te hebben gehad op ruziënde vrouwen. Wat ermee bedoeld werd spreekt voor zichzelf. Al deze woorden hadden in middeleeuwse wetsteksten een juridische implicatie en zo worden ze ook in de hierboven aangehaalde passages gebruikt. Dat gold overigens niet alleen in het Nederlands, maar ook voor het overeenkomstige Middelhoogduitse *haargeplocke*. Het Middelnederduitse woordenboek van Schiller en Lübben geeft bij het lemma *plucken* een juridische bewijsplaats, die erg doet denken aan die uit onze streek: "*isset dat jemant den anderen ... by den haren ... plucket sunder wunden....*"[33] De huidige status van het Hoogduitse *haarplücken* is vrijwel gelijk aan het Nederlandse haarplukken en haarrepen: het is (nog) niet uitgestorven, maar wordt weinig meer gehoord.

In Middelnederlandse lokale verordeningen komt naast *haerrapen* voorts het voor ons begrijpelijker *biden heren treckt* en *bi zinen haere getrucken* voor, zoals in de bovenstaande teksten 6 en 11, uit Watervliet en Aardenburg. Merkwaardig genoeg gebruikt de laatste tekst zowel *ghearraept* als *bi zinen haere getrucken*, alsof de betekenis voor de schrijver (of zijn lezers) niet duidelijk was. In het Nederlands is verder het omgekeerde samengestelde werkwoord plukharen te vinden, maar ook dit word wordt niet vaak meer gebruikt.[34]

3.1.4. Latijnse equivalenten

Het middeleeuwse Latijn heeft als equivalent van *haerrapen* een vrij uitgebreid repertoire aan begrippen: *pilare, pilos detrahere,*[35] *capillorum avulsio,*[36] *capillare* of *per capillos accipere*, de laatste twee bijvoorbeeld in de zeer vroege keure van Geraardsbergen van 1067-1070 en de Keure van Gent van 1176.[37] De keuren van Kaprijke, Eeklo en Watervliet maken in vergelijkbare termen melding van *capillos trahere*, aan de haren trekken, terwijl die van Ten Hamere met de term *capilla verere*, aan de haren sleuren, de zwaarst denkbare variant van het misdrijf noemt.

3.2. HET MISDRIJF

3.2.1. Ouderdom

Haerrapen is een oud delict. Het was al bekend in het Germaanse volkenrecht uit de vroege middeleeuwen. Het misdrijf werd er als een zeer ernstig vergrijp beschouwd met navenant zware straffen, en wel vanwege de schade die het toebracht aan de lichamelijke en de mentale integriteit van een persoon. Zo zegt het recht van de Salische Franken dat "*si per capillos alium comprehenderit, sol. 120*"[38]: wie iemand aan de haren beetpakt, wordt beboet met 120 solidos. Dit Salische recht werd opgetekend in de achtste-negende eeuw, maar geeft ook oudere strafrechtelijke situaties weer die teruggaan tot de zesde eeuw. De hoge straf voor het delict, dat een inbreuk was op iemands persoonlijke eer, is daar een blijk van.

Even oud, maar nog harder, is een vergelijkbare clausule uit het Bourgondische recht: "*si quis (...) con fuste caederit (...) et per capillos traxerit quod magnum dedecus est, emendit eum per mortem.*"[39] Dat is: wie iemand met een stok neerslaat en aan de haren trekt, hetgeen een grote schande is, betaalt hem met de dood. Dit laatste is niet alleen een zeer harde, maar zelfs extreme straf te noemen, aangezien de doodstraffen in de Germaanse volksrechtelijk betrekkelijk zeldzaam zijn. Het recht was bij de Bourgondiërs in gebruik tot de tiende eeuw. Elders in het Frankische rijk werd in de achtste en negende eeuw de rechtspraktijk aangevuld en waar nodig aangepast door Karolingische *capitularia*, koninklijke verordeningen.

3.2.2. Schade aan de lichamelijke integriteit

3.2.2.1. Ruzies

Het Germaanse recht legde een grote nadruk op de lichamelijke en persoonlijke integriteit van een vrije persoon. Iemand anders lichamelijk letsel toebrengen was onwettig. Juridisch strafbaar waren in principe alleen die verwondingen die opgelopen waren tijdens ruzies in het dage-

Ruzie in een speelzaal met haartrekken. Bibliothèque de l'Arsenal, Parijs. Uit: G. Duby (red.), Geschiedenis van het persoonlijke leven, dl. 2, Amsterdam, 1988².

lijkse leven (niet tijdens een oorlog). Dergelijke ruzies waren aan de orde van de dag en droegen in hoge mate bij aan het gewelddadige karakter van de middeleeuwse samenleving.

3.2.2.2. Eigenrichting

In de vroege middeleeuwen was bij gebrek aan een sterk centraal gezag herstel van het recht in veel gevallen een zaak van *eigenrichting*, dat wil zeggen private berechting. Het slachtoffer (of/en zijn verwanten) zorgde, formeel gesanctioneerd door een verre, hoge autoriteit, zelf voor berechting van de dader. De woongemeenschap van het slachtoffer keurde dit optreden van de benadeelde goed. In geval van kapitale misdrijven hadden de bewoners bij afwezigheid van een gezagsfunctionaris zelfs de plicht om actief mee te helpen aan de gevangenname en overdracht van de dader aan het slachtoffer (of zijn nabestaanden). Dat deze eigenrichting bij kon dragen aan verscherping van het geweld, werd bij gebrek aan een effectief alternatief voor lief genomen. Onnodig echter te zeggen dat (verplichte) eerwraak, meedogenloze privé-oorlogen en slepende en bloedige familievetes een dorp, en later ook een stad, aanhoudend konden teisteren en er de leefomstandigheden voor langere tijd volledig verzieken.

3.2.2.3. Ruzie-escalatie: van losse opmerking tot haerrapen en haerslepen

In de hiërarchische, competitieve, gewelddadige, Vlaamse eeroneersamenleving lag bij geschillen het gevaar voor escalatie voortdurend op de loer. Door een meningsverschil of een sneer voelde men zich al snel in zijn goede naam aangetast. Een twistgesprek leidde tot ruzie, ruzie tot een gevecht. De voorbeelden dat een losse opmerking uitmondde in een bloedig straatgevecht met gewonden en doden zijn legio. De ruzies schijnen een aantal stadia te hebben doorgelopen: eerst een opmerking van de een (de aanleiding tot het geschil), dan de mondelinge tegenreactie van de ander, vervolgens steeds harder gescheld en getier. Na het stadium van verbaal geweld ging men over op fysiek geweld. Dit begon met handtastelijkheden, getrek en geduw. Een van de eerste fasen van fysiek geweld schijnt het afslaan van het hoofddeksel te zijn. Dit was waarschijnlijk een standaardgebruik als blijk van misprijzen en minachting. Niemand liep destijds immers zonder hoofddeksel en hoofddeksels zeiden bovendien iets over de persoonlijkheid van de drager. Blootshoofds vloog men elkaar daarna letterlijk in de haren. Hiermee werd de fase bereikt van het *haerrapen*, waarover hierboven al uitgebreid is gesproken.
Bij ruzies tussen een man en een vrouw kon de man de vrouw tegen de grond slaan en haar aan de haren slepen. Bij ruzies tussen mannen was dat wat minder evident. Het gestelde in tekst 2 en 3, het Vrije en Ten Hamere, is echter *geslachtloos* verordonneerd. Het zal dus ook wel voorgekomen zijn dat een man een ander over de grond aan de haren sleurde.

3.2.2.4. Conflictbestrijding door de overheid

Pogingen tot terugdringen eigenrichting

Zodra de overheid in staat was tot enigszins effectief gerechtelijk optreden, vanaf de tiende-elfde eeuw, begon zij initiatieven te ontplooien om de eigenrichting terug te dringen en de rechtspleging in zijn geheel over te nemen. Een van haar voornaamste oogmerken was geweld, in het bijzonder eerwraak, vetes en privé-oorlogen, in te perken en zo de publieke rust te vergroten. Zij deed dit door

a. enerzijds grenzen te stellen aan de eigenrichting en zo haar meest kwalijke gevolgen voor de openbare orde te beperken; bij ernstige conflicten werd bemiddeling verplicht gesteld om een conflict te verzoenen; een verzoening had een plechtig, bijkans sacraal karakter; op overtreding van een verzoening volgde zware straffen,

b. anderzijds de gevaarlijkste aanleidingen tot een conflict, of preciezer nog, conflictescalatie te voorkomen.

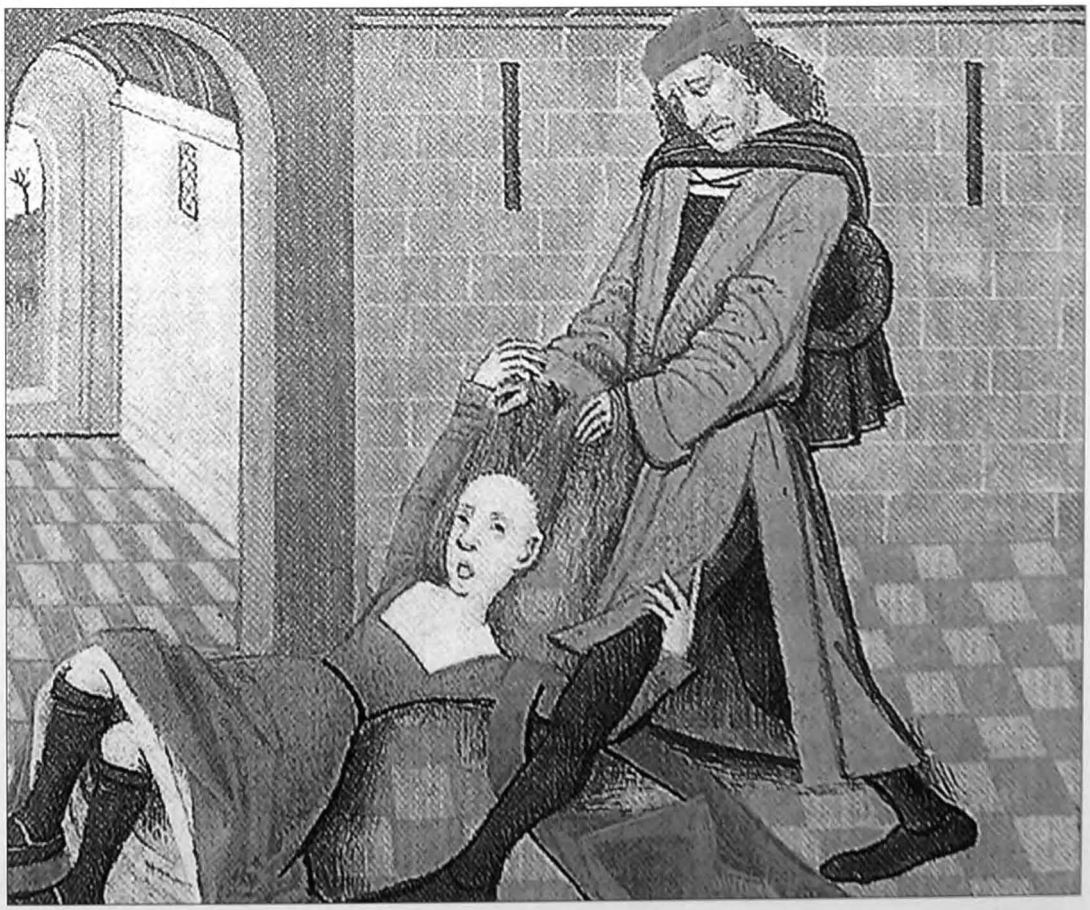

Een jaloerse man mishandelt zijn vrouw door haarslepen. Franse boekillustratie, ca. 140. Uit: R. Schneider, e.a., Het dagelijkse leven in de Middeleeuwen. De wereld van boeren, burgers, ridders en monniken, Baarn, 2001.

Een zeer belangrijk onderdeel van het laatste was het onderdrukken van schelden, bekvechten, ruzies, slaan, schoppen en andere handtastelijkheden - de eerste fasen van een geschil dus. Dit uiteraard met als doel om elke mogelijke aanleiding tot een conflict en in het verlengde daarvan conflictgeweld en -uitbreiding te voorkomen.

De eerste bepalingen van de oudste verordeningen zijn doorgaans juist daaraan gewijd. Het aantal artikelen en hun gedetailleerdheid geven ook aan hoeveel conflictstof, spanningen en sociale druk er blijkbaar in de steden heerste.

Een lokaal voorbeeld 1. De tekst van 1190

De oudste hierboven aangehaalde tekst, die van het Brugse Vrije uit 1190, is een goede illustratie van dit streven van de overheid en het gevaar van opklimmend klein geweld. De overheid erkende in de tekst het risico van twee handtastelijkheden, aan de haren trekken en met de vuisten slaan, als wezenlijke onderdelen van geweldescalatie. Tevens bevestigde het bestuur beide daden als een strafbaar misdrijf en bekrachtigde daarmee hun plaats in de aanpak van de overheid om privé-geweld strafwettelijk te beteugelen. In de twaalfde eeuw was dit dus al niet meer nieuw, in feite was het een voortzetting van de overheidspolitiek vanaf de tiende-elfde eeuw. Maar de vermelding is wel een onderkenning van de blijvende seriositeit van *gewoon*, alledaags geweld. De vermelding is er bovendien een uit een lange reeks; de volhardende aandacht van de overheid en de voortdurende herhaling van het misdrijf in verordeningen geven aan hoe hardnekkig de gewelddadige eigenrichting voortduurde.

Anderzijds grijpt de tekst terug naar het zeer oude Germaanse recht, zij het dat de straffen gematigder zijn. Een oud kenmerk is bijvoorbeeld de in vergelijking met latere teksten nog zeer strikte juridische hiërarchie, die overeenkwam met de sociale structuur van de samenleving. Er wordt gesproken van een geestelijke, een heer, een vrije man en (impliciet) een onvrije. De bepaling maakt duidelijk dat *haerrapen* alleen strafbaar was voor de beide laatstgenoemden, de *derde stand*. Dienaren en medewerkers van de heer kregen eveneens een uitzonderingspositie: zij zijn bij twisten alleen vervolgbaar als zij zich niet hebben neergelegd bij een door hun heer bemiddelde verzoening, zelfs als hun ruzie geresulteerd heeft in doodslag (zonder voorbedachten rade) of moord (met voorbedachten rade). Indien de tegenstanders dus plechtig hebben verzekerd en gezworen hun twist en (reële of potentiële) vete te beëindigen, met hun heer als juridisch en morele waarborger, hoeft het conflict niet voor te komen voor het gerecht.
De tekst is niet *geslachtloos* (*godshuusman, vrije man, heer*) en heeft alleen betrekking op mannen. De wetgever heeft geen aandacht voor vrouwelijke misdrijven. Ook dat is een indicatie voor de ouderdom van de tekst.

Pieter Breughel de Jongere, Terugkeer uit de herberg, c. 1620. Montreal Museum of Fine Arts, Montreal. Uit: C. Glaudamus, Om die wrake wille, Hilversum, 2004.

Oude en nieuwe elementen: differentiatie en detaillering van straf en boete

Het anti-geweldbeleid van de overheid leidde er toe dat aanvankelijk soms wel een derde of een kwart van de oudste lokale verordeningen gewijd zijn aan twistpreventie. Dat gold niet alleen voor de rechtsregels uit de elfde-twaalfde eeuw, toen de opbouw van een Vlaams overheidsapparaat pas was begonnen, maar ook – in kleinere plaatsen en heerlijkheden - voor veel dertiende- en veertiende-eeuwse verordeningen. Zo gaan tientallen bepalingen in de keuren van Kaprijke, Watervliet, Eeklo, Aardenburg, Ter Piet en Ten Hamere in op zelfs de kleinste ruziedetails. Ook hierin ziet men een samengaan van conservatieve voorschriften uit het oude Germaanse verleden en nieuwe rechtsmaatregelen die aansluiten op actuele maatschappelijke behoeften van de Vlaamse samenleving.

Een oud element in de bepalingen is de economische grondslag van de sanctie, de boete. Nieuw is echter dat deze steeds diverser en gedetailleerder wordt beschreven, met meer keuzemogelijkheden voor de rechters. Ook nieuw zijn de meer ontwikkelde definiëring van de overtredingen en de verfijning van de wetgeving als gevolg van de steeds complexere sociale werkelijkheid van de zich snel ontplooiende Vlaamse maatschappij. De beschrijving en berechting van allerlei uiteenlopende ruzie-omstandigheden zijn voorbeelden van die doorontwikkeling, detaillering en verfijning. In de plaatselijke verordeningen verschijnt als resultaat hiervan uiteindelijk een groot aantal ruzietermen, ruziesituaties, verzwaringsgronden, ver- en geboden als allerlei *lelijchede, quade woer-*

den, zelfs moeilijk kijken en boze blikken, minachtende gebaren, *lachter* (laster), getrek, geduw, slaan, sleuren, schoppen, het dragen van steek- en slagwapens in huis, op straat, in de herberg, overdag, 's nachts, tijdens feest- en marktdagen, tegen kinderen, poorters, vreemdelingen en nog zeer vele meer. Het misdrijf *haerrapen* paste in hetzelfde rijtje.

Lokale voorbeelden 2.

De teksten uit het Meetjesland en West-Zeeuws-Vlaanderen over *haerrapen* komen in fysieke zin over het algemeen op hetzelfde neer. Een keer, in de veertiende-eeuwse Keurbrief van Aardenburg, wordt sec gesproken van bij de haren pakken. Maar in bijna alle andere gevallen is sprake van aan de haren trekken en heeft de dader dus een agressievere intentie. Nog gewelddadiger is het naar de grond trekken van de tegenstander, waartegen de keuren van Kaprijke en Eeklo uit 1240 ageren. In alle gevallen staat *haerrapen* niet op zichzelf, maar vormt het integraal onderdeel van de plaatselijke ruzie-, misdaad- en strafcultuur.

3.2.3. Schade aan het persoonlijke prestige

3.2.3.1. Eer, solidariteit en competitie

Behalve de lichamelijke integriteit was er ook het persoonlijke prestige. Deze had onder meer betrekking op het grote belang van de eer en oneer van een persoon in de oude Germaanse samenleving. Ook in dat opzicht was er sprake van continuïteit tussen oud-Germaanse en Vlaamse mens- en maatschappijopvattingen. Hierboven werd al duidelijk dat iemand beledigen en belachelijk maken beschouwd werd als een zeer ernstig misdrijf. Dit telde des te meer, omdat de Vlaamse samenleving, zoals alle streng hiërarchische maatschappijen, twee wezenlijke, onderling schijnbaar tegenstrijdige kenmerken vertoonde. Aan de ene kant deed de dorps- of stadsgemeenschap, en in het bijzonder de streng van elk gescheiden sociale groepen waaruit zij was opgebouwd, een constant beroep op de onderlinge gemeenschaps- en groepssolidariteit. In zo'n sociale omgeving speelden vertrouwen, je woord geven, je aan een afspraak houden een zeer belangrijke rol. Anderzijds was de samenleving erg competitief. Dit leidde ertoe dat men bijzonder gevoelig was voor sociale status en niet in de laatste plaats voor denigrerende opmerkingen, vooral van sociaal gelijkwaardigen. Men zocht dan ook snel de confrontatie.

3.2.3.2.Lokale voorbeelden 3.

In de hierboven verzamelde teksten uit onze streek heeft *haerrapen* een bewust boosaardige bedoeling met de bedoeling iemand denkelijk niet alleen lichamelijk, maar ook mentaal pijn te doen. De bepalingen uit Kaprijke en Eeklo uit 1240 lijken daarenboven te laten zien op welke wijze het slachtoffer met opzet extra oneer aangedaan werd: niet alleen werd hij aan de haren getrokken, maar ook *ad terra cecidere*, op de grond nedergeworpen, waarbij het laatste woord ook de betekenis vernederen kan hebben.

DE SANCTIE

3.3.1. Geldboete: hoogte en bestemming

3.3.1.1. Economische grondslag

De sanctie op *haerrapen* was een geldboete. De achtergrond van de boete wordt gevormd door het uitgangspunt in het oud-Germaanse strafrecht dat wie een ander lichamelijk letsel toebracht een vergoeding diende te betalen in verhouding tot de economische schade die het slachtoffer ervan ondervond (alleen in een extreme clausule in het oud-Bourgondische recht kwamen we de doodstraf als sanctie tegen [40]).

Huwelijksruzie met harentrekken. Illustratie uit Roman de la Rose. Musée Condé, Chantilly. Uit: G. Duby (red.), Geschiedenis van het persoonlijke leven, dl. 2, Amsterdam, 1988².

Zo waren er tarievenlijsten voor de verwonding of het verlies van organen, de huid, ledematen, verwonding door een ongeluk of een ruzie. Dat de eerste onopzettelijk was en de laatste niet, speelde in het oud-Germaanse recht in principe geen rol.

3.3.1.2. Tarievenlijsten

In de loop van de tijd werden de tarievenlijsten steeds gedetailleerder. In het Salische recht werden bijvoorbeeld meerdere onderscheidene geldboeten genoemd voor het toebrengen van meerdere, minutieus beschreven verwondingen.[41]
In het oud-Vlaamse recht zette, in de context van de al geconstateerde rechtsverfijning, deze detaillering verder door tot bijvoorbeeld boeten voor verwonding of verlies van een arm, hand, vinger en zelfs een vingerkootje. In enkele van deze lijsten vindt men ook haartrekken, zoals in de Keure van Desteldonk, 1248 (Vlaamse tekst): "*Soo wie andere smyt, ofte een caecksmeete geeft, by den hayre treckt of crabbelt, sonder bloedstortinghe, es sculdich den heere xx sc. en den ghequetsten xx sc.*" Zo ook wie een ander neergooit of een kaakslag geeft, bij de haren trekt of krabt, zonder bloedige verwonding, is schuldig aan de graaf twintig schellingen en aan het slachtoffer twintig schellingen. En in de Keure van het Land van Waes uit 1261 heet het "*So wie yemand by den haire treckt, ofte oorbant geeft, ofte met vuysten slaet, ofte (....)[etc.] hy sal geven de grave thien schellingen ende den ghequetsten tien schel.*" Dat is: Zo ook wie iemand bij de haren trekt of een oorslag geeft, of met de vuisten neerslaat (...), hij zal betalen aan de graaf tien schellingen en aan de benadeelde tien schellingen. In de Costumen van Santhoven wordt zelfs een onderscheid gemaakt tussen een dader "*die eymand metten baerte treckt*" of die iemand "*metten hayre*" trekt.[42] Het eerste misdrijf werd beboet met zes pond, het tweede met drie pond. Het boeteverschil zit hem waarschijnlijk in het geslacht: het slachtoffer van het eerste kon alleen maar de ten opzichte van de vrouw maatschappelijk superieure man zijn. In reactie op deze verregaande detaillering kwam er ook een streven op naar vereenvoudiging, waarin slechts sprake was van verwonding en slagen in het algemeen - zo ongeveer als in ons huidige recht.

3.3.2. Geldboeten: basissom en afgeleide bedragen

3.3.2.1.De Karolingische boetebasis

De boeten in de verordeningen uit ons gebied sluiten op het bovenstaande aan. In de verordeningen in onze streek komen voor *haerrapen* geldboeten voor van tien of twintig solidi, twintig schellingen, drie, zes, tien en elf en een halve pond. Op het eerste gezicht lijken de boetehoogten vrij arbitrair. Toch is dat niet het geval, er schuilt een historisch gegroeide logica achter. De middeleeuwse Vlaamse boeten gaan terug op geldboeten uit de Karolingische periode, zij het dat zij zich ontwikkeld hebben tot (opnieuw) een veel verfijnder systeem. Van zodra de Vlaamse graaf de macht verkreeg zijn autoriteit in juridische zin te laten gelden, werd de Karolingische standaardboete gehanteerd. Dat was de zestig soli-

di-boete, de zwaarste van alle. Van deze hoogste, vorstelijke vermogensstraf zijn andere geldstraffen afgeleid. De verfijning van het boetesysteem was het gevolg van drie principes: de opvatting dat lichtere misdrijven bestraft dienen te worden met lichtere geldstraffen, de strijd tussen graaf en gemeentebestuur over de juridische autoriteit van de stad en de ontwikkeling van een eigen autonoom boetestelsel door (vooral) de steden. Daarnaast werd, zeker in de late middeleeuwen, rekening gehouden met de individuele omstandigheden van het misdrijf.[43]

3.3.2.2.Afgeleide Vlaamse geldboeten

De geldboeten in het Vrije, Ten Hamere, Ter Piet, Eeklo, Kaprijke en Aardenburg zijn eveneens gebaseerd op de zwaarste grafelijke boete. Alleen de elf en een halve pondsboete in laatstgenoemde plaats lijkt er in eerste instantie van af te wijken, maar dat is slechts schijn. Ze is samengesteld uit de vaste boete van tien pond en een afgeleide van de boete voor drie pond (een andere van de op de zestig pondsstraf gebaseerde boete), te weten anderhalve pond.

Dat de rechters in Aardenburg konden kiezen uit verscheidene boetemogelijkheden (tekst 10 en 11) is conform de rechtspraktijk in veertiende-eeuwse grotere steden. In plaats van de boeten formalistisch op te leggen, was er in die tijd een juridische handelwijze ontstaan waarin de rechters een grotere vrijheid hadden om rekening te houden met zowel slachtoffer als veroordeelde. Deze rechtsindividualisering ontstond het eerst in de Vlaamse steden, en verklaart ook de eindbepaling in de teksten 10 en 11 "*also vele als scepen sulle wisen*". In kleinere gemeenschappen, waartoe we de andere plaatsen en in mindere mate Eeklo moeten rekenen, diende nog vrij lang de hoge standaardboete als uitgangspunt, zeker op het tijdstip van keure-uitgifte, tussen 1194 en 1266. Aan de andere kant dienen we te bedenken dat de in de keuren beschreven straffen vaak maximumstraffen waren en de rechters er in een kleine samenleving, waarin iedereen elkaar kende en nodig had, geen baat bij hadden de zaak op de spits te drijven.

Niet alleen de hoogte van de geldsanctie wijzigde zich in de loop van de tijd, maar ook wie recht had op het boetebedrag en hoeveel. In de oudste lokale tekst, de keure van Ten Hamere van 1194, ging de boete in zijn geheel naar de heer en had de benadeelde het nakijken. In 1240 werd het bedrag verdeeld: de helft voor de graaf en de helft voor het slachtoffer. In de Aardenburgse teksten uit de veertiende eeuw wordt de bestemming niet genoemd. Deze destijds tamelijk grote stad had in de twaalfde-dertiende eeuw zowel de lagere als hogere rechtsmacht weten te verwerven en dus de autoriteit gekregen zowel de lichte als zware, en zelfs kapitale misdrijven te berechten. Het zou dus kunnen dat het grootste gedeelte van het boetebedrag ten goede kwam aan de stadskas.

3.4. EINDE VAN HET HAERRAPEN

Na de veertiende eeuw komt *haerrapen* niet meer voor in de lokale verordeningen in onze streek. Ook elders vindt men het niet of nauwelijks meer. Dat kan, als een tegenreactie op de verregaande detailbeschrijving van ruziesituaties, te maken hebben met de laatmiddeleeuwse tendens naar een meer algemeen omschreven optekening van alledaagse geweld-delicten.

Fysiek geweld van een man jegens zijn vrouw met haartrekken. Duitse houtsnede, eerste helft zestiende eeuw. Uit. W.L.Strauss (ed.), M. Geisberg, The German single-leaf woodcut 1500-1550, New York, 1974.

Ook de verminderde noodzaak om ruziefasen precies te omschrijven, strafbaar te stellen en zo geweld en eigenrichting tegen te gaan, zal een rol gespeeld hebben. In de dertiende-veertiende eeuw, de tijd van de meeste *haerrapen*teksten, heeft zich immers een krachtiger overheidsapparaat en een redelijk effectieve en flexibele rechtspraktijk gevormd met voldoende mogelijkheden om al te excessief geweld te kunnen bestrijden en te bestraffen.

In samenhang met de juridische verdwijning van het begrip lijkt er sprake te zijn van een socio-linguistische degradatie van de term. De letterlijke betekenis maakt plaats voor een overdrachtelijke, het woord verdwijnt uit ambtelijke stukken en het wordt als haarrepen alleen nog spaarzaam gebruikt in de negatieve zin van redetwisten. Inmiddels is het een zeldzaam en verouderd woord geworden en het is niet ondenkbaar dat haarrepen over enige tijd uitgestorven raakt.

3.5. AFSNIJDEN VAN DE HAREN ALS STRAF

3.5.1. Haarsnijden als oud-Germaanse straf

Er is nóg een verband tussen hoofdhaar, persoonlijke integriteit en oud-Germaans recht, te weten "*aan het haar zitten*" niet als misdrijf, maar als straf. Voor bepaalde misdrijven kon men veroordeeld worden tot het afsnijden van het hoofdhaar met als doel publieke vernedering. In zijn meest extreme vorm, het uitrekken van de haren, was de sanctie niet alleen een levenslange schandstraf, maar ook een politiemaatregel, waarmee de baljuw, schout of schepenen een recidivist (uit bijvoorbeeld een andere plaats) konden herkennen. Het afscheren van het haar was weliswaar een mildere strafvorm, maar niettemin zeer beschamend. Op de sanctie bestonden vele varianten, zoals het gedeeltelijk afscheren of het knippen van lachwekkende figuren in het haar. In een weer strengere variant werd de veroordeelde geregeld door de beul *bijgeschoren*, op deze wijze de straf voor langere tijd bestendigend. Evenals het haardelict voert ook de haarstraf terug naar het oud-Germaanse recht. Voorbeelden zijn te vinden in opnieuw het achste-negende-eeuwse Salische recht, het recht van de Longbarden uit de zevende-achtste eeuw en *capitularia* van Karel de Grote (805) en Lodewijk de Vrome (824).[44]

3.5.2. Haarsnijden als Vlaamse schandstraf

Het afsnijden van het haar als criminele schandstraf handhaafde zich op sommige plaatsen erg lang, tot in de achttiende eeuw (bijvoorbeeld als straf voor ontuchtige vrouwen te Mechelen[45]). In de late middeleeuwen en de zestiende eeuw werd ze onder andere opgelegd aan te vroeg teruggekeerde bannelingen, landlopers, dieven en bedriegers. Een representatief voorbeeld vond op 10 november 1513 te Gent plaats, toen Machiel Verboven voor diefstal werd veroordeeld " *...dat men aen synen hals doen soude een strop ende ghegheeselt tot up 't pelloryn, ende curten*

syn hayr af, ende daer naer beede syn hooren af, en 4 jaer ghebannen."[46]
Dus ...dat men hem om zijn hals een strop doet en aan de schandpaal wordt gegeseld, en het haar afgeschoren, en daarna de beide oren afgesneden en voor vier jaar verbannen.

Ook onze streek kende de haarstraf. In Aardenburg wordt ze genoemd in de veertiende-eeuwse keure van de wijnschenkers. Uit de bijkomende bepalingen blijkt duidelijk de nadruk op zichtbare vernedering. Een

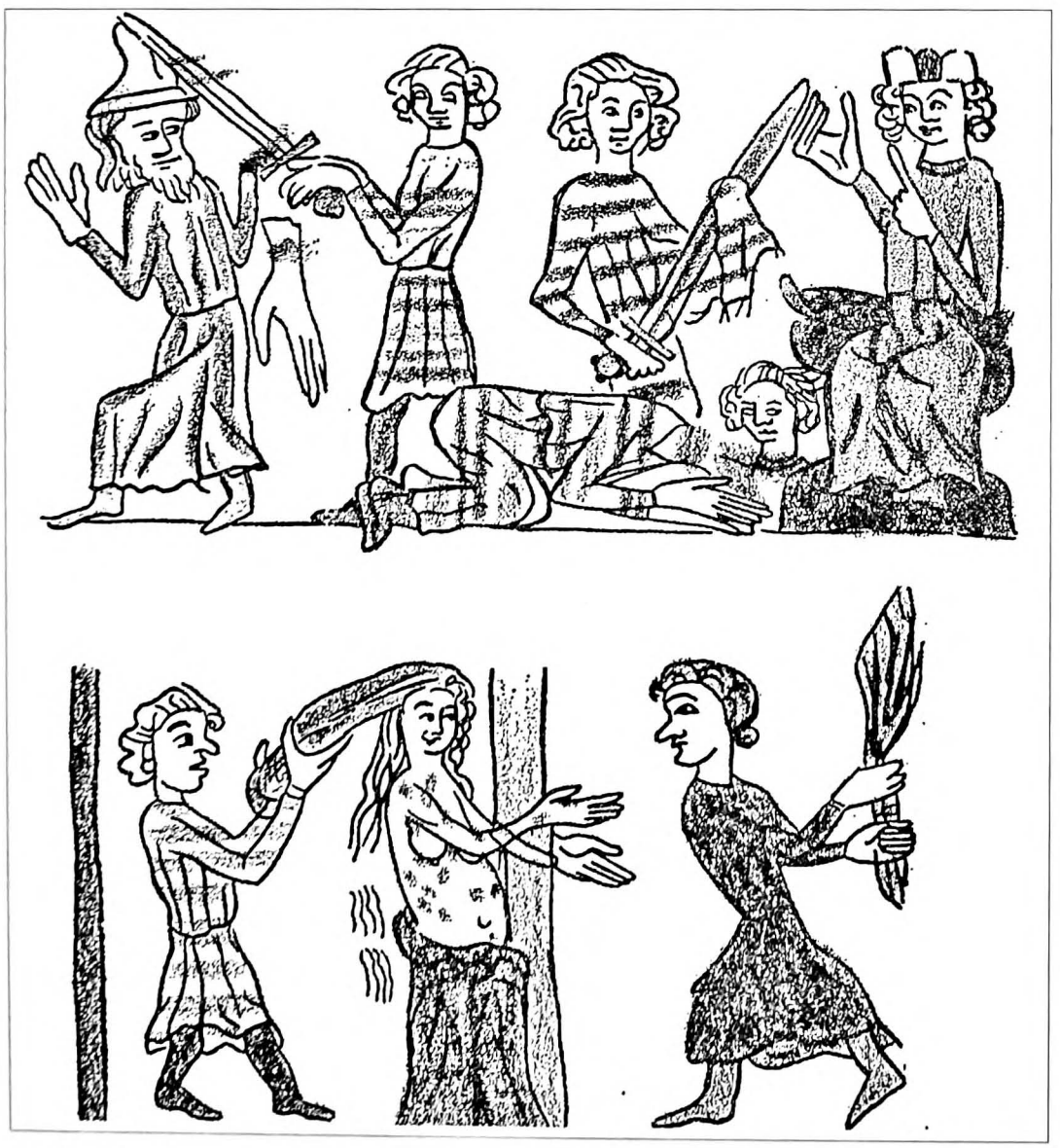

Bestraffing van misdaden. Onder: een zwangere vrouw mag tot geen andere lijfstraffen worden veroordeeld dan kaalscheren of geseling. Afbeelding uit de Sachsenspiegel, veertiende eeuw. Universiteitsbibliotheek Heidelberg. Uit: D. Nicholas, Stad en platteland in de middeleeuwen, Bussum, 1971.

schenker die er zich bediende van niet-courante (lees: valse) maten " ... *zal men ofsniden zijn aer die heene elft van zinen hoofde, en also moet hi gaen XV daghe, zonder caproen ende zonder hoet, of men salne bannen uter poort een jaer.*"[47] Op z'n 21ste-eeuws: zal men het haar van de helft van zijn hoofd afsnijden, en hij zal vijftien dagen rondlopen zonder kap en zonder hoed, of anders zal men hem verbannen uit de stad voor een jaar.

Sommige onderzoekers hebben geopperd dat met het afscheren van het haar een reductie van de kracht van de bestrafte beoogd werd. Dit, omdat in veel culturen, ook de Germaanse, het haar gold als uiting of zelfs zetel van iemands persoonlijke energie. Tegen deze uitleg pleit het feit dat op dit magieaspect in geen van de beschikbare teksten geallu-deerd wordt. Hoogstens zal dit element bij de afkondiging van de straf voor de wetgevers als nevenmotivatie gegolden hebben.

CONCLUSIE

Haerrapen was een oud delict dat bestond uit het aan de haren trekken van iemand. Dat gebeurde op een kwaadwillende wijze en vond meestal plaats in het kader van een ruzie. Omdat het beschouwd werd als een aantasting van de persoonlijke integriteit van het slachtoffer werd het in verscheidene plaatsen in Vlaanderen strafbaar gesteld. In het zuiden van West-Zeeuws-Vlaanderen en het noordelijke deel van het Meetjesland vindt men in lokale verordeningen uit de dertiende-veertiende eeuw een tamelijk grote concentratie van deze *haerrapen*bepalingen.

De oorsprong van haerrapen als strafbaar misdrijf gaat terug tot het oud-Germaanse strafrecht. Tijdens de Karolingische periode handhaafde het zich en ook in het oud-Vlaamse tijdvak bleef het bestaan. Het werd toen, samen met vergelijkbare ruziedelicten, gezien als een wezenlijk onderdeel van het grafelijke en lokale beleid om ruzies en het daaruit voortvloeiende, niet zelden excessieve geweld tegen te gaan. Vooral het terugdringen of voorkomen van eigenrichting en langdurige familievetes was een belangrijke functie van de clausule.

De sanctie was een geldstraf, die gebaseerd was op het Karolingische systeem van vermogensstraffen. Tijdens de late middeleeuwen schijnt het belang van het *haerrapen*voorschift in kracht te zijn achteruitgegaan. Na de veertiende eeuw komen we het niet meer in onze streek tegen (evenmin als het afsnijden van haar als straf). In samenhang daarmee is de betekenis van het woord veranderd van een letterlijke, een concrete, juridisch strafbare situatie beschrijvende daad in een overdrachtelijk gebruik als scheld- en bijnaam of beeldspraak.

In de zeventiende en achttiende eeuw werd de term alleen nog gebruikt in niet-ambtelijke teksten in de zin van ruziën en redetwisten. Tegenwoordig hoort men het woord nauwelijks meer en is men het nage-

noeg vergeten. Dat is jammer, want *haerrapen* heeft een oude en interessante achtergrond. Onder het motto "*Ook kleine haren werpen hun schaduw*" draagt dit opstel er misschien toe bij iets van die interessante achtergrond te hebben verduidelijkt.

NOTEN

1 R. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1954, p. 323-327.
2 Van de genoemde plaatsen wist alleen Aardenburg gedaan te krijgen dat ook de hogere jurisdictie, die betrekking had op zware misdrijven, naar haar werd overgeheveld.
3 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges*, t. II, Brussel, 1890, p. 10.
4 Ibidem, p. 12.
5 www.kuleuven-kortrijk.be/facult/rechten/montballyu/rechtlagelanden/vlaamsrecht. Keuren van het Vrije van Brugge, 1190 (ed. L. GILLIODTS VAN SEVEREN).
6 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges*, t. I, Brussel, 1890, p. 524.
7 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges*, t. II, Brussel, 1891, p. 57.
8 Ibidem, p. 472.
9 Vier woorden ontbreken.
10 Een woord ontbreekt.
11 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges*, t. V, Brussel, 1892, p. 272.
12 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges*, t. VI, Brussel, 1893, p. 478.
13 Ibidem, p. 487.
14 G.A. VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen van Aardenburg*, 's-Gravenhage, 1892, p. 38
15 Ibidem, p. 38-39.
16 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays*, t. II, p. 472.
17 G.A. VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen*, p. 251
18 Ik maakte voor de volgende woordvoorbeelden gebruik van de *Geintegreerde Taalbank. De historische woordenboeken van het Nederlands op internet van het Instituut Nederlandse Taalunie.* Deze site bestaat uit het Oudnederlands Woordenboek, het Vroegnederlands woordenboek, het Middelnederlandsch Woordenboek en het Woordenboek der Nederlandsche Taal. http://gtb.inl.nl.
19 W. S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, dl. I, 's-Gravenhage, 1923, p. 10.
20 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays*, t. II, p. 28, nootnr. 1.
21 C. WIJFFELS, J. DE SMET, *De rekeningen der stad Brugge*, Eerste deel. Eerste stuk, 1280-1302, Brussel, 1965, p. 101.
22 Ibidem, p. 147.
23 M. GYSSELING, *Corpus van Middelnederlandse teksten*, I, dl. 1, 's-Gravenhage, 1977, p. 210.
24 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays*, t. II, p. 28, nootnr. 1.
25 M. GYSSELING, *Corpus van Middelnederlandse teksten*, I, dl. 4, 's-Gravenhage, 1977, p. 2339.

26 Ph. VAN MARNIX VAN SINT-ALDEGONDE, *De Byen-corf der H. Roomscher Kerck Voorstellende een clare ende grondelijcke wtlegginge des Send-briefs van Meester Gentianus Hervet*, Leiden, 1600, p. 88.
27 J. VAN BEVERWIJCK, *Schat der Ongesontheyt, ofte Genees-konste van de sieckten*, dl. II, Amsterdam, 1642 (ed. 1656), p. 26.
28 De *Denker*, 6, 1769, p. 122.
29 E. VERWIJS, E. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. III, 's-Gravenhage, 1894, p. 14-15.
30 H. HEXHAM, *Het groot Woordenboeck: gestelt in 't Neder-duytsch, ende in 't Engelsch (A copious English and Netherduytsch dictionarie, composed out of our best English authours)*, vol. I-III, Rotterdam, 1658.
31 L.Ph.C. VAN DEN BERGH (ed.), *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, dl. I, Amsterdam/'s-Gravenhage, 1866, p. 231a.
32 Varianten bij R. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht*, p. 116. D.A. BERENTS, Het *werk van de vos. Samenleving en criminaliteit*, Zutphen, 1985, p. 120.
33 K. SCHILLER, A. LÜBBEN, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Tl. 3, Münster, 1875, p. 353.
34 Nootnr. 18.
35 C. KILIANUS, *Dictionarium teutonico-latinum, praecipuas teutonicae linguae dictiones latine interpretatas complectens*, Antwerpen, 1588.
36 DUCANGE, e. a., *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, t. 4, Graz, 1954 (repr.) p. 171: overigens verkeerde afleiding.
37 R. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht*, p. 116, nootnrs. 6, 7. GHEDOLF,
38 Lex Salica I, 7 in DUCANGE, *Glossarium*, p. 128.
39 Ibidem, p. 128
40 Ibidem, p. 128.
41 H.G. GENGLER, *Germanische Rechtsdenkmäler. Leges, Capitularia, Formulae. In Auszügen und Proben*, Erlangen, 1875, p. 267. http://en.wikipedia.org/wiki/Salic_law.
42 Desteldonk, Land van Waes en Zandhoven: J.B. CANNAERT, *Bydragen tot de kennis van het oude strafrecht*, Gend, 1835³, p. 74; aldaar en verder voorbeelden van andere tarieven.
43 Uitgebreid in R. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht*, p. 209-227.
44 Capitularium 4, Lex Salica III, 7 (805), Capitularium Ludovici Pii (824) en Lex Longobardica I, tit. 17, 11 in DUCANGE, *Glossarium*, p. 128.
45 L.Th. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, Antwerpen 's-Gravenhage, 1947, p. 422-423.
46 J.B. CANNAERT, *Bydragen*, p. 299-300.
47 G.A. VORSTERMAN VAN OYEN, *Rechtsbronnen*, p. 115.

IN DE KIJKER...

Het Eeklose stadsarchief

Hugo NOTTEBOOM (met dank aan Freddy PILLE)

NIEUWE HUISVESTING...

Op vrijdag 30 mei 2008 werd het Eeklose stadsarchief officieel geopend in het Stedelijk Administratief en Technisch centrum gelegen aan de Industrielaan.

Er zijn niet minder dan vier lees- en vergaderzalen en twee depots, alle genoemd naar personen die een grote betekenis hebben gehad voor het stedelijk archief en voor de geschiedenis van Eeklo, een origineel en na te volgen idee:

De belangrijkste leeszaal van het Eeklose stadsarchief werd genoemd naar stadsarchivaris Erik De Smet, jarenlang penningmeester van het Historisch Genootschap van het Meetjesland (foto A. Van Vooren)

- Leeszaal Erik De Smet (overleden stadsarchivaris en penningmeester van het Historisch Genootschap van het Meetjesland): werkruimte met de burgerlijke stand en de computers, nog ingericht door Erik De Smet;
- Leeszaal Eduard Neelemans (die de eerste geschiedenis van Eeklo schreef): lees- en vergaderzaal met de letterkundige bibliotheek van het Meetjesland (VVV-fonds);
- Leeszaal August Van Acker (publiceerde 18 jaar lang bijdragen over de geschiedenis van Eeklo in zijn Gazette van Eecloo): Eeklose weekbladen, tijdschriftenleeszaal;
- Genealogisch bureau Willy Hamerlynck (Eeklose pionier op gebied van genealogie, uitgever van het genealogisch tijdschrift De Eik): funeraire dossiers;
- Depot Achiel De Vos (stadsarchivaris en voorzitter van het Historisch Genootschap, stelde de inventaris van het oude archief op): hoofddepot met meer dan één kilometer legplanken;
- Depot Luc Stockman (voorzitter van het Historisch Genootschap, initiatiefnemer 750 jaar Eeklo): hulpdepot met financiële documenten.

Het archief is zeer ruim en oogt luchtig, het depot is uitgerust met moderne, elektrisch bediende rekken. In de leeszaal is het aangenaam werken en de dienstverlening is optimaal. De onderzoeker wordt op zijn wenken bediend en kan foto's nemen of kopieën laten maken en digitale gegevens naar de thuiscomputer mailen. Kortom: een moderne bediening zoals men die nog maar weinig tegenkomt.

GESCHIEDENIS

In het ancien régime werden alle archiefstukken gewoonlijk bewaard op het *comptoir* van de griffier-ontvanger van de stad. Dit kantoor zat volgepropt met allerlei documenten en in de "*saele van sijnen huyse*", een grote archiefkamer, staken de bescheiden in 41 *locquetten*, terwijl in een kast op de zolder nog eens "*stucken van diverssche nature*" bewaard werden. Er bestond dus wel degelijk een bewaringsplicht, maar veel hing toch af van de zorg van de griffier zelf. Al van in de 16de eeuw was de stadsmagistraat zeer bezorgd om het archief. Bij onlusten, bijvoorbeeld in 1572, werden de belangrijkste documenten "*inde Coffre vande prevelegien*" naar Gent overgebracht en toen het stadhuis in de 17de eeuw werd heropgebouwd, werd een aparte archiefruimte ingericht. Later werd het in twee verschillende kamers bewaard.

Op 1 brumaire VII (22 oktober 1798) wordt zowat het hele archief door brigands op de markt gegooid om het in brand te steken, vooral documenten over de conscriptie worden geviseerd. Enkele inwoners komen tussenbeide en de berg papieren wordt bij oud-schepen Dhollander en oud-griffier Bouckaert in veiligheid gebracht.

In de eerste helft van de 19de eeuw bestaat er nauwelijks enige interesse voor het archief. Het bevindt zich in totale wanorde en verhuist nog een paar keer. Herhaaldelijk worden pogingen ondernomen om het opnieuw te inventariseren, maar veel halen die niet uit. In mei 1860 wordt een commissie samengesteld die een gedeelte van het archief klasseert, een goede inventaris laat echter op zich wachten. In 1875 vraagt het stadsbestuur minister Delcour om het oude griffiearchief ter plaatse te mogen bewaren. Dit wordt toegestaan als binnen het jaar orde op zaken wordt gesteld, wat ook gebeurt, maar het gebrek aan een stadsarchivaris laat zich meer en meer voelen. Raadpleging van het archief is enkel mogelijk na afspraak en is vaak voorbehouden aan academici.

Het is tijdens het interbellum dat de echte lijdensweg begint voor het archief. Het wordt van hot naar her verhuisd, van vredegerecht naar stadhuis, van zolder naar kelder, het raakt aangetast door vocht, lijdt erg onder de oorlogsomstandigheden tot het ten slotte definitief op de zolder van het stadhuis verzeilt, waar het gedurende vele decennia vergeten blijft liggen. Na de aanstelling in 1960 van Achiel De Vos als stadsarchivaris wordt het opnieuw geklasseerd en al in 1962 wordt de *Inventaris van het Oud Archief* in Appeltjes van het Meetjesland gepubliceerd.

Het nieuwe stadsarchief werd op 30 mei 2008 officieel geopend door Erik Matthijs, schepen voor cultuur, hier geflankeerd door burgemeester Koen Loete en schepen Ann Van den Driessche. Uiterst rechts zien we stadsarchivaris Freddy Pille, waardig opvolger van Erik De Smet. (foto C. De Crop)

De viering van 750 jaar Eeklo, met de publicatie van een nieuwe geschiedenis van Eeklo in 1990, geeft het archief een nieuw elan. Na het overlijden van Achiel De Vos in 1989 wordt Erik De Smet de nieuwe stadsarchivaris en die weet zich te omringen met enkele toegewijde medewerkers: Freddy Pille, eindredacteur van 750 jaar Eeklo en nu stadsarchivaris, Willy Hamerlynck, hulparchivaris genealogie, Chris De Crop, hulparchivaris genealogie, John Meirezonne, hulparchivaris burgerlijke stand, Julien Joos, (+ 2007) archiefmedewerker (voor praktisch werk: inpakken, rangschikken, etiketten ...), Willy Buyck, archiefmedewerker genealogie en funerair erfgoed en Julien Van de Genachte, archiefmedewerker praktisch werk

Er wordt gewerkt aan het opstellen van een inventaris van het moderne archief, alle documenten, nog steeds verpakt in bruin inpakpapier en met touwtjes samengebonden, worden herverpakt in zuurvrije dozen. Het archief verhuist ook grotendeels van de zolder van het stadhuis naar de daaronder liggende verdieping, wat de veiligheid zeer ten goede komt. Een ideaal onderkomen is het echter nog steeds niet...

DE EEKLOSE BIBLIOTHEEK

In 1995 wordt gestart met de *Eeklose bibliotheek*. De bedoeling ervan is allerlei bronnenuitgaven ter beschikking te stellen van de onderzoeker, vooral dan voor de genealoog. Er wordt op vier *fronten* gewerkt:

- groene reeks: tekstuitgave van de stadsrekeningen uit de Tachtigjarige Oorlog (1566-1648), in totaal zijn er 51 rekeningen uitgegeven, goed voor 3.700 pagina's en voorzien van namenindexen. Het gelijkaardige project voor de Maria Theresia- en de Jozef II-periode is door het overlijden van Erik De Smet wellicht niet haalbaar geworden;
- gele reeks: genealogische indexen (volkstellingen, in- en uittredingen, bewoningstabellen Eeklo voor de periode 1622-1795);
- blauwe reeks: werkinstrumenten voor archiefonderzoek (landboeken met kaarten, gedetailleerde inventarissen van de bewijsstukken bij de rekeningen, resolutieboeken, enz.);
- heruitgaven van het werk van Eeklose geschiedschrijvers. In deze reeks werd het historische werk van August Van Acker, alleen verschenen in zijn weekblad, nu gebundeld in 5 delen. Een band met gelijkaardige bijdragen van Desiré Goethals is in voorbereiding.

Op maandag 10 mei 1999 wordt de Stedelijke Archiefcommissie officieel geïnstalleerd, de uit tien leden bestaande commissie wordt voorgezeten door Freddy Pille, Erik De Smet wordt secretaris. De commissie stippelt het algemene beleid uit en doet voorstellen aan het stadsbestuur, vooral over de optimale bewaring en de veiligheid van het archief. Er wordt een nieuw archiefreglement opgesteld en een *Kleine Archiefgids* uitgegeven.

De luchtige en ruime leeszaal Erik De Smet waar elke vorser in de meest optimale omstandigheden kan werken. (foto A: Van Vooren)

In 2001 duiken voor het eerst geruchten op dat het archief naar een veiliger plaats zou verhuizen, een jaar later wordt gesproken over het Electrabelcomplex aan de Industrielaan. Blijkbaar is men het in de gemeenteraad niet eens over de nieuwe bestemming, in 2004 wordt het Vredegerecht aan de Stationsstraat opnieuw genoemd... De impasse is in 2005 compleet. Uiteindelijk wordt de knoop in mei 2006 doorgehakt en verhuist het archief de maand daarop naar het Administratief Centrum, zoals het Electrabelcomplex nu wordt genoemd. Op 14 mei 2007 worden de laatste 250 dozen overgebracht en op 30 mei 2008 wordt het nieuwe archief officieel ingehuldigd.

FONDSEN

Het archief omvat op dit ogenblik zowat 1.250 lopende meter documenten, kaarten, foto's en boeken.

A. HET STADSARCHIEF

1. Oud archief (inventaris van Achiel De Vos)

a. Het griffiearchief of oud stadsarchief (nrs. 1- 1729)

Het oudste document is de stadskeur verleend door Johanna van Constantinopel in april 1240 (kopie). Verder is zowat het hele stadsarchief uit de 17de en 18de eeuw bewaard.

b. Archief Slependammewatering (nrs. 1730 - 1942)

Bevat resoluties, rekeningen, uitgevoerde werken en processen uit voornamelijk de 17de, 18de en 19de eeuw.
Dit archief is door bemiddeling van Remi Van Brabandt, dijkgraaf en schepen van Eeklo, aan de stad bezorgd.

c. Archief De Coorebijter (Kaprijke), (nrs.1943 - 2169)

Dit familiearchief is door de opmerkzaamheid van baron de Maelcamp in 1944 'ontdekt' in Kaprijke. Door bemiddeling van Arthur Verhoustraete uit Aalter komt het in twee kisten op het stadsarchief terecht. Het omvat documenten van rond 1682 tot 1840.

d. Varia (nrs. 2172 - 2291)

Voornamelijk akten verleden voor vreemde schepenbanken, meestal die van Maldegem en Waarschoot.

2. Modern archief

Het hele, moderne archief was in 2007 geïnventariseerd, maar toen werd het aangevuld met 400 meter dozen uit het tussenarchief (1970-2000). Het staat geklasseerd in 17 afdelingen, telkens aangeduid met één letter:

A. Bestuursdocumenten (gemeenteraden, schepencolleges, jaarverslagen, mededelingen, intercommunales, verkiezingen, ...)
B. Alle documenten en registers van de Burgerlijke stand
C. Cultuur: scholen, academies, culturele activiteiten
D. Digitaal archief (zie bijlage 1)
E. Economie: tellingen en studies, patenten
F. Financiën: begrotingen, rekeningen, bewijsstukken, kasregisters, belastingen
G. Gerecht: politie en 19de-eeuwse gevangenis
J. Jeugd: jeugdclubs- en -tehuizen, speelpleinwerking e.d.
K. Kadaster: administratie tot ca. 1920
L. Gecentraliseerde Briefwisseling tot ca. 1950
M. Militair Archief: militie, burgerwacht, wereldoorlogen
N. Notarieel archief: akten
P. Patrimonium: openbare werken, bouwaanvragen, vergunningen
R. Religieus: kerkrekeningen
S. Sociaal archief: COO/OCMW, moderne voorzieningen
V. Volksgezondheid: schoolonderzoeken, inspecties slachthuis
W. Personeel: wetgeving en statuten, werknemersdossiers

En verder:
Documentatiecentrum van het Eeklose Kerkhof: dossiers over ca. 400 graven Bestuurlijk Memoriaal van Oost-Vlaanderen: bijna volledige reeks vanaf 1816

Het tussenarchief is intussen volledig ingepast en van etiketten voorzien, maar - alweer door het overlijden van de stadsarchivaris - nog niet in de inventaris ingevoegd.

B. ANDERE FONDSEN

1. Fonds E. H. J. De Wilde

Pastoor Jozef De Wilde van Lembeke droeg zijn omvangrijk persoonlijke archief in 1975 over aan het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland*. Door de medewerking van stadsbestuur kreeg het een onderkomen in het stadsarchief. Het archief bestaat voornamelijk uit fotokopieën uit de Rijksarchieven te Gent en te Brugge. Voorts is er de volledige reeks historische bijdragen die gedurende tien jaar verschenen in het parochieblad *Sint-Egidiusbode*. Dit fonds telt in totaal 117 nummers. Een inventaris verscheen in *Appeltjes van het Meetjesland*: ERIK DE SMET, *Inventaris Fonds E.H. J. De Wilde*, jb. 42 (1991), p. 177 - 191.

2. Bibliotheek Luk Stockman

Ter gelegenheid van de voorstelling van het 50ste jaarboek van het *Heemkundig Genootschap van het Meetjesland* werd de volledige bibliotheek overgedragen aan het stadsarchief en wordt ze bewaard onder de naam *Bibliotheek Luc Stockman*. Ook het archief van het Genootschap werd gedeponeerd in het stadsarchief.
Naast een volledige reeks *Appeltjes*, het tijdschrift *Ons Meetjesland* en *Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland*, bevat de bibliotheek zowat alle belangrijke historische en heemkundige tijdschriften uit de regio, zeer veel historische werken en allerlei documenten.
Van deze bibliotheek is een elektronische inventaris beschikbaar, die is opgesteld door stadsarchivaris Freddy Pille. De bibliotheek telt meer dan 650 boeken.
In 1975 verschijnen indices op de eerste 25 jaarboeken van *Appeltjes*: L. STOCKMAN, *Indices op de jaarboeken Appeltjes van het Meetjesland, 1-25 (1949-1974)*, Maldegem, 1975.
Van de eerste 50 jaarboeken van *Appeltjes van het Meetjesland* en van *Ons Meetjesland* en *Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland* zijn indices beschikbaar waarin kan gezocht worden op auteur, gemeente en trefwoord: J. VANDEVEIRE, *Appeltjes van het Meetjesland – indices, jb. 1-50, 1949-1999*, Maldegem, 2000.
J. VANDEVEIRE, *Indices op de heemkundige tijdschriften Ons Meetjesland (1968-1986) en Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland (1987-1997)*, Eeklo, 1998.

3. Archief Albert Lion (AL 1)

Omvat een handgeschreven liederenbundel en enkele tekstuitgaven van muziektheater.

4. Archief Gaston De Neve (GN 1 en 2)

Dit deelarchief bevat het archief van de VTB alsook een reeks Eecloonaars, tijdschriften, archiefstukken van de Cultuurraad enz.

5. Archief Ten Doorn (TD 1 t/m 4, SATD 1 t/m 30)

Bij de verhuizing van het klooster O.-L.-Vr.-ten Doorn naar Gent werden verschillende mappen en bundels die van belang zijn voor de stad Eeklo en het Meetjesland uit het Archief Ten Doorn door het Gentse moederklooster aan het Eeklose Stadsarchief overgelaten. Maar reeds voordien had de SAC besloten een
schaduwarchief aan te leggen, met kopieën van zowat alle belangrijke documenten uit de *archiefkamer* (die in de Gentse Molenaarsstraat nagenoeg volledig is gereconstrueerd). Zo beschikt het stadsarchief nu over een uitgebreide reeks cd-roms met ansichtkaarten, foto's en documenten (annalen!) van O.-L.-V.-ten Doorn.

6. Archief De Vreese (DV 1 t/m 4)

Betreft voornamelijk kasdagboeken van de Eeklose stoffenhandel De Vreese

7. Archief Luc Lampaert (AL 1 t/m 7)

Allerlei archiefstukken van de gewezen vrederechter en heemkundige Luc Lampaert, die aan het archief werden overgedragen door zijn weduwe.

8. Archief VVV-Eeklo

Dit uiterst belangrijke archief werd eind 2007 in het stadsarchief gedeponeerd. Een inventaris is nog niet voorhanden.
Dit archief omvat een aantal merkwaardige reeksen:
- de letterkundige bibliotheek van het Meetjesland (zaal Neelemans);
- de reeks knipselmappen over personen, waarin ook foto's, bidprentjes e.d.;
- een uitgebreide reeks thematische plakboeken over de meest diverse onderwerpen (verenigingen, koren, geestelijken, kloosters, straten ...);
- een omvangrijke verzameling affiches, hoofdzakelijk uit W.O. I.;
- van bijzonder belang is de weekbladenverzameling: *De Eecloonaar*, *De Gazette van Eecloo*, *Recht voor Allen* e.a.

9. Archief De Eik

Circa 20 meter genealogische notities van Willy Hamerlynck, alfabetisch geordend op de familienaam. Verder documenten en exemplaren van dit genealogisch tijdschrift dat verscheen van 1975 tot 2005.

Van De Eik werd een auteursregister opgesteld door Erik De Smet: *Index auteurs – 30 jaargangen De Eik*, in: De Eik, 2005, p. 220-234.

10. Archief Cyriel Van de Bouchaute, CV 1-8

Een uitgebreide verzameling foto's en afdrukken, naast ontelbare nog niet onderzochte negatieven.

C. EEKLOSE BIBLIOTHEEK

1. Stadsrekeningen van de Tachtigjarige Oorlog

BAND I
nr. 33: 1565-1566 (80 p., € 3,00); nr. 34: 1566-1567 (80 p., € 3,00); nr. 35: 1567-1568 (72 p., € 2,50); nr. 36: 1568-1569 (76 p., € 3,00); nr. 37: 1569-1570 (88 p., € 3,50); nr. 38: 1570-1571 (X+74 p., € 3,00).

BAND II
nr. 39: 1571-1572 (92 p., € 3,50); nr. 40: 1572-1573 (88 p., € 3,50); nr. 41: 1573-1574 (72 p., € 2,50); nr. 42: 1574-1575 (72 p., € 2,50); nr. 43: 1575-1576 (76 p., € 3,00); nr. 44: 1576-1577 (XVII+ 84 p., € 4,00).

BAND III
nr. 45: (1577-1578 (88 p., € 3,50); nr. 46: 1578-1579 (80 p., € 3,00); nr. 47: 1579-1580 (68 p., € 2,50); nr. 48: 1580-1581 (104 p., € 4,00); nr. 49: 1583-1584 (32 p., € 1,00); nr. 50: 1584-1585 (36 p.,€ 1,50); nr. 51: 1585-1587 (XIV+ 50 p., € 2,50).

BAND IV
nr. 1: 1603-1607 (64 p., € 2,50); nr. 2: 1609-1610 (40 p., € ,50); nr. 3: 1610-1611 (64 p., € 2,50); nr. 4: 1611-1612 (64 p., € 3,50); nr. 5: 1612-1613 (52 p., € 2,00); nr. 6: 1613-1614 (92 p., € 3,50); nr. 7: 1614-1615 (XVI + 76 p., € 3,50).

BAND V
nr. 8: 1615-1616 (92 p., € 3,50); nr. 9: 1616-1617 (92 p., € 3,50); nr. 10: 1617-1618 (104 p., € 4,00); nr. 11: 1618-1619 (84 p.,€ 3,00); nr. 12: 1619-1620 (XIV + 78 p., € 3,50).

BAND VI
nr. 13: 1620-1622 (84 p., € 3,00); nr. 14: 1622-1623 (72 p., € 2,50); nr. 15: 1623-1624 (68 p., € 2,50); nr. 16: 1624-1625 (72 p., € 2,50); nr. 17: 1625-1628 (84 p., € 3,00); nr. 18: 1628-1629 (VIII + 68 p., € 3,00).

BAND VII
nr. 19: 1629-1630 (68 p., € 2,50); nr. 20: 1630-1631 (64 p., € 2,50); nr. 21: 1631-1632 (64 p., € 2,50); nr. 22: 1632-1633 (60 p., € 2,00); nr. 23: 1633-1635 (76 p., € 3,00); nr. 24: 1635-1637 (72 p., € 2,50); nr. 25: 1637-1638 (VIII + 64 p., € 2,50).

BAND VIII
nr. 26: 1638-1639 (68 p., € 2,50); nr. 27: 1639-1641 Fragm. (68 p., €2,50); nr. 28: 1642-1643 (56 p., € 2,00); nr. 29: 1643-1646 (78 p., €3,50); nr. 30: 1647-1648 (44 p., € 1,50); nr. 31: 1648-1650 (72 p., € 2,50); nr. 32: 1650-1651 (VIII + 54 p., € 2,50)

2. Genealogische bronnen

1. Intredingen 1826-1849 (84 p., € 3,00)
2. Uittredingen 1826-1849 (84 p., € 3,00)
3. Uittredingen 1850-1860 (56 p., € 2,00)
9. De volkstelling van 1816 (128 p., € 5,00)

3. Genealogische reeksen: eikenbladen

1. Familie Vercauteren (86 p., € 3,00)

4. Werkinstrumenten voor het archief

1. Inventaris bewijsstukken 1618-50 (92 p., € 3,50)
2. Bewijsstukken 1618-38. Teksten (132 p., € 5,00)
3. Bewijsstukken 1638-50. Teksten (148 p., € 5,50)
4. Landboek 1638 – deel 1 (160 p., € 6,00)
5. Landboek 1638 – deel 2 (160 p., € 6,00)
6. Landboek 1638 – index (44 p., € 1,50)
7. Het derde landboek, deel 1 (182 p., € 7,00)
8. Het derde landboek, deel 2 (160 p., € 6,00)
9. Het derde landboek – index (48 p., € 2,00)
10. Het Franse landboek (166 + 20 p., € 7,00)
11. Inventaris bewijsstukken 1780-95 (94 p., € 3,50)
12. Resolutieboeken 1773-96 (89 p., € 3,50)
13. Eeklose ansichtkaarten (74 p., € 3,00)
14. Dossier Stationsstraat (60 p., € 2,00)
15. Het Hollandse landboek (in voorbereiding)

5. Verzameld werk August Van Acker

1. Oud Eecloo (332 p., € 11,00)
2. Over den kloktoren van Eecloo (100 p., v3,50)
3. Nieuw Eecloo (348 p., € 11,50)
4. Eecloo (228 p., € 7,00)
5. Kortweg Eecloo (156 p., € 5,50)

6. Buiten reeks

Costumen van Eecloo 1621 (96 p., € 2,00)

7. Herdrukken van Eduard Neelemans

Tijdrekenkundige Naemlijst (226 p., € 7,00)
De rekeningen der stad Eecloo (555 p., € 13,00)
Geschiedenis van Eecloo II (675 p., € 15,00)

D. ARCHIEFSTUKKEN OVER EEKLO IN ANDERE ARCHIEVEN

Vanzelfsprekend worden in archieven buiten Eeklo ook documenten bewaard die het stadsarchief aanvullen en van belang zijn voor de geschiedenis van Eeklo. Dit overzicht is uiteraard niet volledig, er worden bijvoorbeeld in de rijks- en andere archieven geregeld documenten gedeponeerd van instellingen en bedrijven waardoor er steeds nieuwe inventarissen bijkomen en ook worden van reeds bestaande fondsen vernieuwde inventarissen gepubliceerd.

1. Algemeen Rijksarchief Brussel

L. JANSSENS, *Verzameling kaarten en plattegronden in handschriften 15de - 20ste eeuw*, tweede reeks, Brussel, 1997.
G. LELOUP, *Inventaris archief van de administratie Thesaurie en Staatsschuld van het Ministerie van Financiën met betrekking tot de na de Tweede Wereldoorlog doorgevoerde muntsanering, 1945-1946*, Brussel, 2008.
G. LELOUP, *Archief van de Nationale Bank van België met betrekking tot de na de Tweede Wereldoorlog doorgevoerde muntsanering, 1944-1962*, Brussel, 2008.
G. LELOUP, *Archief van de Nationale Bank van België, 1850-1914*, Brussel, 2008.
G. LELOUP, *Archief van de administratie Thesaurie en Staatsschuld van het Ministerie van Financiën met betrekking tot buitenlandse en binnenlandse obligatieleningen, 1866-1927 (1955)*, Brussel, 2008.
M. SOENEN, *Conseil privé. Inventaire des "cartons" de la période autrichienne 1725-1794. Nouvelle revision complétée*, Brussel, 1997.
R. DE BOCK - DOEHAERD, *Inventaire des procès-verbaux de dépouillement des élections législatives de juin 1949*, Brussel, 1994.
45 Gent-Eeklo.
A. JAMEES, B. A. VERMASEREN, *Inventaris van het archief van de Raad van Beroerten, 1531-1576*, Brussel, 1980.
55/5 Eeklo en Lembeke, 1567 - 1568.
C. VLEESCHOUWERS, C. BOURMANNE, *Ministère de l'Intérieur. Affaires électorales 1830-1919*, Brussel, 2000.
H. DECEULAER, Inventaris *van het kernarchief van de Audiëntie, 1344-1744*, Brussel, 2008
R. DEPOORTERE, N. SAOUDI, I. WILLE, *Inventaire des archives du ministère de la Justice. Direction générale de l'Organisation judiciaire. Service du personnel des greffes et parquets.* Versement 2001, Brussel, 2001.

S.KIRCA, I.VAN DAMME, *Handels- en nijverheidstelling van 1930*, Brussel, 1995.
- *Fonds rekenkamer*:
  34355- 34525 Stadsrekeningen Eeklo, 1403-1784, 171 rekeningen. Van deze rekeningen worden afschriften bewaard in het stadsarchief (nrs. 552 - 565)
- *Fonds Wilfried Martens*,1936-1978.
- *Procès-verbaux de dépouillement des Élections législatives juin 1949. (Versés par le Sénat)*, 1949.
- *Audiëntie*, 1400-1795.
- *Ministère de la Justice. Office des Etrangers. Police des étrangers. Dossiers généraux 2e série (Versement 2003)*, 1814-1978.
- *Ministerie van Financiën. Administratie der Douane en Accijnzen. Dienst Accijnzen*,1884 – 1996.

2. Rijksarchief Gent

J. BUNTINX, *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, 9 dln., Brussel, 1973.
  Dit omvangrijke en belangrijke fonds bevat circa 20 000 bundels, registers, pakken enz. Een honderdtal daarvan hebben betrekking op Eeklo of op inwoners uit Eeklo (zie dl. IX, p. 193.): *volontaire condemnatiën, acten en sententiën, verbaalboeken, enkwesten criminele examens en sententies* enz.

J. BUNTINX, *Inventaris van het archief der abdij van Drongen*, Brussel 1971.
  21 Jan Boys en zijn echtgenote schenken aan Pieter van der Heyden, monnik, een huis en hofstede te Eeklo, 6 november 1462.
W. BUNTINX, *Inventaris van het archieffonds Oud Notariaat, 1548-1833*
W. BUNTINX, *Eeklo. Charters 1351-1550*, 2007.
G. ASAERT en J. VERHELST, *Eeklo, 1463-1806* in: Archieven van Oost-Vlaamse Kerkfabrieken (Oud Regiem). Deel I, p. 7-12, Brussel, 1968.
  De inventaris telt in totaal 113 nummers: parochieregisters, dekenijarchief met vele visitaties, kerkrekeningen (1615-1792), altaren, broederschappen en processen.
G. MARECHAL, *Inventaris van de Conferentie van Sint-Vincentius a Paulo te Eeklo (1852-1959)*, Brussel, 1988.
K. DEGRYSE, *Inventaris van het Archief van het Ambacht Boekhoute*, Brussel, 1983.
  240 Rekening van uitkoop van fourageren van troepen gelegen te Wondelgem en Mariakerke in de winter 1708-1709, met o.a. Eeklo, 8 juli 1709.
  269 Rekwesten en adviezen i.v.m. ommestellingen en het transport van Vlaanderen (o.a. advies aan Eeklo over belasting op de *gestaethede*, 12 januari 1700).
- *Kaarten en Plans, 16de eeuw - midden 20e eeuw*, 1989.
- *Inventaris van de kasselrij Oudburg*.

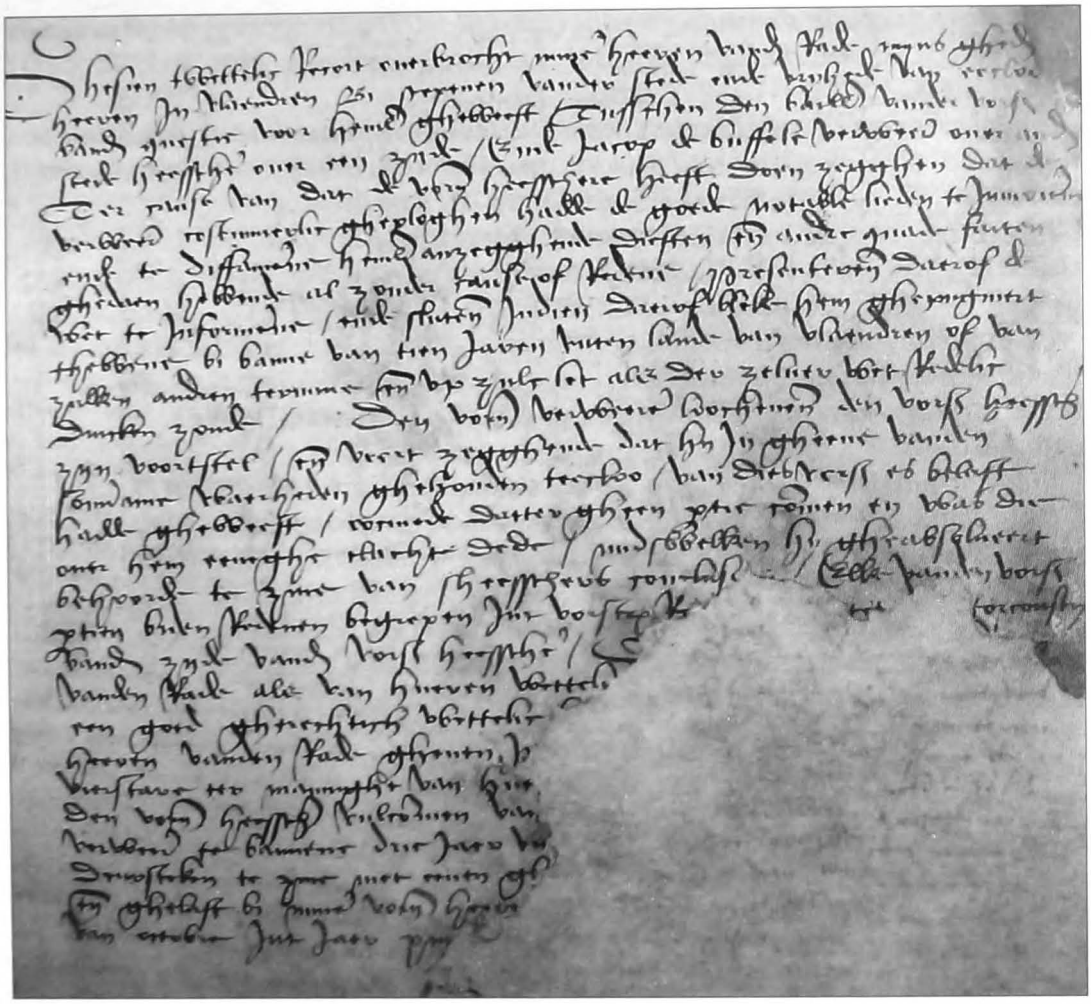

In een fragment van een beschadigd register van hoofdvonnissen troffen we de uitspraak aan van een zaak tussen scepenen vande stede ende vryhede van eecloo en Jacop de Bussele, valselijk beschuldigd van dieften ende andere quade faicten (Raad van Vlaanderen, 7532, november 1483).

- *Inventarissen van de gemeenten Lembeke, Bassevelde, Ertvelde, Moerbeke-Waas.*
- *Tuchtkamers van de Notarissen. Arrondissementen Gent en Eeklo, 1804-1876,* 1912.
- *Inventaris van de minuten en repertoria (deel 1) in bewaring gegeven door notaris E. Dauwe (Eeklo)* in: Inventarissen van het Modern Notariaat, C, p. 111-112, 1852-1870, 1970.
- *Inventaris van de minuten en repertoria (deel 2) in bewaring gegeven door notaris E. Dauwe (Eeklo)* in: Inventarissen van het Modern Notariaat, C, p. 184, 1870-1876, 1976.
- *Inventaris van de minuten en repertoria in bewaring gegeven door notaris J. Dauwe (Eeklo)* in: Inventarissen van het Modern Notariaat, D, p. 52-56, 1876-1946, 2003.

- *Inventaris van de minuten en repertoria (deel 1) in bewaring gegeven door notaris J. De Keukelaere (Eeklo)* in: Inventarissen van het Modern Notariaat, C, p. 56-61, 1776-1862, 1946.
- *Inventaris van de minuten en repertoria (deel 2) in bewaring gegeven door notaris J. De Keukelaere (Eeklo)* in: Inventarissen van het Modern Notariaat, C, p. 113-116, 1792-1869 1970.
- *Inventaris van de minuten en repertoria in bewaring gegeven door notaris Ph. De Keukelaere (Eeklo)* in: Inventarissen van het Modern Notariaat, D, p. 57-60 (1843) 1862-1931, 2004.
- *Inventaris van charters van het Klooster Onze-Lieve-Vrouw-ten-Doorn te Eeklo en van het Penitentenklooster op Sint-Pieters te Gent*; in: Inventarissen van archieven van Gentse kloosters, p. 19-21, 1395 - 17de eeuw, 1900.
- *Inventaris van de Priorij Sint-Agnes te Gent. Charters.*
- *Inventaris van de familie J.F. Eggermont.*
- *Inventaris van de Familie de Preudhomme d'Hailly.*

In het *Familiefonds* (onuitgegeven inventaris) en het *Archief van de Sint-Baafsabdij en Bisdom Gent tot 1801* bevinden zich eveneens vele *Eeklose* documenten. De inventaris van dit laatste fonds telt 8 delen met in totaal 38 363 nummers. Jammer genoeg bestaan er geen indexen op deze inventaris.

3. Rijksarchief Brugge

E. HUYS, *Inventaris van de verzameling Brugse Vrije. Bundels, 1474-1798*, Brussel, 1995.

366/5 Verzoekschrift i.v.m. de ontvangsten van Eeklo, 1771

378/4 Verzoekschrift van Eeklo i.v.m. het heffen van een nieuwe belasting, 1778

656/1 Dossiers i.v.m. steenwegen: Maldegem, 1783-1784; Eeklo, 1788

693/9 Verzoekschrift van Eeklo i.v.m. adel en aanzienlijke personen, 1791

XX, *Inventaris verzameling d'Hoop, 1253-1832*, Brussel, 1993

150 Proces tegen de magistraat van Eeklo. Betreffende de abdij van Sint-Andries, 1689-1691

830 Processtukken tussen J. Kerremans, pastoor van Eeklo en B. Soetaert, baljuw van het ambacht Maldegem, 1698.

906 Processtukken van pastoor Kerremans van Eeklo tegen de Recolletten van Eeklo, 1705-1708

971 Proces tussen het Brugse Vrije en de magistraat van Eeklo omtrent het afhoren van rekeningen, 1720

982 Kopie van een verklaring omtrent de vernieuwing van de wet van Eeklo, 1695

1031 Processtukken tussen het Brugse Vrije en Eeklo, 1713.

VAN DEN BUSSCHE, *Inventaris van het archief van het Brugse Vrije*, (vertaald en herwerkt door M. Nuyttens), Brussel, 2005

A. Charters

578 Akte gepasseerd voor de schepenen van Eeklo, 22 juni 1509

782 Akkoord met het Vrije over belastingen, 18 april 1612

B. Registers, 1397-1814

10744 Rekening van de ontvangsten, 1695-1703

10745-10747 Rekening van inkomsten en uitgaven, 1698-1703, twee rekeningen van ontvangsten, 1717-1718

10748-10799 52 rekeningen van ontvangsten en uitgaven, 1719-1770

10800-10815 16 rekeningen van ontvangsten en uitgaven, 1771-1791 (jaren 1781, 1784 en 1788-1790 ontbreken)

10816-10841 26 rekeningen over de jaren 1717-1745

10842-10879 38 rekeningen over de jaren 1746-1784

10880 Rekening van ontvangsten en uitgaven, 1785

10881-1883 Drie rekeningen van ontvangsten en uitgaven, 1786, 1790 en 1791

E. HUYS, *Inventaris van de verzameling "Brugse Vrije: Sanders", 15de eeuw-1852*, Brussel, 1995

117 Memorie voor het reglement-akkoord over de pointingen tussen het Vrije en Eeklo

298 Processen tussen het Vrije en Brugge, 1584-1612

M. NUYTTENS, *Inventaris van de verzameling Cumulus Ecclesiasticus 1424-1862*, Brussel 1998

269 Stukken i.v.m. geschil behandeld door de vicarissen-generaal van het bisdom Brugge tussen Johannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo en de gardiaan van de minderbroeders-recolletten aldaar, 1706-1709.

514 Rekwest aan de Raad van Vlaanderen van Joannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo en deken van christenheid in het kwartier Aardenburg, i.v.m. kerkrekeningen van Kaprijke, 1711

1910 Stuk i.v.m. proces voor de magistraat van het Brugse Vrije van Pieter van Overloope, gewezen ontvanger van de keure en vrijheid van Eeklo tegen de abdis van de benedictinessen te Gent c.s., ca. 1723

1911 Stuk i.v.m. proces voor de officialiteit van het bisdom Brugge van de promotor, causa officii, tegen Johannes Geuns, pastoor van Eeklo, 1634

1945 Stukken i.v.m. geschil behandeld door de vicarissen-generaal van het bisdom Brugge tussen Johannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo en de gardiaan van de minderbroeders-recolletten aldaar, 1682-1684

2006 Stukken i.v.m. geschil behandeld door de vicarissen-generaal van het bisdom Brugge tussen Johannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo en de gardiaan van de minderbroeders-recolletten aldaar, 1681-1689

2054 Stukken i.v.m. proces voor de Raad van Vlaanderen van

Louis van der Haeghen, heer van Lembeke, tegen Johannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo en deken van christenheid in het district Aardenburg c.s.,1702

2063 Naamlijst van leerlingen van het college te Eeklo,1778

2453 Stuk betreffende visitatie van de kerk van Eeklo, z.d.

2649 Stuk i.v.m. proces voor de vicarissen-generaal van het bisdom Brugge van Joannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo tegen de gardiaan van de recoletten te Eeklo, 1706-1707

2716 Brief van Jan Kerremans, pastoor van Erondegem, betreffende zijn broer Joannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo en deken van christenheid in het district Aardenburg, 1708

2793/2 Betreft: Lembeke, recolletten te Eeklo, Waterland-Oudeman, Sint-Jan-in-Eremo, Watervliet

2932 Stukken i.v.m. proces voor de Raad van Vlaanderen van Louis van der Haeghen, heer van Lembeke, tegen Johannes Franciscus Kerremans, pastoor van Eeklo en deken van christenheid in het district Aardenburg c.s., 1703

M. NUYTTENS, *Inventaris van het archief van de families De Schietere, Van Caloen, De Beaucourt de Noortvelde en aanverwante families (schenking van Caloen)1535-1895*, Brussel, 1999

M. NUYTTENS, *Inventaris van de verzameling Oud Kerkarchief, 1188-1877*, Brussel, 1997

W. ROMBAUTS, *Inventaris van het Archief der Kerkfabriek van Sint-Walburga te Brugge,1234-1960*, Brussel, 1977

XX, *Sociëteit van Jezus te Brugge, 1215-1792*, Brussel, 1992

XX, *Inventaris van het archief van verschillende heerlijkheden.1414-1797*, Brussel, 2000

- *Kadastrale leggers van West-Vlaanderen, 1842 - 1879*
- *Verzameling 'Mélanges généraux', 1092 - 18de eeuw*
- *Verzameling 'Kaarten en Plannen', 16de - eerste helft 20ste eeuw*
- *Verzameling Verschillende Heerlijkheden, 1414 – 1797*

4. Rijksarchief Beveren

Voor de geschiedenis van de 19de eeuw is raadpleging van de volgende fondsen onmisbaar:

- het bijzonder uitgebreide archief van het *Scheldepartement* (1792-1815) waarvan er al verschillende deelinventarissen zijn uitgegeven, telkens met geografische- en namenindex:

AA Archief

F Verkiezingen: F528, F678, F713, F 874, F914, F930, F931, F940, F954, F958, F1037

G Militie: G615, G643, G663, G706, G731, G778, G781, G875, G880, G1040, G1076, G1195, G1196, G1203, G1237, G1247, G1313, G1425, G1480, G1577, G1684, G1717 (de nummers voor het arrondissement en het kanton Eeklo zijn niet vermeld, zie p. 505 - 506)

J Onderwijs, wetenschappen, kunst en cultuur, pers: 20,

24, 158, 160, 260, 264, 269, 271, 289, 325, 337, 394, 446
M Openbare veiligheid: M66, M71, M77, M80, M82, M200, M255, M465, M829, M886, M919
N Openbare gezondheid
O Varia
P Drukwerken

- het *Hollands Fonds* of archief van de periode van het koninkrijk der Nederlanden (1815-1830):

58, 87, 163, 312, 336, 393, 554, 608, 622, 644, 713, 792, 794, 797, 798, 817, 941, 1033, 1035, 1036, 1060, 1071, 1075, 1083, 1159, 1170, 1171, 1191, 1192, 1194, 1463, 1500, 1515, 1519, 1566 1595, 1638, 1668, 1669, 1680, 1713, 1728, 1730, 1742, 1744, 1760, 1775, 1814, 1816, 1820, 1887, 1888, 1911, 1939.

- het *Provinciaal Archief 1830-1850*:

6, 15, 113, 115, 123, 134, 180, 233, 257, 283, 310, 314, 319, 321, 324, 330, 336, 341, 345, 356, 373, 398, 406, 415, 416, 443, 453, 472, 480, 488, 498, 512, 515, 517, 523, 527, 689, 711, 752, 799, 822, 848, 895, 914, 919, 958, 960, 996, 999, 1008, 1071, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1086, 1088, 1089, 1091, 1092, 1095, 1098, 1148, 1189, 1254, 1323, 1442, 1448, 1717, 1718, 1727, 1734, 1735, 1736, 1737, 1740, 1741, 1743, 1744, 1775, 1805, 1900, 1903, 1984 ,2013 2018, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2081, 2122 2138 2157 2158 2159 2160, 2161, 2162, 2165, 2166, 2403, 2461, 2500, 2582, 2618, 2620, 2623, 2626, 2737, 2793, 2794, 2826, 2884, 3020, 3110, 3167, 3217.

(een inventaris over de periode 1850-1870 is in de leeszaal aanwezig)

E. MUYS, *Inventaris van het archief van het Vredegerecht te Eeklo. Oud bestand 1867-1947*, Brussel, 1997.

K. VELLE (red.), *Inventaris van het archief van het Vredegerecht te Eeklo, 1833-1972*, overdracht 2000. Brussel, 2001.

S. DE SMET, *Inventaris van het archief van de afdeling Monumenten en Landschappen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Dossiers inzake het bekrachtigen van de provincie- en gemeentewapens en -vlaggen (1820-1997)*, Brussel, 1997.

K. VELLE, N. DE VOS, F. GARCET en M. GENBRUGGE, *Inventaris van het archief van het Parket te Gent*. Overdracht 2000.

Uitvoeringsregisters van het politieparket te Eeklo.

T. LUYCKX, F. GARCET, F. GENBRUGGE, S. DE SMET, M. CARNIER, *Inventaris van het archief van de werkrechtersraad en de arbeidsrechtbank te Gent*. Overdracht 2004. Werkrechtersraad te Eeklo (1861-1971).

G. LELOUP, *Plaatsingslijst van het archief van de afdeling Interlokale Samenwerking en Lokale Openbare Bedrijven, 1986-2001*. Overdracht 2004. IVM, Intercommunale Vereniging voor Huisvuilverwerking Meetjesland, Eeklo:

322 Algemene Vergadering 2000-2001
323 Raad van Bestuur 2000-2001

324 College van Commissarissen 2000-2001
325 Uitvoerend Bureau 2000-2001.

R. VAN LEUGHENAEGHE (red), *Inventarissen van kaarten en plans uit het archief van de provincie Oost-Vlaanderen*, Brussel, 1998.

607-608 Eeklo: algemeen plan, 2 bladen, 19de eeuw, schaal 1/10 000
629-644 Eeklo: plans van waterlopen, 1 register, ca. 1851
707-708 Eeklo: beschrijving van waterlopen, 26 februari 1859, 2 delen.

E. MOUTON, K. VAN DAELE, K. VELLE (red.), *Inventaris van het archief van de Rechtbank van Koophandel te Gent, 1871-2000*. Overdracht 2003 in: Inventarissen van het archief van de Rechtbank van Koophandel te Gent. Overdrachten 2002-2003, p. 34-59.

J. BEKERS, *Plaatsingslijst van het archief van het Hypotheekkantoor van Eeklo, reeks 72*. Oud bestand (1798-1815), Brussel, 1992.

J. BEKERS, *Plaatsingslijst van het archief van het Hypotheekkantoor van Eeklo, reeks 75*. Oud bestand (1814-1815), Brussel, 1992.

J. BEKERS, *Plaatsingslijst van het archief van het Hypotheekkantoor van Eeklo, reeks 76*. Oud bestand (1798-1815), Brussel, 1992.

- *Plaatsingslijst van het archief van het Eerste Kantoor der Registratie van Eeklo en zijn rechtsvoorgangers(1842-1972)*. Overdracht 2004, Brussel, 2004.
- *Plaatsingslijst van het archief van het Eerste Kantoor der Registratie van Eeklo en zijn rechtsvoorgangers(1945-1974)*. Overdracht 2004, Brussel, 2004.
- *Plaatsingslijst van het archief van het Ontvangkantoor der Domeinen van Gent en zijn* rechtsvoorgangers(*1922-1974*). Kantoor Eeklo. Overdracht 2004. Brussel, 2004.
- *Plaatsingslijst van het archief van het Arrondissementscommissariaat van Gent-Eeklo (1966-1971)*. Overdracht 1992. Brussel, 2004.
- *Plaatsingslijst van het archief van het Arrondissementscommissariaat van Gent-Eeklo. Oud bestand (1881-1907)*, s.d.
- *Inspectie Hoger Onderwijs*, 1992-2000.
- *Inspectie Basisonderwijs, 1994-1998*.
- *Tanneries de Saventhem, 1920-1970*.
- *CVP-Arrondissement Dendermonde, 1881-1907*.
- *Ontvangkantoor van de Directe Belastingen, 1932-1955*.
- *Ontvangkantoor van de Directe Belastingen, 1940-1956*.
- *Orbis en Orion, 1923-1983*.
- *Registratiekantoor Gent Domeinen, 1922-1974*.
- *Afdeling Beeldende Kunsten en Musea, 1920-1970*.
- *Afdeling Beeldende Kunsten en Musea, 1965-1999*.
- *Media en film, 1964-1997*.
- *Interlokale Samenwerking en Lokale Openbare Bedrijven, 1986-2001*.
- *Arbeidsrechtbank Gent, 1809-1974*.
- *Parket Gent, 1912-1981*.
- *Boelwerf, 1868-2005*.
- *Rechtbank van Eerste Aanleg Brugge Burgerlijke Rechtbank, 1795-1928*.

5. Staatsarchiv Eupen

- *Sammlung Firma Wilhelm Peters und Co, Eupen1838 – 1996*, Brussel, s.d.

6. Archief van het Sint-Janshospitaal (OCMW-Brugge)

In dit zeer rijke archief worden oorkonden, akten van de Eeklose schepenen, kaarten en schetsen (o.a. van het centrum van Eeklo, van de Lieve) en andere documenten (renteboeken) bewaard.

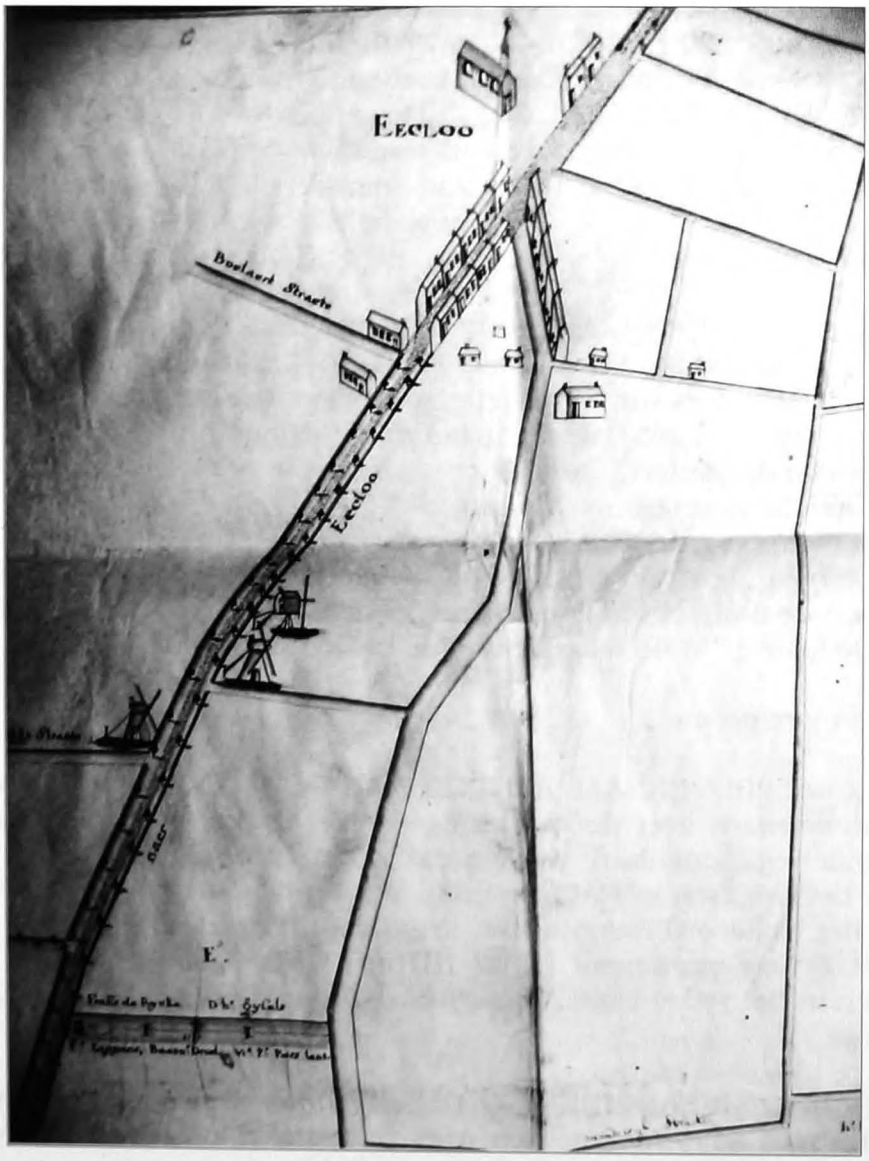

En van de vele kaarten van Eeklo uit het rijke archief van het Sint-Janshospitaal. We zien de Molenstraat met de vele molens, de boelaert straet en een schets van het Eeklose centrum dat gekasseid is. De kaart dateert uit de 17de eeuw (Archief OCMW-Brugge).

De eerste oorkonde (nr. 26) dateert van 1240 *mense martio* en handelt over de schenking aan het hospitaal van *viginti et novem boneria iacentis in Aelschoet in parrochia sancti Vincentii de Eclo.* Interessant in de oorkonden zijn de verschillende namen voor de stad: Eeklo Sint-Vincentius, Eeklo en tot diep in de 14de eeuw West-Eeklo.

- Oorkonden over Eeklo uit de 13de eeuw:
  26 (1240), 28 (1240), 35 (1244), 40 (1250), 44 (1251), 46 (1254), 152 (1289, schepenen Eeklo), 177 (1290, schepenen Eeklo en Lembeke), 178, (1295, schepenen Eeklo), 250 -251 – 252 (1296, schepenen Eeklo). Uit de 14de, 15de en later zijn nog enkele tientallen oorkonden aanwezig.
- Bij de *pièces diverses* komen we Eeklo herhaaldelijk tegen:
  10 (1502), 50 (1630), 64 t/m 77 (Eeklo), 85.
- Bij de *processen* duikt Eeklo ook veelvuldig op:
  15, 18, 21, 22, 24, 26, 30.
- Handboeken van landgoederen en renten
  21, 80, 97, 99, 112, 134

7. Stadsarchief Gent

Oud Archief

Verkoop van stadsgoederen, 1580-1794, 2 bundels484

Grauwzusters van Sint-Pieters of Penitenten van Onze-Lieve-Vrouw ten Doorn, 1585-19de eeuw, 1 doos

Fonds Vreemde steden

Eeklo

Atlas Goetghebeur

L89/8a Portret van Joseph Sebastien, Gislain Dellafaille, heer van de ambachten van Assenede en Eeklo, naar een schilderij van De Cauver in de tekenacademie te Gent, 1830

8. Andere archieven

In het PROVINCIAAL ARCHIEF VAN OOST-VLAANDEREN worden bundels bewaard over de verkiezingen, gevaarlijke instellingen, armenzorg, onderwijs, openbare werken e.d.m. en dit vanaf 1870. Het oudere archief bevindt zich in RAG Beveren. Wie op de computer in de leeszaal echter het trefwoord Eeklo intikt, krijgt ook te zien wat er in het archief van het *Scheldepartement* (1792-1815), in het *Hollands Fonds* (1815-1830) en in het *Provinciaal Archief* 1830-150 en 1850-1870 over Eeklo te vinden is.

In het RIJKSARCHIEF KORTRIJK, fonds Kapittel van Harelbeke, bevinden zich vele documenten over voornamelijk tienden en over het onderhoud van de toren en de kerk van Eeklo:

688 (tienden Eeklo-West), 840 (tienden Eeklo), 1046 (tienden), 2644 (proceskosten), 2651 (herstelling kerktoren 1768), 2653 (volledige lijst van de inwoners van de *cuere* van Eeklo), 2904 (verde-

ling tienden op Eeklo, 1771), 5791 (kerk Eeklo), 6488, 7209 (proces), 8043, 8077, 8099, 8104 enz. Van dit fonds bestaat een zeer gedetailleerde inventaris.

Tenslotte verwijzen we naar de archieven van het *Auditoraat-Generaal bij het Militair Gerechtshof* met de gerechtelijke archieven over de repressie van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog, naar het *Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en de hedendaagse Maatschappij* (SOMA), naar de *Archiefbank Vlaanderen* (www.archiefbank/be) waar bij het intikken van het trefwoord Eeklo niet minder dan 40 items worden opgehaald en naar *Odis databank* (www.odis.be) waar 92 treffers werden gevonden, voornamelijk uit Amsab, Kadoc en Liberaal Archief.

PRAKTISCHE INLICHTINGEN

Stadsarchivaris	Freddy Pille
Hulparchivarissen	Willy Hamerlynck
	John Meirezonne
Medewerkers	Willy Buyck
	Julien Van de Genachte
Adres	Industrielaan 2, 9900 Eeklo
Tel.	09 218 28 30
Website	www.eeklo.be
E-mail	archief@stad.eeklo.be
Openingsuren	Op woensdag van 14 tot 17 uur en zaterdag van 13.45 tot 17.45 uur. Op andere weekdagen tijdens de kantooruren op afspraak;

BIJLAGE 1
DIGITAAL ARCHIEF

D 001 De kerkklokken van Eeklo (audio)
D 002 't Lijsternestje 1 (audio)
D 003 't Lijsternestje 2 (audio)
D 004 India Jute
D 005 Het huis Baudts
D 006 Hongaarse kindertreinen
D 007 Het Eeklose stadhuis
D 008 Familiearchief Daneels
D 009 Villa Baudts
D 010 Van de Putte-Baudts
D 011 Van Damme - De Lieve
D 012 Peignage d'Eeklo 1
D 013 Peignage d' Eeklo 2
D 014 Kleine bedrijven 1
D 015 Kleine bedrijven 2
D 016 Huysmanhoeve 1: hoeve
D 017 Eeklo in zwart-wit 1
D 018 College St-Vincentius
D 019 Eeklo stereoscopisch 1
D 020 Eeklo stereoscopisch 2
D 021 Kerkhof - wegel D
D 022 Kerkhof - Wegel G
D 023 Kerkhof - Wegel A
D 024 Kerkhof - Kruiswegel A
D 025 Kerkhof - Wegels B en C
D 026 Kerkhof - Kruiswegel B
D 027 Kerkhof - overige wegels
D 028 Huysmanhoeve 2: bewoners
D 029 Huysmanhoeve 3: familiealbum
D 030 Het Lijsternestje 3 (audio)
D 031 Ansichtkaarten: Koning Albertstraat 1
D 032 Ansichtkaarten: Boelare
D 033 Ansichtkaarten: Molenstraat
D 034 Ansichtkaarten: Markt-noord (1)
D 035 Ansichtkaarten: Stationsstraat – west
D 036 Ansichtkaarten: Markt – west
D 037 Ansichtkaarten: Koningin Astridplein
D 038 Ansichtkaarten: Oostveldstraat (1)
D 039 Ansichtkaarten: Stationsstraat noord
D 040 Ansichtkaarten: Tieltsesteenweg
D 041 Ansichtkaarten: Balgerhoeke
D 042 Ansichtkaarten: Markt zuid
D 043 Ansichtkaarten: Markt oost
D 044 Ansichtkaarten: Stationsstraat zuid/oost
D 045 Ansichtkaarten: Oostveldstraat (2)
D 046 Ansichtkaarten:Markt noord (2)
D 047 Ansichtkaarten: Stadhuis / Ledeganck
D 048 Ansichtkaarten: Kleinere straten
D 049 Ansichtkaarten: Koning Albertstraat (2) Gesticht
D 050 Ansichtkaarten: Kon. Astridplein (2)

D 051 Ansichtkaarten: Markt west (2)
D 052
D 053
D 054
D 055
D 061 Zo zag Eeklo zijn Markt – noord- en oostzijde
D 062 Zo zag Eeklo zijn Stationsstraat
D 063 Zo zag Eeklo zijn Molenstraat
D 064 Zo zag Eeklo zijn Kon. Astridplein
D 065 Zo zag Eeklo zijn Dullaer
D 066 (Zo zag Eeklo zijn Koning Albertstraat)
D 067 (Zo zag Eeklo zijn Raverschootstraat)
D 068 (Zo zag Eeklo zijn Oostveldstraat)
D 069 (Zo zag Eeklo zijn Balgerhoeke)
D 070 (Zo zag Eeklo zijn Raamstraatbuurt)
D 071 Zo zag Eeklo zijn Markt – zuidzijde
D 081 Dossier Stationsstraat 1: noordzijde
D 082 Dossier Stationsstraat 2: zuidzijde
D 083 Dossier Stationsstraat 3: themakaders
D 084 Dossier Stationsstraat 4: ansichtkaarten
D 098 (Zo zag Eeklo zijn Schuttershofbuurt)
D 099 Zo zag Eeklo ... tussen Boelare en Eikelstraat
D 101 Tellingen 1818-1948
D 102 Het Eerste en Tweede Eeklose landboek
D 103 Het Derde Eeklose landboek
D 104 Het Franse Landboek
D 105 (Het Nederlandse Landboek)
D 106 Popp-Legger
D 107 (Bewoningstabellen)
D 108 Bouwaanvragen 1948-1952
D 109 Bouwaanvragen 1952-1955
D 110 Bouwaanvragen 1955-1958
D 111 Bouwaanvragen 1958-1961
D 201 India Jute – Sogeta
D 202 Eeklose Cafés 1
D 203 Eeklose cafés 2
D 204 De speculaasfabrieken
D 205 Het Paterslooster 1
D 206 Het Lijsternestje fotoalbum 1
D 207 Het Paterslooster 2
D 208 Eeklo stereoscopisch 3
D 209 Eeklo vanuit de lucht
D 210 (Krüger)
D 211 Het Lijsternestje - fotoalbum - 2
D 212 (Het Schipdonkkanaal / Eeklose Vaart)
D 213 Het Vredegerecht
D 214 Parochiekerk Eeklo St-Vincentius
D 215 St.-Vincentius: meubilair
D 216 St-Vincentiuskerk Jean Van Hoegaerden
D 217 Eeklose scholen
D 218 Eeklo van op de kerktoren - 1
D 219 Eeklo van op de kerktoren - 2
D 301 Karel Corné

D 302 Karel Smitz
D 303 August Van Acker
D 304 Richard Heysse
D 305 (Polydoor Lippens)
D 306 (Karel L. Ledeganck)
D 401 Kroningsfeesten 1903
D 402 Kroningsfeesten 1903 - Sandyck bewerkt
D 403 Kroningsfeesten 1903 – overige
D 404 WO 2: Het Duitse leger in Eeklo
D 405 WO 2: Bevrijding
D 406 WO 2: Oorlogsgeweld in Eeklo
D 407 WO 2: Eeklo tijdens de bezetting
D 408 Eeklo in de Eerste Wereldoorlog
D 409 WO 2: Repressie
D 410 Mariaspel 1948
D 411 Historische stoet 1948 (1)
D 412 Historische stoet 1948 (2)
D 413 Bevrijdingsstoet 21 juli 1945
D 414 De restauratie van de kerktoren 2008
D 415 Sloop van de fabriek 'De Lieve' 2007

SATD-01 Fotoarchief 1
SATD-02 Fotoarchief 2
SATD-03 Fotoarchief 3
SATD-04 Fotoarchief 4
SATD-05 Fotoarchief 5
SATD-06 Fotoarchief 6 Recente foto's
SATD-07 De restauratie van de kapel O.-L.-Vr.-ten-Doorn
SATD-08 Fotoarchief: Recente foto's
SATD-09 Prospectussen
SATD-10 Kronieken
SATD-11 Documenten uit W.O. II
SATD-12 Documenten uit W.O. I
SATD-13 Annalen I, deel 1
SATD-14 Annalen I, deel 2
SATD-15 Annalen II, deel 1
SATD-16 Annalen II, deel 2
SATD-17 Annalen III
SATD-18 Annalen IV
SATD-19 Oorlogsdagboek Zr. Clavérie
SATD-20 Viering 1903 (brochure Kroningsfeesten)
SATD-21 Ansichtkaarten A-B-C
SATD-22 Ansichtkaarten D-E-F-G
SATD-23 Ansichtkaarten H-I-J
SATD-24 Ansichtkaarten K-L-M
SATD-25 Ansichtkaarten N-O-P
SATD-26 Ansichtkaarten Q t/m W
SATD-27 Ansichtkaarten X-Y
SATD-28 Ansichtkaarten: toneelkaarten
SATD-29 Ansichtkaarten: externe kaarten
SATD-30 O.-L.-Vr.-ten-Doornkapel en neogotische kapel

Fallus en lunula

Context en historiek van een Romeinse amulet uit Aardenburg

Arco WILLEBOORDSE

Amuletten staan tegenwoordig niet echt in hoog aanzien. Meestal wordt over hun gebruikers nogal lacherig gedaan en hun medisch effect wordt ernstig betwijfeld zo niet glashard ontkend. Dat was vroeger wel anders. Amuletten waren serieuze voorwerpen en iedereen was vast overtuigd van hun werking. Duizenden bewaard gebleven amuletten getuigen van een intensief amulettengebruik - in alle culturen, in alle tijden, in alle werelddelen.

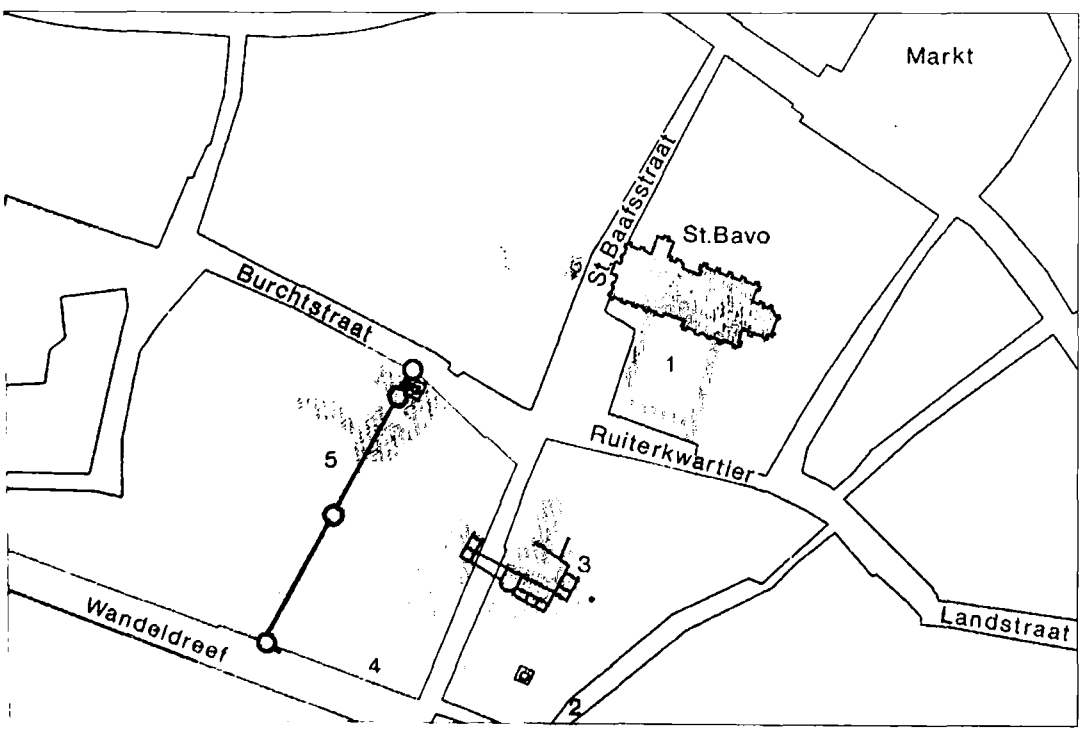

Opgravingsplaatsen in het centrum van Aardenburg met Romeinse funderingssporen, onder andere van de westelijke verdedigingsmuur (5) en de principia (3). De fallus-lunula werd gevonden bij de principa, langs de Sint-Bavostraat. Uit: R.M. VAN DIERENDOCK, L.J.F. SWINKELS, Wall-painting Fragments Found in the Roman Settlement at Aardenburg, BerROB, 33, 1983.

Ook in de archeologie zijn amuletten allerminst een onbekend verschijnsel. Bij opgravingen in het Zeeuws-Vlaamse Aardenburg bijvoorbeeld werden meerdere Romeinse amuletten gevonden. Eén ervan is onderwerp van deze bijdrage. Zij bezit, in vergelijking met overeenkomstige voorwerpen, een aantal uitzonderlijke kenmerken.

We bekijken eerst kort het uiterlijk en de vondstomstandigheden. Vervolgens wordt het een en ander verteld over de brede magische en cultuurhistorische achtergronden van de amulet. Daarna wordt ingegaan op enkele archeologische bijzonderheden. Tot slot wordt de Aardenburgse faluslunula-amulet vergeleken met andere exemplaren.

1. ALGEMEEN

1.1. VINDPLAATS EN UITERLIJK

1.1.1. Vindplaats

De amulet werd in 1974 in Aardenburg opgegraven door de toenmalige provinciaal archeoloog van Zeeland, ir. J.A. Trimpe Burger.[1] De vindplaats, terrein De Smet, lag ten zuiden van de Burchtstraat en was

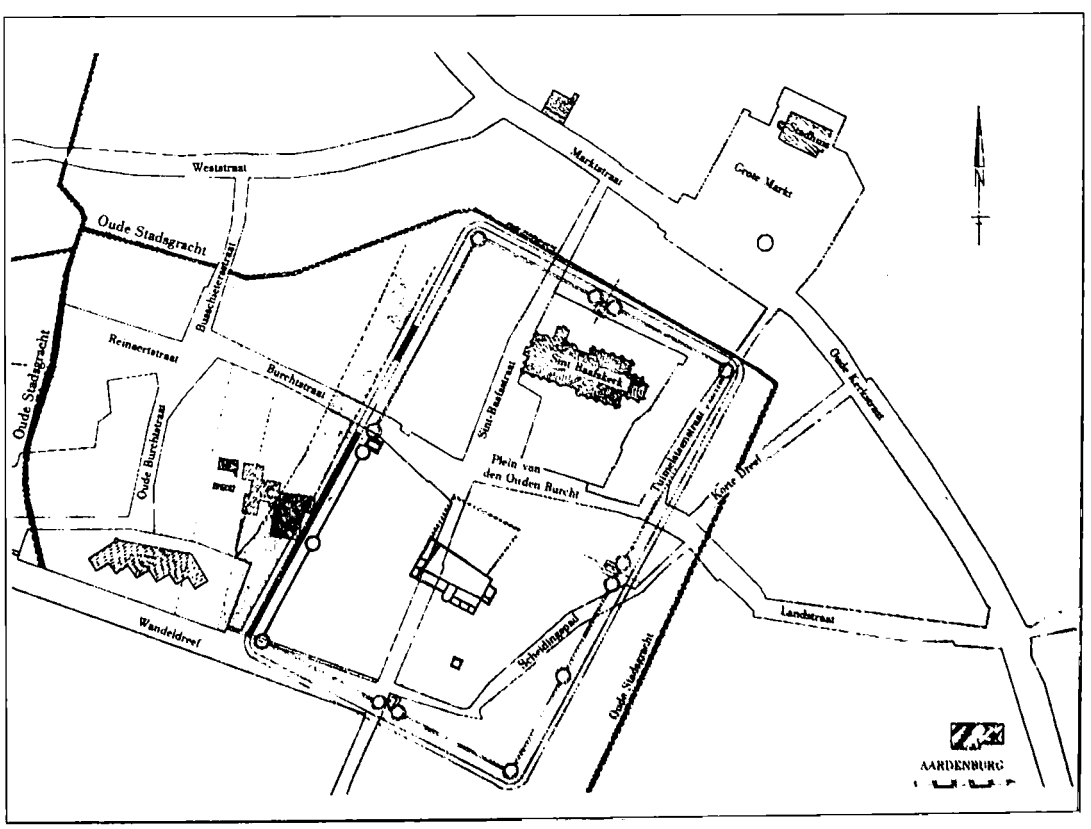

Reconstructie van de plattegrond van de Romeinse versterking (castellum) te Aardenburg, eind tweede tot eind derde eeuw. Uit: J.A. TRIMPE BURGER, Aardenburg. Opgravingen en vondsten, Aardenburg, 1992.

genoemd naar de eigenaar van een thans afgebroken boerderij. Het terrein werd in 1974-1976 archeologisch onderzocht. De opgravingen resulteerden in de ontdekking van het westelijke poortgebouw en de principia van een Romeins castellum. De amulet werd aangetroffen in put I, die gelegen was langs de Sint-Bavostraat. Hierin werd ook een deel van de (uitgebroken) fundering van de principia gevonden.

1.1.2. Uiterlijk

Het voorwerp is vervaardigd van brons en bestaat uit twee delen: een fallus en een lunula. De lunula is een halve maan met gepunte uiteinden. De omtrek (van uiteinde tot uiteinde overlangs de sikkelboog) bedraagt 9,5 cm, de doorsnede 4,2 cm. De achterzijde is vlak, terwijl de voorkant over het gehele verloop van de halve maan een centrale verdikking vertoont. Aan de voorkant staat in het midden, haaks op de lunula, een tamelijk realistisch gemodelleerde fallus met een lengte van 3,3 cm. Aan de bovenzijde van de lunula zit een oogje, zodat de amulet, bevestigd aan een kettinkje, een koord of een band, gedragen kon worden.

1.2. AMULETTEN

1.2.1. Magie

Vooraleer wat dieper op de herkomst en de betekenis van de fallus-lunula-amulet in te gaan iets over amuletten in het algemeen. Over wat voor een soort voorwerp hebben we het?

Fallus-lunula-amulet uit Aardenburg, brons, tweede-derde eeuw. Gemeentelijk Archeologisch Museum, Aardenburg. Foto: Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland, Middelburg.

Amuletten zijn voorwerpen die niet in de eerste plaats gedragen worden om hun praktische nut of decoratieve functie, maar vanwege hun magische werking. Zij zijn reeds eeuwenlang onderwerp van zowel religieuze beleving en vrome beschouwing als wetenschappelijk onderzoek. De opvattingen over hun oorsprong, betekenis en gebruik lopen sterk uiteen. Ze behoren tot de magie: dat deel van de religie, waarmee men – heel globaal gesteld – met behulp van voorwerpen en handelingen door 'overreding' invloed probeert uit te oefenen op de stoffelijke wereld waarin wij leven. Deze pogingen worden vaak ondersteund door dramatische gebaren, middelen en/of vervloekingen. Ze zijn bedoeld om iemand (meestal zichzelf, soms ook anderen) geluk te bezorgen of te beschermen tegen ongeluk. Met magische middelen als amuletten roepen mensen bovennatuurlijke krachten en goddelijke wezens te hulp. Bovendien zijn hun uiterlijke een uitdrukking van welke hulp verwacht wordt. De achterliggende mentaliteit is er een van verwachting: niet zozeer op een gegarandeerd, dwingend magisch effect, maar eerder van: "Laten we het proberen, baat het niet, dan schaadt het niet."[2] Vandaar de term 'overreding'.

1.2.2. Doel

Amuletten hebben tegen deze achtergrond een veelomvattend doel en komen in vrijwel alle culturen in velerlei verschijningsvormen voor. Enerzijds worden ze gedragen als bescherming tegen gevaren, zoals ongelukken, ziekten en demonen. Daarnaast worden er gelukbrengende krachten aan toegeschreven, bijvoorbeeld vruchtbaarheid, rijkdom en fysiek en geestelijk welbevinden. Amuletten hebben dus een negatieve en/of positieve gerichtheid. Soms overheerst het negatieve, in andere gevallen het positieve aspect. Een voorwerp dat uitsluitend bedoeld is om voorspoedbrengende krachten te stimuleren, gebruikt wordt voor een specifieke taak of niet meer doet dan bepaalde krachten doorzenden, wordt ook wel een talisman genoemd.[3] Het onderscheid tussen amulet en talisman is echter weinig strikt en beide termen worden dan ook vaak door elkaar gebruikt. De magische krachten waarmee zij in verband worden gebracht werken nu eenmaal bijna nooit in één richting.

1.2.3. Vorm en materiaal

Amuletten zijn van een materiaal en hebben een vorm waaraan een bijzondere werking werd toegeschreven. De vorm kan kunstmatig zijn ontstaan, bijvoorbeeld door het gieten van een metalen ring of het kappen van een stenen kruis. Andere amuletten zijn van organisch materiaal, zoals planten en delen van een lichaam of hebben een door de natuur gemodelleerde vorm. De vorm van een amulet is erg belangrijk en wordt vaak gekoppeld aan de "kracht" waarvoor of waartegen de amulet bedoeld was. De koppeling tussen amulet en "kracht" vindt dus altijd plaats via associaties, met materie en vorm als belangrijkste bepalende eigenschappen.

Amuletten uit diverse culturen en tijdsperioden. Bovenste rij: Afrikaans: N'Gai, Grieks: Nymf en Japans: Buddha. Tweede en derde rij: Egyptisch: Tet, Horusoog, Ankh, Sfinx. Uit: M. HOWES, Amulets, London, 1975.

1.2.4. Nut en duiding

De reden waarom amuletten gedragen werden en worden is daarmee in zijn algemeenheid weliswaar begrijpelijk, maar welk expliciet nut de verschillende amuletten hadden is vaak minder duidelijk. Sommige amuletten zijn specifiek en nagenoeg exclusief gericht op één bepaalde

ziekte, kracht of andere hoedanigheid. Van andere amuletten was het magische bereik daarentegen juist bijzonder groot. Alleen al vanwege hun uiteenlopende aard, beoogde doel en veronderstelde effectiviteit is het onjuist de magische werking van amuletten al te schools en eenduidig te willen classificeren. Een dergelijk ongenuanceerd academisme doet namelijk groot onrecht aan de veelzijdigheid van het (volks)geloof en zijn associatieve vindingrijkheid. De duiding van amuletten is daarom complex.

Bovendien verschilt de betekenis van een amulet van tijd tot tijd en van cultuur tot cultuur, ofschoon er evenzeer sprake kan zijn van een grote mate van continuïteit. En om het nog wat ingewikkelder te maken: niet zelden werden bepaalde amuletten met elkaar gecombineerd. Dit deed zich bijvoorbeeld voor, wanneer de werking van twee onderscheidene amuletten sterk op elkaar gelijken. Anderzijds kwamen ook samengestelde amuletten voor waarin verschillende krachten zich met elkaar verenigden. Hierdoor werd de kracht van de amulet verdubbeld of naar twee richtingen verdeeld, de richtingen namelijk vanwaar het geluk, c.q. gevaar kwam of verwacht werd. Een dergelijk amulet is ook de hier beschreven fallus-lunula-amulet.

Het kruis als hedendaags amulet, religieus symbool, ornament en verkoopartikel.
Uit: A.L. MOLENDIJK (red.), Materieel Christendom. Religie en materiële cultuur in West-Europa, Hilversum, 2003.

1.2.5. Decoratief element

Amuletten werden weliswaar primair gedragen vanwege magische overwegingen, maar dat wil niet zeggen dat ze geen decoratief of praktisch nut konden hebben. Integendeel, niet zelden werd de magische werking gecombineerd met één van beide additionele functies. Het magiekarakter echter overwoog.
Overigens is de studie van amuletten niet uitsluitend gericht op het verleden. Het dragen van amuletten is immers nog steeds populair.[4]

2. FALLUS

2.1. BETEKENISSEN

Zoals gezegd bestaat de Aardenburgse amulet uit twee onderdelen: een fallus en een lunula.
De fallus komt als magische afbeelding en amulet algemeen voor in alle culturen van de Oude Wereld.[5] De functie van fallische afbeeldingen is zeer divers. Er zijn vijf hoofdbetekenissen te definiëren, die nauw op elkaar aansluiten en niet altijd even nauwkeurig te scheiden en onderscheiden zijn. De fallus kan vruchtbaarheid representeren, onheilswering, dreiging, dominantie en/of spot.

2.2. DE FALLUS ALS SYMBOOL VAN MANNELIJKE VRUCHTBAARHEID EN MIDDEL TEGEN ONHEIL

2.2.1. Betekenis 1. Mannelijke vruchtbaarheid

De eerste betekenis is veruit het bekendst en het meest voor-de-hand-liggend. Als orgaan en instrument van de basale, mannelijke potentie en vitaliteit was de fallus tegengesteld aan alles wat vijandig was aan het leven, zoals onvruchtbaarheid, ziekte en dood. De fallus werd dan ook beschouwd als het apotropeïsche symbool bij uitstek, dat wil zeggen hèt middel tegen onheil en levensbedreigende krachten. Tegelijkertijd was het een symbool van krachtig herstel en in het verlengde daarvan het zelfherstellend vermogen van de natuur.[6] Dit verklaart het gebruik van fallusamuletten in situaties van onvolkomenheid, kwetsbaarheid en in samenhang daarmee primaire overgangssituaties, zoals van geboorte naar volwassenheid, van oorlog naar vrede (en andersom) en van overlijden naar hiernamaals. Fallusamuletten werden bijvoorbeeld in de Romeinse tijd gedragen door kinderen en militairen en meegegeven als grafgift aan overledenen.

2.2.2. Betekenis 2. Onheilwering

Eén van de meest bedreigende krachten in dit verband was het boze oog. De angst voor het boze oog moet vroeger bijzonder groot geweest zijn, gegeven het enorme arsenaal van overgeleverde magische middelen, waarmee men zich ertegen trachtte te beschermen. Vooral de fallus was een populair afweermiddel. De boze blik kan in zekere zin vergeleken worden met een vervloeking[7]; een vervloeking niet uitgesproken

met de mond, maar veroorzaakt door het oog. Dat wil zeggen, het oog van de tegenstander of van iemand (een persoon, demon of andere kwade kracht) die het kwaad verrichtte namens de tegenstander. Het effect was altijd negatief en het boze oog is daarom een typisch voorbeeld van schadelijke magie.

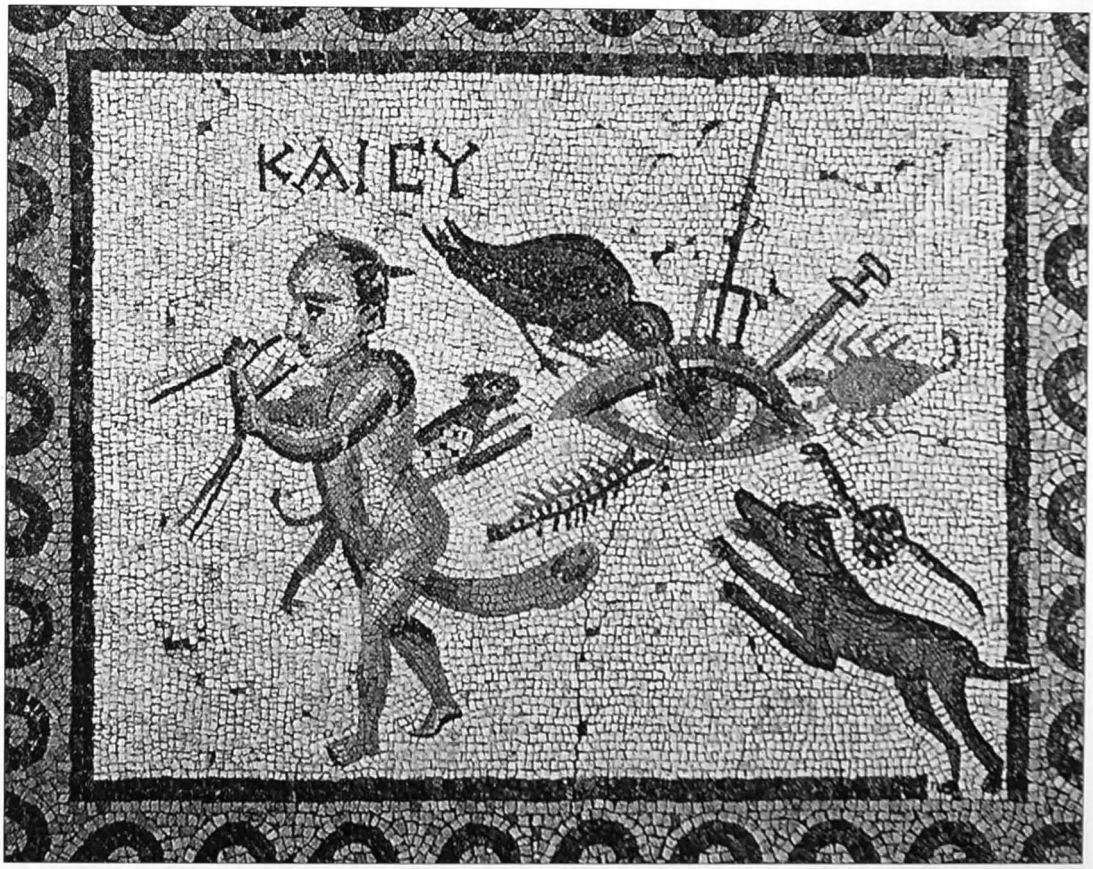

Het boze oog, aangevallen door gepunte symbooldieren en amuletten waaronder een fallus. Mozaïek uit het Huis van het Boze Oog te Çekmeçe bij Antochië, Turkije, tweede eeuw. Uit: M. VICKERS, G. HERMANN, De Romeinse en Perzische wereldrijken, Amsterdam/Brussel, 1978.

Het boze-oog-kwaad kon bestaan uit betovering of het anderszins toebrengen van schade. Dat laatste kon allerlei vormen aannemen, bijvoorbeeld ziekte, misoogst, verlies van denk- en handelingsvrijheid, teloorgaan van de persoonlijkheid en in het ergste geval zelfs de dood. De werking kon dus lichamelijk zijn, geestelijk of beide. Volgens antieke opvattingen vond de overbrenging plaats door middel van negatief geladen deeltjes uit het oog van de tegenstander - men schoot deze als het ware op de ander af.

De overbrenging van kwade deeltjes was niet altijd bewust. Met het boze oog geboren mensen konden, zonder dat zij het wilden, anderen en zelfs zichzelf schade toebrengen. Zo'n persoon hoefde dus zelfs niet altijd een vijand te zijn, maar evengoed een eerzame, keurige, argeloze verwant of bekende.

Dat iemand een boze blik bezat kon door bepaalde ervaringen in de loop van iemands leven worden vastgesteld. Bij sommigen werd dat pas geleidelijk manifest, bij anderen was dat al op jonge leeftijd duidelijk. Dit verklaart waarom juist veel kinderen fallische amuletten droegen. Niet alleen dus om de algemene reden dat zij zwakker waren voor volwassenen en dus kwetsbaarder voor magische schade. Ook niet alleen om hen te beschermen tegen het boze oog van een ander. Maar evenzeer (en misschien zelfs in de eerste plaats) als een magische preventie tegen zelfbeschadiging: voor het geval zij zelf een dergelijke, nog niet ontdekte eigenschap bezaten.[8]

Een effectief middel tegen de uit het boze oog geschoten deeltjes waren glimmende voorwerpen, bijvoorbeeld 'paardenkoper'. Hiermee konden de deeltjes onmiddellijk en afdoende worden teruggekaatst.[9] Even doeltreffend werkten uit-stekende en scherp gepunte magische voorwerpen, vooral als ze gecombineerd werden met of de vorm aannamen van krachtige symbolen, bijvoorbeeld een fallus. Het afweereffect kon nog versterkt worden wanneer in amuletten fallussen werden verdubbeld of verdrievoudigd.[10]

Fallisch imponeergedrag van een mantelbaviaan met gekleurde fallus.
Uit: R. DUNBAR, L. BARRETT, Apen. Onze verwanten, Baarn, 2001.

2.3. DE FALLUS ALS SYMBOOL VAN DREIGING, DOMINANTIE EN SPOT

2.3.1. Betekenis 3 en 4. Imponeergedrag: dreiging en dominantie

Het algemene voorkomen van de fallus als magische afbeelding en amulet, kan nog op een andere manier verklaard worden, namelijk genetisch of nauwkeuriger, sociobiologisch. Dit facet is bij de beschrijving van fallusamuletten lange tijd wat onderbelicht gebleven en behoeft dus een wat uitgebreider toelichting. Deze derde hoofdbetekenis gaat terug op fallisch imponeergedrag bij primaten, waar het tonen van de fallus een agressief gemotiveerde demonstratie is van rang en status. Afhankelijk van de situatie is de dreighouding gericht tegen soortgenoten van de eigen groep die lager in hiërarchie staan of tegen soortgenoten van een vreemde groep die een ander territorium naderen. Dit openlijk presenteren van de genitaliën, waarvan de uitwerking niet zelden nog versterkt wordt door een imposante kleuring, is niets minder dan het dreigen met dekken, met andere woorden: verkrachting. Langs evolutionaire weg is dit gedrag veranderd in een geabstraheerde cultuuruiting en op velerlei wijze vorm gegeven in de spreek-, schrijf-, gebaren- en beeldtaal van de primatensoort mens. Dit bedreigen van de bedreiger met de bedoeling deze te intimideren en uiteindelijk te ontmoedigen en neutraliseren, sluit in vele culturen aan op de zojuist beschreven onheilswerende functie van de fallus. Uiteraard zit de eigenlijke kracht van de fallusdreiging hem minder in de fysieke vermogens (ofschoon er oorspronkelijk wel zo'n relatie geweest moet zijn), als in het psychologische effect: in de mate dus, waarin de (reële of potentiële) tegenstander of het (reële of potentiële) gevaar zich laat afschrikken. Het zou echter een vergissing zijn alle fallussen op te vatten als dreigsymbolen. In het verlengde van de vermelde territoriumdrift ligt ook het symbolisch gebruik van de fallus als markeerder van het eigen domein en het streven naar dominantie binnen dat terrein. Van elk van de genoemde aspecten worden hieronder verschillende voorbeelden gegeven.[11]

2.3.2. Betekenis 5. Spot

De aspecten dominantie en "afstand houden" raakt aan de laatste relevante betekenis, namelijk de fallus als symbool van spot en het ridicule. Kwaad gaat namelijk meestal gepaard met ernst en kan dus bestreden worden met elk voorwerp dat (en zelfs elke gedraging die) onfatsoenlijk en bespottelijk is en de lachlust opwekt. Ook in dit opzicht is de fallus alleszins geschikt. Net als bij de magische oogdeeltjes werd dit in de Oudheid fysiek voorgesteld: lachen veroorzaakt een fysieke ontlading, waardoor deeltjes, die het lichaam besmet hebben met kwaad, naar buiten kunnen komen. Lachen (om onder andere de fallus) werd dus verondersteld zowel een psychisch als fysiek zuiverend effect te hebben. Een bijkomend aspect was dat de fallus de volledige belangstelling van het kwaad, bijvoorbeeld het boze oog, naar zich toe wist te trekken. Zo werd de aandacht van het eigenlijke bedreigde object (het menselijk lichaam) afgeleid. Dit klinkt wellicht simplistischer dan het is. Spot in welke vorm dan ook toont echter elke dag weer aan dat het belachelijke (inclusief het

Fallusspot: "Tout est grand chez les Roys". Spotprent van Felicien Rops, c. 1870 Uit: J.J. MATTELAER, The Phallus in Art & Culture, Arnhem, z.j.

belachelijk maken of belachelijk gemaakt worden) tot heftige (afweer)reacties leidt en een niet te onderschatten, effectieve, manipulerende kracht is.[12]

2.4. EGYPTISCHE EN GRIEKSE FALLUSMAGIE EN -AMULETTEN

2.4.1. Levensbeheersing en levensoverheersing

Het geven van een kort historisch overzicht van de fallusmagie in het algemeen en de fallusamulet in het bijzonder is vanwege hun bijna universele voorkomen ondoenlijk. We beperken ons daarom tot enkele relevante opmerkingen in hoofdlijnen voor wat betreft het Middellandse Zeegebied en Europa. Om begrijpelijke redenen ligt de nadruk op de periode van het Romeinse keizerrijk.

De fallus wordt in de hoofdstroom van de huidige westerse cultuur vooral gezien als een erotisch en seksueel symbool. In de Oudheid was de betekenis heel wat minder beperkt en dus een stuk complexer. Het ging toen niet alleen om het seksuele aspect, maar ook om de bovengenoemde dimensies en de daarmee overeenkomstige denkbeelden, zoals gezegd

spot, levenskracht, vruchtbaarheid, levensbedreigend onheil, overwicht en macht. Al deze grootheden kunnen samengevat gedefinieerd worden als de wens tot (liefst met luim en gevatheid gepaard gaande) 'levensbeheersing' en in bepaalde gevallen zelfs 'levensoverheersing'.

2.4.2. Egyptenaren

Deze elementen (met humor mogelijk als opvallende uitzondering) kwamen bijvoorbeeld tot uiting bij fallische riten en cultische processies van een aanzienlijke reeks Egyptische goden. De voornaamsten daarvan waren Osiris, de god van de vegetatie, de dood en het hiernamaals en Ptah, de god van onder meer de ambachtslieden. Een in dit verband andere vooraanstaande godheid was Min, een ithyfallische verschijningsvorm van de oppergod Amon-Re. Min was de god van de vruchtbaarheid en verwekkende kracht. Niet verwonderlijk behoorden de culturen van de genoemde godheden tot de oudste van Egypte en traden zij op als bepalende godheden in verschillende scheppingsmythen.[13]

De god Min, tempel van Ramses II, Abu Simbel, c. 1220 v. Chr. Uit: J.J. MATTELAER, The Phallus in Art & Culture, Arnhem, z.j.

2.4.3. Grieken

In het archaïsche en klassieke Griekenland speelde de fallus een belangrijke rol bij een aantal landbouwfestivals, die in Athene en andere Griekse steden op uitbundige en niet zelden orgiastische wijze werden gevierd. Op het festival van Demeter bijvoorbeeld, de godin van het graan en de bewerkte akker, stond de fallus centraal. Eén van de festivalriten bestond uit het bestrooien van uit deeg gebakken fallussen die als korenaren in de grond gestoken werden. Tijdens de Panatheneeën werden fallussen in optochten (falloforia) meegedragen.[14] Dit was eveneens het geval op het festival gewijd aan Dionysos, de god van de wijnbouw. Gedurende het feest voerden vrouwen extatische dansen uit, opnieuw in processies en rondom zogenaamde hermen. Hermen waren heilige, stenen pilaren met het hoofd van de god Hermes en gewoonlijk een opgericht lid. Op het platteland stonden hermen als markeringspalen op vele plaatsen langs landwegen; in de steden waren ze te vinden langs straten, op pleinen en bij huisdeuren. Fallussen kwamen ook voor in de vorm van kruiken en als afbeeldingen op reliëfs en gebouwen. Bij graffallussen, fallussen die afgebeeld werden op zerken of als voorwerp neergelegd werden in het graf, lag het accent op de mogelijkheid van continuering van de menselijke vitaliteit in het hiernamaals. Een fallus droeg ertoe bij om het verblijf in het graf te bekorten, hetgeen wenselijk was voor zowel de overledene als de nabestaanden: voor de overledene om zo spoedig mogelijk af te reizen naar het andere leven, voor de nabestaanden om te voorkomen dat de overledene in deze wereld zou blijven rondwaren en hen met ongewenste bezoeken lastig zou vallen.[15]

Een vrouw besprenkelt in de grond vastgezette fallussen, vermoedelijk in het kader van een vruchtbaarheidsfeest, Griekse vaasschildering, c. 430-420 v. Chr. Uit: C. JOHNS, Sex or symbol, erotic images of Greece and Rome, London, 1982.

2.4.4. *Oosterse Grieken*

Ten tijde van het hellenisme (vanaf c. 300 v. Chr.) kreeg de fallus als magische voorstelling een impuls door de populariteit van Priapos, een vruchtbaarheidsgod uit Klein-Azië, die de tuin- en wijnbouw beschermde. Priapos werd voorgesteld als een god met een buitenproportioneel groot lid. Beelden van deze dwerggod plaatste men onder meer in tuinen om indringers af te schrikken (die hij dreigde met verkrachting).[16] Aan de beelden werden offers gebracht, zoals fruit en veldvruchten. Ook werden er obscene gedichtjes aan gehangen, de zogenaamde *priapeia*.[17] In de persoon en cultus van Priapos komt een aantal fallusbetekenissen bijzonder plastisch tot uitdrukking: territoriumafbakening, voorspoed en (paradoxaal genoeg door zowel een 'welgeschapen' fallische dreiging als 'ontwapenende' belachelijkheid) bescherming tegen onvruchtbaarheid, ongeluk in de liefde en ander onheil.[18]

Priapos op een muurschildering te Pompeii, eerste eeuw. Uit: J.J. MATTELAER, The Phallus in Art & Culture, Arnhem, z.j.

2.5. KELTISCHE EN GERMAANSE FALLUSMAGIE EN -AMULETTEN

2.5.1. Germanen

Keltische, (Etruskisch-, Italisch-, inheems-)Romeinse en Germaanse magisch-religieuze opvattingen vertonen een grote mate van onderlinge overeenkomst en wederzijdse beïnvloeding, ook wat betreft het aspect fallusmagie. Het is hier niet de plaats om na te gaan in hoeverre zij ook beïnvloed zijn door oudere religieuze denkbeelden. We volstaan met de constatering dat reeds in de Bronstijd bovennatuurlijke (vruchtbaarheids)krachten menselijk weergegeven werden in de vorm van fallische godenfiguren.[19] Zulks is ook bekend van ithyfallische beelden van de latere Germaanse vruchtbaarheidsgod Freyr. Zijn cultus had een orgiastisch-fallisch karakter en bleef bestaan tot ver in het eerste millennium van onze jaartelling.[20]

Menhir uit Bretagne, neolitisch. Pasgetrouwde en kinderloze vrouwen bezochten de steen om middernacht. Het lokale volksgeloof garandeerde aan iedere vrouw, die een nacht bij het fallussymbool sliep, zeven kinderen. Uit: B. LORIE, Volksgeloof. Boek van magische kennis, Rijswijk, 1992.

2.5.2. Kelten

In alle drie genoemde cultuurkringen kwam de verering van fallusvormige stenen voor. Ook deze gaan vermoedelijk terug op Bronstijdtradities. Fallische stenen, bijvoorbeeld menhirs, hebben zelfs tot op heden hun reputatie als vruchtbaarheidsversterkende voorwerpen behouden, vooral in de Keltische delen van West-Europa.[21] Hieraan verwant is een groot aantal vondsten en vermeldingen van palen, bekroond met een fallus. Zij bevorderden niet alleen de vruchtbaarheid, maar fungeerden ook als gebiedsafbakening. Germaanse religieuze opvattingen over de Wereldzuil of -paal waren mogelijk eveneens zo'n vorm van fallusverering.[22]

Vrijstaande fallische graf- en cultusstenen komen voor vanaf de vroege La Tène-tijd (c. derde eeuw v. Chr.). Opvallend zijn vooral de fallische zuilen met mensenhoofden en zelfs fallische mensenhoofden; het zijn uitingen van één van de meest karakteristieke kenmerken van het Keltische religieuze denken, namelijk de cultus van het mensenhoofd.[23] Tot dit complex van fallische afbeeldingen behoren ook voorstellingen van goddelijke krijgerfiguren: fallische figuren in steen en houten mensachtige sculpturen met hoofden en sterk benadrukte geslachtsdelen.[24]

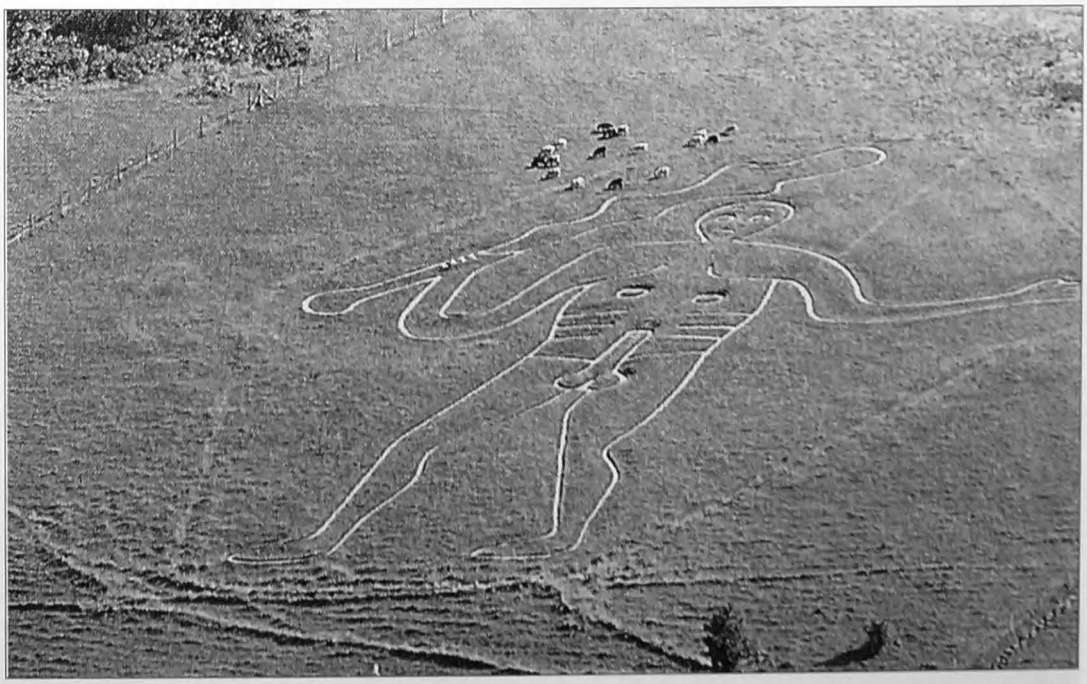

De gigant van Cerne Abbas, Dorset, een naakte man met een fallus en een houten knots. De figuur is 55 m groot en rustte oorspronkelijk op een mensenhoofd. De datering loopt uiteen van Keltisch, Romeins, Saksisch tot zelfs zeventiende-eeuws. Uit: J.J. MATTELAER, The Phallus in Art & Culture, Arnhem, z.j.

Vermoedelijk verwant zijn verder afbeeldingen van mythische helden, onder andere als reusachtige krijttekeningen in open landschappen. Een van de bekendste van deze helden is de gigant Fergus mac kroich, vertaald: *Mannenkracht, Zoon van het Grote Paard.* Hij stond bekend om zijn grote lid en losbandig liefdesleven. Zijn naam raakt aan een ander opvallend aspect van de fallusmagie uit de Noord-en West-Europese IJzertijd, namelijk de verering van het (gedroogde hengsten-, c.q.) paardenlid, dat vooral bekend was bij de Germanen, maar ook bij de Romeinen voorkwam.[25] Dit cluster van associaties: fallus, vruchtbaarheid, mannelijkheid, paarden en onheilafweer komt ook in de hierna te bespreken fallusamuletten voortdurend terug. Het gebruik van de amuletten en het diepe geloof in hun effectiviteit hebben de drie elkaar beïnvloedende culturen (Kelten, Germanen, Romeinen) eveneens gemeen.[26] Fallische amuletten van hertshoorn zijn slechts één voorbeeld van een dergelijke *interculturele (of wellicht zelfs intraculturele) continuïteit.*[27]

2.6. ROMEINSE FALLUSMAGIE EN -AMULETTEN

2.6.1. Etrusken

Toen de Griekse cultuur in de derde-tweede eeuw v. Chr. op grote schaal in Italië werd overgenomen, versmolt de Grieks-hellenistische fallustraditie met de inheems-Romeinse. De laatste moet weliswaar verwant zijn geweest aan de Keltische, maar ging in directe zin terug tot de Etruskische periode (zevende-zesde eeuw v. Chr.). Fallische voorwerpen werden door de Etrusken onder andere bewaard in zogenaamde bullae. Dit waren cirkel- of hartvormige doosjes, die gedragen werden aan halskettingen of als hangertjes aan een riem. De bullae waren gevuld met voorwerpen of middeltjes tegen gevaren als afgunst en het boze oog en werden beschouwd als een insigne van vrije mensen.[28] Aangezien ze om die reden aanvankelijk vooral door notabelen en koningen gedragen werden, stonden de fallusbullae in hoog aanzien.

2.6.2. Romeinen

2.6.2.1.Alomtegenwoordige fallusmagie

De hoge status, de relatie met het Romeinse vrijheidsbegrip en de gelukbrengende en onheilswerende werking verklaren de latere populariteit van fallusamuletten bij alle sociale klassen van de Romeinse maatschappij. Niet alleen het sociale bereik werd in de loop van de tijd vergroot, maar men kende aan de fallusmagie allengs ook een uitgebreider werking toe. Fallussen beschermden de mens tegen een reeks van hem bedreigende gevaren, demonen, kwaad van andere mensen, publieke smaad, afgunst en de boze blik.[29]

Een aanzienlijk corpus van afbeeldingen getuigt van het geloof in deze onheilwerende werking, bijvoorbeeld op en in woningen, tempels, theaters, poorten en stadsmuren, op mozaïeken, schilderingen en reliëfs. Even talrijk zijn fallische voorstellingen op of aan voorwerpen: olielam-

pjes, beeldjes, aardewerk, ringen, etc. In feite blijkt uit vondsten, gedaan in bijvoorbeeld Pompeji en Herculaneum, dat de Romeinen zich omringden met allerlei erotische, seksuele en fallische weergaven, zowel in de openbare ruimte als in de beslotenheid van het huis. Het feit dat men hieraan geen aanstoot nam, maar het integendeel op prijs stelde en zelfs noodzakelijk achtte, zegt veel over zowel de Romeinse mentaliteit en het volksgeloof als de diepere dimensies van dergelijke voorstellingen.[30]

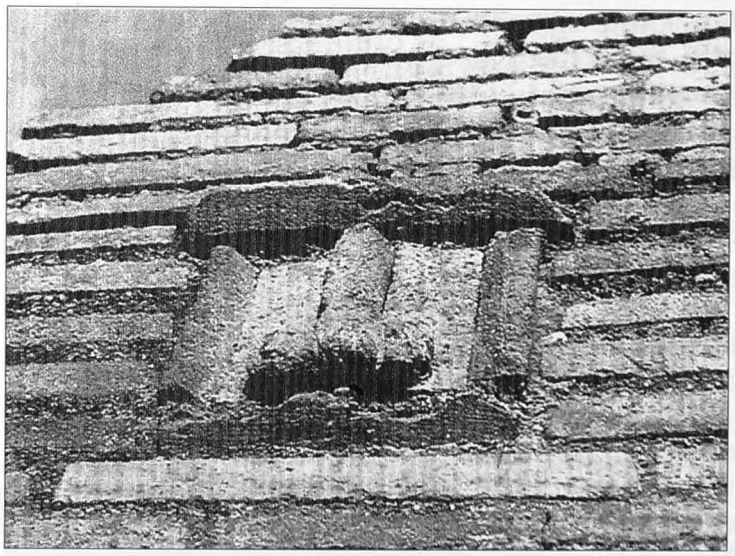

Fallische bescherming tegen het kwaad op de gevel van een huis te Pompeii, eerste eeuw. Uit: J.B. BEDAUX (ed.), Annus quadriga mundi. Opstellen over middeleeuwse kunst, Utrecht, Zutphen, 1989.

2.6.2.2. Openbare fallusmagie

Behalve als voorwerp voor de magie van alledag, speelde de fallus in Rome, net als in Griekenland, een voorname rol bij officiële en van staatswege ondersteunde religieuze feesten. Het bekendste voorbeeld is het feest van de Liberalia, een lentefeest aan het begin van het nieuwe jaar.[31] Ook in verscheidene meer besloten en exclusieve mysteriegodsdiensten was de fallus van betekenis, onder meer als symbool van geheime kennis.[32] Daarnaast werd de fallus niet alleen vereerd als een attribuut van een godheid of op een zichzelf staand symbool, maar ook als godheid zelf.[33] Een bijzonder gebruik was de plaatsing van een fallus aan de generaalswagen tijdens triomftochten.[34]

2.6.2.3. Individuele fallusamuletten

Maar fallussen waren vooral populair als individueel amulet; hiervan is een enorm aantal bewaard gebleven. Ze werden op het lichaam gedragen, los of aan een kettinkje of band. De meeste waren van glimmend materiaal, waaronder brons, goud, zilver of edelsteen. De afweerkracht kon nog verhoogd worden door het gebruik van organisch materiaal, zoals koraal, ivoor, hout of been. Hiervan werd gedacht dat de levenskracht in het (dode) organisme nog doorwerkte.

2.6.2.4. Verscheidenheid en functie van Romeinse fallusamuletten

Romeinse fallussen werden afgebeeld in op- of neerwaarts gerichte stand.[35] De eerste maakte uiteraard de krachtigste indruk, maar de laatste had niet noodzakelijkerwijs een mindere werkzaamheid. Het kon hier trouwens ook gaan om ex-voto's, die als dank voor bijvoorbeeld de genezing van impotentie of een geslachtsziekte, in of bij de tempel van een genezende god neergelegd werden.
Fallusamuletten werden eveneens meegegeven als grafgift, dat wil zeggen als hulpmiddel bij zowel de continuering van vitaliteit als de overgang van het huidige naar het volgende leven.[36] Het laatste verklaart de populariteit van fallusamuletten in het leger - vanwege hun beroep liepen militairen immers geregeld gevaar te worden gedood. Maar zij droegen ze ook als uiting van militair machisme. Ook bij de overgang van verschillende levensstadia speelde de fallus een rol. Zo'n levensstadium was de kindheid. Kinderen werden immers verondersteld vanwege hun zwakte vatbaarder te zijn voor schadelijke magie.

2.6.2.5. Combinatieamuletten

In het Romeinse amulettengebruik werd de fallus vaak gecombineerd met andere magische symbolen. Een nogal wonderlijke combinatie was het tintinnabulum, een gevleugelde fallus met klokjes. Deze werd onder

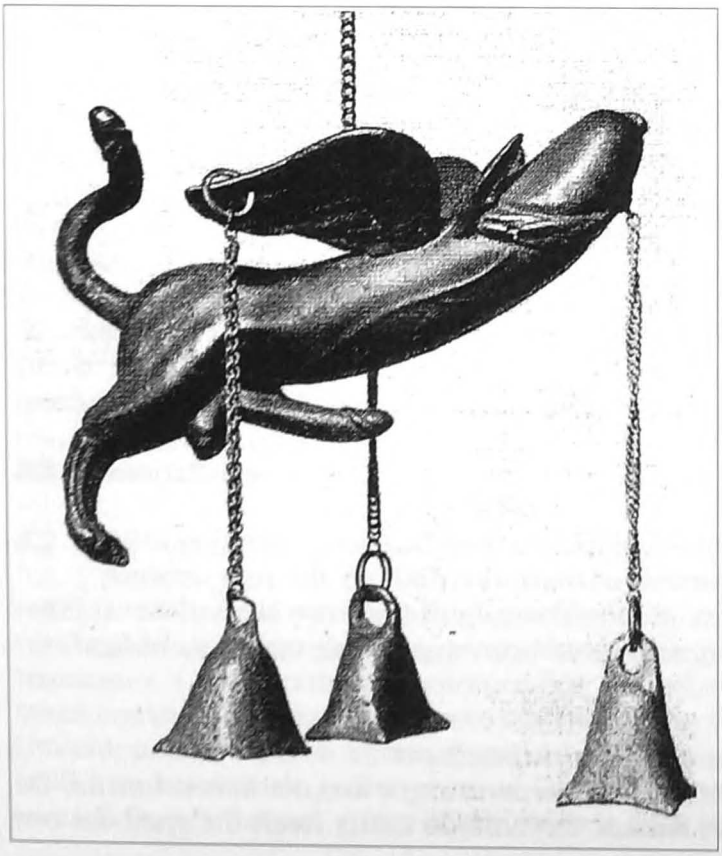

Fallische tintinnabulum uit Trier, brons, eerste-tweede eeuw. Rheinisches Landesmuseum, Trier. Uit: H. MENZEL, Die römischen Bronzen aus Deutschland, II, Trier, Mayence, 1966.

andere gebruikt door kleine neringdoenden, vooral ter bescherming van de winkel.[37] Algemener was de combinatie met de zogenaamde ficahand, een symbool van bespotting. Dit was een gesloten vuist, waarbij de duim tussen de wijs- en middelvinger werd geklemd. De ficahand werd met een snelle, agressieve beweging van de onderarm in de richting gestoten van het object of de persoon waar men zich bedreigd door voelde. Het aldus tonen van een gestileerde geslachtsdaad, want daar kwam het op neer, had tot doel het gevaar of de tegenstander niet zozeer te bedreigen, zoals bij fallisch imponeren, als wel agressief te bespotten. Bespotting en vernedering leidden echter wel tot hetzelfde psychologische effect, namelijk intimidatie en afwending van het gevaar. Bovendien sluit dit aspect aan op een andere functie van fallusdreiging, namelijk afstand houden. Deze bespotting werd vaak integraal voorgesteld als ficahand en onderarm, waarbij de eerste denkelijk het gebaar en de tweede de beweging vertegenwoordigde. Maar ficahand en onderarm konden ook elk afzonderlijk met een fallus worden gecombineerd.[38]
Minder algemeen dan de combinatie fallus en ficahand/onderarm was de fallus en lunula zoals voorkomt in het Aardenburgse amulet.

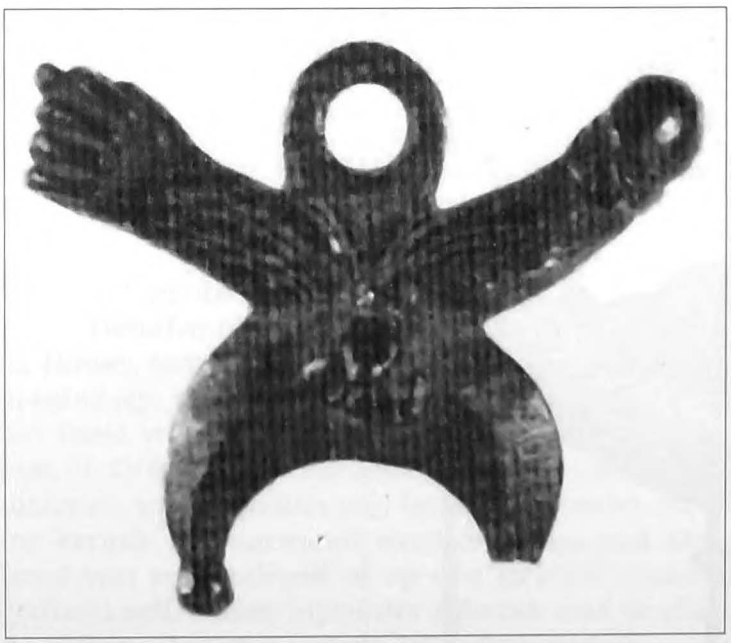

Combinatieamulet uit Londen met een ficahand, een fallus en een lunula, brons, eerste-derde eeuw. British Museum, Londen. Uit: J.B. BEDAUX (ed.), Annus quadriga mundi. Opstellen over middeleeuwse kunst, Utrecht, Zutphen, 1989.

3. LUNULA

3.1. De halve maan als voorstelling van vrouwelijke vruchtbaarheid en verandering

3.1.1. Betekenis 1. Vrouwelijke vruchtbaarheid

Het andere element van de Aardenburgse amulet is een lunula. De vorm is die van een halve maan. Evenals de fallus heeft dit symbool een

veelheid van betekenissen. Aan de basis hiervan lag de nachtelijke waarneming van de halve maan, die na een periode van afsterven en afwezigheid, opnieuw geboren werd. De halve maan (meestal gedacht als wassende maan) werd daarom geassocieerd met de vrouwelijke vruchtbaarheid en bijbehorende dimensies als maandcyclus, moeders, jonge vrouwen, zwangerschap en kinderen. De maan werd in veel culturen dan ook voorgesteld als een vrouwelijke godheid of een verschijningsvorm daarvan. In het verlengde hiervan (of misschien juist hieraan voorafgaande) lag de vrouwelijke seksualiteit en, als vormsymbool, het vrouwelijke geslachtsorgaan.[39]

3.1.2. Betekenis 2. Verandering

Een ander cluster van maanbetekenissen had te maken met het aspect verandering. De halve maan komt voort uit een andere vorm en wijzigt zich in een nieuwe. Anders gezegd: de vorm verschijnt, verandert en verdwijnt weer (in een andere vorm). De verandering van een hemels element werd verondersteld invloed te hebben op de ontwikkeling, de groei en het vergaan van overeenkomstige elementen op aarde. Dit alles lag ten grondslag aan het denkbeeld dat activiteiten als planten en zaaien tijdens wassende maan een gunstig effect hadden op het kiemen van zaden. Hetzelfde gold bijvoorbeeld voor de met de maan verbonden steensoort seleniet, waarvan gedacht werd dat het in tuinen en boomgaarden de groei van gewassen en bomen bevorderde. Overigens sluit deze werking naadloos aan bij de eerder genoemde vrouwelijke en aardse vruchtbaarheid en regeneratie.

3.1.3. Betekenis 3 en 4. Stimulering en bescherming

De halve maan stimuleerde niet alleen, maar beschermde ook. Het dragen van lunula-amuletten weerde kwaad af als schadelijke hekserij, hysterie en epilepsie.[40] De vatbaarheid voor en het risico van magische schade was het grootst in overgangsperiodes. Mede om deze reden werden ze, net zoals fallusamuletten, gedragen door kinderen en meegegeven als bijgift in graven. Een latere associatie vanwege de vormgelijkenis was die met hoorns en tanden. Deze gepunte voorwerpen waren letterlijk uitstekende wapens tegen de schadelijke werking van het boze oog. Lunulae werden daarom vaak aan de tuigage van legerpaarden gehangen.[41]

3.2. MESOPOTAMISCHE, EGYPTISCHE EN GRIEKSE LUNULAMAGIE EN -AMULETTEN

3.2.1. Mesopotamiërs, Levantijnen en Egyptenaren

Anders dan bij de fallusamuletten kunnen we van lunulae een redelijk plausibele verspreidingsgeschiedenis reconstrueren. De oudste voorbeelden van lunulae zijn gevonden in Mesopotamië in het vierde millennium v. Chr. Van daaruit verspreidde het gebruik zich naar Syrië-Palestina en Anatolië waar ze in grote aantallen van verschillend materiaal en uiteenlopende vormen zijn opgegraven. De meeste lunulae uit de tweede helft van het tweede millennium v. Chr. zijn gemaakt van steen, been of metaal (koper, brons, zilver of goud). Een aantal is gevonden bij tempels

van Sin, de Mesopotamische god van de maan en de Assyrische, Fenicische, respectievelijk Egyptische godinnen Isjtar, Astarte en Isis. Deze vrouwelijke godheden waakten over de vrouwelijke vruchtbaarheid, de menstruatiecyclus en het moederschap. Geassocieerd met de maan en de nacht droegen zij een lunula als attribuut.[42] Overigens kwam het halve-maansymbool niet alleen voor als lunula-amulet, maar ook als afbeelding op andere magische symbolen.[43]

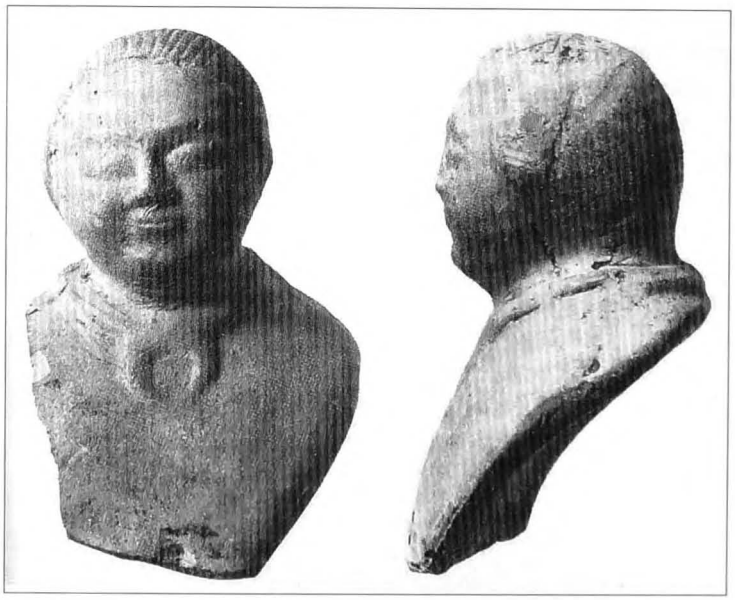

Beeldje uit Vechten, Noord-Holland van een jongetje met een lunulahanger, terracotta, eerste-tweede eeuw. Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden. Uit: G.M.E.C. VAN BOEKEL, Roman Terracotta Figurines and Masks from the Netherlands, BerROB, 35, 1985.

3.2.2. Grieken

De Griekse lunulae uit de eerste helft van het eerste millennium v. Chr. worden vooral aangetroffen in gebieden die traditioneel nauwe contacten met het Oosten onderhielden, zoals Cyprus, de zuid-westkust van Klein-Azië, Rhodos, Kreta en Libië. Ook hier is een aanzienlijk aantal bij tempels ontdekt, vooral van Demeter en Artemis, die gelijkgesteld werden met de bovengenoemde godinnen. Vanaf de zesde eeuw v. Chr. breidde het lunulagebruik zich uit naar het vasteland van Griekenland, waar ze onder andere afgebeeld werden op handspiegels en op kleine beeldjes van naakte vrouwen.

Na 500 v. Chr. nam de oosterse invloed op de Griekse cultuur tijdelijk af en het is dan ook niet toevallig dat juist in deze periode de lunulae in aantal sterk achteruitgingen. Tegen het einde van de vijfde eeuw v. Chr. traden ze echter opnieuw op, zij het vooralsnog beperkt en met verscheidende veranderingen. Ze werden vanaf dat tijdstip ook gedragen aan een amuletband om de borst, de armen of benen. Behalve met vrouwen werden lunulae nu ook geassocieerd met kinderen en paarden.

Nieuwe impulsen na de openlegging van het Oosten door Alexander de Grote en zijn opvolgers leidden in de derde en tweede eeuw v. Chr. tot een stijging van het aantal lunulae en een vergroting van hun verspreidingsgebied. Bovendien was er sprake van een hernieuwde nadruk op de vrouwelijke aspecten van de voorwerpen. In het hellenistische cultuurgebied, waaronder Italië, komen ze dan ook vooral voor als onderdeel van vrouwelijke opschik.[44]

3.2.3. Keltische en Germaanse lunulamagie en -amuletten

3.2.3.1.Kelten

In West-Europa, onder meer in Luxemburg en Ierland, werden als lunulae omschreven gouden halskragen gevonden die reeds dateren uit de Vroege Bronstijd. Iets jonger zijn zogeheten '*Mondidole*' uit onder andere Zuid-Duitsland. Anders dan de hierboven vermelde lunulae is het onzeker of deze voorwerpen ook een primair magische functie hadden.[45] Zoiets is onmiskenbaar wel het geval bij Keltische lunulae vanaf de vierde eeuw v. Chr. Zij waren gemaakt van brons en onderdeel van de ornamentiek van paarden.[46] Waarschijnlijk moeten de Keltische maan- en halve-maanvormige amuletten geïnterpreteerd worden als een ontlening uit het oosten en een onderdeel van de oriëntaalse stroming in de Keltische kunst. Waarschijnlijk waren vooral westelijke Griekse kolonies, Etruskische centra of Thracië in dit opzicht invloedrijk.[47]

3.2.3.2.Werking

Waarom de amuletten ook bij Kelten populair werden, ligt voor de hand. In de eerste plaats bevorderden zij de gezondheid en voortplanting. Daarnaast werden zij vanwege hun vorm en optreden geassocieerd met menstruatie, vruchtbaarheid, groei, dood en vernieuwing. En verder met de nacht, nachtelijke rituelen, verandering en voorspellingen. De vorm leidde ook tot associaties met het oog, het getal twee (het getal van de maan), de sikkel met twee uiteinden, vulva, torques (nekbanden met knoppen) en hoorns (al dan niet met knoppen). Anders dan het hierboven genoemde vrouwelijke element lag het accent van de laatste twee associaties primair op het mannelijke: de torques hielden onder meer verband met de cultus van het al dan niet onthoofde mannenhoofd en de hoorns met de gehoornde krijgersgod. Zoals hierboven reeds genoemd, hadden zij een fallische werking en namen een centrale plaats in de Keltische religie in.[48]

3.2.3.3.Moedergodinnen

In tegenstelling tot vele andere religies ontbreken in de Keltische mythologie specifieke maangodinnen. Wel werden enkele godinnen, zoals Sirona, Diana en bepaalde zogenaamde moedergodinnen (matronae) vanwege hun rol bij de menstruatie, geboorte en geneeskracht met de maan in verband gebracht. Zij worden dan ook afgebeeld met lunulasymbolen en -amuletten. Overigens dateert het bronmateriaal overwegend uit de tijd van het keizerrijk, zodat het niet altijd duidelijk is of we te maken

hebben met oudere inheems-Keltische of later ontstane Gallo-Romeinse religieuze opvattingen en symboliek. De aanbidding van de godin Luna te Bath en de (mogelijk) tot priesterregalia behorende lunulae aldaar zijn daar slechts enkele voorbeelden van.[49]

Beeldje uit Nijmegen van een vrouw met een lunulahanger, terracotta, eerste-tweede eeuw. Museum Het Valkhof, Nijmegen. Uit: G.M.E.C. VAN BOEKEL, Roman Terracotta Figurines and Masks from the Netherlands, BerROB, 35, 1985.

3.2.4. Romeinse lunulamagie en -amuletten

3.2.4.1. Gebruikersuitbreiding

Verreweg de meeste bewaard gebleven lunulae dateren uit de keizertijd. Er deed zich in deze periode een belangrijke breuk in de traditie voor. De lunulae werden niet meer uitsluitend gezien als symbolen die de relatie tussen het vrouwelijke en de maan karakteriseerden, maar zij werden multifunctioneler van aard en, ten behoeve van meerdere 'doelgroepen', ook geschikt geacht voor algemeen-magische doeleinden. Vrouwen en kinderen bleven ze, behalve aan nekbandjes en als andere opsmuk, in de eerste plaats dragen vanwege hun samenhang met de vrouwelijke maandcyclus en het moederschap. Lunulae komen daarom veel voor op terracotta's van vrouwen en kinderen en op voorstellingen van godinnen die traditioneel met de maan en bijbehorende vrouwelijke aspecten in

verband werden gebracht, zoals Diana, Venus, Isis, Nehalennia en de Matronae. Ze werden tevens gebruikt als beslagstukken van sierkistjes, waarvan er vele in vrouwengraven werden gevonden.[50]

Maar ook mannen gingen lunulae dragen, hangend aan een halsketting of een band om de borst. Zij associeerden lunulae vanwege hun scherpte en vorm met gebogen tanden en hoorns. Lunulae, tanden en hoorns waren als scherp gepunte voorwerpen bijzonder effectief tegen het boze oog. Hoorns werden bovendien in verband gebracht met autoriteit, agressie, vruchtbaarheid en mannelijkheid.[51]

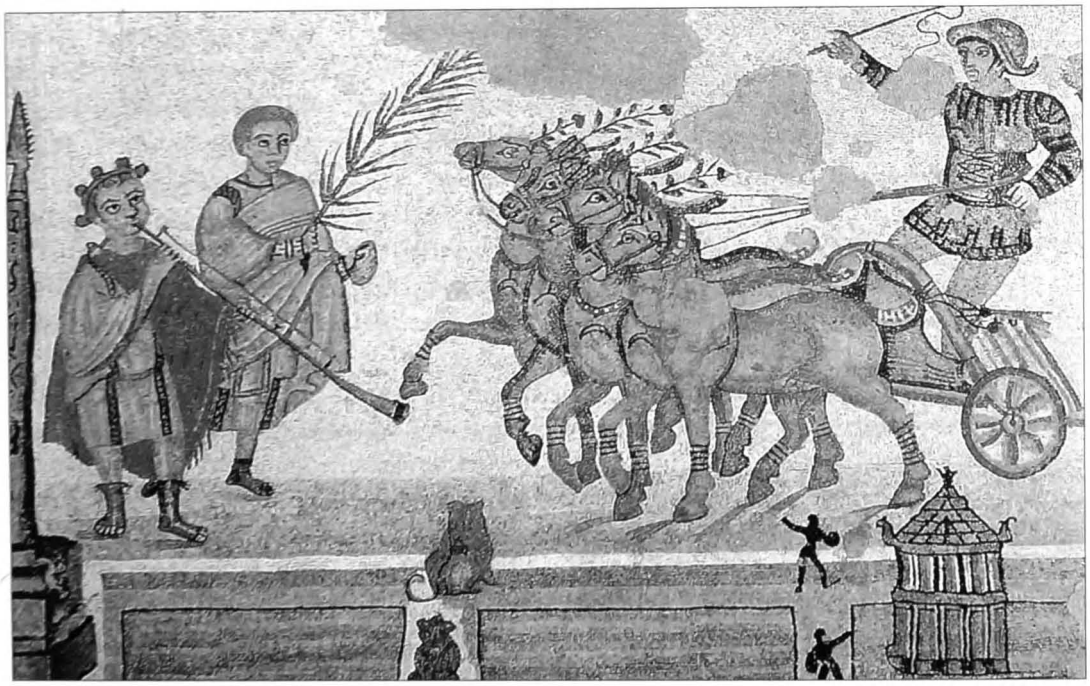

Detail van het Grote Circusrennenmozaïek te Piazza Armerina, vierde eeuw.
Uit: K. SAS, H. THOEN (ed.), Schone schijn. Romeinse juweelkunst in West-Europa. Brillance et prestige. La joaillerie romaine en Europe occidentale, Leuven, 2002.

3.2.4.2. Betekenisuitbreiding

Vormgelijkenis van de lunula leidde ook tot de associatie met de bekende *cornus copiae*, de hoorn des overvloeds. Al de bovengenoemde betekenissen en associaties, gecombineerd met de vrees voor het boze oog verklaren de populariteit van lunulae in het leger. Hun hoge magisch-sacrale waarde kwam daar ondermeer tot uiting in lunulavormige eretekenen. Zij werden overigens niet alleen gedragen door de manschappen, maar vooral ook door hun paarden. De rij- en lastpaarden droegen de amuletten aan een band of riem om de borst en als onderdeel van grote sierplaten (*phalerae*). In het leger werden ook samengestelde amuletten

gebruikt. Een lunula met een fallus of een lunula met een tand zou de energie bevorderen en daardoor bijvoorbeeld de snelheid van het paard verhogen.[52] Ook andere gedomesticeerde dieren, in het bijzonder katten en honden, droegen lunulae aan halsbandjes.

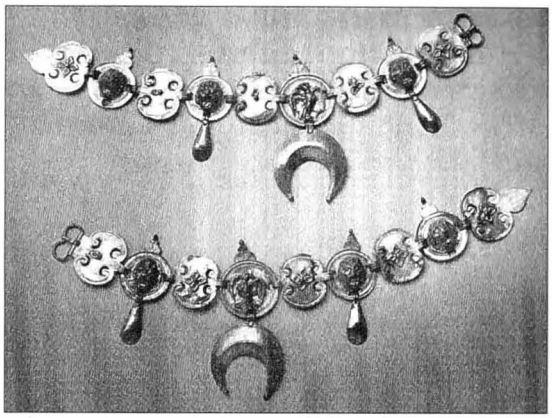

Onderdeel van decoratief paardengerei met lunulahangers uit Rome, zilver, laat-vierde eeuw (?). Brüsh Museum, Londen. Uit: J.P.C. KENT, K.S. PAINTER, Wealth of the Roman World. Gold ans Silver ad 300-700, London, 1977.

3.2.4.3. Vermeldingen, afbeeldingen, vondsten

Romeinse lunulae zijn in groten getale teruggevonden, niet alleen als archeologische vondst, maar ook als afbeelding op bijvoorbeeld reliëfs en schilderingen. Vermeldingen zijn bekend bij schrijvers als Plautus, Tertullianus, Cyprianus, Hieronymus en Isidorus van Sevilla.[53] In de westelijke provincies van het rijk zijn de meeste lunulae gevonden in het Rijn- en Moezelgebied. Het is echter de vraag of we daaraan verregaande conclusies mogen verbinden; waarschijnlijk zegt dit meer over de stand van archeologisch(e) onderzoek(spublicaties) dan over de voorwerpen zelf.

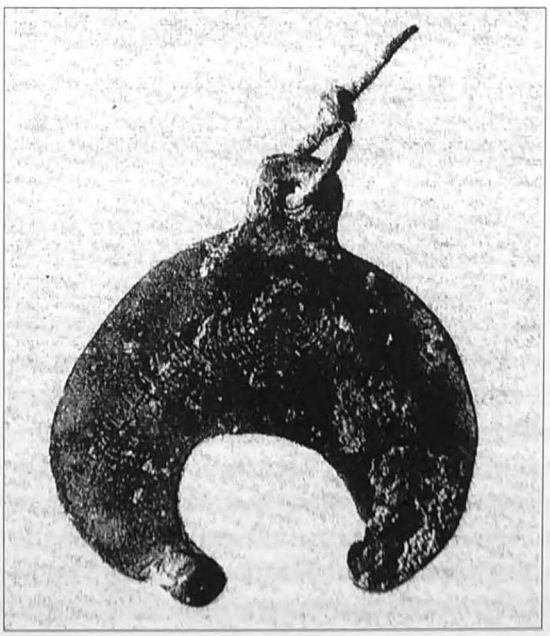

Lunula uit Nijmegen, brons, Romeins. Uit; A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.M. WITTEVEEN, The Figural Bronzes, Nijmegen, 1983.

De Noord-West-Europese lunula-amuletten zijn gemaakt in verschillende materiaalsoorten. De meeste zijn van brons, maar daarnaast zijn er gouden en zilveren lunulae. Lunulae van een minder duurzaam en goedkoper materiaal, zoals glas, hout en leer werden ongetwijfeld vervaardigd voor minder draagkrachtigen. Waar die vervaardiging plaatsvond is onduidelijk. In militaire werkplaatsen, waar ook wapens en uitrustingstukken gemaakt en hersteld werden? In civiele ateliers? Of in een combinatie van beide, aangezien een al te strikte scheiding tussen militaire en civiele ateliers vermoedelijk al te anachronistisch is. Deze overweging met betrekking tot de productie van lunulae geldt overigens ook voor de fallusamuletten.

3.2.4.4. Vondstdatering

Een groot probleem vormt verder de datering. Een precieze datering op basis van typologie is niet mogelijk, aangezien een dergelijke typologie niet bestaat. Dat komt, omdat de gewone Romeinse lunulae in vorm en materiaal geen aantoonbare (of een nog niet aangetoonde) ontwikkeling te zien geven. Lange tijd was een bijkomende complicatie een gebrekkige vastlegging van de vondstomstandigheden en daarmee de grondslag van een betrouwbare typologie. Hetzelfde doet zich op dit punt opnieuw voor bij het onderzoek van fallusamuletten.[54]

4. FALLUS-LUNULA

4.1. FALLUS-LUNULA VOORSTELLINGEN

4.1.1. Combinatievondsten van fallusameletten en lunulae

Fallus en lunula waren lange tijd geliefde magische symbolen. Hun associaties met natuurlijke en bovennatuurlijke krachten maken hun algemene voorkomen als amuletten begrijpelijk. Zoals werd beschreven, worden ze aangetroffen in een groot aantal culturen, tijdvakken en over een uitgestrekt verspreidingsgebied. In de meeste gevallen komen ze afzonderlijk voor: als fallusamulet of als lunula. Maar daarnaast werden ze ook gezamenlijk gedragen. Begrijpelijk, aangezien hun eigenschappen en gebruik elkaar enerzijds aanvulden, anderzijds overlapten. Bij overlappingen werkten beide symbolen dubbel stimulerend inzake vruchtbaarheidskwesties en dubbel beschermend in tijden van overgangssituaties en bij magisch onheil. Op verschillende vindplaatsen werden dan ook fallusamuletten en lunulae naast elkaar aangetroffen.[55]

4.1.2. Fallische combinatieamuletten

Daarnaast werden ook samengestelde, zogeheten combinatieamuletten van een fallus en een lunula gevonden. In deze soort amuletten was de fallus uiteraard de vertegenwoordiger van het mannelijk element en de lunula (primair[56]) van de vrouwelijke. Hun betekenis en beoogde effect heeft overigens niet alleen betrekking op de seksualiteit. Ongetwijfeld werden bepaalde amuletten gedragen met het oog op liefde of gemeenschapsverkeer, maar het gebruik van fallus- en lunulamagie

was vaker gericht op achterliggende dimensies. In de magie is seksualiteit namelijk niet zozeer een kwaliteit in zichzelf als wel een voorbereiding op of een middel om een bepaalde (gewenste) gesteldheid, sfeer, situatie te bereiken. De amuletcombinatie fallus en lunula kon dan ook een brede doelstelling hebben, minder specifiek in ieder geval dan de functies en associaties van beide elementen afzonderlijk.

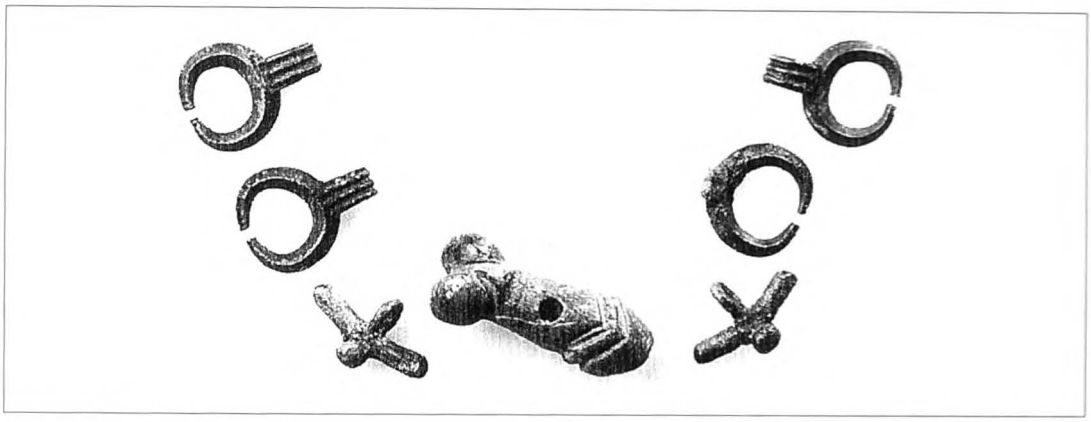

Hangertjes uit Trier in de vorm van phallussen en lunulae, zilver, been, brons, eerste helft tweede eeuw. Zij werden gevonden in een brandgraf en oorspronkelijk gezamenlijk gedragen. Uit: S. FAUST, e.a., Religio Romana. Wege zu den Götter im antiken Trier, Trier, 1996.

4.1.3. Betekenis van fallische combinatieamuletten

De combinatie van fallus en lunula in één amulet wordt vooral in de Romeinse tijd aangetroffen. De drager hoopte dat de amulet onder andere zou bijdragen aan zijn of haar vruchtbaarheid en hem of haar zou beschermen tegen onheilswering in het algemeen en het boze oog in het bijzonder. Minder waarschijnlijk is het gebruik om puur decoratieve redenen. Daarvoor waren beide symbolen, zeker wanneer ze in combinatie met elkaar werden getoond, te *doelgericht*. Tussen magisch en puur decoratief gebruik in stond de pronkfunctie, die we vooral bij militairen moeten zoeken. Zoals gezegd lieten zij zich graag voorstaan op hun mannelijkheid. En bekend is dat deze mannelijkheid op vele manieren in het Romeinse leger tot uitdrukking kwam, niet alleen in militair-rituele gebruiken, maar ook in voorwerpen zoals amuletten.

4.2. ROMEINSE COMBINATIEAMULETTEN VAN FALLUSSEN EN LUNULAE

4.2.1. Gelijkwaardigheid en dominantie van de voorstellingen

Er zijn meerdere Romeinse amulettypen waarin een fallus en een lunula gecombineerd voorkomen.[57] In sommige zijn beide symbolen gelijkwaardig, maar vaker is één van de twee dominant. De dominantie kan tot uitdrukking komen in enerzijds de grootte anderzijds de kwantiteit van de beide elementen. De vormenrijkdom is erg groot. Ook de afmetingen

zijn verschillend, maar overwegend gering, variërend in lengte en breedte van gemiddeld c. 5-8 cm. De amuletten wegen dan ook niet zwaar en zijn eenvoudig te dragen. Dat wordt nog vergemakkelijkt door een oog aan de bovenzijde van de meeste amuletten. Bij de meerderheid is het draagoog frontaal geplaatst, minder algemeen is een dwarse plaatsing. Door het oog kon een riem, een kettinkje, een bandje of iets dergelijks gehaald worden. In sommige gevallen is het oog zo groot dat het bedoeld moet zijn als riemverdeler van paardentuig. In dat geval gaat het magische karakter van het voorwerp duidelijk samen met het praktische nut.[58]

Combinatieamulet uit Vechten, Noord-Holland met qua grootte gelijkwaardige fallus en lunula, brons, eerste eeuw. Rijksmuseum van Oudheden, Leiden. Uit: P. AKKERMANS, e.a., Brons uit de Oudheid, Amsterdam, 1992. ,

4.2.2. Datering en context

Hierboven werd reeds gesproken over de problematische datering van de lunulae en fallusamuletten. Dat geldt ook voor de meeste combinatieamuletten. Een groot aantal bestaat uit oude, museale collectievoorwerpen. In veel gevallen werden de wijze en het tijdstip van verwerving op gebrekkige wijze geregistreerd. Het meeste is bekend van vondsten vanaf de jaren vijftig. In zijn algemeenheid wordt deze specifieke soort combinatieamuletten gedateerd in de tweede-derde eeuw.[59] Een duidelijke ontwikkeling is niet te onderscheiden. Of we bij deze combinaties te maken hebben met vondsten in een militaire of civiele context is eveneens vaak onduidelijk. In ieder geval werden fallus- en lunula-amuletten gedragen door zowel militairen als niet-militairen. Mogelijk gold dit ook voor combinatieamuletten.[60]

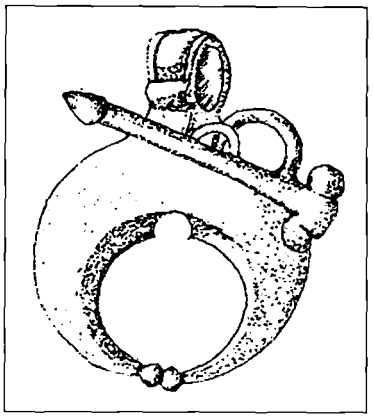

Combinatieamulet uit Stockstadt met fallus en lunula, waarin de laatste qua grootte domineert. Uit: J. Oldenstein, Zur Ausrüstung römoscher Auxiliarheiten, BerRGK, 1976.

4.2.3. Dominantie van de lunula

Zoals gezegd komen combinatieamuletten voor, waarin de beide elementen òf aan elkaar gelijkwaardig zijn òf waarin één van beide domineert. Amuletten waarin de lunula domineert zijn sterk in de minderheid. In deze categorie is het falluselement zelfs niet altijd even evident, dat wil zeggen in geringe mate visueel waarneembaar.

Een groot aantal lunulae heeft geen gepunte of afgeronde uiteinden, maar knoppen. Het is niet zeker of bij de vormgeving van de geknopte lunulae aan een gestileerde fallus gedacht is. Een paar overgangstypen suggereert iets dergelijks.[61] Elders werd reeds een verband gesuggereerd met Keltische torques en knophoorns.[62] Veel zekerheid hebben we daar verder niet over.

4.2.4. Dominantie van de fallus

4.2.4.1. Lunulavorm

Vaker overweegt in combinatieamuletten niet het lunula-, maar falluselement. Er zijn vele fallusamuletten, waarin de fallus gecombineerd wordt met een ander magisch symbool, niet alleen een lunula. Zo'n ander symbool kan bijvoorbeeld een vrouwenborst zijn, een mannetje of een schildje. Veel fallische combinatieamuletten bestaan uit een kleine centrale fallus, geflankeerd door twee grote. Ook komt de combinatie fallusonderarm (al dan niet met ficahand) voor. De beide voorstellingen zijn altijd op- of neerwaarts gericht, waardoor een halvemaanvormig amulet ontstaat. Een combinatie van bijvoorbeeld een opstaande fallus en een neerwaarts gerichte arm doet zich niet voor. Het is niet zeker of deze vorm in verband gebracht mag worden met een lunula en of we deze soort amuletten ook een bewust beoogde magische werking op de wijze van een lunula mogen toeschrijven. Bij sommige is de plaatsing van de beide flankerende fallussen overigens duidelijker halvemaanvormig dan bij andere. Het is duidelijk bij een scherpe buiging van bijvoorbeeld twee flankerende fallussen, weinig duidelijk indien beide elementen geplaatst zijn als een soort onscherpe C.[63]

4.2.4.4. Losse lunulahangertjes

Het lunula-element is in deze groep combinatieamuletten wel onmiskenbaar als aan de fallusamuletten lunula-hangertjes vastgehaakt werden. In de meeste gevallen zijn deze (meestal kleine) lunulae van de fallussen losgeraakt.[64] Er zijn nogal wat kleine lunulae gevonden, aan een aantal waaraan nog bevestigingshaakjes, -ringetjes of -oogjes zitten. Het is allerminst ondenkbaar dat deze oorspronkelijk aan falusamuletten van dit type hingen.

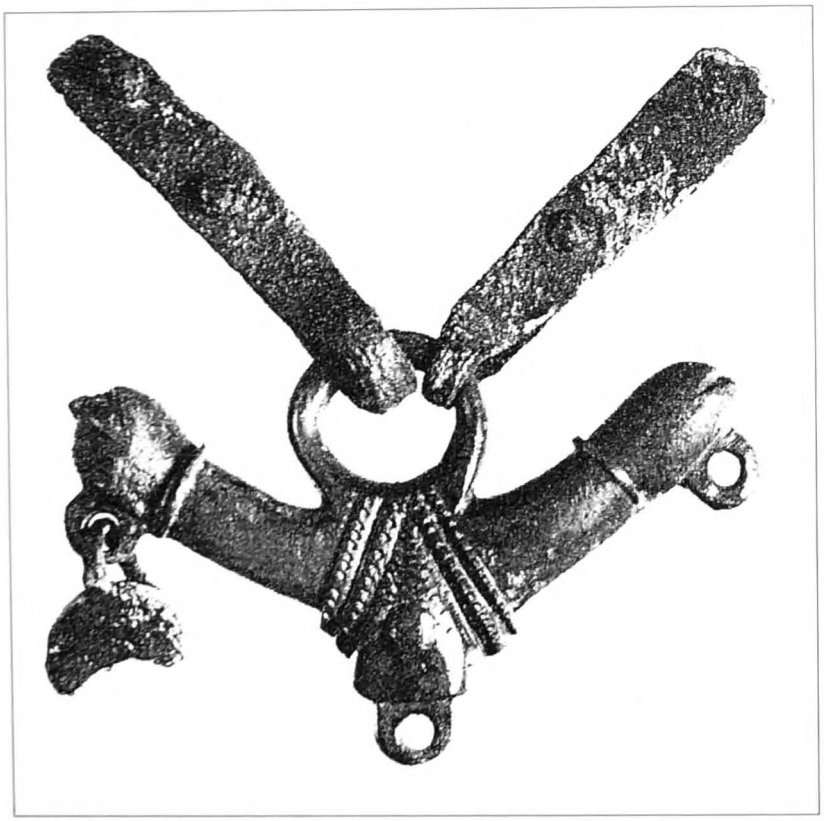

Combinatieamulet uit Nijmegen met fallus, fica-arm en lunula, hangend aan een draagoog, brons, eerste eeuw. Museum Het Valkhof, Nijmegen. Uit: A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.M. WITTEVEEN, Roman Bronze Lunulae from the Netherlands, MedRMO, 1977.

4.2.4.3. Vaste lunulavoorstellingen

Een andere type sluit hier uiterlijk nauw op aan. Aan dit type amulet konden niet alleen losse lunulae worden gehangen, maar de lunula en de fallus vormen ook één stuk.[65] Soms bevindt de lunula zich aan de onderzijde, vaak ook aan de bovenkant. In het laatste geval neemt de lunula soms de vorm aan van twee hoorns.[66] Bij een enkel exemplaar is de lunula in verhouding tot de fallus bijzonder groot en wel in zo'n mate dat fallus/onderarm en lunula qua omvang (en bijgevolg magische werking?) nagenoeg aan elkaar gelijk zijn.

Van gelijkwaardige symbolen is eveneens sprake bij het type combinatieamulet dat ons in het bijzonder aanbelangt en waartoe de Aardenburgse amulet behoort. Van dit type zijn ook elders exemplaren gevonden.

4.3. ROMEINSE FALLUS-LUNULA-AMULETTEN

4.3.1. Aantal en vorm

De laatstbedoelde bronzen amuletten worden hier bij gebrek aan een beter woord fallus-lunula-amuletten genaamd.[67] Er zijn zeventien exemplaren bekend, alle bestaande uit drie componenten: een fallus, een lunula en een draagoog (voor een beschrijving van deze exemplaren zie de bijlage).[68]

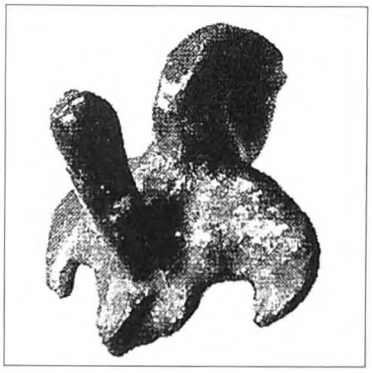

Fallus-lunula-amulet uit Blicquy, Henegouwen, brons, eerste-tweede eeuw. Musée gallo-romain, Blicquy. Uit : G. FAIDER-FEYTMANS, Les bronzes romains de Belgique, Mainz, 1979.

De lunula heeft soms een ovale, soms een ronde vorm. Bij sommige exemplaren heeft de lunula de vorm van een zogenaamde 'pelta' (letterlijk: klein schildje). In een aantal gevallen zijn de uiteinden van de lunula scherp gepunt, in andere zijn ze afgerond. Bij acht exemplaren zijn ze nauwelijks tot slechts licht gebogen, bij de rest neigen de uiteinden duidelijk naar elkaar toe, soms zelfs scherp. De achterzijde is zonder uitzondering vlak. De fallus staat altijd loodrecht op de lunula. Bij slechts enkele zijn de testikels duidelijk zichtbaar, de eikel is daarentegen meestal wel manifest en realistisch uitgebeeld. De fallus staat altijd midden op de lunula, tussen de beide uitenden en, op één uitzondering na, aan de onderzijde van de lunula.[69] Aan de bovenzijde van de lunula bevindt zich, haaks geplaatst, een draagoog. De grootte van de amulet is meestal gering. De lunula heeft een gemiddelde (grootste) diameter van c. 3-3½ cm en een hoogte van 2½-3 cm.[70] De geringe afmetingen verklaren ook het in vergelijking met andere combinatie-amuletten verhoudingsgewijs grote draagoog.

4.3.2. *Vindplaatsen, datering, context en gebruik*

4.3.2.1.Vindplaatsen, datering en context

Van de zeventien bekende fallus-lunula-amuletten komen de meeste, namelijk zes, uit Duitsland. Vier werden gevonden in Frankrijk, drie in België, twee in Zwitserland en één in Luxemburg en Nederland. Van de meeste zijn de basisgegevens weinig gedetailleerd geregistreerd. Slechts vier exemplaren kunnen redelijk tot goed gedateerd worden, namelijk de fallus-lunulae te Aardenburg, Blicquy, Celles-lez-Waremmes en Arras. De dateringsperiode loopt op grond van deze vier uiteen van c. 175 (oudste dateringsmogelijkheid van de fallus-lunula te Aardenburg) tot het eerste kwart van de vierde eeuw (jongste datering van de amulet te Arras). Even onzeker is in veel gevallen de context. Zulks is wel duidelijk bij de fallus-lunula uit Blicquy; deze is afkomstig uit een depot van bronzen. De exemplaren uit Celles-lez-Waremmes en Arras zijn grafvondsten. In Nievenheim werd de amulet aangetroffen bij een villa rustica en in Rheingönheim en Aardenburg in een castellum. De fallus-lunula van Autun komt uit afgevoerde grond van een grot en het voorwerp van Philippeville van een terrein met oppervlaktevondsten van Romeins aardewerk. Veel overeenkomsten vallen in deze plaatsen vooralsnog niet te ontdekken. Evenals bij de datering, zijn de gegevens te gering en te uiteenlopend voor onderbouwde conclusies over de context. Ook over de status van de eigenaars en/of dragers van het voorwerp (paarden of mensen, burgers of militairen, kinderen of volwassenen en dergelijke) valt om dezelfde reden weinig feitelijks mee te delen.

4.3.2.1.Gebruik

De amulet uit Celles-lez-Waremmes is een belangrijk voorwerp, aangezien zij ons inlicht over de draagwijze. Deze fallus-lunula zit vast aan een met brons beslagen riem. De verbinding met twee riemen via het dwarsgeplaatste oog maakt van het voorwerp een riemkoppeling/-verdeler. Alle andere fallus-lunula-amuletten, op één na, hebben wat betreft het draagoog, dezelfde vorm en worden dus op dezelfde manier gedragen. Vermoedelijk hebben we hier dus opnieuw te maken met een voorwerp waarin het magische en praktische nut gecombineerd worden. Welke plaats aan het gareel de amulet innam is niet duidelijk: aan de borstband?, het hoofdstel? of als jukstuk? De eerste twee opties, met de fallus in de rijrichting, spreken het meest tot de verbeelding. Paarden en hun berijders streden immers in de voorste gelederen, daar waar het gevaar het grootst was en de behoefte aan magische bescherming het dringendst. Maar verbeelding heeft al vaker geleid tot verkeerde opvattingen. Evengoed zouden ze gedragen kunnen zijn door lastdieren in de legertros.[71] Vijandelijke magie opereert tenslotte niet alleen in de voorhoede.

We mogen bovendien niet generaliseren: Er waren immers meer dragers van fallusamuletten en lunulae dan alleen legerpaarden. De fallus-lunula-amulet uit Arras werd bijvoorbeeld in een kindergraf gevonden. En evenals andere hierboven genoemde amuletten zouden de fallus-

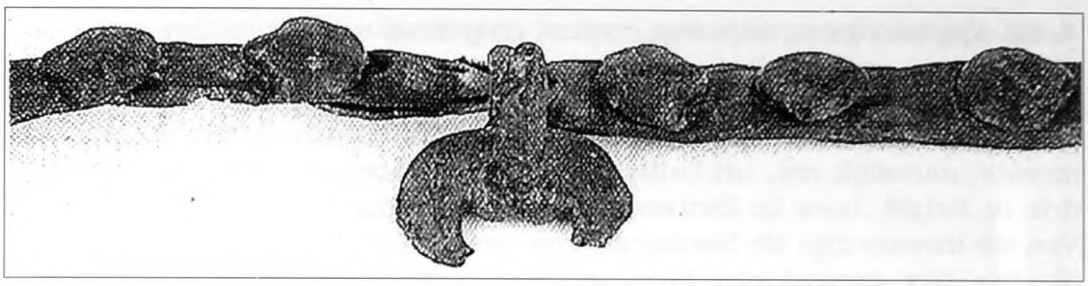

Fragment van een paardentuig met fallus-lunula en beslag, brons, leer, tweedederde eeuw. Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. Uit: K. SAS, H. THOEN (ed.), Schone schijn. Romeinse juweelkunst in West-Europa. Brillance et prestige. La joaillerie romaine en Europe occidentale, Leuven, 2002.

lunula-amuletten ook gedragen kunnen zijn door anderen dan cavaleristen en kinderen. Desalniettemin: getuige de dwarse plaatsing van het oog moet de manier waarop zij hun fallus-lunula-amulet droegen waarschijnlijk dezelfde zijn geweest als die van Celles.

4.3.3. Oorsprong: oriëntaals, inheems of Romeins?

Een laatste interessante vraag is tenslotte onder welke religieuze prikkel dit specifieke amulettype ontstond: inheems, Romeins of misschien zelfs oriëntaals. Die vraag kunnen wij ons op grond van bovenstaande beschrijving van vorm en vondsten het beste op deze plaats stellen.

4.3.3.1.Oriëntaals?

Een oriëntaalse oorsprong lijkt slechts een theoretische mogelijkheid.[72] De meeste te dateren amuletten komen uit het midden van de tweede tot midden derde eeuw, toen oosterse godsdiensten zich in het noordwesten van het Romeinse rijk een stevige plaats wisten te verwerven. In verschillende van de vindplaatsen van de fallus-lunula-amuletten zijn sporen van deze cultussen aangetoond. Maar hiertegen pleit de afwezigheid van fallus-lunula-amuletten in bijvoorbeeld Zuid- en Oost-Europa, waar ook sprake is van oriëntaalse religieuze invloeden.

4.3.3.2. Inheems of Gallo-Romeins?

De eerste optie, een West-Europese, voorromeinse, dat wil zeggen Keltische oorsprong, lijkt eveneens minder aannemelijk, ondanks het feit dat alle fallus-lunula-amuletten zijn gevonden in voormalig Keltisch gebied en bekend is dat de fallus en de halve maan bij de Kelten een magische betekenis hadden. Het is daarom minder aannemelijk, omdat er geen exemplaren gevonden zijn, ouder dan de tweede eeuw. Ondanks de dateringsonzekerheden moeten we dus aannemen dat het amulettype zich ontwikkeld heeft in de Romeinse keizertijd. Het is echter niet uitgesloten en sterker: zelfs waarschijnlijk, dat bij die ontwikkeling oudere, inheemse opvattingen een rol hebben gespeeld. Onnodig immers te zeggen, dat voorromeinse denkbeelden, ofschoon geërodeerd, 'vermomd' en

geromaniseerd in de Romeinse tijd zijn blijven voortbestaan. Het waren daarom vermoedelijk vooral Gallo-Romeinse denkbeelden, die bij het ontstaan van de combinatieamulet bepalend zijn geweest. De combinatie van fallus en lunula in één amulet lijkt ook bijna vanzelfsprekend, gezien hun magisch-religieuze achtergrond, hun complementaire, c.q. overlappende functies en hun verschillende soorten gebruikers.

4.4. DE ROMEINSE FALLUS-LUNULA-AMULET UIT AARDENBURG

4.4.1. Vindplaats, context en datering

We richten tot slot onze aandacht op de fallus-lunula-amulet uit Aardenburg. Hiervan zijn de status en datering even onzeker. Het is daarom van belang nog eens te kijken naar de omstandigheden waaronder zij gevonden werd.

4.4.1.1.Vindplaats en context

In het begin van deze bijdrage werd aangegeven dat het voorwerp aangetroffen werd in put I van terrein De Smet, langs de Sint-Bavostraat. De put was bijzonder rijk aan vondsten met onder andere de (uitgebroken) fundering van de noordwesthoek van de principia en een houten put. In de houten put lag de bouwinscriptie (COM)MO(DVS/A)RMA(MENTARIVM, wapendepot, opgericht tijdens de regering van Commodus?). In het onderste vlak trof provinciaal archeoloog J. Trimpe Burger resten aan van een Romeinse weg (karrensporen) met fragmenten van importaardewerk vanaf het laatste kwart van de tweede eeuw. In het bovenste vlak zat vooral derde-eeuws materiaal tot c. 276; een zeer doorgewerkte Romeinse laag met nauwelijks leesbare grondsporen, voornamelijk afbraakpuin, waaronder pleisterwerk (een egalisatielaag?). In hetzelfde vlak werden nog een radvormig voorwerp, vermoedelijk eveneens een amulet, en een emailfibula gevonden.[73]

Radamulet uit Aardenburg, brons, tweede-derde eeuw. Het voorwerp werd gevonden in dezelfde put en in hetzelfde vlak als de fallus-lunula-amulet. Gemeentelijk Archeologisch Museum, Aardenburg. Foto: Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland.

4.4.1.2. Datering

Vanwege de vindplaats – een castellum, vlakbij een principia en misschien een depôt – lijkt het bij de fallus-lunula op het eerste gezicht te gaan om een vondst in militaire context. Maar zoals altijd als men wat gedetailleerder kijkt, ligt de zaak iets ingewikkelder. Er zijn namelijk aanwijzingen dat het castellum vanaf c. 175 gedurende minder dan een halve eeuw, of zelfs korter, als een min of meer volledig bemande vesting gefunctioneerd heeft. Vermoedelijk werd de Aardenburgse bezetting daarna sterk gereduceerd. Hierdoor verloor het castellum in belangrijke mate zijn betekenis als militair bastion. Zelfs is het niet ondenkbaar dat er voor de aanleg van het castellum ter plaatse reeds enige bewoning was. In principe zou de amulet dus ook voor 175 kunnen dateren, bijvoorbeeld van rond 150. Zwart-wit gesteld: als de amulet dateert van de eerste kwart tot een halve eeuw van het Aardenburgse castellum (c. 175 tot 225 of vroeger) moeten we eerder denken aan een militair gebruik, wanneer ze dateert van de tweede helft (c. 225 of vroeger tot 275) aan civiel gebruik. Maar zelfs deze nuancering dienen we te nuanceren. Het is namelijk waarschijnlijk dat Aardenburg ook het vertrek van het garnizoen tot zijn val rond 273 (toen het vermoedelijk gebrandschat werd) een kleine militaire bezetting gekend heeft. En vanaf c. 260, ten tijde van het Gallische deelrijk onder Postumus, misschien zelfs weer aanzienlijk. De vraag naar de status van de amulet, civiel of militair, moet hierom onbeantwoord blijven.[74]

De amulet zelf, het uiterlijk, de vorm, het materiaal, biedt geen verdere aanwijzingen voor datering. Om reeds aangegeven redenen is er geen datering op basis van typologie mogelijk. Over de datering en de daarmee samenhangende conclusies mogen we dus op grond van context en uiterlijk niet te stellig zijn. Al met al lijkt een preciezere datering dan c. 150/175-275/300 op dit moment niet mogelijk.

4.4.2. Vergelijking met parallelle exemplaren

4.4.2.1. Fallus

In meerdere opzichten gelijkt de Aardenburge fallus-lunula-amulet op de andere exemplaren. Er zijn echter ook een paar opvallende verschillen. Ze bestaat evenals de overige uit drie onderdelen. In de eerste plaats is er de lunula met een vlakke achterzijde en een voorzijde die overlangs de gehele sikkelboog een fraai uitgevoerde centrale verdikking vertoont. Bij geen van de overige komt dat laatste zo duidelijk voor[75], alleen het exemplaar uit Zugmantel is in dit opzicht vergelijkbaar. De sikkel is in vergelijking met de overige relatief smal. De bovenzijde is rond; een dergelijke vorm komt meer voor, onder andere bij de exemplaren uit Luxemburg, Epernay en opnieuw Zugmantel. De uiteinden staan naar beneden en buigen niet naar elkaar toe. Ze zijn gepunt en opmerkelijk lang.

Fallus-Lunula-amulet uit Trier, brons, datering onbekend. Rheinisches Landesmuseum, Trier. Uit: S. FAUST, e.a., Religio Romana. Wege zu den Götter im antiken Trier, Trier, 1996.

4.4.2.2. Lunula

De realistisch gemodelleerde fallus is geplaatst in het midden van de lunula. De hoek waaronder deze schuin omhoog wijst is uitzonderlijk groot, c. 45°. Slechts de fallus-lunula van Zugmantel heeft een vergelijkbaar grote 'fallushoek'. Evenals bij de andere amuletten wordt de eikel bij de Aardenburgse fallus-lunula benadrukt. Testikels ontbreken; ook bij enkele andere exemplaren, zoals uit Nievenheim en Rheingönheim, is dat het geval.

4.4.2.3. Draagoog

Aan de bovenzijde van de lunula, in het midden, bevindt zich een oog. De vorm is, net zoals bij de overige, rond. In tegenstelling tot de andere zestien fallus-lunulae is de plaatsing echter niet dwars, maar evenwijdig aan de lunula. Het is naar verhouding ook opvallend klein. Dat heeft te maken met een andere unieke eigenschap, namelijk de grootte. Het Aardenburgse amulet is in vergelijking met de andere beduidend forser. Alleen het exemplaar van onbekende herkomst, thans bewaard in Autun, is qua grootte min of meer vergelijkbaar.

4.4.2.4. Verschillen en overeenkomsten

Samenvattend en ons beperkend tot de hoofdpunten komt de Aardenburgse fallus-lunula op de meeste punten overeen met de overige amuletten, maar wijkt zij af door haar algehele omvang, smalle lunulavorm en de geringe grootte en plaatsing van het draagoog. Of dit laatste getuigt van een andere wijze en richting van dragen ten opzichte van de

amuletdrager lijkt onwaarschijnlijk. Ook bij andere typen bronzen hangers komen, zelfs binnen eenzelfde groep, namelijk dwars- en evenwijdiggeplaatste draagogen naast elkaar voor. Misschien werd de Aardenburgse fallus-lunula niet, zoals die van Celles-lez-Waremmes, gehangen tussen twee banden, maar aan een riem of kettinkje; of werd het op dezelfde wijze en in dezelfde richting gedragen met behulp van een additioneel bevestigingsstuk.

4.4.3. Gewone en unieke kenmerken

De Aardenburgse fallus-lunula vertoont in vergelijking met de andere amuletten een aantal opmerkelijke verschillen. Zoals reeds is opgemerkt zijn binnen de amulet de fallus en lunula gelijkwaardig aan elkaar gedacht. Bij andere soorten combinatieamuletten is er meestal juist een aanzienlijk verschil. Het meest opvallende kenmerk is de 'ruimtelijke werking': de fallus staat recht vooruit en beschermt de drager in de richting van het gevaar. Het is met andere woorden een duidelijk voorbeeld van hetgeen hierboven fallisch imponeergedrag genoemd werd.

5. SLOT

De Aardenburgse fallus-lunula-amulet was geen geïsoleerd voorwerp. Ze maakt integendeel deel uit van een buitengewoon rijke en betekenisvolle traditie, waarvan de oorsprong ver teruggaat in de tijd: in cultuurhistorisch opzicht tot in de prehistorie, in sociobiologische zin zelfs nog verder.

De amulet in kwestie is slechts één van de vele Romeinse religieuze en magisch-religieuze voorwerpen die in Aardenburg werden opgegraven. Daartoe behoren ook enkele andere amuletten, die elk voor zich een nadere kennismaking meer dan waard zijn. Die kennismaking is mogelijk in het Gemeentelijk Archeologisch Museum te Aardenburg, een klein, charmant museum gevestigd op slechts korte afstand van de plaats waar de voorwerpen gevonden werden. De fallus-lunula-amulet wordt daar, conform de oorspronkelijke bedoeling, duidelijk zichtbaar tentoongesteld. Nu echter niet meer tegen het onheil veroorzakende boze oog, maar voor de welwillende en geïnteresseerde bezoeker.[76]

NOTEN

1 Registratienummer 1974-Sm-20b.
2 Th. P. VAN BAAREN, *Doolhof der goden*, Amsterdam, 1960, p. 189-192.
3 M. LEACH, J. FRIED, *Standard Dictionary of Folklore and Legend*, New York, 1972², p. 50-52.
4 B. ANKERLOO, S. CLARK, *Witchcraft and Magic in Europe. Ancient Greece and Rome*, Philadelphia, 1999, p. 51-54 (algemeen Griekenland en Rome). F. ECKSTEIN J.H. WAZINK, *Amulett* in: F.J. DÖLGER, e.a., *Reallexikon für Antike und Christentum*, I, Stuttgart, 1950, k. 397-399. L. HANSMANN, L. KRISS-RETTENBECK, *Amulett und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte*, München, 1977, p. 8-16, 26-27, 130-136, 256, 301. E. RIESS, *Amulett* in: *Paulys-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Erster Band, Stuttgart, 1894, k. 1894-1989.
5 Algemeen: J.J. MATTELAER, *The phallus in art & culture*, Arnhem, z.j.
6 Het laatste aspect bij M. GRANT, *Eros in Pompeji. Erotische taferelen uit het geheime kabinet van het museum van Napels*, Amsterdam, 1975, p. 104.
7 En in bepaalde gevallen zelfs in zeer specifieke zin. In Pompeji werden fallussen op muren aangebracht om geschreven vervloekingen bij voorbaat te neutraliseren. M. GRANT, *Eros*, p. 109.
8 Relevante teksten bij DEMOKRITOS, *Stofjes in het zonlicht* (vert., toel. R. Ferwerda), Amsterdam, 1998, fr. DK 123, A 77a, A 77b, A 138, A 165 en Mansfeld 107 (p. 75-77), EMPEDOKLES, *Aarde, lucht, water en vuur* (vert., toel. R. Ferwerda), Amsterdam, 1997, DK 89 (p. 85) en PLUTARCHUS, *Moralia* I-XVI (transl. F.C. Babbit, e.a.), Cambridge (Mass.) ,1962-1976, V.7.2 (vol. VIII, p. 420-425). Ook bij dieren: LUCRETIUS, *Over de natuur* (vert. Aeg. W. Timmerman, bez., toel. P.H. Schrijvers), Baarn/Amsterdam, 1984, IV, 712 (p. 153).
9 Voor het boze oog algemeen zie bijvoorbeeld S. SELIGMANN, *Der Böse Blick und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte der Aberglaubens aller Zeiten und Völker*, I, z.p., 1910, passim. Uitgebreide behandeling in PLUTARCHUS, V.7 (vol. VIII, p. 417-433). F. KÜHNERT, *Fascinum* in: *Paulys-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Sechster Band, Stuttgart, 1909, k. 2009-2014. Voor huidig boze ooggeloof, met verwijzingen naar de oudheid, A. DUNDES, *The evil eye. A folkore casebook*, New York, 1981, p. 181-191.
10 Bijzonder illustratief in dit verband zijn enkele Romeinse mozaïeken ter bescherming van het huis, bijvoorbeeld in het Conservatorenpalies en het Capitolijns Museum te Rome en het Museum van Antiochië. TH. BOGAERT, *Antieke mozaïeken*, Amsterdam, 1964, afb. 38. N. HARRIS, *De Grieken en Romeinen*, Alphen aan den Rijn, 1981, p. 269. M. VICKERS, G. HERMANN, *De Perzische en Romeinse wereldrijken*, Amsterdam/Brussel, 1978, p. 16. P. TURNBULL, *The Phallus in the Art of Roman Britain*, *Bulletin of Institute of Archaeology*, 15, 1978, p. 199 wijst op een amulet met dezelfde voorstelling.
11 De gedragswetenschappen gebruiken voor het hier gebezigde 'abstrahering' de termen omrichting of ritualisering. J. BEDAUX, *Laatmiddeleeuwse sexuele amuletten. Een socio-biologische benadering* in: J. BEDAUX, A.M. KOLDEWEIJ, (ed.), *Annus Quadriga Mundi. Opstellen over middeleeuwse kunst opgedragen aan prof.dr. Anna C. Esmeijer*, Utrecht/Zutphen, 1989, p. 21-23. W. WICKLER, *Ursprung und biologische Deutung des Genitalpräsentierens männlicher Primaten*, *Zeitschrift für Tierpsychologie* 23, 1966, p. 429-435. Idem, *De aard van het beestje. Over de natuurwetten van het seksuele contact*, Amsterdam, 1970, p. 64-70. De relatie fallus en agressie in de Romeinse tijd bij J.N. ADAMS, *The Latin Sexual Vocabulary*, London, 1982, p. 124, 128, 128, 133-134. Interessant is nog de vergelijking van de fallus met wapens, vooral gepunte, bijvoorbeeld *Priapea* (vert., toel.

H.-J. van Dam), Amsterdam, 1994, 1 (p. 30-31), 9 (p. 36-37), 20 (p. 40-41). Zo ook in de erotische beeldspraak, bijvoorbeeld J.N. ADAMS, *The Latin Sexual Vocabulary*, p. 19-22.

12 J. BEDAUX, *Laatmiddeleeuwse sexuele amuletten*, p. 25. PLUTARCHUS, V.7.3, geciteerd in M. KEMKES, J. SCHEUERBRANDT, *Zwischen Patrouille und Parade. Die römische Reiterei am Limes*, Aalen, Stuttgart, 1997, p. 43: 'Alles was unanständig ist und zu Lachen erreigt ist geeignet die Augen von übelvermögenden Menschen und Dämonen auf zich zu ziehen und den Blick vom bedrohten gegenstand abzulenken'.

13 Th.P. VAN BAAREN, *Mensen tussen Nijl en zon. De godsdienst van het oude Egypte*, Zeist/Antwerpen, 1963, p. 51, 59-62, 90-110. Fallische processies onder andere in HERODOTOS, *Historiën* (vert. O. Damsté), 1987(8), II, 48 (p. 102), die Osiris aanduidt met Dionysos. Enkele fraaie voorbeelden van scheppingsmythen met fallische aspecten in S. SAUNERON, J. YOYOTTE, *Het ontstaan van de wereld in het oude Egypte* in: D. VAN DER PLAS, B. BECKING, D. MEIJER (red.), *De schepping van de wereld. Mythische voorstellingen in het oude nabije oosten*, Muiderberg, 1990, p. 1-56. S. MORENZ, *Egyptian Religion*, New York, 1990, p. 163v. D. MORRIS, P. COLLETT, P. MARSH, M. O'SHAUGNESSY, *Gestures. Their origins and distribution*, London 1979, p. 80-81.

14 H. HERTER, *Phallophorie* in: *Paulys-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neunzehnter Band, Stuttgart, 1938, k. 1673-1681. M. LEACH, J. FRIED, *Standard Dictionary*, p. 863.

15 Algemeen: B.S. THORNTON, *Eros. The Myth of Ancient Greek Sexuality*, Boulder, 1997, p. 146-150. R. FLACIÈRE, *Zo leefden de Atheners ten tijde van Pericles*, Baarn 1987², p. 195-197, 202. R. PARKER, *Greek Religion* in: J. BOARDMAN (red.), e.a., *The Oxford History of the Ancient World*, Oxford, 1996, p. 269-271. J. BOARDMAN, E. LA ROCCA, *Eros in Hellas*, Amsterdam [1976], p. 41-42, 46-47, 70-71. E.C. KEULS, *The reign of the phallus: sexual politics in ancient Athens*, New York, 1985, p. 65-97. H. HERTER, *Phallos* in: *Paulys-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neunzehnter Band, Stuttgart 1938, k. 1689-1698, 1728-1733. J. IRMSCHER (ed.), *Dtv-Lexikon für die Antike. Religion, Mythologie*, München, 1970, p. 159-160.

16 Vgl. *Priapea* nr. 17 (p. 40-41):'Zeg nachtwacht, laat mij rustig staan./ Je hindert. Laat die dief begaan./Hij gaat hier straks wijdbeens vandaan.'

17 In de stijl van enkele populaire Romeinse dichters. Andersom hebben enkele gedichten veel weg van priapea. Voorbeelden: MARTIALIS, *Epigrams* (ed., transl. D.R. Shackleton Bailey), Cambridge, Mass, 1993, I, 35.15-16 (vol. I, p. 64-65), III, 58.47 (vol. I, p. 242-243), VI, 16 (vol. II, p. 12-13), 72, 73 (dl. II, p. 57-59), VII, 91.4 (vol. II, p. 150-151), VIII, 40 (vol. II, p. 190-191), X, 92 (vol. II, p. 408-409), XI, 18.22 (dl. III, p. 18-19), 51.2 (vol. III, 44-45), 72 (vol. III, p. 62-63), XIV, 70 (vol. III, p. 254-255). CATALLUS, *Gedichten* (navol. A. Ruttgers van der Loeff), Den Haag, 1977, 47 (p. 55). HORATIUS, *The complete Odes and Satires* (ed. and intr. S. Alexander), Princeton, 1999, Satire I, 8.1 (p. 231). TIBULLUS, *The erotic elegies of Albius Tibullus* (ed. H. Creekmore, E. Melcarth), New York, 1966, I, 4 (p. 32). OVIDIUS, *The erotic poems* (transl., introd. P. Green), Harmondsworth, 1984², I, 415, 416 (p. 30-31), 433 (p. 32-33), VI, 319 (p. 342-343), 342 (p. 344-345). Vergelijk ook PLINIUS MINOR, Brief V.3, geciteerd in J.J. HARTMAN, *Honderd jaar geestelijk leven in den Romeinschen Keizertijd*, Leiden, 1918, p. 386, al is niet duidelijk of zijn (niet bewaard gebleven) 'liedjes', 'malligheden' en 'onschuldige vermaken' ook priapea zijn. Vergelijk hierover MARTIALIS, I, 35.10-11 (p. 64-65: 'there's a law laid down for merry verses: they can't be good for anything unless they itch'). Zij werden onder de verzamelnaam fescennines tijdens huwelijksplechtigheden gezongen door jongens en opgezegd door een officiële grappenmaker. Dit om de aanwezigen

en vooral het echtpaar tegen kwade invloeden te beschermen. Bij een overgangsrite als het huwelijk was de kans hierop groot. Over Romeinse fallische huwelijksgebruiken kort J.N. ADAMS, *The Latin Sexual Dictionary*, p. 4-5.

18 Bepaalde gerechten werden in de vorm van een fallus als attribuut van Priapos zelfs ingezet als afrodisiacum. P.C.P. FAAS, *Rond de tafel der Romeinen*, Diemen, 1994, p. 93-94. Ook bij MARTIALIS, *Epigrams*, XIV.70 (vol. II, p. 254-255). Vermeldenswaard in dit verband is ook fallisch drinkgerei, bijvoorbeeld Priapusrhyta. G.M.E.C. VAN BOEKEL, *Roman Terracotta Figurines and Masks from the Netherlands, Introduction and Catalogue* II-III, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (BerROB)*, 35, 1985, p. 778-780, nr. 262.

19 J. DE VRIES, *Altgermanische Religionsgeschichte*, I-II, München, Leipzig, 1935, I, p. 117-119.

20 Ibidem, I, p. 131, II, p. 188, 193, 206, 388. H.R. ELLIS DAVIDSON, *Goden en mythen van Noord-Europa*, Utrecht/Antwerpen, 1967, p. 104.

21 Het kan echter ook gaan om een religieuze herinterpretatie. J. MITCHELL, *Moeder aarde. Haar wezen en geheimen*, Bussum, 1975, p. 81, 82, afb. 15. S. HEINZ, *Keltische symbolen*, Hoevelaken, 2000, p. 251.

22 J. SCHUYF, *Heidens Nederland. Zichtbare overblijfselen van een niet-christelijk verleden*, Utrecht 1995, p. 37-38. J. DE VRIES, *Altgermanische Religiongeschichte*, I, p. 288-290.

23 A. ROSS, *Pagan Celtic Britain. Studies in Iconography and Tradition*, Chicago, 1996², p. 96-97, 127-128. Mogelijk is hieraan een aantal eigenaardige voorstellingen gerelateerd van godheden met fallussen in het gelaat en op het hoofd, bijvoorbeeld P. TURNBULL, *The Phallus in the Art of Roman Britain*, *Bulletin of the Institute of Archaeology*, 15, 1978, p. 200-202 (graffiti op aardewerk uit London en Caerleon, eerste helft 2de eeuw), G. FAIDER-FEYTMANS, *Les bronzes romains de Belgique* I-II, Mainz 1979, I, p. 68, nr. 51, II, pl. 28, nr. 51 (Mercurius, Tongeren) en S. HEINZ, *Keltische symbolen*, p. 252 (Tongeren). Een bijzonder Nederlands voorbeeld tussen twee kunstmatige grotten te Maastricht, waarschijnlijk voorstellende een goddelijke (krijgers?)figuur om materieel succes te bevorderen en gevaar af te wenden. Met parallellen besproken door J.V.S., MEGAW, *A Carved Cult Figure from Maastricht*, *BerROB*, 15-16, 1965-1966, p. 109-112. Ook R. HOFMAN, B. SMELIK, L. TOORIANS, (red.), *Kelten in Nederland*, Utrecht, 2000 , p. 30 en A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 206, 219, nootnr. 93. J. GOOSSENS, *De gecastreerde neus. Taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert*, Leuven/Amersfoort 1988 gaat in op de relatie fallus-neus in de literatuur. Vgl. nog de KNO-arts Wilhelm Fliess (1858-1928), die in zijn *Die Beziehungen zwischen Nase und weibliche Geschlechtsorgane in ihre biologischen Bedeutungen dargestellt* (1897) de menselijke neus voorstelt als belangrijk geslachtsorgaan. M. HULSPAS, J.W. NIENHUYS, *Tussen waarheid en waanzin. Een encyclopedie van de pseudowetenschappen*, Breda, 1998³, p. 128-129.

24 M. TODD, *De Germanen*, Bussum, 1976, p. 202. J. SCHUYF, *Heidens Nederland*, p. 37-38. A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 249-250.

25 De ouderdom is omstreden en loopt uiteen van de voorromeinse IJzertijd tot de zeventiende eeuw. Over Fergus: A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 286 en S. HEINZ, *Keltische symbolen*, p. 251, 253. Algemeen ook J. DE VRIES, *Altgermanische Religiongeschichte*, II, p. 207-208, 280. Het voert te ver hier door te gaan op andere, mogelijk relevante (magisch-)religieuze facetten van het paard. Pro memorie nog A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 404-417 over de cultische rol van paarden bij de Kelten, J. SCHUYF, *Heidens Nederland*, p. 45-47 en H.R. ELLIS DAVIDSON, *Goden en mythen van Noord-Europa*,, p. 105 over de rol van gewijde paarden in de Germaanse Freyrcultus. M. GREEN, *Keltische Mythen*, Baarn, 1994, p. 59-60 wijst ook op de rol van het Keltisch-Romeinse paard in de oorlog en zijn seksuele con-

notaties. A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 267v. over de godin Epona (Goddelijke Paard), haar populariteit bij (onder andere) de (Romeinse) cavalerie en haar belang als moedergodin voor vruchtbaarheid en moederschap. Een andere dier, de slang, werd door de Kelten in verband gebracht met vruchtbaarheid en regeneratie. Zijn vorm werd in de religieuze beeldtaal onder andere opgevat als dubbele penis. Hierover M. GREEN, *Keltische Mythen*, p. 58 en S. HEINZ, *Keltische symbolen*, p. 23.

26 S. HEINZ, *Keltische symbolen*, p. 252. J. DE VRIES, *Altgermanische Religiongeschichte*, I, p. 117-119, 125.

27 A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 113. W. HOTTENTOT, S.M.E. VAN LITH, *Römische Amuletten aus Hitschhorn in den Niederlanden*, *Helinium* 30, 1990, p. 186-207. Chr. UNZ, E. DESCHLER-ERB, *Katalog der Militaria aus Vindonissa. Militärische Funde. Pferdegeschirr und Jochteile bis 1976*, T. 60, nrs. 1663-1668.

28 H. HERTER, *Phallos*, k. 1719-1723. W.M. THOSS, K. PAVITT, *Het boek der Talismans, Amuletten en Zodiakale Stenen*, I, Amsterdam, 1979, p. 50. Vergelijk E. WALLIS BUDGE, *Amulets and Superstitions*, New York, 1930 (repr. 1930), p. 14.

29 Voor de fallus in deze hoedanigheid waren verschillende namen in gebruik. Een algemene term was fascinum. Fascinus, waarschijnlijk als zelfstandige godheid (dus als religieuze naam), bij PLINIUS MAIOR, *Natural history* (transl. H. Rackham, e.a.), London, 1961-1971, XXVIII, 39 (vol. VIII, p. 30-31, de uitleg in nootnr. b is, evenals die van Plinius zelf overigens, te beperkt). Zie hiervoor M. GRANT, *Eros*, p. 108 (met een waarschijnlijk te specifieke karakterisering) en nootnr. 29. Fascini (als magische term) bij bijvoorbeeld PETRONIUS, *Satyricon* (vert., toel. A.D. Leeman), Amsterdam 1972, 92 (p. 112) en *Priapea*, 23 (p. 42). Scaevola en (als specifiek amulet) turpicula res bij VARRO, *De lingua latina/ Varro on latin lanuage* (transl. R.G. Kent), London/Cambridge (Mass.), 1967, VII, 97 (vol. I, p. 350-351), bulla bij MACROBIUS, *Saturnalia*, I.6.9 en PLINIUS MAIOR, *Naturalis historia*, XXVIII, 39 hebben medicus invidiae als resultante van het amuletgebruik. Muttonium en varianten in onder andere HORATIUS, *Epode*, VIII, 8 volgens de interpretatie van PORPHYRIO, LXXVI, 425.4. Bij PLINIUS MAIOR, *Naturalis historia*, XIX, 1.19v. ook Satyrica signa. Deze termen bij F. KÜHNERT, *Fascinum*, k. 2011-2012. PLUTARCHUS, V.7.3 (vol. VIII, p. 427) gebruikt voor de amulet de term probaskanion, gerelateerd aan ofthalmos baskanios, het betoverende (beheksende) oog. Hierover D. MARCOLUNGO, *Fascinum, turpicula res, scaevola. Á propos d'un pendentif phallique trouvé à Philippeville*, *Archéo-Situla*, 13-16, 1992, p. 94, nootnrs. 7-9, W. HOTTENTOT, S.M.E. VAN LITH, *Römische Amuletten*, p. 186-187, E. WALLIS BUDGE, *Amulets and Superstitions*, p. 15, H. HERTER (b), *Phallos*, k. 1733-1734. Bovenal J.N. ADAMS, *The Latin Sexual Vocabulary*, p. 62-64. Zie ook H.F.J. HOSTMANSHOFF, H. BEUKER, *Viriel. De namen voor het membrum virile*, *Geschiedenis der Geneeskunde*, 2, 1995, p. 284-286.

30 Een indrukwekkende hoeveelheid voorwerpen is bijeengebracht in de Borgiacollectie of museum secretum in het Museo Nazionale te Napels. Besproken door p. M. GRANT, *Eros*, p. 84vv. Enkele algemene opmerkingen ook bij P. TURNBULL, *The Phallus*, p. 199. Talrijke voorbeelden bij H. HERTER, *Phallos*, k. 1741-1747. Daar ook over zogenaamde grotesken (silenen, saters, dwergen etc. met 'abnormale' fallussen).

31 AUGUSTINUS, *De stad van God* (vert. toel. G. Wijdeveld), Baarn, 1998², spreekt daar meermalen, bijvoorbeeld VII, 24 (p. 342-343) schande van; aanwijzing hoe belangrijk het (voorheen) was.

32 R. ETIENNE, *Het dagelijks leven in Pompeij*, Baarn, 1988, p. 227-229.

33 Zie nootnrs. 25, 27 voor Keltische en Gallo-Romeinse voorbeelden. Ook een hellenistische bron is echter mogelijk. In J. MITCHELL, *Moeder aarde*, p. 82-83 (vermoedelijk uit Pompeji) een afbeelding van het borstbeeld van een godheid met

hanenkam en een fallus als gelaat; op het borstbeeld de Griekse inscriptie 'soter kosmou', 'redder van de wereld'. Ook in Pompeji, door GRANT, p. 135 weinig serieus als 'karikatuur' geïnterpreteerd.

34 F. KÜHNERT, *Fascinum*, k. 2011-2012. MACROBIUS, I.1.6.

35 In het laatste geval wordt in de amulettologie vaak het woord penis gebruikt, ofschoon niet consequent.

36 G. JELSKI, *Pendentifs phalliques, clochettes et peltae dans les tombes d'enfants de Gaule Belgiques, Revue du Nord*, XVI, 260, 1984, p. 276-277 maakt een vergelijking met de bekende obool van Charon, die om dezelfde reden in het graf meegegeven werd.

37 M. GRANT, *Eros*, p. 138-143. J. BEDAUX, *Laatmiddeleeuwse sexuele amuletten*, p. 25, fig. 11.

38 Algemeen: M. BRAUNECK, Religiöse Volskunst. Votivgaben-Andachtsbilder-Hinterglas-Rosenkranz-Amulette, Köln, 1978, p. 283-285, afb. 231. HERTER, *Phallos*, k. 1719-1723, 1733-1744. HANSMANN, KRISS-RETTENBECK, p. 254-260, 320-321. W. BURKERT, *Ancient Mystery Cults*, Cambridge/London, 1987, p. 95-96. Voorbeelden in M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment of the Roman Army in the First Century A.D* in: J.C. COULSTON (ed.), *Military Equipment and the Identity of Roman Soldiers. Proceedings of the Fourth Roman Military Equipment Conference*, Oxford, 1988, p. 154-156 nrs. 10 a-k, m-o, q, s-t, HERTER, *Phallos*, k. 1739-1741, M. KEMKES, J. SCHEUERBRANDT, *Zwischen und Patrouille*, p. 44, A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.T.J. PETERS, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes*, Nijmegen 1973, p. 53-57, nrs. 80-83, 90-93, A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.N. WITTEVEEN, *Roman Bronze Lunulae from the Netherlands, Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, 58, 1977, p. 182, nr. 18, pl. 32, nr. 18 en A.J.M. ZWART, *Romeins paardentuig uit de regio Nijmegen, Westerheem* 47, 5, 1998, p. 249-250, 252.

39 Om hun spottende, vernederende, intimiderende effect moeten Romeinse zogenaamde vulva-amuletten eenzelfde apotropeïsche functie gehad hebben als fallusamuletten. Ook van dit type zijn vele Romeinse voorbeelden gevonden, waaronder twee te Aardenburg. Middeleeuwse vagina-insignes gaan, evenals fallus-amuletten, hier rechtstreeks op terug. Ook hier is dus weer op frappante wijze sprake van magisch-religieuze en iconografische continuïteit. Vgl. bijvoorbeeld D. MORRIS, P. COLLETT, P. MARSH, M. O'SHAUNESSY, *Gestures*, p. 262-264 met A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.T.J. PETERS, *Roman Bronze Lunulae*, p. 50-51. M. JONES, *The secular badges* in: H.J.E. VAN BEUNINGEN, A.M. KOLDEWIJ, *Heilig en profaan. 1000 Laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen*, Cothen, 1993, p. 99-109.

40 J.E. CIRLOT, *A dictionary of symbols*, New York, 1962, p. 63, 72. D. MORRIS, *Body guards. Protective amulets & charms*, Shaftesbury/Boston/Melbourne 1999, p. 137. E. WALLIS BUDGE, *Amulets and Superstitions*, p. 324.

41 Veel voorbeelden in A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.T.J. PETERS, *Roman Bronze Lunulae*, p. 175v., BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 68-78, 98 en J. OLDENSTEIN, *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr., Bericht der Römischen-Germanischen Kommission*, 57, 1976, p. 163.

42 A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.M. WITTEVEEN, *Roman Bronze Lunulae*, p. 168-170. Richteren 8:26. Jesaja 3:19.

43 Zoals bijvoorbeeld Hebreeuwse saharonamuletten. E. WALLIS BUDGE, *Amulets and Superstitions*, p. 213.

44 A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.M. WITTEVEEN, *Roman Bronze Lunulae*, p. 170-171.

45 Voor bronstijdlunulae S.J. DE LAET, *Prehistorische Kulturen in het zuiden van de Lage Landen*, Wetteren, 1974, p. 377- 378 en B. MAIER, *Lexikon der keltischen Religion und Kultur*, Stuttgart, 1994, p. 216. Ierse gouden halskragen in G. GREGORIETTI, *Gold und Juwelen*, Gütersloh, e.e., 1971, p. 25 en *British Museum Guide*, London, 1973³, p. 160-161, nr. 11. Een voorbeeld van een 'Mondidole' (vuurbok?) in W. MENGHIN, Kelten, *Römer und Germanen. Archäologie und Geschichte*, München, 1980, p. 63.

46 M. KEMKES, J. SCHEUERBRANDT, *Zwischen Patrouille*, p. 44.

47 Algemeen hierover R. MEGAW, V. MEGAW, *Celtic art. From its beginnings to the Book of the Kells*, London 2001², p. 65-69; lunulae worden niet genoemd.

48 HEINZ, *Keltische symbolen*, p. 209, 213, 215. M.J. GREEN, *Exploring the World of the Druids*, London 1997, p. 19. H. HERTER, *Phallos*, k. 1739. A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 117-118, 94-221 (algemeen over mensenhoofd en gehoornde goden).

49 M. GREEN, (ed.), *The Celtic World*, London/New York, 1995, p. 102-103. M.J. GREEN, *Exploring*, p. 112. Voor Luna verwijzingen in nootnrs. 53, 54.

50 L. WICKERT, Luna/3. Lunula in: *Paulys-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Dreizehnter Band, *Stuttgart*, 1927, k. 1811-1812. M. KEMKES, *Truhenbeschlagsätze aus Eigeltingen-Eckartsbrunn* in: S.T.A.M. MOLS, e.a. (eds.), *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes*, Nijmegen, 1992 (Nederlandse Archeologische Rapporten 18), Amersfoort, 1995, p. 394. A. DUNDES, *The evil eye*, p. 280v. L. HANSMANN, L. KRISS-RETTENBECK, *Amulett und Talismann*, p. 244-246. A.J.M. ZWART, *Romeins paardentuig*, p. 248. A.R. NEUMANN, *Die Ehrezeichen des römischen Heeren*, *Antike Welt* 7, 1976, p. 47-55. Voor terracotta's zie bijvoorbeeld G.M.E.C. VAN BOEKEL, *Roman Terracotta Figurines and Masks from the Netherlands, Introduction and Catalogue*, I, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (BerROB)* 33, 1983, p. 215, 292-294, lunulae bij meisje en Diana (?). G.M.E.C. VAN BOEKEL, *Roman Terracotta Figurines*, 1985, p. 361, 374-375, 378-379, 467, 653-654, 669, 672-674, lunulae bij resp. Isis, Luna, moedergodinnen, een jongetje, een vrouw of meisje en vrouwen. A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.J.T. PETERS, W.J. VAN ES, *Roman Bronze Statuettes from the Netherlands*, II, Groningen, 1969, p. 74, de godin Luna met een lunula. Idem, p. 64-65, Isis met een halve maan in een diadeem. Ook J. DE BEENHOUWER, *Roman terracotta statuettes from a closed find at Tongeren and their relation to the the Köln, Trier and Central-Rhine production centres*, *Acta Archaeologica Lovaniensia* 30, 1991, p. 64-65, 78, lunulae bij jongens en meisjes. M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 98 dateert Augusteïsch tot tweede eeuw. A.N. ZADOKS JOSEPHUS JITTA, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes*, passim geven echter ook latere lunulae. Volgens J. OLDENSTEIN, *Zür Ausrüstung*, p. 164-165 dateren lunulae in het limesgebied vooral uit de tweede en derde eeuw. Hij oppert de mogelijkheid dat lunulae met gepunte uiteinden langer in gebruik kunnen zijn geweest dan lunulae met geknobbelde uiteinden. De laatste zouden bovendien iets jonger kunnen zijn.

51 Vgl. A. KAUFMANN-HEINIMANN, *Die römischen Bronzen der Schweiz 1: Augst und das Gebiet der Colonia Augusta Raurica*, Mainz 1977, p. 152-153, nr. 269-270, T. 168-170, nr. 269-270.

52 L. WICKERT, *Luna*, 1811, verwijzend naar PLINIUS MAIOR, *De wereld. Naturalis historia*, Amsterdam, 2005, XXVIII, 257 (p. 538).

53 Voor Tertullianus, Cyprianus, Hiëronymus zie A.N. ZADOKS JOSEPHUS-JITTA, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes. Supplement*, Nijmegen 1983, p. 171-172. PLAUTUS, *Epidicus*, 639: *Komedies* (vert., toel. J.M. Hemelrijk jr.), Baarn, 1992, p. 452. ISIDORUS, *Etymologiarum sive originum* (ed. W.M. Lindsay), I, Oxford, 1957, p. 19, 31, 17.

54 A.N. ZADOKS JOSEPHUS-JITTA, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes*, p. 171-176. Het Aardenburgse exemplaar werd hierin niet opgenomen. Niet ver van Koudekerke op Walcheren (c. 22 km ten noorden van Aardenburg) werd in 1990 een bronzen lunula met sterhangertje gevonden van een relatief bekend type, cf. R.M. VAN HEERINGEN, *Archeologische Kroniek van Zeeland over 1990* in: *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1991, p. 126-127. A. BAKELS, *Een bijzondere vondst in Wassenaar, Verenigingsnieuws, Westerheem*, XIV, 6, 1995, p. 4-5 (exemplaar te Wassenaar). W.J.H. VERWERS, e.a., *Archeologische Kroniek van Noord-Brabant 1991*, *Brabants Heem*, 4, 1991, p. 172 (exemplaar te Vlijmen). M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 98 dateert Augusteïsch tot tweede eeuw. A.N. ZADOKS JOSEPHUS-JITTA, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes*, passim geven echter ook latere lunulae. Volgens J. OLDENSTEIN, *Zür Ausrüstung*, p. 164-165 dateren lnulae in het limesgebied vooral uit de tweede en derde eeuw. Hij oppert de mogelijkheid dat lunulae met gepunte uiteinden langer in gebruik kunnen zijn geweest dan lunulae met geknobbelde uiteinden. De laatste zouden bovendien iets jonger kunnen zijn.

55 Bijvoorbeeld: vier fallusamuletten en vier lunulae in een glazen urn te Trier. J. OLDENSTEIN, *Zür Ausrüstung*, p. 163. S. FAUST, e.a., *Religio Romana. Wege zu den Götter im antiken Trier, Trier*, 1996, p. 231-232. Een fallus en lunula in een depot van bronzen te Blicquy. G. JELSKI, *Penditifs phalliques, p. 269, 274. G. FAIDER-FEYTMANS, Les bronzes romains, I, p. 160, nr. 313, II, p. 117, nr. 313. Een fallus en lunula in een kelder van een vicus te Zugmantel.* J. OLDENSTEIN, *Zür Ausrüstung*, p. 159-160, 254, nr. 446, T. 45, nr. 446.

56 Hierboven werd voor de lunula ook gerefereerd aan een symbool voor mannelijkheid, met name de associatie met de Keltische torques en hoorns. De laatste associatie is minder pregnant indien de punten van de lunula naar beneden gericht zijn.

57 Fallus en lunula komen, behalve in amuletverband, ook samen voor in bepaalde typen votiefhanden, eveneens van magische aard. Bijvoorbeeld G. FAIDER-FEYTMANS, *Les bronzes romains*, I, p. 75-76, 212, II, p. 37-38, 197-198. Verder als lunulavormige emailfibulae met fallusafbeelding, bv. G. JELSKI, *Penditifs phalliques*, p. 270, 271 (Noord-Frankrijk, België, Luxemburg).

58 Vele voorbeelden in de hierna aangehaalde werken.

59 M. KEMKES, J. SCHEUERBRANDT, *Zwischen Patrouille*, p. 43. De dateringmarge van bijlage, nr. 6 loopt door tot de eerste decennia van de vierde eeuw.

60 Onder andere een exemplaar uit Nijmegen. A.N. ZADOKS JOSEPHUS-JITTA, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes*, pl. 32, nr. 18. M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 98. Ook een exemplaar uit Valkenburg, W. GLASBERGEN, W. GROENMAN-WATERINGHE, *The pre-Flavian garrisons of Valkenburg Z.H.*, Amsterdam, 1974, pl. 15, nr. 3.

61 Vgl. amuletten uit Valkenburg en Augsburg-Oberhausen. M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 156, nrs. 10o (lunula met scherpe punten), 10r (lunula met afgeronde punten en 'appendices') en 10q (fallussen). Voor een pendant van 10r zie ook J. BEDAUX, *Laatmiddeleeuwse sexuele amuletten*, p. 22, afb. 7.

62 Vgl. nog A. ROSS, *Pagan Celtic Britain*, p. 175, die dit kenmerk (voorzichtig) 'phallic implications' toekent.

63 M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 149, type 6. A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.J.T. PETERS, W.J. VAN ES, *Roman Bronze Statuettes*, p. 52-57, nrs. 77-90. G. FAIDER-FEYTMANS, *Les bronzes romains*, I, p. 161-162, nrs. 316-320; II, pl. 117, nrs. 316-320. A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.J.T. PETERS, *The Figural Bronzes. Supplement*, p. 50-60, 71. Chr. UNZ, E. DESCHLER-ERB, *Katalog der Militaria*, p. 44-45, T. 58-59, nrs. 1611-1636. M. KEMKES, J. SCHEUERBRANDT, *Zwischen Patrouille*, p. 43. A.M. ZWART, *Romeins paardentuig*, p. 247-250, nrs. 3a, 4. *Catalogus Een leven te paard. Reiten für Rom, Nijmegen, 1995*, p. 22.

64 Wel nog aanwezig in een exemplaar, gevonden te Nijmegen. A.N. ZADOKS JOSEPHUS-JITTA, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes*, p. 182, nr. 18, pl. 32, nr. 18. A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.J.T. PETERS, W.J. VAN ES, *Roman Bronze Statuettes*, p. 52-53, nr. 79.

65 H. HERTER, *Phallos*, k. 1739 ziet hierin een chronologische ontwikkeling. Deze opvatting is inmiddels verlaten.

66 Voorbeelden in M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 156, nrs.10o, r, s. G. FAIDER-FEYTMANS, *Les bronzes romains*, I, p. 161, nr. 317; II, pl. 117, nr. 317. W. GLASBERGEN, W. GROENMAN-WATERINGHE, *The pre-Flavian garrisons*, pl. 14, nr. 50. H. MENZEL, *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, II, Trier, Mayence, 1966, p. 86, nr. 210, Abb. 39. D. MORRIS, *Body guards*, p. 159. A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, W.J.T. PETERS, W.J. VAN ES, *Roman Bronze Statuettes*, p. 52, nr. 77.

67 G. JELSKI, *Penditifs phalliques*, passim en D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, passim, de belangrijkste onderzoekers in dit opzicht, noemen ze 'pendentifs phalliques,' vooral 'pendentifs phalliques à pelta' en een enkele keer ook 'pendentifs phalliques à pelta du type d'Arras'. Met het woord pelta (letterlijk: klein rond schildje) wordt een hanger en amulettype aangeduid in de vorm van een (al dan niet 'verdikte') halve maan of aanverwante vorm. G. FAIDER-FEYTMANS, *Les bronzes romains*, I, p. 160, 313 gebruikt eenvoudigweg 'amulette phallique'. E. WILHELM, *Bronzes figurés de l'époque romaine*, Luxembourg, 1971, p. 16 bezigt 'Ithyphalle' en, weinig precies, 'Phallus en érection muni de deux ailettes reliées'. De termen in het Frans en Nederlands gebruikt door C. MASSART *Het sieraad voorbij, de macht van het symbool: lunulae- en fallusamuletten. Au-déla du bijou. Le pouvoir du symbole: Les amulettes en forme de lunule et de phallus* in: Sas, K., Thoen, H. (ed.), *Schone schijn. Romeinse juweelkunstin West-Europa. Brilliance et prestige. La joaillerie romaine en Europe occidentale*, Leuven, 2002, p. 101-103 in de titel van haar bijdrage. Het Duits, bijvoorbeeld A. LEIBUNDGUT, *Die römischen Bronzen aus der Schweiz*, II, p. 87 en H. MENZEL, *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, II, Trier, Mayence, 1966, p. 85-86, heeft 'Pelta(-oder halbmond)förmiger Anhänger mit (erigiertem) Phallus', maar gebruikt voor het betreffende onderdeel ook 'Lunula'. In het Engels ken ik geen publicaties waarin het betreffende type wordt vermeld. Met de hier gebruikte term fallus-lunula wordt getracht de uiterlijke en (bijgevolg?) magische gelijkwaardigheid van beide elementen aan te geven. Omzetting van één van beide zelfstandig naamwoorden in een bijvoeglijk naamwoord zou een bepaalde hiërarchie en dominantie impliceren en lijkt daarom minder juist.

68 Algemeen over fallus-lunula-amuletten: C. MASSART, *Het sieraad voorbij*, 101-103.

69 Zie bijlage, nr. 16.

70 D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 89 meent op basis van de grootte drie groepen te kunnen onderscheiden. Aangezien het om millimeters gaat komt mij dit al te gewaagd voor.

71 M.C. BISHOP, *Cavalry Equipment*, p. 98 stelt iets dergelijks voor fallushangers.

72 G. JELSKI, *Penditifs phalliques*, p. 277 ziet geen verband.

73 Vriendelijke mededeling J. Trimpe Burger. De registratienummers van de emailfibula en het radvormig voorwerp zijn resp. 1974-Sm-20c en a.

74 J.A. TRIMPE BURGER, *Romeins Aardenburg. Opgravingen en vondsten*, Aardenburg, 1992, p. 5. R.M. VAN DIERENDONCK, L.J.F. SWINKELS, *Wall-painting Fragments Found in the Roman Settlement at Aardenburg*, *BerROB*, 1985, p. 190. G. BESUIJEN, *Rodanum. A Study of the Roman Settlement at Aardenburg and its Metal Finds*, Leiden, 2008, p. 45-63, 73, 143. Hij identificeert het voorwerp als paardentuig.

75 A.N. ZADOKS JOSEPHUS-JITTA, A.M. WITTEVEEN, *The Figural Bronzes*, p. 167 en 177v, noemt dit kenmerk 'angular'.

76 Ik dank de volgende personen vriendelijk voor hun opmerkingen en het verstrekken van gegevens: J. Weij (Aardenburg), A. Verhoeven (IAP, buitendienst Limburg) G. Creemers, G. Hensen (beiden Gallo-Romeins Museum, Tongeren), H. Thoen (Deinze, vrml. Rijksuniversiteit Gent), L. Goldschmitz-Wielinga (Vlissingen, AWN-Zeeland), J. de Vries (Voerendaal), L. Swinkels (Museum Het Valkhof, Nijmegen), A. Martinali (Amsterdam, Nijmegen), J. Nicolay, F. Brauner (ROB-Archis, Amersfoort), K. Sas (Antwerpen, AVRA) en wijlen J. Trimpe Burger (vrml. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek).

BIJLAGE

Fallus-lunula-amuletten

a. beschrijving
a1. fallus
a2. lunula
a3. achterzijde
a4. oog
a5. bijzonderheden
b. materiaal
c. afmetingen
c1. (grootste) diameter
c2. (grootste) hoogte
d. vondstjaar
e. datering
f. context
g. verblijfplaats
h. literatuur

1. Aardenburg, Zeeland (NL)
a1. realistisch gemodelleerde eikel, zonder testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. rond met lange, naar beneden gerichte, gepunte uiteinden
a3. vlak
a4. relatief klein, rond oog, aan bovenzijde, evenwijdig aan de lunula
b. brons
c1. 4,2 cm
c2. 3,3 cm
d. 1974
e. IIc-IIIc
f. castellum en vicus
g. Gemeentelijk Archeologisch Museum, Aardenburg
h. A. WILLEBOORDSE, *Glanzend in de maan* in: V.T. VAN VILSTEREN (red.), *100.000 Jaar sex. Over liefde, vruchtbaarheid en wellust*, Zwolle, 2003, p. 44. G. BESUIJEN, *Rodanum. A Study of the Roman Settlement at Aardenburg and its Metal Finds*, Leiden, 2008, p. 73, 143, nr. 8.1.

2. Blicquy, Henegouwen (B)
a1. weinig geprononceerde eikel en testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte, onscherpe uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 3,2 cm
c2. 3,3 cm
d. ?
e. <III
f. depot van bronzen, begraven III
g. Musée gallo-romain, Blicquy
h. M. AMAND, *Atelier de bronzier de l'époque romaine à Blicquy, Hainaut. Archaeologica belgica*, 171, 1975, p.37, nr. 27, afb. 16, nr. 16. G. FAIDER-FEYTMANS, *Les bronzes romains*, p. 161, nr. 314, pl. 117, nr. 314. D. MARCOLUNGO, *Fascinum, turpicula res, scaevola. Á propos d'un pendentif phallique trouvé à Philippeville, Archéo-Situla*, 13-16, 1992, p. 90, nr. 1, fig. 6/1

3. Celles-lez-Waremmes, Luik (B)
a1. weinig geprononceerde eikel en testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte, onscherpe, naar elkaar buigende uiteinde
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
a5. hangend aan een leren borstriem, hangend tussen twee smalle leren riemen, versierd met bronsbeslag in de vorm van zeeschelpen
b. brons
c1. 3,65 cm
c2. 3,75 cm
d. ?
e. IIIa
f. graf te Saives
g. Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 87-89, 91, nr. 2, fig. 6/2. A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA, A.N. WITTEVEEN, *Roman Bronze Lunulae from the Netherlands, Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden*, 58, 1977, pl. 28C. *K. SAS, H. THOEN (ed.), Schone schijn. Romeinse juweelkunst in West-Europa. Brillance et prestige. La joaillerie romaine en Europe occidentale, Leuven, 2002, p. 266, nr. 282.*

4. Philippeville, Namen (B)
a1. realistische gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte, afgeronde uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 2,4 cm
c2. 2,7 cm
d. 1991
e. ?

f. terrein met Romeinse aardewerkfragmenten van diverse aard
g. Philippeville ?
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, passim.

5. onbekend (L)
a. - fallus met etc. realistisch gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
- ronde lunula etc. met vrij lange, naar beneden gerichte, scherpe, naar elkaar buigende uiteinden
- vlakke etc. achterzijde
- rond etc. oog aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 2,5 cm
c2. 2,8 cm
d-f. ?
g. Musée Nationale d'Histoire et d'Art, Luxembourg
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 92-93 nr. 15, fig. 8. E. WILHELM, *Bronzes figurés de l'époque romaine*, Luxembourg, 1971, p. 16, nr. 48.

6. Arras, Pas-de-Calais (F)
a1. fallus met realistisch gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met lange, naar beneden gerichte, scherpe, naar elkaar buigende uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 3,5 cm
c2. 4 cm
d. ?
e. IIIB-IVa
f. graf van een kind
g. Musée d'Arras
h. G. JELSKI, *Pendentifs phalliques, clochettes et peltae dans les tombes d'enfants de Gaule Belgiques*, *Revue du Nord*, XVI, 260, 1984, pl. 1, nr. 7. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90-91, nr. 4, fig. 6/2.

7. Autun, Saône-et-Loire (F)
a1. weinig geprononceerde eikel en testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte, onscherpe uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 2,8 cm
c2. 3,1 cm
d. 1895
e. ?
f. afgevoerde grond van een grot
g. Musée Rolin, Autun
h. *Catalogue Autun-Augustodunum, Autun des Eduens*, Autun 1987, p. 194, nr. 366b. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90, 93 nr. 5, fig. 9.

8. (onbekend) (F)
a1. realistisch gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. incompleet, rond met één korte, naar beneden gericht, scherp uiteinde
a3. vlak
a4. oog ontbreekt
b. brons
c1. 3,9 cm
c2. 3 cm
d-f. ?
g. Musée Rolin, Autun
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90, 93, nr. 6, fig. 10.

9. onbekend, Marne (F)
a1. vrij realistisch gemodelleerde eikel en vrij geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. rond met lange naar beneden gerichte, onscherpe, naar elkaar neigende uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 2,8 cm
c2. 3,4 cm
d-f. ?
g. Musée municipal d'Epernay
h. G. JELSKI, *Penditifs phalliques*, p. 273, nootnr. 28. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90, 93, nr. 7, fig. 7.

10. Avenches, Vaud (CH)
a1. realistisch gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. rond met lange, naar beneden gerichte, onscherpe naar elkaar neigende uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 3,4 cm
c2. 3,9 cm
d. 1899
e. ?
f. westtoren
g. Musée Romain, Avenches
h. A. LEIBUNDGUT, *Die römischen Bronzen aus der Schweiz*, II, Avenches, Mayence 1976, p. 86-87, pl. 56, nr. 90. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90, 92 nr. 8, fig. 6/3.

11. Zugmantel, Zug (CH)
a1. realistisch gemodelleerde eikel en geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht p, resp. aan de bovenzijde van de lunula

a2. rond met lange, naar beneden gerichte, scherpe, naar elkaar buigende uiteinden
a3. vlak
a4. relatief klein, rond, aan de bovenzijde, haaks op de lunula

b. brons
c1. 3,5 cm
c2. 3,5 cm
d-f. ?
g. Saalberg Museum, Homburg
h. H. DRAGENDORFF, E. KÜHNERT, *Museographie für das Jahr 1908/09, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, V, 1909, p. 51-52, fig. 11, nr. 29. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90-92, nr. 14, fig. 6/8.

12. Nievenheim, Rheinland-Pfalz (D)
a1. zonder eikel en testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. incompleet, ovaal, met één kort, naar beneden gericht, afgebroken uiteinde
a3. vlak
a4. rond, aan de bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 2,8 cm
c2. 3,7 cm
d-e. ?
f. villa rustica
g. Rheinisches Landesmuseum, Bonn (D)
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 92, nr. 9, fig. 6/4. G. MÜLLER, *Ausgrabungen im Dormagen. 1963-1977*, Cologne-Bonn, 1979, p. 150, nr. 11, pl. 102, nr. 7.

13. Rheingönheim, Rheinland-Pfalz (D)
a1. realistisch gemodelleerde eikel, zonder testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte scherpe, naar elkaar buigende uiteinden (één afgebroken)
a3. vlak
a4. rond, aan de bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 2,4 cm
c2. 3 cm
d-e. ?
f. castellum
g. Rheinisches Landesmuseum, Bonn
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90-91, nr. 10, fig. 6/5. G., ULBERT, *Das frührömische Kastell Rheingönheim*, Berlin 1969, p. 47, pl. 36, nr. 19.

14. Risstissen, Baden-Würtemmberg (D)
a-g. ?
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 92, nr. 11. G. MÜLLER, *Ausgrabungen*, p. 159 nr. 11. G. ULBERT, *Das römische Donaukastell Ristissen*, I, Stuttgart 1970, p. 36, nr. 19.

15. Trier, Rheinland-Pfalz (D)
a1. realistisch gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte, scherpe, naar elkaar buigende uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan de bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons

c1. 3,1 cm
c2. 3,6 cm
d-e. ?
f. gevonden met een riemgesp en diverse haarspelden
g. Rheinisches Landesmuseum, Trier
h. H. DRAGENDORFF, E. KÜHNERT, *Museographie*, p. 53. E. KRÜGER, *Jahresberichte des Provinzial-Museums zu Trier vom 1. April bis 31. März 1910, Trierer Jahresberichte*, II, 1910, p. 17, pl. II, nr. 7. H. MENZEL, *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, II, Trier, Mayence, 1966, p. 86 nr. 306, fig. 37. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 91- 92, nr. 12, fig. 6/6.

16. Trier, Rheinland-Pfallz (D)
a1. realistisch gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte, scherpe, naar elkaar buigende uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 3,5 cm
c2. 3,5 cm
d-f. ?
g. Rheinisches Landesmuseum, Trier
h. D. MARCOLUNGO, *Fascinum*, p. 90, 92 nr. 13, fig. 6/7. H. MENZEL, *Die römischen Bronzen* p. 85, nr. 207, fig. 36. Uit: S. FAUST, e.a., *Religio Romana. Wege zu den Götter im antiken Trier, Trier*, 1996, p. 231-232, nr. 50g.

17. Keulen (D)
a1. realistisch gemodelleerde eikel en weinig geprononceerde testikels, geplaatst onder het oog, loodrecht op, resp. aan de onderzijde van de lunula
a2. ovaal met korte, naar beneden gerichte, scherpe, naar elkaar buigende uiteinden
a3. vlak
a4. rond, aan bovenzijde, haaks op de lunula
b. brons
c1. 3,4 cm
c2. 3,2 cm
d-f. ?
g. Römisches-Germanisches Museum, Keulen
h. ?

De Oostwinkelse humanist Martijn De Smet (ca. 1520-1567) vader van de epigrafie

Paul VAN DE WOESTIJNE

De 16e-eeuwse humanist Martinus Smetius, die als Martijn De Smet in Oostwinkel geboren werd, wordt algemeen beschouwd als de grondlegger van de epigrafie, de opschriftenkunde, een belangrijke hulpwetenschap van de geschiedenis. Van 1588, toen zijn verzameling gepubliceerd werd, tot op de dag van vandaag wordt zijn baanbrekend werk gebruikt en wordt zijn naam vermeld in wetenschappelijke publicaties. Smetius' vermaardheid is niet nieuw, maar is jammer genoeg nooit buiten zijn vakgebied doorgedrongen. Wereldwijd hebben epigrafisten zich uiteraard altijd met zijn werk beziggehouden en nooit veel aandacht besteed aan zijn leven. Lokale historici zoals Hugo Notteboom en Achiel De Vos kenden Martijn De Smet als pastoor van respectievelijk Oostwinkel en Sleidinge, zonder te beseffen dat het hier dezelfde man betrof die als Martinus Smetius in zijn vakgebied wereldfaam geniet. Tijd dus om die twee levens met elkaar te verbinden en een, voor zover dat mogelijk is althans, volledig overzicht te geven van het leven en werk van Martijn De Smet, alias Martinus Smetius.

1. BIOGRAFIE

1.1. Oostwinkel (ca. 1520-1541)

1.1.1. Geboortedorp

Martijn De Smet werd omstreeks 1520 geboren in Oostwinkel, een dorp tussen Eeklo en Ursel. Joseph Roulez, zijn eerste moderne biograaf, heeft in 1876 de Latijnse naam Martinus Smetius verfranst tot Martin De Smet en Henri De Vocht (1879-1962), een professor aan de Leuvense universiteit met specialiteit humanisme en Engelse literatuur, vernederlandste die tot Maarten, een in de 16e eeuw in het Meetjesland ongebruikelijke variant van Martin.[1] In het renteboek van de parochie Oostwinkel (1558) noemt Smetius zichzelf *Martijn De Smet*.

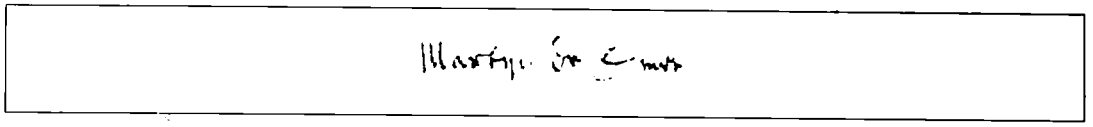

Smetius noemde zichzelf Martijn De Smet (Renteboek van Oostwinkel, 1558).

Vroegere biografen hadden problemen met zijn geboorteplaats. Als epigrafist stond hij in de 16e en 17e eeuw bekend als *Martinus Smetius Brugensis*, *Westwynkelanus* of *Westwinkelius*. In de opdracht van zijn werk aan zijn vriend Marc Lauweryn in 1565 noemt De Smet zichzelf *Westwyckelanus*, (geboortig) van Westwinkel, nu Oostwinkel. Zijn geboortedorp was ontstaan onder de naam Woestwinkel en werd tot de 17e eeuw zowel Oostwinkel als Westwinkel genoemd. Smetius zelf gebruikt meestal Westwinkel. Zonder de precieze locatie te kennen heeft men het onbekende Westwinkel dan meestal gesitueerd in het Brugse Vrije, vandaar *Brugensis*. Oostwinkel maakte in het Ancien Régime echter deel uit van de Oudburg van Gent en hoorde tot 1559 kerkelijk bij het dekenaat Gent in het bisdom Doornik.

Na het dramatische overlijden van Smetius in 1567 suggereerde Broer Cornelis, een minderbroeder die in Brugge erg tekeerging tegen de protestanten, in een preek dat De Smet afkomstig was uit Sleidinge: Hij "*en was maer een esel die noch lesen en schrijven en conste. Ba, waer soude hijt doch geleert hebben? Hier buyten te Sledinghen achter de coeyen, van daer hy was?*"[2] Smetius werd niet geboren in Sleidinge, maar was er tussen 1560 en 1565 wel pastoor. In de *Geschiedenis van Sleidinge* neemt Hugo Notteboom dat ten onrechte over, omdat hij Martijn De Smet van Oostwinkel, de epigrafist, niet kende.[3]

Henri De Vocht meende zelfs dat De Smet in Merendree geboren was![4] Hij vereenzelvigde hem met *Martinus Faber Merbrensis* die op 5 januari 1535 promoveerde tot *magister artium* (doctor in de letteren) aan de Leuvense universiteit. *Faber*, het Latijnse woord voor ambachtsman, wordt soms gebruikt voor timmerman en smid, maar de gewone latinisering voor De Smet in de 16e en 17e eeuw is Smetius. Henri De Smet of Henricus Smetius (1537-1614) uit Lede (Aalst) was een dokter, dichter en filoloog die in Heidelberg professor en rector van de universiteit werd. In het begin van de 17e eeuw waren er in Nijmegen de predikanten, oudheidkundigen en verzamelaars Johannes Smetius, vader en zoon. De Vocht maakt van *Merbrensis* (van Meerbergen?) een kopieerfout of slechte lezing van *Merendrensis!* Hij had bovendien de verkeerde Martinus vast, want onze Smetius werd pas in 1541 aan de Leuvense universiteit ingeschreven.

De meeste biografen houden het erop dat Smetius in Westwinkel/Oostwinkel geboren werd. Over de ligging ervan laat Smetius

geen twijfel bestaan. In een brief van 27 januari 1558 aan zijn vriend-epigrafist Steven Pigge (Pighius) preciseert hij de ligging van Oostwinkel als volgt: "*E pago nostro Oestwynckele, medio fere inter Gandavum & Brugas itinere*" (uit ons dorp Oostwinkel, ongeveer halverwege tussen Brugge en Gent.)[5]

De Smet is een verspreide naam in het Meetjesland, ook toen en trouwens nu nog in Oostwinkel. Zijn ouders waren niet rijk, want aan de Leuvense universiteit werd hij als *pauper* (arm, onvermogend) ingeschreven. Dat sluit niet uit dat zijn familie, vermoedelijk landbouwers, behoorden tot de notabelen van het dorp.

1.1.2. Geboortedatum

We weten niet wanneer Martijn De Smet in Oostwinkel werd geboren, oudere biografen vermelden geen geboortejaar. Jean Baptiste Coomans, die in 1836 een korte biografie van Smetius schreef, gist dat hij zou zijn geboren tussen 1520 en 1530.[6] J. Roulez maakte er *vers 1525* van en de meeste biografen hebben dat jaar overgenomen. Ik meen dat De Smet iets ouder moet zijn, omdat hij reeds in 1541 ingeschreven werd aan de universiteit en hij toen niet veel jonger dan achttien zal zijn geweest. Zijn geboortedatum ligt vermoedelijk eerder omstreeks 1520.

Over De Smets jongelingenjaren en opleiding is niets bekend. Voor hij naar de Leuvense universiteit ging, moet hij al een degelijke vooropleiding gehad hebben, waaruit moet zijn gebleken dat hij uitzonderlijk begaafd was en academische studies aankon. In zijn ruime algemene vorming moeten ook talen gezeten hebben, vooral Latijn, toen de taal van de kerk en van de wetenschap. Het ligt voor de hand dat hij die vorming kreeg van de Oostwinkelse pastoor, Filips Halaert, hoewel het volgen van de Latijnse school in Eeklo of elders (Gent of Brugge) ook tot de mogelijkheden behoort.

1.2. Leuven (1541-1545)

Hoe dan ook wordt Martijn De Smet in juli of augustus 1541 in Leuven ingeschreven in het Standonckcollege, door de studenten de pedagogie van het Varken *(Porci)* genoemd.[7] Hij is zonder twijfel de *Martinus Saletius de Ostewynckel (IV, 235)* in de immatriculatielijst. *Saletius?* De inschrijvingen gebeurden vaak slordig en in het Latijn. De Smet werd gelatiniseerd tot Smetius en de inschrijvers, of waren het de uitgevers van de *Matricules de l'Université de Louvain* (1903-1967), hebben in de *m* een *al* menen te zien en er *Saletius* van gemaakt, een overigens onbekende en onbestaande naam. Voor de rest klopt de inschrijving: Martinus S.etius van Oostwinkel. Hij was een pauper, dus onbemiddeld, die vermoedelijk met een kerkelijke beurs studeerde.

In de pedagogie van het Varken onderwees men de *artes* (kunsten), of de *litterae humanioris* (letteren). Na twee jaar studie werd de student dan baccalaureus en werd hij toegelaten tot een van de vier hogere faculteiten. Martijn De Smet werd priester en moet dus aan de hogere faculteit theologie of canoniek recht gestudeerd hebben. Gezien zijn latere bedrijvigheid als epigrafist en zijn dichterlijke aanleg, zou het best kunnen dat hij een tijd gestudeerd heeft aan het befaamde *Collegium Trilingue* (Drie Tongen of Talen), waar men Latijn, Grieks en Hebreeuws leerde.

Volgens De Vocht zou De Smet als oudere student in het College der Drie Tongen tutor of leermeester zijn geweest van de gebroeders Marcus (1530-1581) en Guido Lauweryn (1532-1589), zoons van Mathias Lauweryn, heer van Watervliet.[8] Ze zouden daar zijn ingeschreven op 14 juni 1542, eigenaardig, want geen enkele 16e- of 17e-eeuwe biograaf heeft daar weet van.[9] Van Marcus Lauweryn is niet bekend waar hij gestudeerd heeft en of hij hoger onderwijs genoten heeft en zijn jongere broer Guido heeft aan de universiteit van Dôle gestudeerd. Bovendien waren de broers Lauweryn op dat moment bitter jong, te jong wellicht om al in Leuven te studeren? Vooral de bewering dat Smetius de broers Lauweryn vergezelde naar Italië, doet de wenkbrauwen fronsen, want geen enkele betrokkene, 16e-eeuwse tijdgenoot of moderne auteur vermeldt dat feit. Hoe dan ook, de eerste contacten tussen Martijn De Smet en Marc Lauweryn zouden kunnen dateren uit die periode in Brugge, waar de Lauweryns studeerden aan de kapittelschool van Sint-Donaas of enige tijd later, omstreeks 1545 in Leuven.

In het licht van wat De Smet later gepresteerd heeft, kunnen we wel zeggen dat hij een goede opleiding heeft genoten en dan komt het Collegium Trilingue dus wel in zicht. Smetius las en schreef vloeiend Latijn en las ook vlot Grieks, zoals later zal blijken. De studie in de letteren was in die tijd exclusief die van de Griekse en Latijnse literatuur. De geschiedenis van Rome was wereldgeschiedenis en alles wat daar werd opgegraven en inscripties bevatte, was groot nieuws. Wellicht werd De Smets interesse voor opschriften gewekt door professor Cornelius van Auwater die in die tijd een collectie inscripties in handschrift bezat, die hij voor zijn lessen gebruikte.[10] De Leuvense afgestudeerden genoten een goed faam en waren zeer gegeerd in Italië, o. m. als secretaris van hoogwaardigheidbekleders en prelaten voor het verzorgen van hun Latijnse briefwisseling, precies om hun uitstekende kennis van het Latijn.

Tijdens zijn studies in Leuven leerde Martijn De Smet enkele docenten en medestudenten kennen met wie hij later contact hield en die hem hielpen. Vulmar Bernaert of Vulmarus Bernatius (Eecke bij Kassel 1510-1571) was er een van. Hij werd in 1547 professor in het canoniek recht en woonde vanaf 1552 het concilie van Trente bij. De Leuvense faculteiten theologie en canoniek recht genoten een grote faam en de pausen consulteerden hen voor het redigeren van hun bulles en voor de

herwerking van de *Corpus juris canonici*. In 1552 spreekt Vulmar Bernaert in een brief aan Andreas Maes of Masius (1514-1573), een Brabants humanist en bijbelexegeet, over "*Martino nostro*," onze gemeenschappelijke vriend, of Martijn, die aan onze universiteit gestudeerd heeft. Ook Jan Gerartsen van Gorp (Goropius Becanus), die letteren en medicijnen studeerde, Antoine Morillon (Morillonus) en Steven Wijnkens Pigge (Pighius), die medestudenten waren, zal De Smet later nog vaak ontmoeten.

Na zijn studies in de letteren of gelijktijdig ermee studeerde De Smet theologie en hij werd na afloop priester gewijd. Wanneer en waar dat is gebeurd, is niet bekend. In elk geval was hij in 1548 priester van het bisdom Doornik. In 1545, hij was dan naar schatting ongeveer 25 jaar, vertrok hij naar Rome en dan zal hij wel al priester geweest zijn. Een en ander wijst erop dat Martijn De Smet wachtte op het overlijden van pastoor Halaert om pastoor van Oostwinkel te worden. Vermoedelijk zijn er vanuit het bisdom toezeggingen in die zin gebeurd. In afwachting van een aanstelling zou hij zijn academische kennis ter beschikking stellen, als zich die gelegenheid voordeed.

1.3. Italië (1545-1551)

1.3.1. In dienst van kardinaal Pio da Carpi

Over de omstandigheden en de beweegredenen waarom Martijn De Smet als jong priester naar Rome trok, zijn we niet rechtstreeks ingelicht. In zijn dedicatio/opdracht aan Marcus Lauweryn schrijft hij dat hij van 1545 tot 1551 in Italië verbleef en niet alleen in Rome maar op verschillende plaatsen in Italië inscripties verzamelde. Hij reisde mee met Rodolfo

Kardinaal Pio da Carpi, met wie Smetius door heel Italië reisde.

Pio da Carpi, kardinaal en bisschop van Faenza, een van de rijkste prelaten in de Romeinse Curie, die geregeld belast werd met diplomatieke opdrachten aan het hof van de Franse koning Frans I en van keizer Karel V.

Smetius noemt kardinaal Pio da Carpi "*heros meus*," mijn held/uitstekend man. Of dit betekent dat hij in dienst was van de kardinaal, is niet meteen duidelijk, maar wel erg waarschijnlijk. Hoe anders zou de onbemiddelde Martijn De Smet de reis en een verblijf van zes jaar in Rome hebben kunnen bekostigen? Bijna al zijn biografen vermelden dat hij in Italië secretaris van Rodolfo Pio da Carpi was. Er werd ook gesuggereerd dat Marc Lauweryn zijn mecenas zou zijn geweest. Daar zijn dan weer geen aanwijzingen voor, ook niet in zijn dedicatie, waar hij pas na zijn terugkeer in Vlaanderen gewaagt van contacten met Lauweryn.

Vertrok Martijn De Smet naar Rome met de opdracht opschriften te gaan verzamelen? Vermoedelijk niet. Pio da Carpi zal via zijn contactpersonen in Leuven iemand gezocht hebben die zijn Latijnse correspondentie kon verzorgen en in het licht van zijn internationale contacten ook Frans en Duits kende. Kardinaal Pio, die in 1559 net geen paus werd, was een invloedrijk man, voor wie alle deuren opengingen. Hij stond in het centrum van het humanisme in het 16e-eeuwse Rome en zat in de Curie als lid van de Romeinse Inquisitie. Iedere humanist over heel Europa rekende het tot zijn plicht epigrafen te verzamelen en zo een bijdrage te leveren tot de kennis van de oudheid. Pio da Carpi legde een verzameling van klassieke beeldhouwkunst en andere oudheden aan, een van de belangrijkste musea van Rome, rond zijn villa, gelegen in de voormalige tuinen van Sallustius op de flanken van de Quirinaal. In de wijngaard van zijn stadspaleis stelde hij zijn recentste aanwinsten tentoon. Hij bezat een omvangrijke Griekse en Latijnse bibliotheek, "*libraria bellissima del cardinale di Carpi*," die geleerden en humanisten naar zijn paleis in het Marsveld (Campo Martio) aantrok.[11] Smetius vond daar boeken die hij nodig had, en handschriften van vroegere epigrafisten, o.m. een codex van Fra Giocondo *(fratris Iucundi)*, die hij kopieerde.[12]

Gaandeweg werd Smetius in Rome meegezogen in de wedijver en verzamelwoede van notabelen en kerkelijke hoogwaardigheidbekleders, die bij elke ontdekking van een stuk oudheid in de Romeinse ondergrond, er alles aan deden om de brokstukken in bezit te krijgen en aan hun verzameling toe te voegen. Sedert het einde van de 15e eeuw heerste er in Rome een grote bouwwoede en werden er bij regelmaat belangrijke vondsten gedaan. Veel stenen en marmeren platen van antieke gebouwen met daarop inscripties waren in de loop der tijden gebruikt geweest als constructiemateriaal en kwamen bij afbraak aan het licht. Beelden in allerlei grootte en vormen, marmeren platen en stenen met opschriften werden in groten getale opgegraven. In talrijke tuinen werden de overblijfsels met inscripties als in een soort openluchtmuseum opgesteld. Geregeld werden verzamelingen met opschriften in Rome en elders uitgegeven, in

1521 reeds die van Jacopo Mazochi, in 1530 *De orbe novo* van Petrus Martyr en in 1534 die van Petrus Apianus (Pieter Bienewitz) en Bartholomeus Amantius, drie werken die De Smet gebruikte en waarnaar hij verwijst. Maar het was vooral Bartolomeo Marliani's *Antiquae urbis Romae topographia* (Plaatsbeschrijving van de antieke stad Rome) uit 1544 die Smetius' gids door het antieke Rome was. Terwijl hij in Rome verbleef, maakte hij de publicatie mee van Marliani's *L'Antichità di Roma* (De oude geschiedenis van Rome, 1548) en van Lucio Fauno's *De antiquitatibus Urbis Romae ex antiquis novisque auctoribus exerptis* (Over de oudheden van de stad Rome uit het werk van antieke en hedendaagse schrijvers, Venetië, 1549).

Smetius kreeg de opdracht bij opgravingen pas ontdekte opschriften te gaan noteren en kreeg ook toegang toe belangrijke verzamelingen, onder meer die van Gentile Delfini, een kanunnik van Lateranen, van Angelo Colocci, van Del Bufalo en van Farnese.[13] Na het overlijden van Colocci in 1549 liet Smetius een deel van diens verzameling overbrengen naar de tuin van zijn broodheer Pio da Carpi. Een ander deel kwam terecht bij kardinaal Alexander Farnese, die veel opgravingen financierde en de brokstukken tentoonstelde in de *Farnesina*, een tuin aan de overkant van de Tiber. Martijn De Smet en vrienden-epigrafisten waren erbij en konden de meeste fragmenten kopiëren.

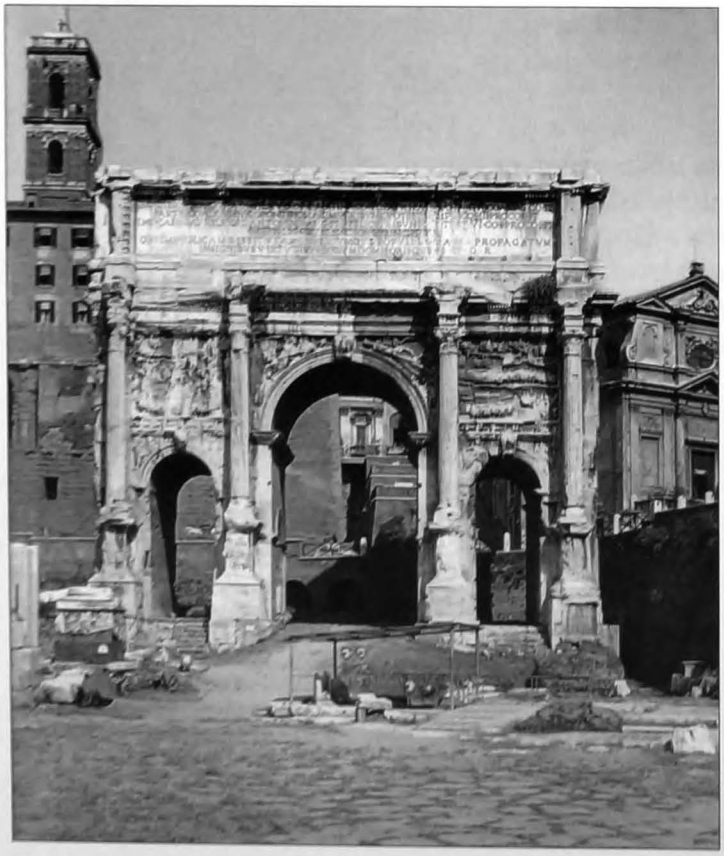

De triomfboog van Septimus Severus op het Forum Romanum, waar veel oude stenen met opschriften opgegraven werden, toen Smetius in Rome verbleef.

Door vergelijking stelde Smetius vast dat de vroeger genoteerde inscripties onvolledig en vooral onbetrouwbaar waren, onvolledig in het beschrijven van de stenen, de vindplaats, de grootte en de vorm van de karakters en onbetrouwbaar in het oplossen van afkortingen, het aanvullen van ontbrekende stukken en het vertalen/interpreteren van de klassieke Latijnse tekst. Hij ontwikkelde zijn eigen methode die erin bestond de epigrafen nauwkeurig te beschrijven, de vindplaats, de datum, soms wie erbij was, en vooral de tekst quasi fotografisch af te tekenen met oog voor betekenisvolle details. Hij geeft ook duidelijk aan wat hij zelf invulde voor de afkortingen en ontbrekende stukken. Dat precies maakt zijn werk tot op de dag van vandaag bruikbaar. Men is er zelfs in geslaagd aan de hand van Smetius' gegevens een groot gedeelte te reconstrueren van die 16e-eeuwse verzamelingen die in de daaropvolgende eeuwen verspreid werden over heel Italië.

Uit de beschrijving van zijn inscripties blijkt dat Martijn De Smet in Italië de volgende steden bezocht.[14] Hij vermeldt altijd de antieke benamingen:

in Latium: Tibur, Anagnia, Praeneste, Ferentium, Aletrum, Casinum, Aquinum, Ostia, Cyperanum en Vicarolum;
in Umbrië: Ocriculum, Interamna, Spoletum, Assisium, Tifernum, Fanum Fortunae, Sena Gallica en Sassina;
in Picenum: Ancona en Auximium;
in Etrurië: Nepete, Sutrium en Falerii;
in Gallia Cisalpina: Forum Livii.

1.3.2. De Smets vrienden

Smetius zal zich in Rome niet eenzaam gevoeld hebben, want hij was er in contact met enkele humanisten uit de Nederlanden die net als hij epigrafen verzamelden: Goropius Becanus, Morillon, Wastelius en Pigge. Zij deelden hun vondsten aan elkaar mee en wisselden hun notities uit. Op die manier kwamen er heel wat opschriften bij Smetius terecht die zij gekopieerd hadden, maar die hij zelf niet gezien had.

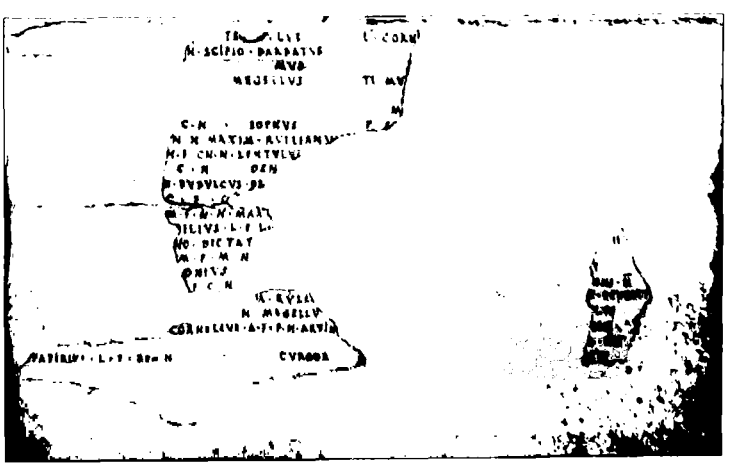

Bijna fotografisch tekende Smetius de opschriften af.

Jan Gerartsen van Gorp, met zijn gelatiniseerde naam Johannes Goropius Becanus (Hilvarenbeek 1518 - Maastricht 1573), studeerde in Leuven letteren en medicijnen en woonde het grootste deel van zijn leven als dokter in Antwerpen. Volgens de gezaghebbende epigrafist Theodor Mommsen, een van de samenstellers van het *Corpus Inscriptionum Latinarum*, het CIL (1853), was hij Smetius' reisgezel. Misschien kende hij Martijn De Smet van zijn studietijd in Leuven? In elk geval nam Smetius vier inscripties die Goropius Becanus hem bezorgde, op in zijn verzameling.

Antoine Morillon (Leuven 1520 - Brussel 1556), die ook in Leuven gestudeerd had, werd naar Rome gestuurd door Antoine de Granvelle, de in de Nederlanden gehate adviseur van landvoogdes Margareta van Parma en eerste bisschop van Mechelen. Hij was van 1545 tot 1553 eveneens in dienst van kardinaal Pio da Carpi, volgens De Vocht zelfs zijn secretaris, en hij wordt daarom soms verward met Smetius.[15] Morillon verzamelde niet alleen inscripties maar ook munten. Smetius nam van hem vijftig inscripties in zijn bundel op. In 1553 keerde Morillon naar Vlaanderen terug en hij was tot zijn vroege dood secretaris van Granvelle.

Petrus Wastelius, Smetius noemt hem een Mechelaar, verbleef omstreeks 1550 in Rome en ging met Smetius inscripties afschrijven.

Pighius of Steven Pigge, Smetius' Nederlandse vriend in Rome.

Steven Wijnkens Pigge of Stephanus Winandus Pighius (Kampen 1520 - Xanten 1604) was wellicht Smetius' beste vriend. Hij studeerde in Leuven en werkte tussen 1547 en 1555, zijn eerste verblijf in Italië, in dienst van kardinaal Marcello Cervini, die in 1555 tot paus verkozen werd, maar kort daarop overleed. Zijn rijke verzameling epigrafen, *Inscriptionum antiquarum farrago collecta atque illustrata* die hij in 1554 aan zijn broodheer opdroeg en na diens dood terugkreeg, moet nauwelijks onderdoen voor die van Smetius, maar werd nooit uitgegeven. Hij keerde daarop naar Vlaanderen terug en werd in Brussel bibliothecaris van Granvelle. Smetius nam in zijn verzameling 215 inscripties van

Pighius op. Over zijn verblijf in Rome publiceerde Pighius *Themis Dea seu de lege divina*, waarvan een passage zich afspeelt bij kardinaal Pio da Carpi: "*Sed, ut ad rem nostram; finito deinde hilariter prandio, dimiasisque ceteris convivis, in interius cubiculum a Cardinale ducimur, qui accersito Martino suo elegantis ingenii invene, provinciali nostro (qui tum erat ex Atriensibus illius) mandat, uti signum ex Musaeo depromat.*" (Maar toen de lunch dan in goede luim geëindigd was en de helft van de genodigden weg was, werden we in een kamer binnengeleid door de kardinaal, die zijn vriend Martinus ontbood, een verstandig man met een fijn oordeel, een streekgenoot van ons, (die toen een van de toezichters van hem was) en hem de opdracht gaf een opschrift uit zijn museum te halen).[16] Kunnen we daaruit besluiten dat Smetius onder meer in dienst was om toezicht te houden op de graafwerken die de kardinaal financierde?

1.3.3. Martinus Smetius Flandrus

Martijn De Smet, in Latijnse teksten genaamd *Martinus Flandrus*, in het Italiaans *Martino fiammingo*, werd in Rome hooggeacht om zijn uitstekende kennis van zowel Grieks als Latijn. Hij ontmoette in Italië veel andere epigrafisten met wie hij notities uitwisselde. Morillon bezorgde hem inscripties uit Noord-Italië in 1549, zoals Jean Matal getuigde: "*Antonius Morillonius misit sequentes inscriptiones Martino Smetio Flandro 1549*" (Antoine Morillon zond volgende opschriften aan Martijn De Smet, de Vlaming, in 1549).[17] Van die Jean Matal of Joannes Metellus en van Benedictus Hegius vermeldt Smetius in zijn opdracht aan Lauweryn dat ze hem opschriften bezorgden.

Jean Matal (Poligny 1520 - Augsburg 1597) of Joannes Matalius Metellus Sequanus, een Bourgondiër, studeerde in Bologna en leerde er de Spaanse priester en kerkjurist Antonio Agustin (Antonius Augustinus) kennen, die in 1544 pauselijk nuntius en later bisschop werd. Metellus werd zijn secretaris en trok met hem door Italië, Frankrijk en Engeland. Hij werd een befaamd historicus en geograaf en verzamelde heel wat opschriften, die hij zelf afschreef of die hij van anderen kreeg. Metellus verbleef tussen 1545 en 1555 in Rome, waar hij Martijn De Smet ontmoette en met hem samenwerkte. In een van zijn handschriften noteerde Matal: "*M.(artinus) Fland.(rus) exscr.(ipsit) cum saxum esset in domo Delphini Gentilis*" (de Vlaming Martijn tekende het op toen de marmersteen aanwezig was in het huis van Gentile Delfini).[18]

Benedetto Egio of Benedictus Aegius (Hegius) Spoletinus (ca. 1500 - 1567) was een geestelijke uit Spoleto, die tal van historische werken publiceerde en Griekse werken in het Italiaans/Latijn vertaalde. Hij was een specialist in Griekse epigrafie en doceerde in Parijs. Het is niet zeker dat Smetius hem in Italië ontmoet heeft, maar in elk geval vond hij het de moeite de naam van de in zijn tijd befaamde geleerde te vermelden. Smetius verklaarde dat Egio een groot kenner was van het Grieks (vertaler) en van Griekse inscripties.

De Spaanse bisschop Antonio Agustín die een hoge dunk van Smetius had en hem enkele inscripties bezorgde.

Uit opschriften die hij overschreef, blijkt dat De Smet in Rome ook contact heeft gehad met de bekende Italiaanse epigrafisten uit die periode, Panvinio en Aldo Manuzio Junior. Panvinio moet hij zelfs goed gekend hebben, want zijn werkwijze en manier van inscripties indelen laat vermoeden dat ze hebben samengewerkt, wat sommigen ertoe gebracht heeft te veronderstellen dat Smetius Panvinio plagieerde!

Bij het noteren, eerder aftekenen van inscripties in Rome moet Smetius bij verschillende gelegenheden Pirro Ligorio tegen het lijf gelopen hebben. Ligorio (Napels 1513 - Ferrara 1583) of Pyrrhus Ligorius was geen filoloog - hij kende geen Latijn! - maar een schilder en in die dagen een beroemd architect. Hij ontwierp de befaamde watervallen van de Villa d'Este. Ligorio was al vanaf 1537 in Rome bezig met zijn archeologische activiteiten en had een goed beeld van de topografie (plaatsbeschrijving) van het antieke Rome. Hij twistte met Marliani over de ligging van de verschillende gebouwen op het Forum Romanum, ging niet akkoord met de fantasierijke manier waarop antieke gebouwen o.m. door Michelangelo werden gereconstrueerd en streed met taalgeleerden over de historische teksten van Suetonius. Dit typeert de sfeer in Rome waar kardinalen, filologen, oudheidkundigen en kunstenaars (schilders, architecten, etc.) elk op hun manier dezelfde passie voor de oudheid deelden. In 1568 verkocht Ligorio zijn handschriften met opschriften en commentaren op de opgravingen aan kardinaal Alexander Farnese en verliet Rome om te gaan werken voor de hertog van Ferrara. Om zijn gelijk te bewijzen ging Ligorio zelfs zover valse inscripties te maken, waarbij hij zich baseerde op epigrafen die hij van Smetius kreeg of overschreef. Die bezorgde hem ook inscripties uit Aquino in Campanië.

De Smet, Matal, Pigge en andere tijdgenoten, zoals Panvinio, Manuzio en Orsini, hebben Ligorio, die toen nog niet als vervalser ontmaskerd was, erg au serieux genomen, want hij bezat een uitgebreide

kennis van de oudheid. Smetius kreeg al in 1545, toen nog authentieke, Ligorio-inscripties. Volgens het *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) maakte Ligorio, naast zijn eigen werk in hoofdzaak gebruik van inscripties van De Smet en van Panvinio om zijn vervalsingen te maken.

Overigens hield Martijn De Smet zich in Rome niet bezig met de polemiek tussen Ligorio en Marliani met andere geleerden over de topografie van het Forum Romanum, o. m. de vindplaats van de Fasti met de lijst van de magistraten, over het auteurschap van die Fasti en de tekst van Suetonius daarover. Hij registreerde systematisch en nauwgezet de opschriften en zette zijn vermoedens of voorstel van aanvulling in kleine cursieve letters.

1.3.4. Proces om het pastoorsambt van Oostwinkel

Begin 1549 overleed de Oostwinkelse pastoor Filip Halaert en op 1 mei werd Martijn De Smet op grond van een *iudcio appliq* (een toepasbaar vonnis) aangesteld tot pastoor van de parochie Sint-Jan te Oostwinkel.[19] "*Heer martin de smet al[ia]s fabri*" was "*clerck ghetonsureert vand[en] diocese van doornycke*", dus *clericus*, geestelijke met een geschoren kruin, het teken van het priesterschap. Hij werd in het bezit gesteld van de *cure* (zorg over de parochie) Oostwinkel, "*metten vruchten baeten proffycten ende emolumenten daertoe behooren[de]*", dus met alle inkomsten verbonden aan het ambt, want daarvan moest de pastoor leven. Zijn aanstelling werd op 19 mei bekrachtigd door een octrooi en *placet* (goedvinden) van keizer Karel. Aangezien De Smet in Rome verbleef, kon hij zijn ambt niet opnemen en moest er, zoals dat wel meer gebeurde, een vervanger aangesteld worden. Voor de uitvoering daarvan zou "*den eerweerdighe den proost van cauwenberghe binnen brussele*" zorgen. De heilige Stoel ging ermee akkoord dat het pastoorsambt van Oostwinkel werd

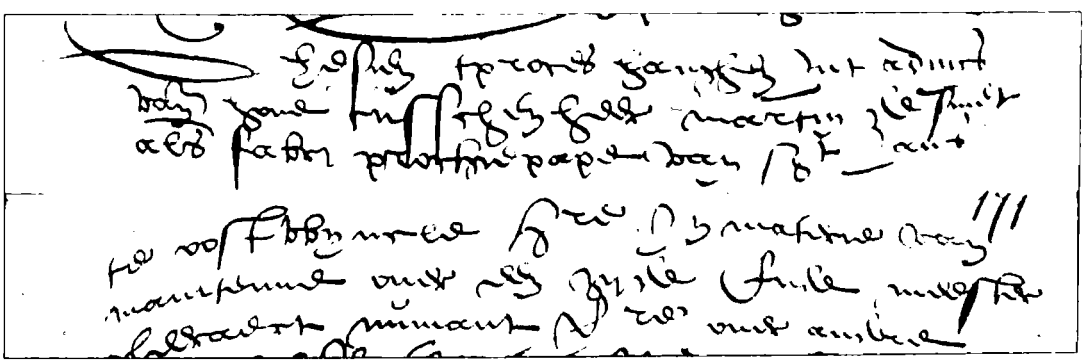

"Ghesien tproces hanghen(de) int advys van(den) hove tusschen heer martin de smet al(ia)s faber prochiepape van st jans te oostwyncle h(eersche)re in materie van maintenue over een zyde ende meester gheraert numant ver(weerder)e over andere". In 1549 voerde Martijn De Smet een proces tegen Numant om het pastoorschap van Oostwinkel.

waargenomen door een suppleant en verzekerde dat De Smet "*hade gheweest inde reele ende actuele possessie vanden zelver cure van Oostwyncle*", dus de feitelijke titularis was.

Nochtans stelde de bisschop van Doornik op 9 mei 1549 op voorstel van de deken van het kapittel van de kathedrale kerk van Doornik Gheeraert Numant aan tot pastoor van Oostwinkel en de deken van Gent had die aanstelling bekrachtigd. Pastoor Numant was een priester van het bisdom Kamerijk en nam blijkbaar onmiddellijk zijn ambt in Oostwinkel op.

Toen Martijn De Smet dat in Rome vernam, deed hij Numant een proces aan bij de Raad van Vlaanderen. Wie voor hem het proces gevoerd heeft, is niet duidelijk, maar er zijn geen aanwijzingen voor dat hij daarvoor naar Vlaanderen teruggekeerd is. Of Smetius nu in Vlaanderen verbleef of in het buitenland zat, en of hij zijn ambt kon opnemen of niet, speelde in de afweging van het hof niet mee en werd in het vonnis zelfs niet vermeld. De Raad van Vlaanderen gaf Martijn De Smet ongelijk en volgde het argument van Numant dat de aanstelling van De Smet op 1 mei 1549 ongeldig was. De Smet kon krachtens het *iudcio appliq* maar aangesteld worden in Vlaanderen als hij de koninklijke majesteit, dus Karel V, volgde en als die in het graafschap Vlaanderen verbleef. Keizer Karel kon geen octrooi en placet geven, omdat hij toen in Brussel (Brabant) verbleef en niet in Vlaanderen. De Smet kon niet in hoger beroep gaan en moest de gerechtskosten betalen.

1.3.5. Terugkeer naar Vlaanderen

In 1551 had Martijn De Smet zijn verzameling inscripties overgeschreven in een bundel bestemd voor de bibliotheek van zijn beschermheer, kardinaal Pio da Carpi, een codex die Antonio Agustín in 1558 bestempelde als "*di Martino fiammingo*" (van Martijn, de Vlaming).[20] Daarna hield De Smet het in Rome voor bekeken en besloot hij naar Vlaanderen terug te keren, waar we hem terugvinden als pastoor van zijn geboortedorp Oostwinkel. In zijn dedicatie aan Marc Lauweryn zegt Smetius dat hij in Rome en andere steden in Italië verbleef van 1545 tot 1551. Hij spreekt nergens van zijn pastoorsambt in Oostwinkel.

1.4. Oostwinkel (1551-1560)

1.4.1. Pastoor in Oostwinkel

Hoe Martijn De Smet in 1551 aangesteld is in Oostwinkel, weten we niet. Hugo Notteboom suggereert dat pastoor Numant elders een parochie had gevonden die meer opbracht, en dat hij dus vrijwillig is weggegaan om plaats te ruimen voor De Smet.[21] Zonder te weten dat hij hier met een geleerde van formaat te maken had, kwam hij tot de conclusie dat deze priester een vrij ontwikkeld en belezen man was.

Uit het renteboek van de parochie, waarin genoteerd staat dat "*Martijn de Smet presbyter ende erfachtich pasteur vander selver cure*" vanaf 1551 de opbrengsten heeft ontvangen, blijkt dat de pastoor toch een behoorlijk inkomen had uit de vijf eigendommen en 73 renten die de parochie bezat. Bovendien had hij, enkele uitzonderingen niet te na gesproken, recht op het zesde deel van alle tienden in Oostwinkel, in 1571 bedroeg dat bijna 48 pond groot. Hijzelf woonde met zijn twee zussen in de *priesterage* (pastorie) op de noordzijde van het kerkhof. De pastorie was een omwalde, *behuysde hofstede*, 146 roede groot, en bevond zich tussen *'s Heeren dreve*, de dreef die liep naar het kasteel van de heer van Oostwinkel (noord) en het kerkhof (zuid). Ze werd omstreeks 1750 verkocht en afgebroken.

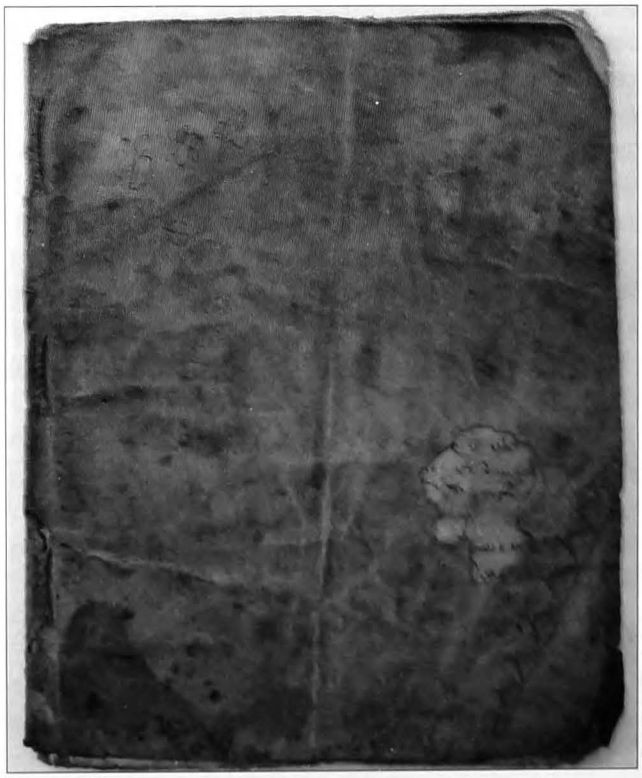

Renteboek van Oostwinkel, waarin Martijn De Smet de bezittingen en de renten van de parochie noteerde.

Naast zijn pastorele bezigheden vond Martijn De Smet nog de tijd om het materiaal dat hij uit Italië had meegebracht, te ordenen en over te schrijven, zoals hij zelf zegt in zijn opdracht aan Lauweryn.[22] "*Hæc omnia, ... postquùm in patriam reuersus otium aliquod nactus eram, primùm in meum priuatú[m], & amicorum ... usum; eo quo dixi ordine describere coeperam*" (Nadat ik naar mijn vaderland teruggekeerd was en ik wat vrije tijd gevonden had, begon ik al die [inscripties] te beschrijven volgens de indeling waarover ik gesproken heb, in de eerste plaats voor mijn eigen gebruik, maar ook voor mijn vrienden). Hij zocht ook weer contact met zijn vriend Pighius die in 1554 uit Rome was teruggekeerd en in Brussel secretaris van Granvelle geworden was.

In zijn pastorie in Oostwinkel werkte Smetius in alle stilte aan een tweede codex met inscripties, die hij maakte in opdracht van Marcus Lauweryn. Die waren na 1551 (weer?) met elkaar in contact gekomen via gemeenschappelijke vrienden-humanisten. Marc en zijn broer Guido Lauweryn waren zoons van Mathias Lauweryn, heer van Watervliet. Leden van de familie Lauweryn werkten sedert de 15e eeuw in dienst van de graven van Vlaanderen en de hertogen van Bourgondië en hadden een groot fortuin opgebouwd. Ze waren meermaals schepen en burgemeester van Brugge en van het Brugse Vrije. Grootvader Hiëronymus Lauweryn had polders ingedijkt en de heerlijkheden Watervliet, Waterland en Waterdijk opgericht. Een van zijn zoons, Marcus, kanunnik van Sint-Donaas in Brugge, was een bekend humanist en vriend van Erasmus.

Diens neef Marc, Smetius' latere mecenas, had al op zijn elfde, in 1541, zijn vader opgevolgd als heer van Watervliet en Waterland. Hij woonde in Brugge in het prestigieuze Hof van Watervliet, het vroegere Hof van Sint-Joris dat hij had gekocht van Jan De Baenst, heer van Sint-Joris. Bovendien bezat hij in de omgeving van Brugge twee buitenhuizen, het Rood Huis en het Blauw Huis in de proosdij Sint-Donaas dicht bij Sint-Kruis. In het Blauw Huis, dat hij had omgedoopt tot *Laurocorinthus*, bracht hij zijn verzameling manuscripten en munten onder, ontving hij zijn vrienden en herbergde hij humanisten die zijn bibliotheek/studiecentrum bezochten. In 1558 nam Marc Lauweryn de schilder en drukker Hubertus Goltz of Goltzius in dienst en stuurde hem op reis door Europa om munten aan te kopen en muntenverzamelingen te bestuderen en af te tekenen. Hij richtte voor hem in Brugge een drukkerij in, *De Groene Wyncle*, aan het Biskayerplein om al dat materiaal te publiceren. Van Lauweryn zijn Latijnse brieven bewaard die hij schreef naar Smetius' vriend-epigrafist Steven Pigge, naar Clusius, de bekende botanist Charles de l'Escluse, en naar Justus Lipsius.

In 1551 was Marc Lauweryn 21 jaar oud en kwam hij, zoals Smetius schrijft, toevallig met de Oostwinkelse pastoor in contact. "*Quæ quum fortè tu, vix bene coepta apud me, non sine admiratione aliqua videres, ... me sedulo hortabaris*" (toen jij, wanneer ik nauwelijks goed begonnen was, ze [= inscripties] bij mij toevallig en niet zonder bewondering te zien kreeg, spoorde je mij ijverig aan). Dat bevestigt het vermoeden dat Smetius en Lauweryn elkaar voordien niet goed kenden. Marc Lauweryn bleef Smetius aanmoedigen, ook als die het niet meer zag zitten, omdat hij te veel werk had of omdat hij een afkeer van het schrijven kreeg. Ook Granvelle had graag een kopie van de opschriften van Pigge en De Smet gekregen, maar een bestelling kwam er niet.[23]
Martijn De Smet deed er enkele jaren over om zijn opschriften en notities te rangschikken en over te schrijven in een codex die hij voor eigen gebruik bestemde. Toen Lauweryn dat handschrift zag, wilde hij tot elke prijs een kopie daarvan voor zijn bibliotheek. Welke de prijs was, is niet bekend, maar sedertdien noemde De Smet Lauweryn zijn beschermheer en begunstiger.

1.4.2. Brand in de pastorie (1558)

Smetius was al een hele tijd naarstig bezig zijn inscripties te rangschikken en ze over te schrijven in een codex die Lauweryn besteld had, toen op 13 januari 1558 een brand in zijn huis het grootste deel van zijn levenswerk verwoestte. De toestand in het Meetjesland was toen erg onveilig. Er heerste weer oorlog en daardoor duurte van levensmiddelen, hongersnood en pest. Op het platteland krioelde het van vreemde landlopers en schooiers. Hongerige mannen en vrouwen zwierven in benden rond en bedreigden de landlieden. Wat er toen gebeurde, vertelde de Oostwinkelse pastoor zelf in zijn opdracht aan Marcus Lauweryn en in zijn brief van 27 januari 1558 aan Steven Pigge.[24]

Een landloper die in de herfst van 1557 in Oostwinkel had gewerkt, wilde wraak nemen (omdat hij niet betaald werd of geen eten kreeg?) en stak een schuur in brand.[25] Door de hevige wind sloegen de vlammen 's nachts over op de pastorie. Smetius en zijn twee zussen konden zich ternauwernood in veiligheid brengen. In zijn werkkamer was de hele inboedel in de vlammen opgegaan: zijn boeken, zijn handschrift (*primitiva mea exemplaria*) en zijn notities (*autoschedia*). Gelukkig had hij enkele afgewerkte katernen van de codex voor Lauweryn, samen 51 bladzijden, in zijn slaapkamer opgeborgen, maar die waren al helemaal vochtig door het bluswater, toen hij ze op gevaar voor zijn eigen leven uit de brand kon slepen.

Ontmoedigd maar niet uitgeteld, begon De Smet de beschadigde delen over te schrijven en begon hij zijn verzameling inscripties te reconstrueren. Enkele notities had hij aan Lauweryn gegeven en Steven Pigge had een omvangrijke verzameling epigrafen die hij zelf of samen met Smetius in Italië genoteerd had. De Oostwinkelse pastoor trok tweemaal naar Pigge in Brussel om inscripties af te schrijven, maar hij moest beloven ze niet aan anderen door te geven. Misschien heeft Smetius ook wel gebruik kunnen maken van de inscripties van Antoine Morillon, die toen al overleden was, maar wiens verzameling in de bibliotheek van Granvelle in Brussel zat. Bovendien schreef al zijn vrienden-epigrafisten hier en in Italië aan om hem zoveel als mogelijk notities van zijn opschriften terug te bezorgen. Hij maakte gebruik van de edities van Mazochio, Apianus, Panvinio, Simeonius en Saranya om zijn verzameling te vervolledigen.

Ook Maximiliaen Waelscapple stelde in 1558 zijn *Antiquarum inscriptionum urbis collectanea* ter beschikking van Smetius.[26] De Antwerpenaar verbleef vanaf 1552 een aantal jaren in Rome en legde een verzameling kopieën van inscripties aan, want zelf had hij geen enkele gezien. Hij kopieerde uit de verzamelingen van Smetius (de codex farnesianus!), Mazochius, Panvinius, Marlianus, Apianus, Pighius, Ligorio, e.a. Marc Lauweryn van zijn kant drong er bij vrienden op aan Smetius van dienst te zijn. Zo kreeg De Smet van Nicolaus Florentius en Carolus Clusius inscripties van monumenten die tussen 1551 en 1558 opgegra-

ven waren.[27]Een niet nader genoemde edelman uit Rijsel, verwant met Lauweryn, leverde enkele epigrafen. Op die manier kon De Smet in de loop der jaren zijn collectie vervolledigen en het Lauwerynhandschrift afwerken. Uit veiligheidsoverwegingen deponeerde hij de afgewerkte katernen bij Lauweryn in Brugge, waar epigrafisten ze reeds konden raadplegen.

1.4.3. Nieuw renteboek 1558

Het renteboek van de kerk van Oostwinkel, waarin alle eigendommen en renten van de parochie minutieus opgetekend waren, was vermoedelijk zwaar gehavend uit de brand gekomen. Het maken van een nieuw renteboek was voor De Smet de eerste prioriteit, want daarin stond op welke inkomsten hij als pastoor recht had.[28] Op de eerste bladzijde schreef hij: "*Erfachtighen Rentebouck vander erfven ende renten toebehoorende der cure van Westwinckele vergaedert ende vernieut bij Martijn de Smet presbyter ende erfachtich pasteur vander selver cure int jaer ons heeren xv^c^. lviij. Alsoo hij de voornoemde erfven ende renten acht jaeren*

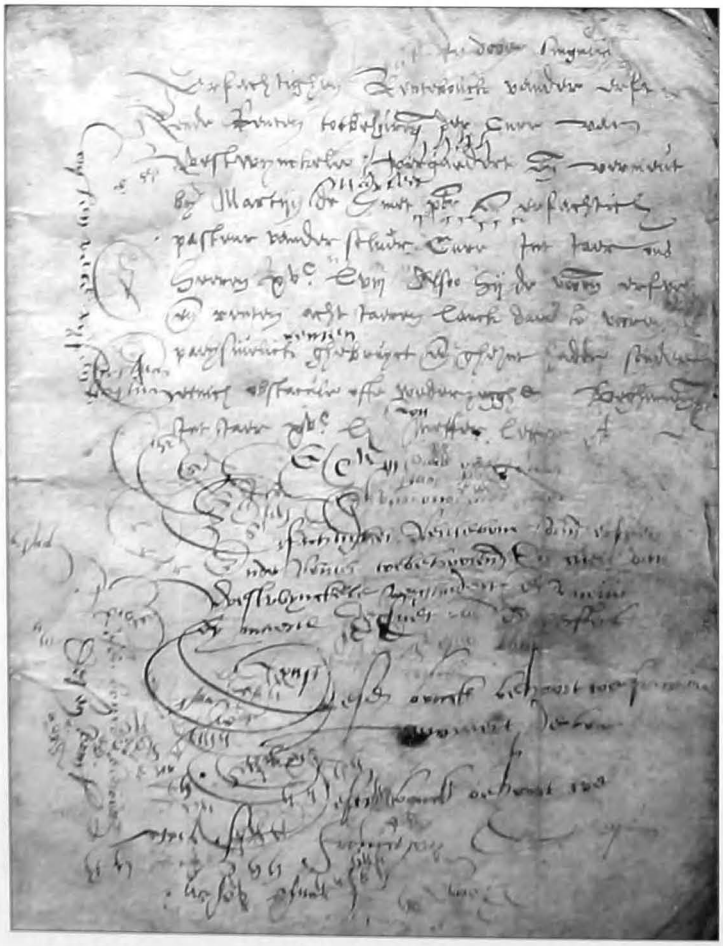

Na de brand in zijn pastorie diende pastoor De Smet een nieuw renteboek te schrijven. Zelfs op het eerste blad komen pennenprobeersels voor.

lanck daer te vooren paeysivelick ghebruyct ende gheint hadde sonder eenich obstacule of wederzegghe. Beghinnende int jaer xv^c. lj metten letter A." In het Latijn noteerde Martijn De Smet dat de pastoor van Zomergem aan hem jaarlijks zeven pond moest betalen over het ontvangen van de tienden. Daarna volgt de opsomming van de zes eigendommen van de parochie: de pastorie, de Papenmeers (7 gemet), de Rondebilk (0,5 gemet), de Beddekens (van 17 roede), 30 roede in de Maldegemmeers en een jaargetijde van 48 schelling parisis, geschonken door Jooris Ghallijns, voor wie men iedere zondag voor de hoogmis een lof moest zingen. De kerk van Oostwinkel moest jaarlijks aan de heer van Oostwinkel twee renten betalen op de pastorie en grond errond, aan de heer van Pamel een kapoen en twee hennen ook op de pastorie en aan de heer van Gaver twee schelling parisis op de Papenmeers.

Het renteboek bevat verder de namen van de 73 rentegelders met de beschrijving van het goed waarop de rente rustte. Naast de naam noteerde De Smet a b c d e f g h, waarbij a staat voor 1551 en h voor 1558, de jaren waarvoor de rente betaald werd. De meest courante namen in die lijst zijn: Vanden Westhuyse, Bauts, Van Vlaenderen, Heyman, Teerlynck, Cabilliau, Claeye, De Clerck, Srooy, Weytyns, Svalcke, Claeys, Van Hulle, Rycquaert, De Pruystere, Potter, Minnaert, De Keysere, Sinay, Balsoens, Fiers, De Rycke, Wittewronghel, Cornelis, Haustraete, Van de Velde, De Pau, Vanden Paradyse, Volckaert, Schautheyt en Van Haele, maar geen De Smets.

1.4.4. Bevlogen dichter?

De laatste dertien bladzijden van het renteboek zijn beschreven met religieuze teksten, gedichten en pennenprobeersels. Als de lijn van de pen te dik werd, werd de ganzenveer met een mesje gescherpt. Daarna moest de pastoor ermee krabbelen tot de pen gelijkmatig schreef. Dat is een *probatio pennae*. Meestal schreef De Smet enkele woorden, namen, zinnen ("*Bemindt de penne zonder sneven, want de penne maect zoo menich man*" ... "*Bemindt Jesum met herten zeere, roupt hem al tyt in uwen noot*"), versregels of zelfs hele gedichten:

Consten vele rysen huter penne
Daerom raedic elcken dat hy hem wenne
Om wel te leeren bij nachte, bij daghe
Die wel can spellen, lesen ende scryven
Duecht en eere mach hem daer blyven
Daerom doen die wyse haer kinderen leeren
Om dat zy commen zouden ter heeren.

We weten uiteraard niet zeker of dit gedicht van de hand van De Smet is, hij kan het in zijn jeugd hebben geleerd of ergens hebben gelezen. De teneur is duidelijk: lezen en schrijven zijn belangrijk en alle studie leidt tot God.

Pastoor De Smet, die doorging voor een godsvruchtig man, noteerde in zijn renteboek enkele gedachten en zinnen die hij wellicht in zijn preken kon gebruiken: "*Daer en syn maer twee weghen waer inne dat alle de meynschen van deser weerelt verkeeren en wandelen. De eene wech die es breet ende van vele mey(n)schen betorden, wandt alle die de doosonde anthieren ende de thien geboden niet en onderhauden, welck ons Christus bevolen heeft te onderhaudene, dese meynschen syn alle te samen wandelende inden breeden wech welcken wech nempt syn ende tot in der helle grondt. De andere (wech) ...*" Het stuk over de andere, smalle weg die naar de hemel leidt, ontbreekt hier, maar zoals Notteboom schrijft: het was waarschijnlijk in de 16e eeuw niet anders dan nu, namelijk dat de mensen *de breede wech* aanlokkelijker vonden dan die naar de hemel.[29]

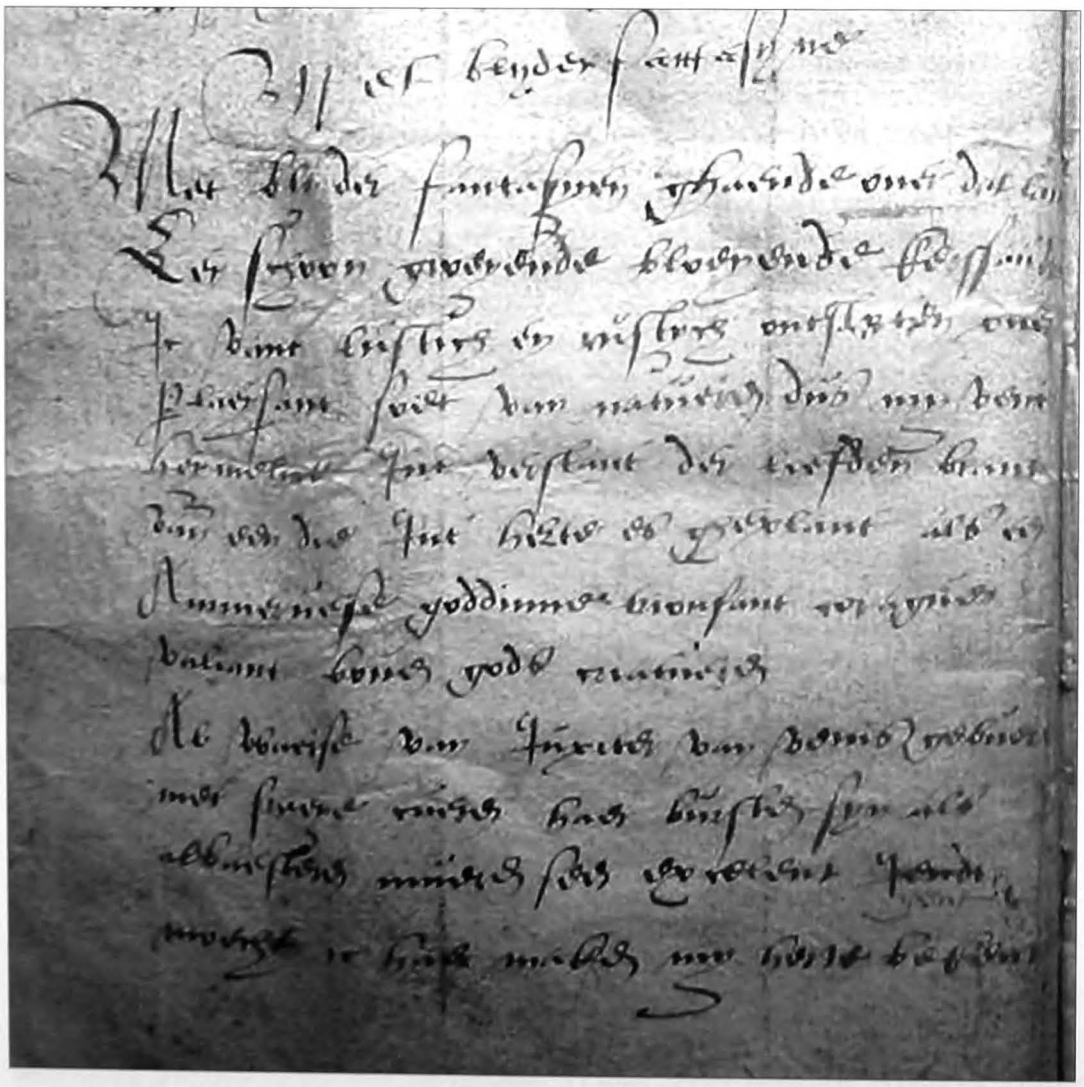

Gedicht 'Met blyder fantasyne' in Smetius' renteboek van de parochie Oostwinkel.

Ook een vroom man gaat al eens dagdromen bij het zien van een mooie vrouw en als het lente wordt, slaat zijn fantasie op hol, zoals in volgend, nogal krakkemikkig gedicht:

MET BLYDER FANTASY(N)E

Met blyder fantasyen ghaende over dat landt
Een schoon groeyende bloeyende kerssaue ic vant
lustich ende rustych ontsloten over plaeysant
soet van natuere, dus my vermeyt
heymelick int verstant
der liefden brant
van een die int herte es gheplant
als een Ammereuse goddinne trionfant coragues
valiant boven gods criatueren
Al waerse van Jupiter, van Venus gebueren
met smeye curen
haer bursten syn als albaestene mueren
seer excelent
moecht ic haer maken my(n) herte bekent.[30]

Bij het zien van een bloeiende *kersouw*, een madeliefje, ook toepasselijk op een meisje, ontvlamt de dichter in liefde voor een vrouw, een *amoureuze godin*, aan wie hij graag zijn liefde zou verklaren. Deze dichtproef moet Martijn De Smet (of een opvolger?) zelf geschreven hebben, want zoiets kan hij bezwaarlijk in druk van een Nederlandse dichter gelezen hebben. Hij doet een poging om een sonnet te schrijven, wat niet lukt, maar hij slaagt er wel in enige versregels te doen rijmen. Inhoudelijk is het in elk geval een typisch renaissancegedicht met het thema van de liefde en, ook weer typisch, vergelijkingen met mythologische figuren. Het gebruik van bastaardwoorden zoals *plaisant, amoureus, triomfant, valiant, creaturen, excellent*, enz. is evenzeer kenmerkend voor de poëzie van zijn tijd. Het is natuurlijk niet uit te sluiten dat De Smet hier gepoogd heeft een Latijns of Italiaans renaissancegedicht te vertalen. Toch moeten we nog meer vraagtekens bij het auteurschap van Martijn De Smet plaatsen, want het geschrift van die pennenprobeersels lijkt helemaal niet op dat van De Smet, zoals we het kennen uit het renteboek en uit zijn brieven!

1.5. SLEIDINGE (1560-1565)

1.5.1. Pastoor in Sleidinge

Over het hoe en waarom van De Smets verhuis naar Sleidinge, tasten we in het duister. Moest hij Oostwinkel verlaten omwille van zijn calvinistische ideeën of kon hij in Sleidinge een beter betaald pastoorsambt krijgen? Wellicht heeft ook de nabijheid van Gent een rol gespeeld, daar had hij contacten met humanisten en geestesgenoten.

Op dat moment was het protestantisme in Vlaanderen overal in opmars. De leerstelsels van Luther en Calvijn telden in het Meetjesland veel aanhangers, niet alleen onder het gewone volk, maar ook onder de magistraat en zelfs de geestelijkheid. De keizerlijke plakkaten tegen de hervormingsgezinden leidden tot jacht op gereformeerden en in die jaren werden enkele wederdopers in de streek opgeknoopt of levend verbrand. Ook Martijn De Smet moet in die jaren tot de conclusie gekomen zijn dat er heel wat verkeerd liep in de Roomse kerk. Vooral met het verkopen van sacramenten en het aanbidden van heiligen en beelden had hij het moeilijk.

Vermoedelijk was Smetius aanvankelijk eerder een volgeling van Joris Cassander (1513-1566), een Brugs humanist, die in de geest van Erasmus streefde naar een verzoening tussen de protestantse opvattingen en die van het traditionele katholicisme. Hij was dus niet uit op een scheuring, maar op een vernieuwing van de katholieke kerk, die dan allerlei misbruiken moest afschaffen die er in de loop van de tijd waren ingeslopen. Door kritisch onderzoek van de Schrift en van de geschriften der Kerkvaders moest een nieuwe katholieke kerk tot stand komen, waarin de protestanten konden terugkeren. Brugse humanisten zoals Hubert Goltz, Marc Lauweryn, Jan van de Casteele, Adolf van Meetkercke, de latere Leidse hoogleraren Adrianus Damman en Bonaventura Vulcanius (ook een De Smet), allemaal vrienden en bekenden van Smetius, waren aanvankelijk volgelingen van Cassander. Met uitzondering van Marc Lauweryn die in het katholieke kamp bleef, werden ze allemaal overtuigde gereformeerden.

Frontispice van 'C. Ivlivs Caesar' (1563), waarvoor Marc Lauweryn en Hubertus Goltzius heel wat inscripties van Smetius gebruikten.

1.5.2. Codex laurinianus

Ook als pastoor in Sleidinge werkte Smetius naarstig verder aan het handschrift dat voor Lauweryn bestemd was. Hij bezocht Pigge meermaals in Brussel, schreef daar inscripties af en had in Antwerpen vermoedelijk ook contact met Plantijn, met wie hij alleszins correspondeerde.[31] Als er toen gesproken werd over een eventuele uitgave van zijn verzameling inscripties, is het er in elk geval nooit van gekomen. Het graveren van al die platen met inscripties was een werk van lange adem en de verkoop van zo'n boek was erg onzeker in die beroerde tijden.

In 1563 werkte Smetius mee aan de uitgave van *C. Iulius Caesar sive Historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum*, een boek dat in september van dat jaar bij Goltzius van de persen rolde, maar in hoofdzaak door Marc Lauweryn geschreven werd.[32] In zijn voorbericht schreef Goltzius dat de gebruikte inscripties kwamen "*ex Smetiano inscriptionum antiquarum volumine quod est Brugis in musaeo Marci Laurini D.(omini) de Watervliet*" (uit Smetius' boek met oude inscripties dat zich in het museum van Marcus Lauweryn, heer van Watervliet, te Brugge bevindt). Hubert Goltz kan in 1563 onmogelijk de complete codex gezien hebben, want die was pas in 1565 klaar. Smetius werkte toen nog aan een appendix (*auctarium*), maar we weten dat de katernen van de afgewerkte delen reeds in de bibliotheek van Lauweryn zaten. De pastoor van Sleidinge bezorgde Goltzius tientallen inscripties die een verhelderend licht wierpen op de periode van de Romeinse keizers. Bovendien schreef De Smet voor de inleiding van *C. Iulius Caesar* een van de meer dan tien lofdichten op Marc Lauweryn en Hubertus Goltzius:

MARTINI SMETII FLANDRI.

GOLTZIVS haec plano sculpsit Germanus in aere,
Quae paulo ante agili pinxerat ipse manu.
Praelum, operas, atque impensas suffecit opimas
LAVRINVS, Brugae gloria magna suae.
Barbara quae quondam fuit, en Germania nunc eſt
Nobilis ingenijs, artibus, atque viris.
Quaeque olim incultis fuit horrida Flandria siluis,
Tales nunc fructus edere culta valet.
Nec tamen inuideas nobis, docte Itale, nóstras,
Quas nunc post alios fata dedêre vices.
Graecia prima artes coluit doctissima cunctas;
Quae póſt cesserunt, maxima Roma, tibi.
Tu deinde imperium nostras dum mittis in oras,
Huc etiam dotes ſersque locasque tuas.
Linguam, inquam, moresque tuos, artesque politas,
Et cultus quicquid splendidioris habes.
Haec vbi nos studio tandem percepimus acri,
Non nobis solis addidicisse sat est:

Sed tua dona tibi ferimusque accepta, damusque
In lucem, vt constet pluribus esse tua.

VAN MARTINUS SMETIUS, DE VLAMING

Goltzius, een Germaan, beitelde in het gladde brons
datgene wat hij kort tevoren met vaardige hand zelf had geschilderd.
Laurinus, de grote roem van zijn Brugge,
Schonk de pers, de werklieden en het mooie materieel.
Zie hoe Germanië, dat eens onbeschaafd was,
Nu bekend is om zijn talenten, zijn kunsten en zijn mannen.
En Vlaanderen, eenmaal ruw, met zijn onbebouwde bossen,
Kan nu, beschaafd, zulke vruchten voortbrengen.
Nochtans, geleerde Italiër, benijd ons niet onze veranderde toestand,
Die het lot ons nu, pas na anderen, toebedeelde.
Eerst beoefende het zeer geleerde Griekenland alle kunsten;
Daarna gingen ze tot u, allergrootste Rome.
Vervolgens, toen gij uw heerschappij in onze gewesten bracht,
Voerde en vestigde gij ook uw giften alhier.
Ik bedoel, uw taal, uw gebruiken, uw verfijnde kunsten
En al wat gij hebt aan schitterende cultuur.
Wanneer wij dit tenslotte door harde studie hebben verwerkt,
Volstaat het niet voor ons zelf alleen te hebben bijgeleerd.
Maar wij laten u de giften zien die wij van u ontvingen
En wij brengen ze in 't licht opdat velen zouden weten dat ze van u komen.[33]

Is het alleen op basis van dit gedicht dat Franciscus Sweertius (1567-1629) in zijn *Athenae Belgicae* schreef: "*Eiusdem Smetij exstant quoque elegantia Poëmata*" (van deze Smetius bestaan er ook smaakvolle gedichten), of kende hij nog andere?[34]

Toen het kopiëren van zijn verzameling begin 1565 klaar was, schreef Martijn De Smet een opdracht aan Lauweryn en werden de katernen mooi ingebonden in leder, een pronkstuk in Lauweryns bibliotheek. Hij titelde zijn handschrift: *Inscriptiones Antiquae, cum Graecae tum Latinae per urbem Roman diligenter collectae, & ex aliis non modo Italiae sed et reliquarum totius ferè Europae regionum locis studiosè conquisitae* (Oude opschriften, zowel Griekse als Latijnse, over heel de stad Rome zorgvuldig verzameld en op andere plaatsen niet alleen in Italië, maar ook in andere streken van bijna heel Europa met veel ijver opgespoord). Het lag voor de hand dat Lauweryn aan Goltzius zou opdragen het werk te drukken en uit te geven, maar die was al druk doende met het graveren van de platen voor zijn eigen werk en na 1566 viel de Lauweryndrukkerij nagenoeg stil.

MARTINI SMETII FLANDRI.

GOLTZIVS hæc plano ſculpſit Germanus in ære,
Quæ paulò antè agili pinxerat ipſe manu.
Prælum, operas, atque impenſas ſuffecit opimas
LAVRINVS, Brugæ gloria magna ſuæ.
Barbara quæ quondam fuit, en Germania nunc eſt
Nobilis ingenijs, artibus, atque viris.
Quæque olim incultis fuit horrida Flandria ſiluis,
Tales nunc fructus edere culta valet.
Ne tamen inuideas nobis, docte Itale, noſtras,
Quas nunc poſt alios fata dedêre vices.
Græcia prima artes coluit doctiſſima cunctas:
Quæ pòſt ceſſerunt, maxima Roma, tibi.
Tu deinde imperium noſtras dum mittis in oras,
Huc etiam dotes fersque locasque tuas.
Linguam, inquam, moresque tuos, artesque politas,
Et cultus quicquid ſplendidioris habes.

b ij

Smetius' gedicht opgedragen aan Marc Lauweryn en Hubertus Goltzius in 'C. Ivlivs Caesar'.

In die periode hield De Smet nog contact met heel wat humanisten en epigrafisten. Van 15 november 1565 is een brief bekend die hij schreef uit "*Sleydinghe* aan *amico suo integerrimo*" (zijn zeer onbaatzuchtige vriend), Carolus Clusius, die sedert september (als secretaris) bij Karel van Sint-Omaars op diens kasteel in Moerkerke, ten zuiden van Damme, woonde.[35] Jonker Karel van Sint-Omaars, schildknaap, heer van Dranouter, Merris, Oudenem, Moerkerke, etc. (1533-1569), was een belangrijk botanicus. Hij had een omvangrijke verzameling planten en kruiden die hij kweekte in zijn tuinen in Brugge en Moerkerke en waarvan hij aquarellen liet maken, de zgn. *Libri picturati*. Smetius kende Karel van Sint-Omaars ook goed want hij noemt hem in zijn brief aan Clusius *communi nostro patrono*, onze gemeenschappelijke beschermheer.[36] Zou hij ooit voor hem gewerkt hebben? In zijn brief bedankte hij Clusius voor zijn hulp, maar hij had toch heel wat aanmerkingen op de inscripties die Clusius uit Spanje meegebracht had. Slechts enkele had hij kunnen gebruiken, de andere waren onbetrouwbaar of zelfs vals!

1.5.3. Calvinist

Volgens Hugo Notteboom, die gebruikmaakte van het archiefonderzoek van Achiel De Vos, werd Martijn De Smet in Sleidinge een overtuigd calvinist.[37] Vanop de kansel verklaarde de Sleinse pastoor tegenstander te zijn van de opgelegde betaling van kerkelijke diensten, "*die maniere van doene onder de priesters tot noch toe en was niet oprecht, ... zij zoch-*

ten al dat hare, ende niet tproffyt ende salicheyt van haren schapen, alzoo zy behoorden."[38] Hij weigerde te leven van het geld dat hij voor kerkelijke diensten ontving en aan iedereen die dat vroeg, wilde hij het geld teruggeven. Wenend vroeg hij aan zijn parochianen vergiffenis omdat hij sinds zijn innerlijke tweestrijd de kerkdiensten minder trouw had verricht.

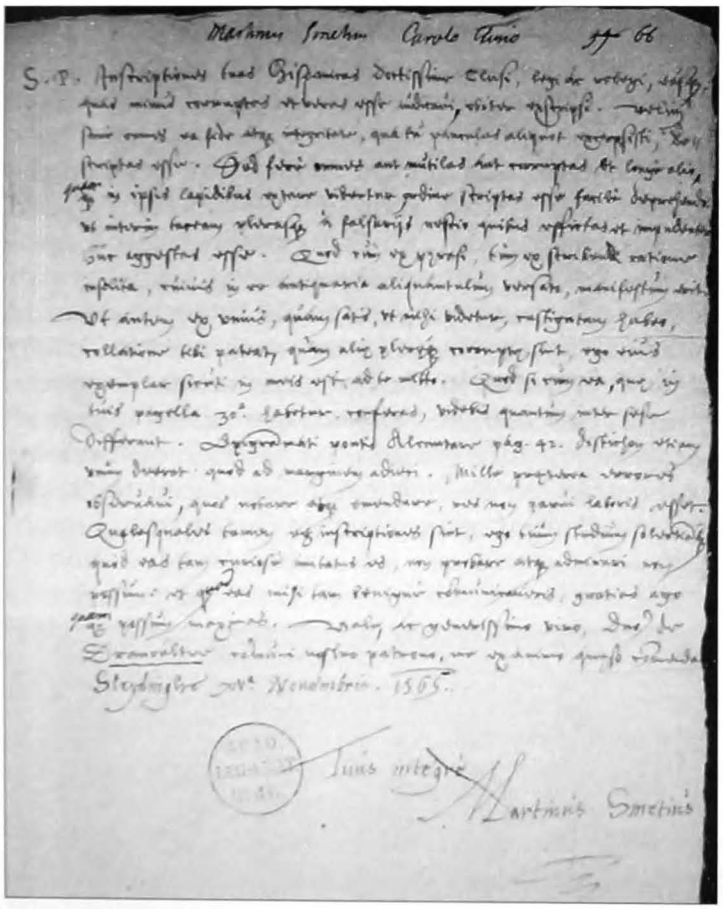

Op 15 november 1565, toen Martijn De Smet nog pastoor was in Sleidinge, schreef hij een brief aan de botanicus Clusius.

Martijn De Smet was niet de enige pastoor in het Meetjesland die de nieuwe leer genegen was en calvinist werd. De reeds genoemde Jan Van de Casteele (Castelius) was in het begin van de jaren zestig onderpastoor van de St.-Jacobskerk te Brugge en ageerde tegen de hatelijke preken van Broer Cornelis, de minderbroeder Cornelis Brouwer. Hij verdween een tijdje naar Ieper, kwam naar Brugge terug en werd nadien pastoor van Zomergem. Castelius is de vermoedelijke auteur van de satirische *Historie van B. Cornelis Adriaensen van Dordrecht, Minrebroeder binnen die Stadt van Brugghe* uit 1569, waarover straks meer.[39] Ook Gillis de Meyere, pastoor van Vinderhoute, Adriaan van Maldergem, pastoor van Ursel, en Jan Teerlynck, Smetius' opvolger in Oostwinkel, waren hervormingsgezind en speelden in augustus 1566 een leidende rol in de Beeldenstorm op hun parochie.[40]

Nadat Martijn De Smet zich openlijk als calvinist bekend had, was zijn positie als pastoor in Sleidinge onmogelijk, ja zelfs gevaarlijk geworden. Of in Sleidinge bij de Beeldenstorm in augustus 1566 de heiligenbeelden uit de kerk op straat werden gegooid, is niet geweten.Wat we wel weten is dat Smetius op dat moment al geen pastoor in Sleidinge meer was, want op 20 juni 1566 wordt Dierick Van den Berghe (Theodorus de Monte, alias Horstius) als *erfachtich pastuer van Sledinghe* vermeld.[41]

1.6. ANTWERPEN - WALEM (1566-1567)

1.6.1. Predikant in Walem

In het voorjaar van 1566 trok Martijn De Smet naar het veiliger Antwerpen. In Sleidinge moest hij vrezen voor zijn leven, als hij zijn 'dwaalleer' niet afzwoer. De aanbieding van het Smeekschrift van 5 april 1566, het zgn. Eedverbond der Edelen, waarin een groep lage edelen aan Margareta van Parma, landvoogdes voor Filips II in de Nederlanden, de afschaffing van de inquisitie en de opschorting van de ketterplakkaten vroegen, vond onmiddellijk weerklank in Antwerpen, waar de godsdienstvrijheid ingevoerd werd. Lutheranen, calvinisten en in mindere mate doopsgezinden mochten er vrij hun godsdienst belijden en preken. Antwerpen diende als uitvalsbasis om de rest van Vlaanderen te 'bekeren'. Ballingen kwamen met duizenden terug naar de metropool.

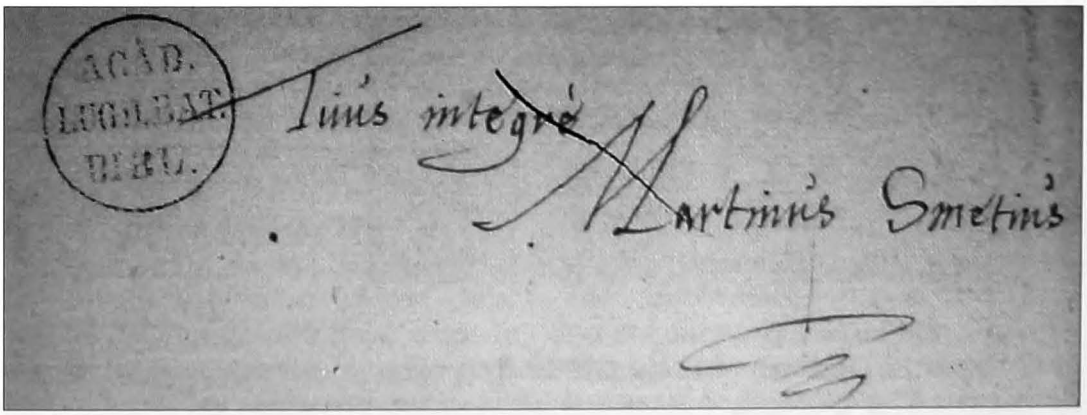

Handtekening van Martinus Smetius onder zijn brief aan Clusius.

A. Goetstouwers baseerde zijn studie over het wonderjaar 1566, het jaar van de Beeldenstorm, in Walem, op de *Korte Chronijcke van Mechelen*, op het *Conseil des Troubles* en op het archief van het bisdom.[42] Daaruit blijkt dat De Smet lange maanden in Walem, een dorp aan de Nete, drie kilometers ten noorden van Mechelen, verbleef en er de protestantse *dienst van doop en trouw* verrichtte. Hij beriep er zich op dat hij er het avondmaal hield en er preekte. De Smet was erin geslaagd de

kapelaan van Walem afvallig te maken en had hem met een vrouw in de echt verbonden. In zijn preken drong hij als calvinistische predikant erop aan dat men naar het voorbeeld van de profeet Elias "*de kercke soude suyveren van de afgoderije.*" Op een dag had een van de geuzen die zich had laten opsluiten in de kerk, de deuren geopend. De protestanten luidden die morgen de klokken en zongen er hun in het Nederduits vertaalde psalmen. Met hun *heiligschennend* geroep en getier maakten ze de mis van pastoor Bogaerts onmogelijk.
Eind 1566 werd De Smet door de hervormingsgezinde gemeente van Antwerpen uitgezonden naar Mechelen en daar als *minister* of predikant aangesteld, maar hij was reeds vroeger in die streek actief geweest als predikant.

1.6.2. Huwelijk

In die periode moet Martijn De Smet in het huwelijk getreden zijn. In navolging van Luther en Calvijn zwoer hij het celibaat af en nam een vrouw. Een eerste aanwijzing daarvoor vinden we in een hekeldicht van Adriaen Damman(t). Deze Gentse humanist was in 1580 leraar aan de (hervormde) Gentse Latijnse School (het *Gereformeert Athenaeum* of de *Doorluchtige Schoole*), hij werd in 1586 hoogleraar in de Ethica (*zedekunde*) aan de Universiteit van Leiden en was vanaf 1594 ambassadeur (*Agent*) van de Staten Generaal in Schotland, waar hij overleed.[43] Damman(t) vertaalde o. m. een Frans werk over de schepping en publiceerde Latijnse en Griekse gedichten. Een daarvan is een schimpdicht op Hubert Goltz, waarvan de beginverzen luiden:

Sed neque te, Goltzi! decuit, quae Smetius olim
Priva reliquisset viduae, tua dicere, cunctis
Vendereque: os hominis postliminione putasses
vindicias peterent manes & postuma proles?

Maar evenmin paste het je, Goltzius, de eigen zaken die Smetius eertijds aan zijn weduwe had achtergelaten, de jouwe te noemen en aan allen te verkopen: of had je misschien gedacht dat de zielen van de afgestorvenen en het nageslacht na zijn dood aanspraak zouden maken op het gebeente van de man?

Goltzius had dus wat Smetius aan zijn weduwe had achtergelaten, nl. (afbeeldingen van) munten en inscripties die Smetius in Italië verzameld had, onder eigen naam uitgegeven.

Franciscus Sweertius (1628) meldt het huwelijk/weduwschap niet in de biografie van Smetius, maar wel in de levensbeschrijving van Goltzius: "*Elata primâ coniuge, duxit alteram, viduam Martini Smetij, magni illius Antiquarij*" (Nadat Goltz zijn eerste vrouw ten grave had gedragen, huwde hij een andere, de weduwe van Martinus Smetius, die grote oudheidkundige).[44] Heeft Sweertius de verzen van Damman(t) ver-

keerd begrepen en dacht hij er te mogen uit afleiden dat Goltzius getrouwd was met de weduwe van Smetius? Nochtans was Sweertius goed ingelicht over die periode, want hij was een goede vriend van Laurentius Beyerlinck die een werk schreef over de Reformatie in Antwerpen en ook een vriend was van Christoffel Plantijn. Het is bekend dat Plantijn in die periode correspondeerde met Smetius, van wie hij een brief doorstuurde naar Steven Pigge.

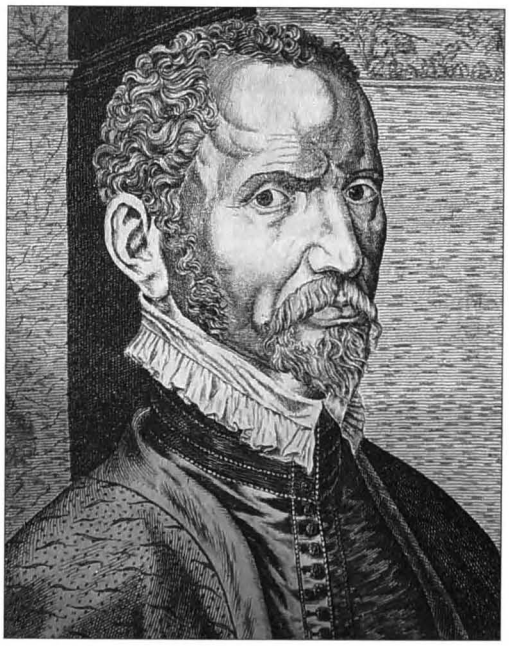

Hubertus Goltzius, Brugs drukker en vriend van Smetius.

Johannes Franciscus Foppens (1689-1761) nam Sweertius' verhaal over in zijn *Bibliotheca Belgica* uit 1739 en schreef over Goltzius: "*alia uxor, post longum viduitatis intervallum fuit vidua Martini Smetii, Antiquarii celeberrimi*" (Zijn tweede vrouw na een lange periode van weduwnaarschap was de weduwe van Martinus Smetius, de zeer beroemde oudheidkundige).[45] Dat Smetius ooit een weduwe had en dus getrouwd moet zijn geweest, lijkt mij duidelijk. Of Hubert Goltz getrouwd is geweest met die weduwe, is vrij onwaarschijnlijk. Goltzius' eerste vrouw, Elisabeth Verhulst, die hem zeven kinderen schonk, overleed in 1574 en sedertdien leefde de man samen met Maria Vyncx, zijn huishoudster, die verlaten was door haar man Jan Bauters.[46] Pas in 1582 hertrouwde Goltzius met zijn huishoudster. Zijn kinderen probeerden na zijn dood in 1583 voor de rechtbank dat huwelijk ongeldig te laten verklaren, omdat het niet zeker was dat Maria Vyncx' man, Jan Bauters, overleden was! In geen enkel processtuk wordt vermeld dat Maria Vyncx een eerste keer weduwe was van Martijn De Smet.[47] Op gezag van Sweertius namen veel auteurs tot in de 20e eeuw het verhaal van het tweede huwelijk van Goltzius met Smetius' weduwe over, maar Goltz' moderne biografen, zoals Felix Stappaerts in de *Biographie Nationale*, hechtten er geen geloof aan en gewagen er niet van.[48]

Het is wel erg aannemelijk dat Goltzius Smetius' weduwe, wie dat ook was, heeft gekend en van haar materiaal heeft gekregen en gebruikt zonder dat te vermelden. Goltzius, die tot het einde van de 18e eeuw gold als de absolute autoriteit op het gebied van de antieke numismatiek, werd door Joseph von Eckkel in 1792 ontmaskerd als vervalser en wordt sedertdien als onbetrouwbaar beschouwd. In zijn *C. Iulius Caesar sive Historiae Imperatorum Caesarumque Romanorum* uit 1563 vermeldde de Brugse drukker als bron een aantal numismaten die hij nooit gezien had en steden waar hij nooit geweest was! Voor zijn *Fastos Magistratuum et triumphorum Romanorum ...*, dat hij in 1566 in Brugge drukte en uitgaf, maakte hij gebruik van de codex laurinianus, Smetius' verzameling met inscripties, die in de bibliotheek van Lauweryn zat.[49] Of Martijn De Smet die uitgave ooit onder ogen gekregen heeft terwijl hij predikant in Mechelen was, is hoogst onwaarschijnlijk.

1.6.3. Beeldenstorm

Op 20 augustus 1566 hielden de beeldenstormers, waaronder *Martijn Smets* uitdrukkelijk vernoemd wordt, lelijk huis in de kerk van Walem.[50] De overheid te Brussel kon niet lijdzaam toezien en gaf orders om in Walem in te grijpen. Landvoogdes Margareta van Parma beval de brug over de Nete te bewaken, de predicaties van de lutheranen en calvinisten in de kerk te beletten en de pastoor te beschermen tijdens de goddelijke diensten.

Op 22 augustus, enkele dagen na de Beeldenstorm, maakte de magistraat in Mechelen openbaar bekend dat iedereen zijn godsdienst vrij mocht uitoefenen, ook de protestanten, op voorwaarde dat die hun predikingen hielden in de open lucht, de zgn. hagenpreken, buiten het rechtsgebied van Mechelen. Daarom trokken de hervormingsgezinden van Mechelen naar Walem waar De Smet reeds geruime tijd in de open lucht preekte en er veel bijval kende. Het weiland waar hij de hervormden toesprak, lag op het einde van een klein straatje, gelegen tussen twee huizen, het ene, de Vleesblok genoemd, lag op Mechelen en het andere, de Zuiderzee, lag in Brabant. De wei was eigendom van Jan de Merode, heer van Duffel, Pietersheim, Walem, etc. die de hervorming gunstig gezind was en in april 1566 mee het Eedverbond der Edelen ondertekend had.

In de maanden na de Beeldenstorm kwam de repressie op gang, de verantwoordelijken voor de ongeregeldheden werden ondervraagd en gestraft. Hagenpreken werden oogluikend toegestaan, maar de gereformeerden werden niet meer toegelaten in de kerk. In 1567 stuurde de Spaanse koning de hertog van Alva met 10.000 man Spaanse keurtroepen naar Vlaanderen om hen die afweken van het rooms-katholieke geloof, te vervolgen en streng te straffen. Begin 1567 stelde het Hof van Brabant een bijkomende gerechtsdienaar aan, een *ingebieder* of *inhaler*, die verantwoordelijk was voor het ophalen en voor het gerecht brengen

van bewoners van buiten de stad. Hij droeg een rode staf als ambtsteken bij het berechten van halszaken en werd daarom *Roode Roede* genoemd. Zijn naam was Hans Grobels, bijgenaamd *Spelle(ken)*, die jacht maakte op vagebonden, *kerkrovers* en *valse predikanten*, "*de welcke sonder genade wirden opgehangen.*" In bepaalde bronnen wordt hij *drossaert* of *provoost* genoemd, dus baljuw/of hoge rechterlijk of bestuursambtenaar. *Spelle(ken)* ging zo driest te keer dat hij de *Geweldige van 't hof* genoemd werd, zeker na de onthoofding van Egmont en Hoorne op de Grote Markt in Brussel (1568), een terechtstelling die hij, gezeten op zijn paard met zijn rode roede in de hand, voorzat.

1.6.4. Smetius wordt gearresteerd

Het verhaal van De Smets laatste weken vinden we terug in de *Chronycke van Mechelen* van de Azevedo.[51] Gerardus Dominicus de Azevedo Coutinho y Bernal (1712-1782), geboortig van Mechelen en proost van de collegiale kerk van O.-L.-Vrouw over de Dijle, heeft heel wat historisch werk gepubliceerd, onder meer die Mechelse kroniek, niet minder dan 26 delen. In het 22e deel (1772) komen de gebeurtenissen van 1566-1567 aan bod en als gedegen historicus heeft de Azvedo veel bronnen geraadpleegd om de ware toedracht te achterhalen. Hij gebruikte de *Antwerpsche Chronyck*, (Leiden, 1743), het werk (*De probatis Sanctorum historiis*) van Laurentius Surius, een tijdgenoot van Smetius, de boeken van Antonius Sanderus, de *Historie der Martelaren* van Adriaan van Haemstede en de *Mémoires* van Jean Noël Paquot.[52] De auteurs van de *Historie der Martelaren*, tijdgenoten van Smetius, baseerden zich vooral op getuigenissen van hun geloofsgenoten in de Vlaamse en Brabantse protestantse gemeenten. De editie van 1615, een lijvig drukwerk, bevat onder het jaar 1567 een hoofdstuk over de martelaren *Martinus Smetius en anderen*. Interessant is ook de getuigenis van een Mechels rederijker, Cornelis Vermoelen, en van de *Pape*, de parochiepriester van Mechelen, allen ooggetuigen.

Op zondag 2 februari 1567 ontbood de magistraat van Mechelen Martijn De Smet met enkele ouderlingen van de calvinisten op het stadhuis en vroeg hem op te houden met preken. Daarop antwoordde Smetius dat hij dat niet uit eigen beweging zou doen, maar alleen als de magistraat ook de predikingen van de lutheranen zou verbieden en een formeel verbod op papier zouden afleveren, wat ze niet wilden doen. Toen hij diezelfde namiddag op de wei in Walem aan het preken was, stonden enkele dienaren van Spelleken te luisteren. Na een half uur kwam de Rode Roede met omtrent twintig man te paard de weide opgereden om op bevel van de landvoogdes zelf een eind te maken aan de hagenpreek. Toen Smetius dit zag, zei hij tot de toehoorders: "*lieve broeders zyt gerust ende houdt u stille, 't is om my gedaen.*" Terwijl de gelovigen in paniek uiteenstoven, werd de predikant met enkele anderen in de boeien geslagen, op een paard gezet en naar het klooster van Muizen gevoerd, bijna een half uur gaans van de stad Mechelen, op de weg naar Leuven gelegen.

VERVOLGH
DER
CHRONYCKE
VAN
MECHELEN,

't Sedert den Feest-dagh van Paesschen den 14 April 1566 (geseyt het jaer van Troubels) tot het arrivement van den Hertogh van Alva in dese Nederlanden den 22 Augusti 1567, ten tyde der Regeringe van Koningh Philippus den II., ende de Gouvernante Margarita van Oostenryck, Hertoginne van Parma.

DIT IS GEDRUKT BINNEN LOVEN,
BY JOANNES JACOBS,
IN DE THIENSCHE-STRAET.
C c c

Het 22e deel (Vervolgh) van de 'Korte Chronycke van Mechelen' (1772) waarin G. de Azevedo zijn gedegen archiefonderzoek naar Martijn De Smets levenseinde publiceerde.

De volgende dag werd De Smet overgebracht naar het kasteel van Vilvoorde. Daar bezochten hem op woensdag 5 februari Gislenus De Vroede, pastoor van de Kapellekerk in Brussel, en broeder Peeter De Lichte (Lucius of de Luxo), een karmeliet, die hem poogden over te halen tot het Roomse geloof. Het is best mogelijk dat Martijn De Smet Gislenus De Vroede nog kende van de tijd toen die in Leuven in de jaren veertig filosofie doceerde. De Azevedo legt er de nadruk op dat het hier niet gaat over Peeter Lupus of De Wolf, zoals in de *Historie der Martelaren* staat. Wat de twee priesters ook probeerden, ze slaagden er niet in de calvinistische predikant tot andere gedachten te brengen en ze stelden dan maar zelf Smetius' wederroeping op. *"Op den vyfden Februarii, zyn meester Gislenus Pastoor van de Capelle tot Brussel met Broeder Peeter de*

Luxo (de Lichte) Prior van de Carmelieten tot Vilvoorden geroepen by my Martinus de Smet, de welcke na dat sy met my over diversche questien gedisputeert hadden, besonderlyck van het Doopsel ende het Sacrament des Autaers, hebbe ick ootmoedige bekentenisse van myn dwaelinge gedaen, welcke ick belooft hebbe met woorden en wercken af te leeren aen alle de welcke ick de selve geleert hadde: uytter herte renoncierende aen alle dwalingen, ende my onderwerpende in alle andere aen hun oordeel. Tot getuygenisse der waerheyt heb ick dit geschreven en met myn eygen handt onderteeckent Martinus Smetius. Ende alsnoch: ick de selve Martinus Smetius confimeere het boven-geschrevene desen 5 Februarii." Deze verklaring werd in Mechelen verspreid om Smetius en de calvinisten in een slecht daglicht te stellen, maar wanneer Cornelis Specks, een van de ouderlingen van de gemeente het vervalste geschrift met het handschrift van De Smet vergeleek, ontdekte hij het bedrog.[53] Nogal logisch, schrijft de Azevedo, het betrof een kopie. Men zal het originele geschrift toch niet in de handen van zulke mensen gegeven hebben!

1.6.5. Smetius' einde

De heren Etten en Gillis, gedeputeerden van de magistraat van Antwerpen, brachten op zaterdag 8 februari een bezoek aan landvoogdes Margareta van Parma in Brussel en spraken met haar over de gevangenen in Vilvoorde. Ze vernamen daar dat Martinus Smetius zou gehangen worden, niettegenstaande hij zich bekeerd had en "*zijn erreur heeft bekend.*" Ze vonden het vreemd dat hij ter dood werd veroordeeld om te hebben gepreekt in de kerk van Walem "*en sommige andere redenen, nader bij onze komst te verhalen.*"[54] Het bevel om Martijn De Smet terecht te stellen ging dus wel degelijk uit van de landvoogdes en haar onmiddellijke omgeving en was niet het gevolg van een gerechtelijk vonnis.

Op zaterdag 8 februari werd Martijn De Smet, gezeten op een paard met de voeten onder de buik van het paard vastgebonden, door dezelfde Grobels die hem had aangehouden, van het kasteel van Vilvoorde door Mechelen naar Walem gebracht. Daar in de nabijheid van het hospitaal, op de plaats waar hij gepreekt had en waar enkele dagen voordien een Antwerpse geus werd opgehangen, werd hij "*door commissie van den Hove*" omstreeks drie uur van de namiddag zonder vorm van proces terechtgesteld. Onder het bestijgen van de ladder zei Smetius: "*Almachtige Heere, vergeef het hun, want zij weten niet, wat zij doen.*" En terwijl hij met volharding enige gedeelten van de psalm zong, werd hij aan een eikenboom opgeknoopt.[55] Op 9 februari schreven de Antwerpse gedeputeerden nochtans dat "*de predicant Martinus Smetius ... tusschenwege tot ter dood toe niet heeft gesproken en dat hij zoude bij zijn revocatie gebleven zijn.*"[56] Ze begrepen niet goed dat Smetius toch werd opgeknoopt, niettegenstaande hij het calvinisme afgezworen had. De waarheid is wellicht dat hij zijn calvinistische overtuiging niet had wederroepen en daarom opgehangen werd.

1.6.6. Broer Cornelis

De executie van Martijn De Smet verwekte beroering in Vlaanderen. In tal van kronieken en dagboeken werd zijn triestig lot opgetekend, onder meer in de *Antwerpsche Cronycke*, in het dagboek van de broers Cornelis en Philip Van Campene en van G. de Azevedo. Alle voegen ze erbij dat Smetius vroeger pastoor van Sleidinge was geweest.

Ook Broer Cornelis, een Brugse minderbroeder, gewaagde in zijn preken van de dood van Smetius. Deze briljante volksprediker liet zijn stentorstem een aantal keren per week onder de Brugse gewijde gewelven schallen tot groot genoegen van zijn publiek dat vocht om een plaatsje.[57] Hij ging daarbij zo driest te keer tegen de gereformeerden dat hij werd aangeklaagd wegens zijn openlijk aanzetten tot geweldpleging tegen andersdenkenden. De onverdraagzaamheid van Broer Cornelis was een doorn in het oog van de Brugse stadsregeerders, gematigde katholieken, omdat die schade dreigde te berokkenen aan de koophandel te Brugge. Vooral het grove taalgebruik in Broer Cornelis' preken ging velen te ver, hij praatte over *vijsten, kakken, schijten, poortvagen* en gaf *zijn vuil bescheten eersgat* te kussen, ondertussen zijn gehoor *een stront in heur kinnebakken* wensend, zoals gebruikelijk in de bekende kluchten uit die tijd.[58]

Broer Cornelis, hier in een Brugse kerk aan het preken, liet zich smalend uit over het levenseinde van Martijn De Smet.

De sermoenen van Broer Cornelis werden vermoedelijk bij wijze van satire opgetekend door Jan Van de Casteele/Castelius, een vriend van Smetius, die tot mei 1567 in Brugge woonde en nadien pastoor van Zomergem werd. De auteur van de *Historie van Broer Cornelis* noemt *Martinus Smetius, Predicant der Calvinisten tot Mechelen, ... een bysonder godvruchtich, eerbaer ende* [die] *voor een uutnemende seer gheleert man was bekent.*[59]

Broer Cornelis toonde zich op 15 februari buitengewoon verheugd over Smetius' dood. *"Ba dien schudde, dien rabbaut, dien haechpredicant, die daer te Mechelen in zijn haechpredicatie gevangen en ghister, gheleden acht dagen, opgeknoopt is aen een boom, die heeft zijn valsch geloove nu wedederom* [sic] *al versaect ende bekent dat hy tvolc deerlic bedrogen en verleet heeft. Ou, ba siet ghy nu wel dat dese haechpredicanten anders niet dan schelmen en booswichten zijn? Ba beliech ickse noch al? Ba ick segghe dattet maer kascoenvagers of schouvagers, ja dattet maer beerstekers of schijt huys vaghers en zijn. Ou, ba die botte beeste die daer te Mechelen ghehangen is, en was maer een esel die noch lesen en schrijven en conste. Ba waer soude hijt doch geleert hebben? Hier buyten te Sledinghen achter de coeyen, van daer hy was? Ba datse huer lieder moeyen met swijnen oft schapen te wachten en beschijten heur, ba soo siet!"*

Die *haechpredicant* en *die botte beeste* die op 8 februari in Mechelen aan een boom was opgeknoopt, kan maar alleen Martijn De Smet zijn. Broer Cornelis verspreidde ook de leugen dat Smetius vóór zijn terechtstelling het calvinisme zou hebben afgezworen en bovendien dat de predikant een analfabeet zou zijn geweest, aangezien hij oorspronkelijk uit het boerendorp Sleidinge vandaan kwam. De Brugse minderbroeder kende Martijn De Smet wellicht nog uit zijn studentenjaren in Leuven en daarna als docent theologie en wist dat hij pastoor van Sleidinge was geweest.

1.7. MARTINUS SMETIUS 1 VERSUS MARTINUS SMETIUS 2

Tot in de twintigste eeuw waren veel onderzoekers ervan overtuigd dat er twee Martinus Smetius'en moeten zijn geweest. In 1985 vroeg Jan Verbogen zich af: *"Est-ce qu'il s'agit encore ici du même personnage? Il nous est en effet difficile d'imaginer notre tranquille savant qui voua une grande partie de sa vie à l'épigraphie en prêcheur révolutionnaire"* (Gaat het hier nog over dezelfde persoon? Het valt ons inderdaad moeilijk ons de rustige geleerde, die een groot deel van zijn leven aan de opschriftenkunde wijdde, voor te stellen als revolutionair predikant).[60] Tot enkele jaren geleden heb ik dat ook voor mogelijk gehouden. Ik had er twijfels bij dat de stille, geleerde epigrafist, van wie blijkbaar niemand wist dat hij priester was, dezelfde gehuwde apostaat (afvallige priester) was die opgeknoopt werd. De talloze tegenstrijdigheden in verschillende biografieën, maakte de veronderstelling aannemelijk dat de ene Martinus Smetius verward werd met de andere.

Geen enkele biograaf tot het einde van de 18e eeuw schrijft waar Smetius geboren werd of vermeldt bij benadering zijn geboortejaar. Geen enkele weet dat hij in Leuven gestudeerd had, priester was en na zijn terugkeer uit Italië pastoor was in Oostwinkel en Sleidinge. Over zijn werk als epigrafist en de uitgave van zijn verzameling hebben ze allemaal goed de opdracht van Smetius aan Lauweryn, het voorwoord van Justus Lipsius en diens brief aan Clusius gelezen. Over het verdere verloop van zijn leven gaan ze met de schaarse gegevens die er zijn, nogal fantasierijk om. Meestal verwijzen ze naar Janus Gruterus (1603) en Frid. Herm. Flayder (1628), die in de 17e eeuw verzamelingen inscripties hebben uitgegeven, gebaseerd op die van Smetius.

Adam Melchior schrijft in zijn *Vitae Germanorum philosophorum* uit 1615 dat Smetius omstreeks 1578 opgehangen werd in Brussel, wegens zijn optreden als gereformeerd opruier. Hij vermeldt als bron alleen "*Ex præfatione Inscriptionum Smetii,*" het voorwoord op de uitgave van het werk van Smetius, en daarmee kan alleen de uitgave van Gruterus en Scaliger van 1603 bedoeld zijn.[61] Waar die Brussel vandaan haalden, weten we niet, hoewel Walem niet zover van Brussel ligt, maar toch. Toch kunnen zowel Gruterus als Scaliger, die Lipsius opvolgde als professor in Leiden, nog over informatie uit de eerste hand beschikt hebben. Het jaar 1578 komt uit de biografie van Marc Lauweryn die in dat jaar op weg naar Oostende van zijn kostbaarheden, waaronder Smetius' handschrift, werd beroofd. Tot in recente publicaties wordt 1578 als vermoedelijk overlijdensjaar van Smetius vermeld.

Franciscus Sweertius in zijn *Athenae Belgicae* uit 1628 doet er nog een schepje bovenop.[62] Smetius werd omstreeks 1578 aangehouden door een bende uitzinnige Spaanse soldaten toen hij op weg was, en werd niet ver van Dendermonde opgehangen, "*qui deformatae Religionis ministrum esse putabant*", omdat ze dachten dat hij een hervormd predikant was. Sweertius twijfelt er dus duidelijk aan of Smetius een apostaat was.

Bij Antonius Sanderus, die tussen 1611 en 1622 zelf pastoor van Sleidinge was, vinden we Martinus Smetius vermeld onder Sleidinge.[63] In de Latijnse uitgave van de *Flandria Illustrata* uit 1641 schrijft hij dat de parochie ooit door twee priesters werd bediend, "*inter alios aliquando Martinus Smetius Philologus, & Romanorum antiquitatum indagator summus. Scripta ejus alibi recensita.*" In de Nederlandse vertaling uit 1735 luidt het: "*onder de Zielzorgers die de zelve bestiert hebben, ontmoette ik Maarten Smet, een groot doorsnuffelaar der Romeinsche Oudheden, gelyk elders gezegt is*".[64] Elders? In de hoofdstukken *De Gandavensibus Eruditionis fama claris* en *De Brugensibus Eruditionis fama claris*, biografieën van Gentse en Brugse geleerden en schrijvers, die al in 1624 apart in boekvorm waren verschenen, komt Smetius niet voor! Sanderus wist dus wel degelijk dat een van zijn voorgangers in Sleidinge de grote opschriftenkenner was, maar beschikte blijkbaar verder niet over genoeg

gegevens om hem op te nemen in een van zijn biografische woordenboeken. Of wilde hij als fervent voorstander van de contrareformatie liever niet schrijven over een rooms priester die calvinistisch predikant geworden was?

Johann Jacob Hofmann (1635-1706) in zijn *Lexicon Universale* uit 1698 bestaat het zelfs Smetius te laten ophangen in Roermond![65] Johannes Franciscus Foppens in zijn *Bibliotheca Belgica* uit 1739 neemt over wat zijn voorgangers schreven en dat gaat zo door in talloze, meestal Franse encyclopedieën en biografische woordenboeken tot diep in de 19e eeuw. Daarin wordt Smetius meestal niet vermeld, maar wel Goltzius en het verhaal van zijn tweede vrouw, de zgn. weduwe van Smetius, die Goltzius' leven vergalde.[66] De Gentse historicus Jean Baptiste Coomans, in zijn *Notices biographiques* uit 1836, was de eerste die Smetius' geboorte situeerde tussen 1520 en 1530 in Westwinkel.[67]

De geschiedschrijvers van de hervorming in Vlaanderen waren dan weer beter ingelicht over het levenseinde van Smetius als hervormd predikant in Mechelen, maar ze reppen met geen woord over zijn werk als epigrafist. Het was de auteurs van het *Boek der Martelaren* al bekend dat Smetius pastoor was geweest in Oostwinkel en in Sleidinge, zonder dat die informatie doordrong in de biografieën van Coomans en van De Mersseman.[68]

De eerste die de twee levens van Martinus Smetius samenbracht was Pieter Gerardus Witsen Geysbeek in zijn *Algemeen noodwendig woordenboek der zamenleving* uit 1843. Onder Goltzius schrijft hij dat de Martijn De Smet, wiens weduwe met Goltzius hertrouwde, dus de epigrafist, dezelfde is als de predikant die op 8 februari 1567 werd opgehangen.[69]

Hendrik Quirinus Janssen, dominee in Sint-Anna-ter-Muiden (bij Sluis), die in 1856 het eerste deel van zijn boek *De Kerkhervorming te Brugge* publiceerde, ging eerst akkoord met Witsen Geysbeek, maar kwam in de *Aanteekeningen*, die in het tweede deel gepubliceerd werden, op zijn mening terug.[70] Hij schrijft: "*Deze M. Smetius mag niet verward worden met M. Smetius, den hervormden predikant van wien wij in den tekst spraken, bl. 121 en 145,*" en verder "*Martinus Smetius, de predikant, niet de oudheidkundige, was van geringe afkomst.*" Janssen vond in de preken van Broer Cornelis dat Smetius een analfabeet was en concludeerde dat die niet de epigrafist kon zijn. Anderen hebben uit die preken afgeleid dat Smetius uit Sleidinge afkomstig was en er dus geboren was, terwijl Broer Cornelis bedoelde, en zijn publiek goed begreep, dat hij voordien pastoor in Sleidinge was geweest. Ook Jozef A. Alberdingk Thijm twijfelde in 1879 aan de identiteit van de epigrafist en de apostaat.[71]

Tot diep in de 20e eeuw heerste er veel verwarring rond de persoon van Martinus Smetius. Zelfs Henri De Vocht die in 1946 een degelijk arti-

kel schreef over Martijn De Smet als grondlegger van de Latijnse epigrafie, laat vele zaken in het ongewisse en dist nog het verhaal op van het opknopen van Smetius door Spaanse soldaten in Dendermonde![72] Marc Bral deed in zijn licentiaatsverhandeling (1958) een verdienstelijke poging om Smetius' levensloop te reconstrueren, maar slaagde er met de gegevens waarover hij beschikte, niet in een coherente biografie te schrijven.[73] Ook Achiel De Vos en Hugo Notteboom zijn er niet uitgeraakt of hier nu om één of om twee personen ging en beperkten hun verhaal tot dat van de pastoor van Oostwinkel en Sleidinge. De Vos, die van Sanderus wist dat De Smet een filoloog en humanist was, schetst een vrij fantasierijk verhaal van Smetius' laatste weken.[74] Nog in 1985 verzuchtte Verbogen: "*Il n'existe pas de biographie satisfaisante de Martinus Smetius. Nombreuses sont le lacunes, les divergences entre les auteurs, même à propos de points essentiels de la vie de Smetius*" (Er bestaat geen bevredigende biografie van Martinus Smetius. Er zijn veel hiaten, veel uiteenlopende meningen onder de auteurs, zelfs over essentiële punten in het leven van Smetius).

Wij beschikken nu wel over genoeg stukjes om Smetius' levenspuzzel in elkaar te passen en aan te tonen dat de bescheiden Meetjeslandse pastoor die door zijn werk de wetenschappelijk grondslag legde van de epigrafie, de apostaat was die in Walem voor zijn geloof stierf.

2. SMETIUS' EPIGRAFISCH WERK

2.1. Codex farnesianus of Napolitaanse handschrift (1551)

Smetius' foliant, die in de vakliteratuur bekendstaat als *liber carpensis* of *codex farnesianus*, kwam terecht in de *Bibliotheca Nazionale* van Napels en wordt daarom ook het Napolitaanse handschrift genoemd. Folio 114 van die codex dateert van 1551, waaruit blijkt dat Smetius zijn handschrift in Rome voltooide.[75] Hij kopieerde zijn verzameling inscripties, die hij op losse bladen had neergeschreven, in een codex bestemd voor de bibliotheek van zijn beschermheer kardinaal Pio da Carpi en bood hem die aan bij zijn vertrek uit Rome in 1551. Na het overlijden van de kardinaal in 1564 werd een deel van diens rijke bibliotheek met daarin de liber carpensis gekocht door Pirro Ligorio. Door bemiddeling van Fulvio Orsini (1529-1600), een Romeins historicus en archeoloog, die een rijke collectie antiquiteiten en een uitgebreide bibliotheek bezat, verkocht Ligorio de liber carpensis aan kardinaal Farnese. In 1736 verhuisde de bibliotheek van Farnese naar het paleis van Capo di Monte in Rome en later naar de Nationale Bibliotheek in Napels. Het handschrift wordt er bewaard onder het nummer V. E. 4 fol. en is getiteld *Inscriptiones antiquae per urbem Rom(am) diligenter collectae atque ex aliis cum Italiae tum Hispaniae locis studiose conquisitae fidelissemeque ut in ipsius marmoribus legebantur descriptae* (Oude opschriften met veel zorg overal in de stad Rome verzameld en met veel ijver bijeengezocht uit andere inscrip-

ties van zowel Italiaanse als Spaanse plaatsen en getrouw beschreven zoals kan worden gelezen op die stenen zelf). Het handschrift werd door een andere hand, vermoedelijk die van Pirro Ligorio, die het boek een tijd in bezit had, aangevuld.

De codex is niet door de schrijver genaamtekend en daarom werd er lange tijd geredetwist over het auteurschap ervan. Omdat het handschrift via Fulvio Orsini bij Farnese terechtkwam, dacht men dat Orsini de schrijver ervan was. In een brief van 14 augustus 1558 noemde Antonio Agustín de verzamelband in de bibliotheek van kardinaal Pio da Carpi "*libro di Carpi di Martino fiammingo*," dus het van boek van Carpi (geschreven) door Martijn de Vlaming.[76] De Spaanse prelaat toonde zelfs interesse om het manuscript in druk te geven, maar daar kwam niets van in huis.[77]

Scipione Maffei (1675-1755), die de brief van Agustín niet kende, schreef de codex farnesianus toe aan Onofrio Panvinio, omdat de titel gelijkenissen vertoont met die van het corpus dat Panvinio in 1558 aankondigde en dat nooit verscheen of (toen niet) werd teruggevonden. De

DELLE

SILLOGI EPIGRAFICHE

DELLO

SMEZIO E DEL PANVINIO

—

DISCORSO

LETTO NELL' ADUNANZA SOLENNE DELL' INSTITUTO ARCHEOLOGICO
AL GIORNO XXV APRILE MDCCCLXII

DAL CAV.

G. B. DE ROSSI

ROMA
TIPOGRAFIA TIBERINA
1862

De Rossi moest in 1862 toegeven dat Panvinius schatplichtig was aan Smetius en niet omgekeerd.

Romeinse epigrafist Panvinio moet De Smet goed gekend hebben en zijn methode om inscripties te noteren en te klasseren benadert die van Smetius, waaruit sommigen concludeerden dat Smetius de manier van indelen overnam van Panvinio.[78] Vermoedelijk hebben die twee hun materiaal vergeleken en mekaar wel beïnvloed.

Ook de bekende archeoloog Giovanni Battista de Rossi (1822-1894) dacht dat het Napolitaanse handschrift het werk van Panvinius was, tot Theodor Mommsen, een absolute autoriteit op het vlak van de Latijnse epigrafie en stichter van het CIL, in 1862 overtuigend aantoonde dat de codex farnesianus het werk was van De Smet.[79] Mommsen vergeleek het Napolitaanse handschrift met de codex laurinianus en verwees ook naar Janus Gruterus die in zijn uitgave van 1603 schreef dat "*Fulvius Ursinus copiam quoque fecit voluminis Smetiani manuscripti, quod servabatur in interiore bibliotheca ill. Cardinalis Farnesii.*" (Fulvius Ursinus maakte ook een kopie van het handschrift van Smetius, dat bewaard wordt in de bibliotheek van de doorluchtige kardinaal Farnese).[80] Het auteurschap van Smetius werd helemaal duidelijk toen De Rossi Panvinio's handschrift(en) terugvond in de Vaticaanse bibliotheek.

De beruchte falsaris Ligorio maakte van Smetius' inscripties uit de codex farnesianus gebruik om zijn vervalsingen geloofwaardig en betrouwbaar te maken. In 1567 vervaardigde Aldo Manuzio (Aldus Manutius) een kopie van wat hij het *liber carpensis* noemde, en hij voegde er andere opschriften aan toe. Justus Lipsius heeft uit het manuscript gekopieerd bij zijn vriend Fulvio Orsini tijdens zijn verblijf in Rome tussen 1568 en 1570. Gutenstenius maakte voor Gruterus' verzameling (1603) een afschrift van de codex farnesianus. En zo gebeurde het meer dat in de 16e en 17e eeuw het handschrift van Martijn De Smet door epigrafisten in Rome werd gekopieerd.

Het Napolitaanse handschrift werd in zijn geheel nooit uitgegeven, maar het werd veel gebruikt. Vele epigrafen uit de codex farnesianus werden opgenomen in het CIL, het corpus dat de ambitie heeft alle Latijnse inscripties te bevatten. Zonder dat Smetius het kon vermoeden, heeft zijn werk na zijn dood een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de Latijnse epigrafie in Rome.

2.2. Codex laurinianus of Leidse handschrift

2.2.1. Ontstaansgeschiedenis in Oostwinkel en Sleidinge (1557-1565)

Een tweede verzamelband met inscripties maakte Smetius voor zichzelf in de jaren 1551 tot 1557, maar die ging verloren in de brand in zijn pastorie. Een derde, de tweede die bewaard is gebleven, maakte hij in opdracht van Marc Lauweryn, daarom noemen we hem de *codex laurinianus* of naar de huidige bewaarplaats ook het Leidse handschrift. Uit de biografie van Martijn De Smet kennen we de lotgevallen van dit hand-

schrift, die hij beschreef in zijn *epistula dedicatoria* aan Lauweryn. Door die fameuze brand in zijn pastorie in Oostwinkel op 13 januari 1558 verloor Smetius bijna zijn hele collectie opschriften en moest hij die met de hulp van zijn vrienden weer samenstellen. Hij deed er zeven jaar over.

De codex laurinianus bevat 175 folio's met 2 481 inscripties verdeeld over vier klassen. Het eerste deel zijn de 51 folio's die uit de brand in januari 1558 gered werden, maar die moesten worden overgeschreven omdat ze beschadigd waren. Op folio 51 noteerde Smetius: "*Huc vsque & paulò vlterius perueneram, quum atrox illud incendium librum meum quem mihi scripseram unâ cum omnibus meis* ἀύτοσχὲδιοιζ [autoschediois] *perdidit. Haec autem folia, vt supra in epistula narraui, seruata fuere, non tamen sine periculo*" (Tot hier en een beetje verder was ik gekomen, toen die verschrikkelijke brand mijn boek, dat ik voor mij had geschreven, samen met al mijn notities, vernietigde. Dit zijn de bladen die, zoals ik hierboven in mijn brief verteld heb, bewaard zijn gebleven, niet zonder gevaar nochtans).

De rest van de codex zijn de inscripties die hij na de brand (terug)kreeg van Lauweryn, Pigge, Waelscapple, en anderen, maar waarvoor hij zich al op voorhand excuseert: "*Porro si quid in posterioribus centum vigintiquatuor folijs errratum fortè erit, precor ut id benignè condones: & non mihi, sed detestando illi incendio, quod primitiva mea exemplaria atque* ἀύτοσχὲδια [autoschedia] *ita crudeliter perdidit, imputes*" (En verder, mochten er toevallig in de 124 bladzijden die volgen, fouten staan, dan vraag ik u mij dat gewillig te vergeven en niet mij aan te rekenen, maar die verfoeilijke brand die mijn oorspronkelijke exemplaren en eigengeschreven notities op een wrede manier heeft doen verlorengaan).

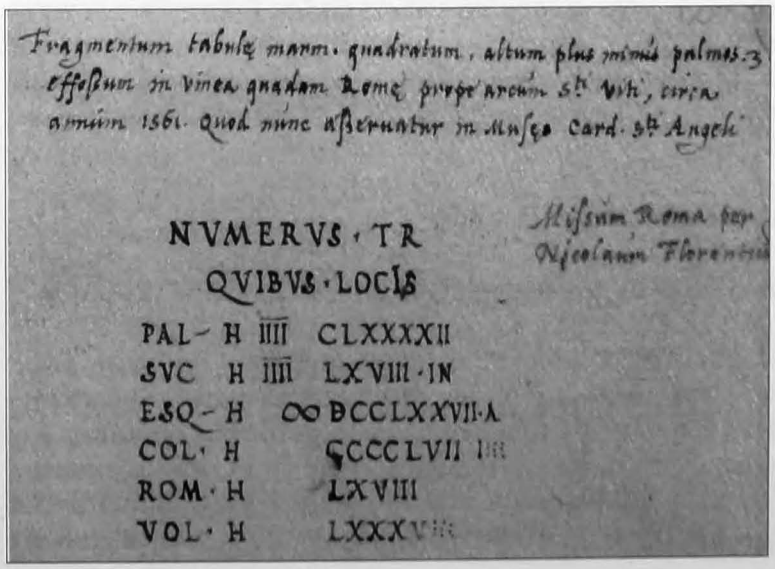

Bij deze inscriptie schreef Smetius er in rode inkt bij: "Missum Roma per Nicolaum Florentiu[m]".

Ginette Vagenheim, die het handschrift in Leiden bestudeerde, merkte op dat het eerste deel, de 51 folio's die uit de brand gered werden, werd geschreven met andere inkt dan het tweede deel, als wou Smetius op die manier de inscripties die hij zelf had opgetekend, onderscheiden van de epigrafen die hij na 1558 van zijn vrienden had gekregen.[81] Hij had die laatste ook wel zelf gezien, maar zijn kopieën daarvan waren in de brand gebleven. Bovendien blijkt duidelijk dat het handschrift is geschreven in verschillende stappen. Er gebeurden toevoegingen in donkere inkt, in rode inkt voor de cijfers en in bruine inkt voor de teksten.

Nadat katernen afgewerkt waren, ontving Smetius van zijn vrienden nog inscripties, die hij in zijn codex niet meer kon opnemen, maar die hij op stukjes papier schreef en er her en der tussen kleefde, zoals die van Nicolaus Florentius die hij in 1564 (via Pighius) uit Rome toegestuurd kreeg, en de Spaanse inscripties die Carolus Clusius hem nog in 1565 bezorgde.[82]

Smetius laat het handschrift voorafgaan door een *epistula dedicatoria*, een opdracht aan Marcus Lauweryn, waarin hij vertelt hoe de codex tot stand is gekomen en hoe hij zijn verzameling heeft ingedeeld, een belangrijke informatiebron over zijn leven en zijn manier van werken, die we in extenso opnemen in bijlage, met de Nederlandse vertaling erbij.

Niettegenstaande het handschrift genaamtekend is en Martijn De Smet in de eerste persoon spreekt over zijn leven en werk, heeft Scipione Maffei (alweer hij!) het auteurschap van Smetius in twijfel getrokken. "*Io inclino a credere, che la raccolta di Martino Smezio, ch'è il fondo del Gruterò, e che si stampò nobilmente dal Plantino nel 1588, sia appunto quella del Panvinio, in tempo del quale lo Smezio serviva a Roma il Cardinal Pio*" (Ik ben geneigd te geloven dat de verzameling van Martijn De Smet, die de grondslag is van Gruterus' corpus en die, zoals bekend is, werd gedrukt bij Plantijn in 1588, net die is van Panvinio, ten tijde dat De Smet in Rome in dienst was van kardinaal Pio).[83] Zoals hij ook al beweerde dat Panvinio de schrijver was van de codex farnesianus, poneerde hij in 1731 dat de codex laurinianus Smetius' kopie was van de (verlorengegane of nooit geschreven) verzameling van Panvinio! De Rossi heeft in de 19e eeuw geloof aan gehecht aan de stelling van Maffei, tot alweer Theodor Mommsen in 1862 brandhout maakte van De Rossi's argumenten en overtuigend aantoonde dat er niet moest worden getwijfeld aan het auteurschap van Martijn De Smet.[84]

2.2.2. In de bibliotheek van Lauweryn (1565-1578)

De codex werd voltooid in januari 1565 en kreeg als titel mee: *Inscriptiones Antiquae, cum Graecae tum Latinae per urbem Roman diligenter collectae, & ex aliis non modo Italiae sed et reliquarum totius ferè Europae regionum locis studiosè conquisitae* (Oude opschriften, zowel Griekse als Latijnse, over heel de stad Rome zorgvuldig verzameld en op

andere plaatsen niet alleen in Italië, maar ook in andere streken van bijna heel Europa met veel ijver opgespoord). Smetius die toen pastoor in Sleidinge was, dateerde zijn opdracht aan Lauweryn op 1 februari 1565.

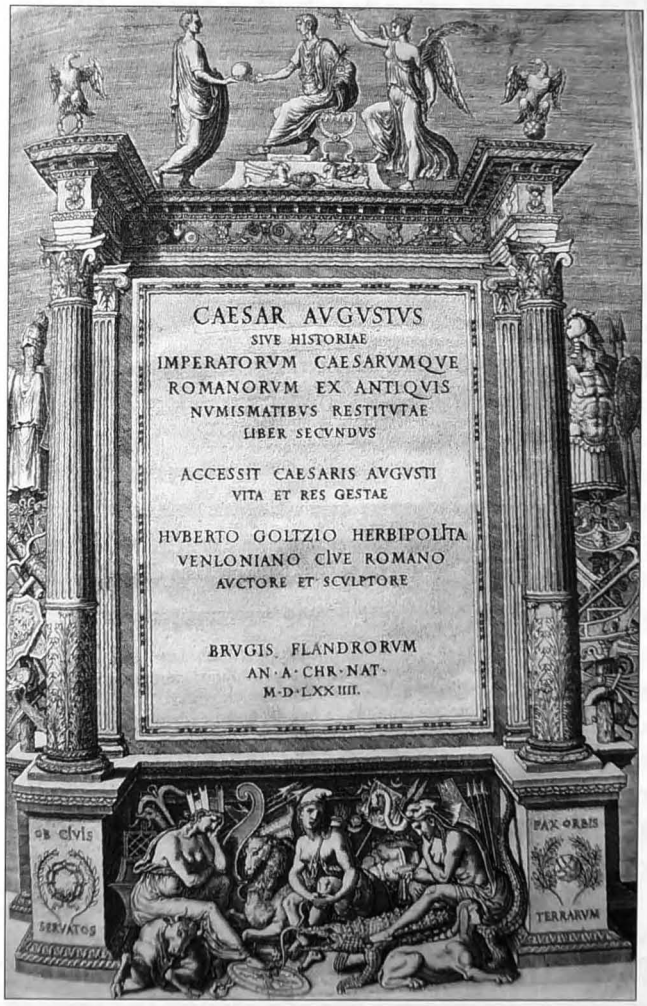

Frontispice van het tweede boek over Iulius Caesar, waarvoor Goltzius gebruik maakte van inscripties van Smetius.

De codex laurinianus was een pronkstuk in de bibliotheek van Lauweryn in Brugge en werd daar geregeld geconsulteerd door geïnteresseerde vorsers, onder meer door Hubert Goltz die er gebruik van maakte voor de uitgaven die hij zelf in Brugge drukte: *C. Iulius Caesar ... Liber primus* (1563), *Fastos Magistratum Et Triumphorum Romanorum ...* (1566) en tenslotte de *Caesar Augustus ... Liber secundus* (1574). Ook later, in de opdracht aan Marcus Fugger, zegt Goltzius zeer duidelijk over zijn *Thesaurus*, die in 1579 bij Plantijn verscheen: "*libenter Smetiano antiquarum inscriptionum volumini et Marco Laurino Waterflieti Domino ..., qui idem illud volumen liberaliter nobiscum et per nos cum ipsa posteritate communicavit, imputari volumus*" (we hebben veel te danken aan de verzameling oude opschriften van Smetius en aan Marc Lauweryn, heer van Watervliet, die welwillend die codex aan ons en door ons aan het nageslacht zelf ter beschikking stelde).[85]

Ginette Vagenheim ontdekte dat er op het handschrift verschillende aanvullingen in een andere hand dan die van Smetius zijn aangebracht.[86] Een ervan luidt "*Dionysius Harduinus vidit et exscripsit ...*" (Dionysius Harduinus heeft het gezien en afgeschreven), wat erop wijst dat de jurist Denys De Harduyn (1530-1605), een Gents humanist en verzamelaar van opschriften, die tussen 1561 en 1573 in Italië verbleef, na zijn terugkeer de codex laurinianus in Brugge gebruikte en met zijn eigen materiaal aanvulde. Vermoedelijk waren er wel meer geleerden die dat gedaan hebben, toen de codex nog in de bibliotheek van Lauweryn zat. Ook van Lipsius zijn er enkele notities op Smetius' handschrift gevonden, o. m. op folio 61 "*haec, loco non capiente, infra referenda ad hanc notam*** (hier geen plaats open laten, die [inscripties] onderaan moeten gebracht worden naar dit teken**), een aanwijzing voor de graveerder.[87]

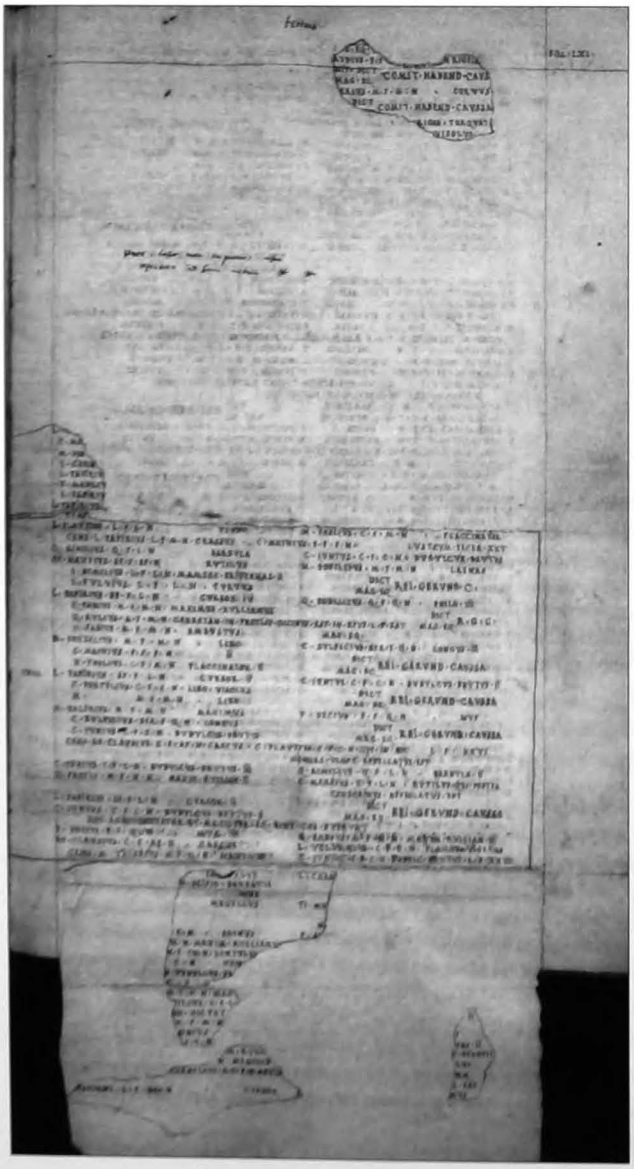

Folio 61 in de codex laurinianus van Smetius met de aantekening van Lipsius dat de fragmenten die onderaan op een briefje zijn bijgekleefd, horen te staan op de plaats van de asterisken (**).

2.2.3. Via Oostende en Londen naar Leiden (1578-1585)

Over de lotgevallen van het Leidse handschrift vertelde Justus Lipsius in een brief van 26 maart 1588 aan Clusius: "*Unde vos illud naci? Inquies. Dicam quod rideas, praedones praedonibus. Milites, inquam, nostri in tumultu hoc Belgio res Marci Laurini diripuerunt, inter eas hunc thesaurum. Centurio qui habuit, in Angliam venalem detulit: emerunt illic Academiae nostrae (cum casu legatis adessent) Curatores.*" (Waar halen jullie dat [handschrift] vandaan? zul je vragen. Ik zal dingen zeggen waarmee je moet lachen: rovers begunstigen dieven. Onze soldaten, zeg ik, hebben in die Belgische oproer zaken van Marcus Laurinus geroofd, ondere andere deze schat hier. De honderdman die hem had, heeft hem naar Engeland overgebracht om hem te verkopen. Daar hebben de curatoren van onze universiteit (ze waren daar toevallig op gezantschap) hem gekocht).[88] Lipsius legde er de nadruk op dat het *onze* soldaten waren, en geen Engelse of Schotse, zoals latere biografen verzonnen.

Carolus Clusius, Charles de l'Escluse, bezorgde inscripties uit Spanje aan Smetius en later ook aan Lipsius.

Marc Lauweryn, die een gematigd katholiek was en verschillende hoge ambten bekleedde in Brugge, kreeg het moeilijk in 1578, toen calvinistische benden van Gent met de Watergeuzen de omgeving van Brugge onveilig maakten en met de hulp van de Schotse kolonel Henry Balfour op 26 maart de stad innamen.[89] Lauweryn vluchtte met zijn kostbare verzameling munten, boeken (onder meer een kostbaar liedboek) en handschriften (waaronder de codex laurinianus) naar zijn landgoed in het rustiger Lambersart (Rijsel-West), dat hij van zijn moeder geërfd had.[90] Op weg naar Oostende werd hij door soldaten van Frans van den Kethulle, heer van Ryhove, overvallen en van zijn kostbaarheden beroofd.[91] De gematigde Ryhove koos de kant van Willem van Oranje en verving de radicale calvinistische volksleider Jan van Hembyze in Gent. In Brugge kwam een calvinistisch stadsbestuur aan het bewind en de broers Marcus en Guido Lauweryn werden in 1580 uit Brugge verbannen. Ze trokken via Rijsel en Sint-Omaars naar Kales (Calais), waar Marc Lauweryn op 14 maart 1581 overleed.[92]

Toen de hertog van Parma in 1584 Gent innam, vluchtte Ryhove met zijn buit naar Engeland en bood in juli 1585 de schat van Lauweryn te koop aan in Londen. Op dat moment verbleven Janus Dousa (Jan van der Does), Paulus Busius (Paul Buys) en Abraham van Almond, drie *curatoren* (leden van de raad van bestuur) van de in 1575 opgerichte Leidse universiteit, in Londen als leden van een gezantschap van de Staten. Dousa, die op 1 maart 1585 tot bibliothecaris van de universiteit benoemd was, begreep onmiddellijk het belang van Smetius' handschrift en kocht het aan. Het staat nog steeds geboekt als eerste op de lijst van manuscripten van de Leidse universiteit (BPL 1). De curatoren gaven de opdracht om het handschrift uit te geven aan Justus Lipsius, die sedert 1578 was aangesteld tot professor in de geschiedenis aan de universiteit van Leiden en die als geleerde en humanist een groot prestige genoot. De publicatie rolde in 1588 van de persen van Frans van Raphelengen (Raphelengius), de schoonzoon van Plantijn, die in Leiden een filiale van de drukkerij leidde.

2.3. Uitgave door Justus Lipsius

Lipsius kende de naam en de faam van Smetius al van tijdens zijn verblijf in Rome van 1568 tot 1570, waar hij een vriend was van Orsini, Manuzio en Florentius, en waar hij kopieerde uit verzamelingen waarin hij de naam Smetius ontmoette. Zeker Orsini en Manuzio, die Martijn De Smet in Rome gekend hadden, zullen over hem besproken hebben. Fulvio Orsini, die bibliothecaris van Farnese was, stelde de codex farnesianus ter beschikking van Lipsius om eruit te kopiëren. H. Elen vond in het CIL ten minste drie inscripties die Lipsius in zijn *Auctarium* (appendix) uit het Napolitaanse handschrift gekopieerd heeft.[93]

Justus Lipsius die Smetius' naam als vader van de epigrafie vestigde met de uitgave van diens inscripties.

Toen Lipsius de codex laurinianus van Smetius onder ogen kreeg, zal hij geen moment getwijfeld hebben om het uit te geven: zo'n nauwkeurig en compleet werk had hij nog nergens gezien. Op 17 maart 1587 droegen de Curatoren en Burgemeesters de Leidse drukker Raphelengius

op de *Antiquitates et Inscriptiones Smetii* te drukken tegen een toelage van gulden 500.[94] Lipsius gaf het werk de titel mee: *Inscriptionvm antiqvarvm quæ passim per Europam, liber. accessit avctarivm a Ivsto Lipsio, Lugduni Batavorum ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium, M. D. LXXXVIII.* (Boek met oude inscripties van over heel Europa. Een toegift werd bijgevoegd door Justus Lipsius, in Leiden Nederland uit de Plantijnse drukkerij bij Frans van Raphelengen, 1588). Vreemd genoeg ontbreekt de naam van Smetius als schrijver op het frontispice, hoewel dat vergoed wordt door het vermelden van de auteur in Lipsius' voorwoord en het publiceren van Smetius' opdracht.

Het Leidse handschrift wordt sedert 1588 nog maar weinig geraadpleegd, omdat Justus Lipsius er een uitstekende druk van verzorgde. Hij liet de inscripties blad voor blad precies graveren, zoals Smetius die in zijn codex getekend en van commentaar voorzien had, zodat Henzen e.a.

Frontispice van Smetius' 'Inscriptionum Antiquarum ... liber' uit 1588.

in het CIL konden besluiten: "*Quae editio a codice illo ne in minimis quidem defert*" (waarvan de editie niet in het minst van die codex verschilt) en "*potuerit corpore pro scripto volumine editum tuto adhiberi*" (de uitgave zou gerust kunnen worden gebruikt in ons corpus in plaats van het handschrift).[95] Lipsius' werk kan eigenlijk worden beschouwd als een facsimile-uitgave van Smetius' verzameling. Uiteraard zijn bij de druk de inktverschillen (bruin, rood, donker, bleek) die opeenvolgende stappen in de samenstelling van het handschrift aangeven, verlorengegaan. Toch heeft Lipsius zich de moeite getroost om details te respecteren, zoals het onderlijnen van bepaalde termen. Hij heeft ook zijn best gedaan om de ingekleefde papierstrookjes een plaats te geven binnen de bladspiegel. Ginette Vagenheim die voor het eerst Smetius' handschrift en Lipsius' editie systematisch vergeleek, komt tot de concusie: "*Lipsius's philological competence puts him first among the humanists of his time as an editor of ancient inscriptions.*" (Lipsius' filologische deskundigheid zet hem als uitgever van oude opschriften op de eerste plaats onder de humanisten van zijn tijd).[96]

Het mooi uitgegeven werk is nog in veel oude bibliotheken over heel Europa aanwezig. Het bleef het standaardwerk van de epigrafie tot in 1603 Janus Gruterus een vermeerderde uitgave van Smetius' verzameling uitgaf. Toch werd Lipsius' werk nog veel gebruikt in de 17e en 18e eeuw. De epigrafist Castellini bezat een exemplaar van de *Inscriptionum antiquarum*, dat hij had aangevuld met zijn eigen verzameling opschriften, en dit exemplaar kwam in 1680 terecht bij Malvasia die er de zijne aan toevoegde.[97]

2.4. Inhoud

a. Het boek, gedrukt op folioformaat, begint met een voorwoord van Lipsius gericht tot de curatoren van de Leidse universiteit, *Nobilissimis & Amplissimis viris*, Janus Dousa van Noordwijk, Paulus Busius en Abraham van Almond.[98] De uitgave van de inscripties zal hen eeuwige roem bezorgen omdat ze er na de tegenslagen van Smetius en van Marcus Lauweryn zijn in geslaagd het werk aan de vergetelheid te ontrukken en ten dienste te stellen van de mensheid. Wat zullen ze in Italië gloeien van afgunst!

b. Daarop volgt de belangrijke *epistula dedicatoria* van Smetius aan Marc Lauweryn. De aanhef luidt "*CLARISSIMO VIRO, D[OMINO]. MARCO LAVRINO, Waterfleti Domino, MARTINUS SMETIUS, Westwynckelanus, S[alutem]. D[icit]*" (Martinus Smetius van Westwinkel groet de zeer geroemde man, Marcus Laurinus, heer van Watervliet). In zijn opdrachtsbrief heeft Smetius kritiek op de amateuristische manier waarop oudheidkundigen inscripties verzamelen en beschrijven. Hij geeft een historisch overzicht van de lettervormen en legt uit hoe hij de opschriften zal optekenen met gebruik van kristische tekens. Dan vertelt Smetius over zijn verblijf in Italië en de mensen die hij daar ontmoette.

Tegenover de wanorde van zijn voorgangers bij het indelen van inscripties stelt hij een klassering in vier groepen volgens inhoud "*ut similia similibus, quatenus fiere commodè posset iungerentur*" (opdat het gelijke met het gelijke wordt verbonden, in zo verre dat gemakkelijk kon.)
Dan dankt hij Marc Lauweryn voor het aanbod en voor de steun in moeilijke periodes. Hij eindigt met een verontschuldiging voor de fouten die er in het tweede gedeelte (folio's 52 tot 173) zouden kunnen zitten.

CLARISSIMO VIRO,
D. MARCO LAVRINO,
Waterfleti Domino,
MARTINVS SMETIVS,
Weſtwynckelanus,
S. D.

INSCRIPTIONES *antiquas*, LAVRINE *clariſsime, non pauci olim ante me, & nonnulli etiam nuper mecum collegerunt, & nunc adhuc multi haud dubiè colligunt. A quibus omnibus diuerſa ferè ſeruata fuit, & adhuc ſeruatur in deſcribendo ratio. Quidam enim obiter tantùm, ac veluti per tranſennam eas legentes, illa dumtaxat, quæ ſuo conuenire videntur inſtituto, excerpunt: reliquis, vt ſuperfluis, omninò omiſsis aut reciſis: mutila ſic ſecum truncatáque ſolùm auferentes fragmenta. Alij integras quidem exceperunt: ſed tanta cùm negligentia, tùm audacia aut potius temeritate, vt aut multa per-*

Epistula dedicatoria, opdracht van Smetius aan zijn beschermheer Marc Lauweryn

c. Dan volgt een kort Grieks gedicht van Bonaventura Vulcanius (De Smet!), een Bruggeling, die in 1578 professor in het Grieks geworden was aan de Leidse universiteit. Vulcanius prijst de vernieuwende aanpak van Smetius en zingt de lof van zijn collega, uitgever Justus Lipsius.

d. Aan het corpus gaat een alfabetische lijst van gebruikte afkortingen vooraf en een lijst van tekens die gebruikt worden om getallen aan te duiden.

e. De eigenlijke verzameling van 1.761 inscripties beslaat 143 folio's, dus 286 bladzijden.
1e hoofdstuk (folio 1 tot folio 16) inscripties met betrekking tot openbare en private gebouwen
2e hoofdstuk (folio 17 tot folio 48) gewijde opschriften

3e hoofdstuk (folio 49 tot folio 85) opschriften van beroemde mannen
4e hoofdstuk (folio 86 tot folio 143) militaire opschriften en opschriften met betrekking tot lagere diensten in het huis van Augustus.

f. Het Auctarium (bijvoegsel) van Smetius (folio 144-folio 175) bevat de 720 inscripties die Smetius na het verwerken van zijn eigen materiaal en dat van zijn vrienden nog onder ogen kreeg. Daarin houdt hij dezelfde indeling in vier klassen van het eigenlijke corpus aan.
Op folio's 174 en 175 staan afbeeldingen van munten.

g. De index (ongenummerde folio's), *Indices seu loci communes rerum in inscriptionibus hisce*, bevat niet alleen plaatsnamen, maar ook namen van keizers, magistraten, beroemde mannen en vrouwen, feesten, spelen, volksstammen, aardrijkskundige namen en een overzicht van de belangrijke historische feiten, per thema alfabetisch gerangschikt. Hij sluit af met een spraakkundige index vreemde en verouderde schrijf- en spreekvormen. Deze uitgebreide en rijke index is voor latere vorsers een zeer bruikbaar instrument geweest om inscripties weer te vinden, te bestuderen en te vergelijken.
Terwijl hij de index opmaakte, stelde Smetius vast dat er herhalingen in zijn werk zaten en dat zijn indeling niet altijd klopte. Hij voegde (met andere inkt) aan bepaalde inscripties toe dat er gelijkaardige op een andere plaats stonden.[99]

h. Auctarium van Lipsius. Justus Lipsius heeft de verzameling van Smetius aangevuld met opschriften die tussen 1565 en 1588 waren gevonden en inscripties die Smetius niet had gekopieerd, omdat ze in verzamelingen zaten die hij niet had gezien. Lipsius had tijdens zijn verblijf in Rome tussen 1568 en 1570 zelf epigrafen opgetekend en kreeg er nadien nog toegestuurd van Clusius, Florentius en van zijn vriend in Rome, Fulvio Orsini.[100] In een voorwoord *Ad lectorem* schreef Lipsius: *"In Ordine, meus mihi placuit, non quia Smetianum illum improbem: sed quia promptius nobis & pronius istum sequi, quen in Collectaneis meis Antiquitatum institueram iam-olim. Ante annos enim p. m. octodecim, cum in Italiâ essem, usurpata à me in describendo ea series, ut Viuorum omnia facerem aut Mortuorum."* (Wat de indeling betreft, heb ik de mijne verkozen. Niet omdat ik die van Smetius wil afkeuren, maar omdat ze mij gemakkelijker leek en ik me meer geneigd voelde die indeling te volgen welke ik reeds vroeger in mijn nota's over de oudheid had aangenomen. Inderdaad, voor zowat achttien jaar was ik in Italië en daar hield ik mij, bij het overschrijven, aan een indeling waarbij ik alles herleidde tot de levenden of tot de doden).[101] Lipsius respecteerde Smetius' indeling in diens corpus, maar was niet bereid zijn inscripties in zijn bijvoegsel in te delen volgens de vier klassen van Smetius. Hij publiceerde ze dus op de manier waarop hij ze in Rome had gerangschikt.
Om overlappingen te vermijden, schrijft hij *"Mea vidi, Smetiana vidi (adiutus in comparando amici P. Colvii literatissimi iuvenis sedula opera) et quae superare mihi comperi, coniecí in hunc librum"* (ik heb de mijne en

die van Smetius bekeken en na met de hulp van P. Colvius, een jonge lettervriend, ze met aandacht vergeleken te hebben, alleen die inscripties in dit boek [= auctarium] opgenomen, waarvan ik dacht dat ze die van Smetius overtroffen).[102] Petrus Colvius (1567-1594), een Brugs humanist, die in Leiden studeerde, schreef Latijnse gedichten en verzorgde uitgaven van Latijnse schrijvers. Colvius was nauwelijks 21 jaar toen hij Lipsius hielp bij de uitgave van Smetius' codex.

De uiterst verzorgde gravures in de Inscriptionum, vermoedelijk van de hand van Frans van Raphelengen in Leiden.

2.5. Bronnen

De waarde van Smetius' codex zit niet alleen in de bijna fotografische tekening van het opschrift, maar ook in de uitleg en/of commentaar die hij erbij schrijft. Hij vermeldt telkens precies, in zover het hem bekend is, waar de inscriptie gevonden werd, waar de steen wordt bewaard, of hij de inscriptie zelf afgeschreven heeft of van wie hij een kopie heeft gekregen. Daardoor weten we precies waar De Smet zijn opschriften vandaan haalde en is het soms mogelijk bepaalde verlorengegane verzamelingen (gedeeltelijk) te reconstrueren, bijv. de collectie stenen van Angelo Colocci en de verzameling inscripties van Clusius, Charles de l'Escluse.

De bronnen die Smetius voor zijn verzameling gebruikt heeft, zijn van drieërlei aard. Ongeveer de helft (1 204 van 2 481) van de epigrafen heeft hij zelf op de stenen gezien en nauwkeurig opgetekend, de meeste in Rome en vele tientallen in andere Italiaanse steden. Die zijn zonder meer de meest betrouwbare uit de hele collectie.

Ten tweede heeft Smetius meer dan 800 inscripties afgeschreven uit andere codices of uit gepubliceerde werken, die hij tijdens zijn verblijf in Rome vond in de bibliotheek van kardinaal Pio da Carpi en na zijn terugkeer naar Vlaanderen in die van Marcus Lauweryn in Brugge.
Marc Bral geeft het volgende overzicht (het aantal gebruikte inscripties staat tussen ronde haakjes) van de bronnen die in Smetius' handschrift voorkomen:[103]

1. Petrus Apianus (305) en Bartholomeus Amantius uit hun werk *Inscriptiones sacrosanctae vetustatis, non illae quidem Romae, sed totius fere orbis*, gepubliceerd in Ingolstadt in 1534.

2. Onuphrius Panvinius (185), die Smetius in Rome ontmoet heeft en die in 1558 twee werken publiceerde die Smetius gebruikt heeft.[104]

3. Jacobus Mazochius (120), die in 1521 de verzameling van Francesco Albertini drukte onder de titel *Epigrammata antiquae urbis*.

4. Gabriellus Simeonius (30), Italiaans gezant, uit zijn werken *Illustratione degli epitaffi et medaglie antiche* en *Inscriptions du pays de Provence*, beide gepubliceerd in Lyon in 1558.

5. Torellus Saranya (30), een rechtsgeleerde en historicus die in 1540 *De origine et amplitudine civitatis Veronae* schreef.

6. Johannes Poldus (29), raadsheer van de Franse koning, publiceerde in 1560 in Lyon *Discours historique de l'antique et illustre cité de Nimes en la Gaule Narbonoise*, waarin hij inscripties uit Gallië noteerde.

7. Petrus Martyrus Historicus (26), Spaans historicus en diplomaat van Italiaanse origine, die inscripties uit Dalmatië opnam in zijn *Legationis Babylonicae libri tres* (uit *De orbe novo*, 1516).

8. Augustinus Piersonius (22), een vrijwel onbekende Nederlander, die vermoedelijk ten tijde van Smetius in Rome verbleef en die zijn (verlorengegane) verzameling ter beschikking stelde van Smetius.

9. Pyrrhus Ligorius (11), uit de notities van de beruchte vervalser kopieerde Smetius enkele inscripties.

10. Carolus Sigonius (6), uit zijn werk *De antiquo jure Italiae*, Venetië, 1560.

11. Iovianus Pontanus (6), de bekende Italiaanse dichter en historicus die in zijn historische werken, gepubliceerd omstreeks 1500, enkele inscripties opnam, die Smetius vond in de verzamelingen van Morillon en Pighius.

12. Petrus Bellonus (3), de beroemde Franse natuurhistoricus en bioloog, noteerde op zijn wereldreizen inscripties die hij vermeldt in zijn werk *Les observations de plusieurs singularités et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Egypte, Arabe et autres estranges, rédigé es en trois livres*, Parijs, 1553.

13. Johannes Blesius (1), een burger uit Kleve, die in 1545 de Mars Camulussteen in Rindern ontdekt had en er Smetius een inscriptie van bezorgde.

14. Bartholomaeus Marlianus (1) uit zijn werk *Antiquae urbis Romae topographia* uit 1544, een boek dat Smetius vaak gebruikte in Rome.

15. Aldus Manutius Paulus of Aldus Manutius Junior gaf in 1563 in Rome de *Historiarum fragmenta* van de *Opera* van Sallustius uit. In het voorbericht weidt hij uit over zijn explorates in Rome en de inscripties die hij er vond.

Ten derde heeft Smetius ongeveer 450 inscripties ontvangen van andere epigrafisten, vrienden en geleerden die hij in Rome of elders ontmoette:

1. Stephanus Winandus Pighius (220), met wie Smetius in Rome verbleef en van wie hij in 1558 diens verzameling *Inscriptionum antiquarum farrago* (1554) kon gebruiken.[105]

2. Antoine Morillon (50), die secretaris was van kardinaal Pio da Carpi toen Smetius ook voor de kardinaal werkte. Zijn verzameling (in handschrift) kwam terecht in de bibliotheek van Pio da Carpi.

3. Carolus Clusius (43), de botanicus, die voor Karel van Sint-Omaars werkte en een vriend was van Marcus Lauweryn. Hij bezorgde Smetius via Marcus Lauweryn inscripties uit Spanje en beklaagde er zich later tegenover Lipsius over dat hij ze nooit terugkreeg.

4. Johannes Metellus (39), een van Smetius' vrienden in Rome met wie hij epigrafen uitwisselde. Hij liet een gecorrigeerd en aangevuld exemplaar van Mazochi en twee codices met inscripties achter.

5. Benedictus Hegius (21), historicus en specialist in Griekse epigrafie, die Smetius vermeldt in zijn opdracht.

6. Nicolaus Florentius (18), een geestelijke uit Haarlem, die tussen 1558 en 1567 in Rome verbleef en Smetius inscripties opstuurde. Hij liet drie codices met inscripties achter.

7. Alphonsus of Gasparus Castrus (18), vermoedelijk gaat het hier om Gaspar de Castro die inscripties bezorgde aan kardinaal Antonio Agustín in Rome en *Variae inscriptiones* ..., een verzameling epigrafen in handschrift, achterliet. Jean Matal/Metellus die secretaris was van Agustín en dacht dat die inscripties van kanunnik Alphonso de Castro waren, bezorgde ze aan Smetius, die ze in zijn commentaar toeschreef aan Alphonso een niet aan de rechtmatige Gaspar de Castro.

8. Een priester in Anagni (11), een nobele onbekende die Smetius hielp en wiens naam hij vergat te vragen.

9. Petrus Wastelius (7), deze vrij onbekende Mechelaar mag niet worden verward met de 17e-eeuwse Aalsterse pater Pieter Wastelius. Hij verbleef omstreeks 1550 in Rome en ging met Smetius op pad.

10. Dionysius Harduinus (6), met wie Smetius rechtstreeks of via Marcus Lauweryn contact had en die hem inscripties bezorgde uit zijn (onuitgegeven) handschriften. De Harduyn heeft nadien in Brugge de codex van Smetius gebruikt en er enkele epigrafen bijgeschreven.

11. Johannes Goropius Becanus (4), een Nederlander met wie Smetius in Italië reisde.

12. Nicolas Michault (3), een Brusselaar, die raadslid van Karel V was en Smetius drie inscripties bezorgde.

13. Hubertus Goltzius (3), die ook voor Marcus Lauweryn werkte en dus Smetius goed gekend heeft.

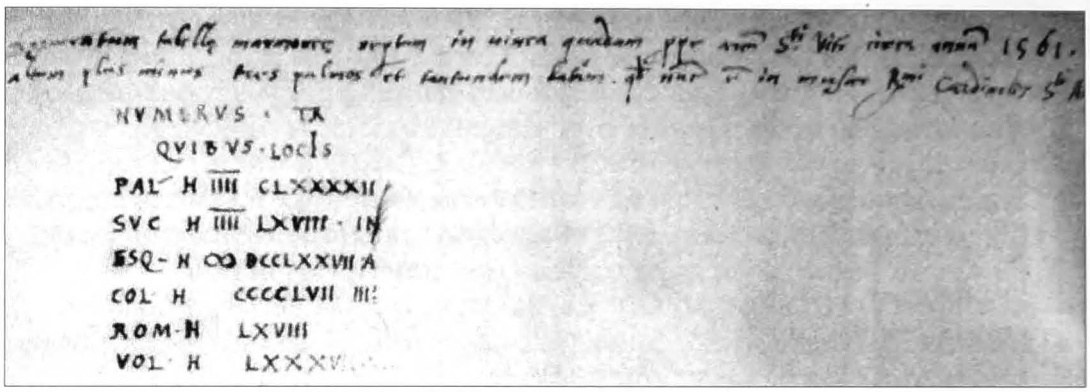
NVMERVS · TR
QVIBVS · LOCIS
PAL H IIII CLXXXXII
SVC H IIII LXVIII · IN
ESQ - H ∞ DCCLXXVII A
COL H CCCCLVII III
ROM H LXVIII
VOL H LXXXV

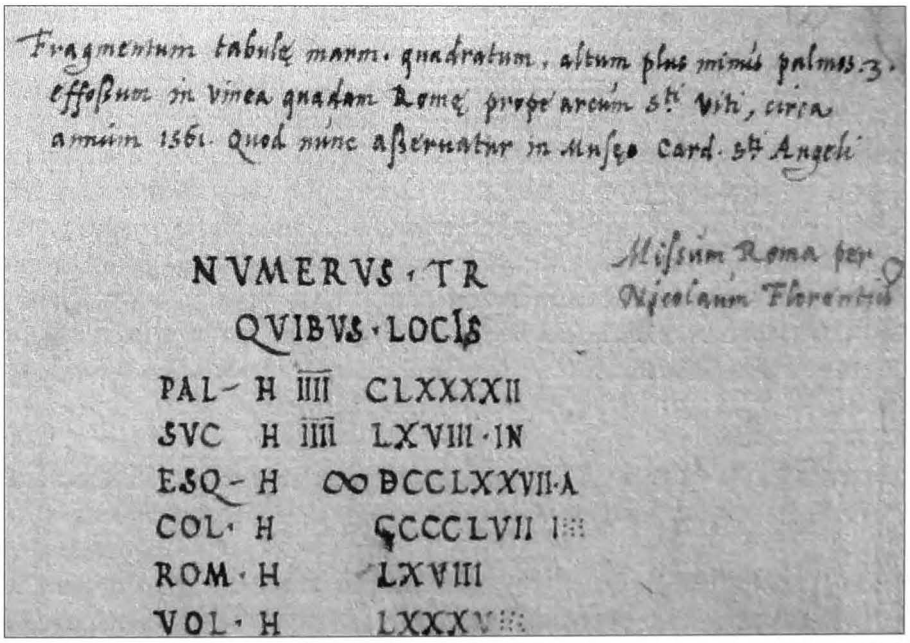
Fragmentum tabulę marm. quadratum, altum plus minus palmos 3. effossum in vinea quadam Romę prope arcum S.ti Viti, circa annum 1561. Quod nunc asseruatur in Museo Card. S.ti Angeli

Missum Roma per Nicolaum Florentiu

NVMERVS · TR
QVIBVS · LOCIS
PAL - H IIII CLXXXXII
SVC H IIII LXVIII · IN
ESQ - H ∞ DCCLXXVII · A
COL · H CCCCLVII III
ROM · H LXVIII
VOL · H LXXXV

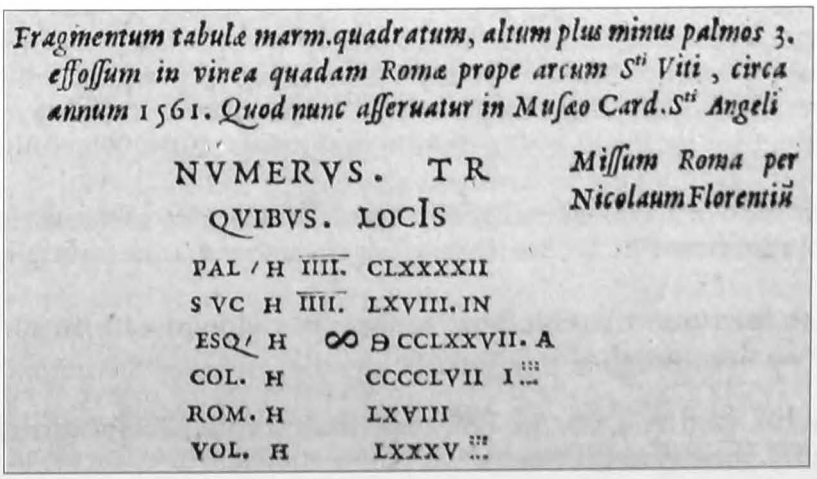
Fragmentum tabulæ marm. quadratum, altum plus minus palmos 3. effossum in vinea quadam Romæ prope arcum S.ti Viti, circa annum 1561. Quod nunc asseruatur in Musæo Card. S.ti Angeli

Missum Roma per Nicolaum Florentiu

NVMERVS. TR
QVIBVS. LOCIS
PAL / H IIII. CLXXXXII
SVC H IIII. LXVIII. IN
ESQ / H ∞ DCCLXXVII. A
COL. H CCCCLVII III
ROM. H LXVIII
VOL. H LXXXV III

a De inscriptie zoals Nicolaus Florentius ze omstreeks 1563 in Rome afschreef.
b De kopie van Florentius' inscriptie in de codex laurinianus (1565)
c De gravure van dezelfde inscriptie in Lipsius' uitgave (1588).

Soms geeft Smetius voor een inscriptie verschillende bronnen met verschillende lezingen die hij vermeldt. Daaruit blijkt dat epigrafisten onder elkaar hun inscripties uitwisselden en dat Smetius vaak opschriften kreeg uit derde of vierde hand.
De bronnen die Smetius gebruikte, vormen een al bij al indrukwekkende lijst die het vermoeden aannemelijk maakt dat Smetius' verzameling bijna al de toen bekende Latijnse epigrafen bevatte.

3. PATER ET PRINCEPS REI EPIGRAPHICAE. SMETIUS ALS EPIGRAFIST

Vandaag de dag gaat iedereen ermee akkoord om Martinus Smetius te beschouwen als de grondlegger van de wetenschappelijke epigrafie. Zijn werkwijze wordt nog steeds gevolgd, met uitzondering van enkele details in de indeling. Men kan zijn methode als volgt samenvatten: het kopiëren van het opschrift regel per regel, waarbij de grootte, de vorm en de plaatsing van de letters wordt gerespecteerd; het nauwkeurig aangeven van de verkortingen, van ontbrekende of gecorrodeerde letters en van weglatingen; het vermelden van het uitzicht en de vorm van de inscriptie, van haar vindplaats en van de plaats van bewaring en tenslotte het vermelden van de bron: de eigen waarneming of informatie uit tweede (of derde) hand.[106]

Reeds door tijdgenoten werd Smetius als zeer betrouwbaar ervaren en dat bleef zo tot de dag van vandaag. De eerste die het werk van de Oostwinkelse epigrafist naar waarde schatte, was uiteraard Justus Lipsius. Dat de grootste humanist en filoloog van zijn tijd het werk ongewijzigd uitgaf, het dus niet kon verbeteren, alleen maar aanvullen, zegt veel over het gehalte van Smetius' werk. Bovendien nam Lipsius in zijn *Auctarium* Smetius' wetenschappelijke werkwijze, zij het niet diens indeling, over.

De *Inscriptionvm antiqvarvm quæ passim per Europam, liber* aangevuld met de inscripties van Lipsius was bij zijn publicatie in 1588 het compleetste corpus Latijnse epigrafen op dat moment. De uitgave door Lipsius was een beslissende stap in de geschiedenis van de Latijnse epigrafie, want voor het eerst werd een wetenschappelijk werkinstrument gebruikt. Het fundament waarop men verder kon bouwen, was gelegd en wereldkundig gemaakt.

De Leidse filoloog Josephus Justus Scaliger, Lipsius' opvolger aan de universiteit van Leiden, benaderde in 1598 Janus Gruterus met het plan voor een nieuwe thesaurus ter vervanging van de uitgave van Martinus Smetius. Gruterus, Scaliger en de burgemeester van Augsburg, Marc Velser, werkten samen aan het ambitieuze plan: al de tot dan toe bekende Griekse en Latijnse inscripties uit te geven. Janus Gruterus of Gru(y)tere (1560-1627), een Antwerpenaar die in Engeland studeerde en via Leiden (waar hij gradueerde) en Wittenberg (waar hij professor was)

NOBILISSIMIS
& Amplifsimis viris,

IANO DOVZAE A NORTWIICK.

PAVLO BVSIO.

ABRAHAMO AB ALMONDA.

ACADEMIÆ CVRATORIBVS.

VIRI magni & amici. quanto gaudio, imò lætitiæ, mihi fuerit confilium veftrum in euulgandis his Smetij ANTIQVITATIBVS, faciliùs apud me fentiam quàm apud vos promam. Gauifus enim vnicè & veftrâ caufsâ fum: quibus ex editione æterni Operis gloriam parari videbam æternam. & publicâ litteratæ iuuentutis: cuius immenfo bono edi, & liberam lucem afpicere, prolem nimis diu preffam. & quid propius, quàm oppreffam? Nam cùm ante viginti paulo minus annos concepta natáque ea effet: ecce & parens eius Smetius, fubito nec fuo fato perijt; & M. Laurinus vir nobilis, qui

Opdracht van Justus Lipsius aan de curatoren van de Leidse universiteit in zijn gedrukte uitgave (1588) van Smetius' opschriften.

ten slotte in Heidelberg bibliothecaris werd, publiceerde in 1603 in Heidelberg een nieuwe, sterk vermeerderde uitgave van Smetius' werk onder de titel *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in absolutissimum corpus redactae, auspiciis Josephi Scaligeri ac Marci Velseri.* Gruters monumentaal werk in twee delen bleef toonaangevend in de 17e en 18e eeuw.

Adam Melchior noemde in 1615 Smetius "*Antiquitatis inprimis amans & indagator sollers*" (in de eerste plaats een oudheidkundige en een deskundig vorser). Foppens zegde het hem in 1628 na.
Op de uitgave van Gruterus kwamen aanvullingen, gepubliceerde deelverzamelingen en uiteindelijk een tweede druk in 1707, verzorgd door J. G. Graevius, steeds op basis van het materiaal en volgens de principes die Smetius had uiteengezet.[107] De recensent in het tijdschrift *Mémoires*

pour l'histoire des sciences & des beaux arts schreef in 1709: "*Quoique le travail de ces Auteurs ne soit pas méprisable, la Science des Inscriptions doit son progrès à Martin Smetius, premier Compilateur du Recueil dont nous parlons*" (Hoewel men het werk van die auteurs niet mag minachten, heeft de epigrafie haar vooruitgang te danken aan Martin Smetius, de eerste samensteller van de verzameling waarover we spreken).[108]

In de bespreking van een bundel Latijnse epigrammen en gedichten vraagt de auteur van de *Bibliotheque des sciences et des beaux arts*, uitgegeven in Den Haag in 1759, zich af of er nog wel iets aan de opschriftenkunde kan worden toegevoegd "*surtout après les travaux immenses de nos deux Savans Belges, Martin Smetius, & Janus Gruterus*" (vooral na het immense werk van onze twee Belgische geleerden Martin Smetius en Janus Gruterus).[109]

De Italiaan Scipione Maffei was de enige die in de 18e eeuw afbreuk deed aan de verdienste van Martijn De Smet door te stellen dat hij zowel methode als verzameling had geplagieerd van Onofrio Panvinio. Toch bleef in de 19e eeuw de faam van Smetius overeind. Coomans en De Mersseman wijdden aan hem in 1836 en 1844 een korte biografie.[110]

In 1847 werd in Berlijn een comité opgericht met als doel het verzamelen van alle destijds bekende Latijnse inscripties, die in de voorgaande eeuwen door honderden epigrafisten waren beschreven. De bekende geschiedkundige Theodor Mommsen, een van de leidende figuren in dit project, het *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) schreef zelf ook verschillende delen.[111] Hij onderzocht alle gedrukte uitgaven die in de loop der eeuwen verschenen waren en ging in bibliotheken en particuliere verzamelingen handschriften met inscripties vergelijken. De kern van het CIL was de Gruterus/Graevius-editie uit 1707, nog steeds gebaseerd op het materiaal en de methode van Smetius. Het eerste deel werd in 1853 uitgegeven en momenteel bestaat het CIL uit 17 delen, waarin ongeveer 180.000 inscripties worden beschreven. Het is veruit de belangrijkste bron voor epigrafische studies en geeft inzicht in alle aspecten van het Romeinse leven.

Tussen 1856 en 1862 gingen G. B. de Rossi en Theodor Mommsen in dispuut over het auteurschap van het Napolitaanse handschrift en het ontstaan van het Leidse handschrift, dus eigenlijk over het belang en de rol van De Smet in de epigrafie. "*Surse allora per lo Smezio un valente campione*" (er stond toen een krachtig verdediger van De Smet op) en dat was Mommsen, die De Rossi wist te overtuigen: "*Che l'opera dello Smezio ed il codice Farnesiano, ... lavoro al tutto originale dell' epigrafista fiammingo e non une revisione e miglioramento di quello del Panvinio, veramente è cosa da non porre piu in dubbio*" (Ik twijfel er niet langer aan dat het werk van De Smet en de codex farnesianus echt het heel eigen werk is van de Vlaamse epigrafist en niet een bewerking en verbetering van dat van Panvinio).[112]

Toen in 1876 het zesde deel van het CIL verscheen schreven Wilhelm Henzen, Giovanni Battista de Rossi en Eugen Bormann, over Smetius: "*Pater et princeps rei epigraphicae recentioris Smetius et ideo dicendus est, quod diligentissime titulos descripsit et quod primus syllogen divisit in classes eas*" (De vader en de prins van de moderne epigrafie is Smetius en het moet daarom duidelijk gezegd worden, omdat hij zeer nauwgezet de opschriften beschrijft en omdat hij als eerste zijn verzameling verdeelde in die klassen).[113] Daarmee was het definitieve oordeel over Martijn De Smet geveld en kon de Gentse hoogleraar Joseph Roulez (1806-1878) in zijn artikel over *Martin de Smet* in de *Biographie Nationale* gerust stellen: "*Bref, son recueil, noyau du Corpus inscriptionum de Gruterus, forme le véritable fondement de la méthode épigraphique actuelle*" (Kortom, zijn verzameling, de kern van het corpus van Gruterus, vormt de ware grondslag van de actuele methode van de opschriftenkunde) en verder: Smetius "*a été l'un des fondateurs de cette science* [l'épigraphie]" (hij is een van de grondleggers van die wetenschap).[114]

Nog steeds wordt het werk van Smetius veelvuldig gebruikt. In zijn standaardwerk over de opgravingen in Rome *Storia degli scavi di Roma e notizie intorno le collezioni romane di antichità*, het tweede en derde deel over de periode van 1531 tot 1565, verwijst Rodolfo Lanciani (1845-1929) als er inscripties werden gevonden, bijna elke keer naar de lezing van *Smezio* of *Smet*.[115]

In alle historische overzichten van de Latijnse epigrafie wordt de naam van Smetius met eerbied vernoemd. De Gentse professor Alphonse Louis Roersch spreekt over "*un recueil d'inscriptions latines, supérieur à tout ce qui existait alleurs dans ce genre. Ce recueil était l'oeuvre de Martin De Smet de Westwinkel.*" (een bundel Latijnse inscripties die staat boven alles wat elders in die soort bestond, was het werk van Martijn De Smet van Westwinkel)[116] Hondius, professor aan de Rijksuniversiteit van Groningen, schreef in 1930: ... "*Martinus Smetius, wiens Inscriptionum antiquarum quae passim per Europam liber in 1588 te Leiden het licht zag, een door opzet en uitvoering baanbrekend en voorbeeldig werk. Het gaf zeer zorgvuldige kopieën ...*"[117]

In de laatste halve eeuw hebben een rits auteurs Smetius' werk bestudeerd en over hem gepubliceerd: Henri De Vocht, Aloïs Gerlo en Hendrik D. Vervliet, Marc Bral, Jan Verbogen, Jeanine De Landtsheer en vooral Ginette Vagenheim, professor aan de universiteit van Rouen. Zij heeft het Leidse handschrift bestudeerd en de relaties tussen de 16e-eeuwse humanisten-epigrafisten uit de Lage Landen onderzocht. Zij komt tot het besluit dat "*Les humanistes belges ont joué un rôle primordial dans l'histoire de l'épigraphie latine comme en témoigne l'immense fortune du corpus d'inscriptions de Martinus Smetius de Westwinckel*" (de Belgische humanisten hebben een vooraanstaande rol gespeeld in de geschiedenis van de Latijnse opschriftenkunde, waarvan het fortuinlijke lot van het corpus met inscripties van Martinus Smetius van Westwinkel getuigt).[118]

BESLUIT

Martijn De Smet werd omstreeks 1520 in Oostwinkel (Oost-Vlaanderen) geboren uit eenvoudige ouders. Hij werd in 1541 als Martinus Smetius ingeschreven aan de Leuvense universiteit, studeerde er letteren en theologie en werd priester gewijd.

In 1545 reisde hij naar Rome om in dienst van kardinaal Pio da Carpi te gaan werken en maakte daar de meest vruchtbare periode voor het oogsten van Latijnse inscripties mee. *Martino fiammingo* trok met zijn broodheer door Italië en tekende nauwgezet een rijke verzameling inscripties bijeen die hij op een wetenschappelijke manier beschreef. Voor hij naar Vlaanderen terugkeerde, kopieerde hij zijn collectie opschriften in een codex voor de bibliotheek van Pio da Carpi. De zgn. codex farnesianus werd in Rome vaak door andere epigrafisten gebruikt en gekopieerd.

In 1551 werd De Smet pastoor in zijn geboortedorp Oostwinkel en maakte daar voor zichzelf een verzamelbundel inscripties, die verlorenging door een brand in zijn pastorie. Met de hulp van vrienden-epigrafisten kon hij zijn collectie weer samenstellen om in opdracht zijn beschermheer, de Brugse humanist Marcus Lauweryn, heer van Watervliet, een nieuwe codex te maken. In 1565, Smetius woonde toen in Sleidinge waar hij sedert 1560 pastoor was, kon hij het werkstuk aan Lauweryn overhandigen. De zgn. codex laurinianus was de meest complete verzameling inscripties van zijn tijd en maakte van Smetius, vooral door zijn wetenschappelijke methode en manier van indelen, de grondlegger van de epigrafie als hulpwetenschap van de geschiedenis.

Martijn De Smet was een van de eerste hervormde priesters in het Meetjesland. In 1566 verliet hij Sleidinge en trok naar de calvinistische gemeente in Antwerpen. Hij trad er in het huwelijk en werd als predikant naar Mechelen gezonden. Toen hij in februari 1567 zijn druk bijgewoonde hagenpreken in Walem, dicht bij Mechelen, niet wilde staken, werd hij opgepakt en in Vilvoorde opgesloten, waar twee priesters hem met het rooms-katholicisme wilden verzoenen. Toen hij het calvinisme niet wilde afzweren, werd hij op 8 februari 1567 naar Walem gebracht en op de plaats waar hij gepreekt had, zonder vorm van proces aan een boom opgehangen.

Smetius zou nooit de vader van de epigrafie geworden zijn zonder de publicatie van zijn werk door Justus Lipsius. Marc Lauweryn werd in 1578 door soldaten van zijn codex laurinianus beroofd toen hij naar Rijsel wilde vluchten. In 1585 dook het kostbare handschrift in Londen op waar het door Leidse professoren werd gekocht. Die gaven het aan hun collega Lipsius om het te publiceren. Het uiterst verzorgde en door Lipsius aangevulde *Inscriptionvm antiqvarvm ... liber* kwam in 1588 bij van Raphelengen in Leiden van de pers. Het was het eerste wetenschappelijke instrument dat op dit domein gepubliceerd werd, maakte van

Smetius' methode de standaard en was de kern van alle latere verzamelingen, van Gruterus en Graevius tot het hedendaagse, indrukwekkende *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL).

NOTEN

1 J. ROULEZ, *De Smet (Martin)*, in: Biographie Nationale, deel 5, (1876), kol. 764-768.
H. DE VOCHT, *Maarten de Smet van Oostwinkel, Grondlegger der latijnsche Epigraphie*, in: Miscellanea historica in honorem A. De Meyer, 2, 1946, p. 825.

2 *Historie van Broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht* (1569), tekstuitgave door Johanna Fenyn en Dirk Smout, in: Secrete penitentie: Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandse satire, 1989, ook in digitale versie.

3 H. NOTTEBOOM., *De parochiale geschiedenis*, in: Geschiedenis van Sleidinge, Evergem, 2006, pp. 335-336.

4 H. DE VOCHT, *Maarten de Smet van Oostwinkel, Grondlegger der latijnsche Epigraphie*, in: Miscellanea historica in honorem A. De Meyer, 2, 1946, pp. 826-827.

5 H. DE VOCHT, *Stephani Vinandi Pighi Epistolarium, published from the Brussels Copy*, Cart. & Man. 187, in: Humanistica Lovaniensia, Journal of Neo-Latin studies 15, Leuven, 1959, p. 38.

6 COOMANS, ainé [= J. B.], *Notices biographiques*, 1re brochure, Gand, 1836, pp. 13-14.

7 *Juli/aug. 1541: Martinus Saletius de Ostewynckel, Proc. sive Stand. pauper (IV, 235). H.* DE RIDDER-SYMOENS, *Studenten uit het Meetjesland aan Europese universiteiten.*, in: L. STOCKMAN e.a., Liber amicorum Achiel De Vos, Evergem, 1989, pp. 99-116.

8 H. DE VOCHT, *Maarten de Smet van Oostwinkel, Grondlegger der latijnsche Epigraphie*, in: Miscellanea historica in honorem A. De Meyer, 2, 1946, p. 827.

9 *They matriculated there on June 14, 1542, and used the help of Martin de Smet, whom they took with them on a journey to Italy; it provided the young gentlemen with a wealth of coins, and their tutor with the richest collection possible of epigraphs.* H. DE VOCHT, *History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, deel 4, Leuven, 1955, p. 186.

10 H. DE VOCHT, *Stephani Vinandi Pighi Epistolarium, published from the Brussels Copy*, Cart. & Man. 187, in: Humanistica Lovaniensia, Journal of Neo-Latin studies 15, Leuven, 1959, pp. 32-33.
H. DE VOCHT, *History of the foundation and the rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550*, deel 3, Leuven, 1954, p. 317.

11 Deze lovende woorden komen van Pirro Ligorio, geciteerd door G. VAGENHEIM, *Les inscriptions Ligoriennes, Notes sur la tradition manuscrite*, in: Italia medioevale e umanistica, 30, 1987, p. 293.
Ik ben veel dank verschuldigd aan Ginette Vagenheim, professor aan de universiteit van Rouen, die mij al de artikels die ze schreef over Smetius en tijdgenoten bezorgde.

12 G. VAGENHEIM, *Les inscriptions Ligoriennes, Notes sur la tradition manuscrite*, in: Italia medioevale e umanistica, 30, 1987, 271, noot 250.

13 J. VERBOGEN, *Martinus Smetius et Angelo Colocci, Une collection romaine d'inscriptions antiques au XVIe siècle*, in: Humanistica Lovaniensia, Journal of Neo-Latin studies, Leuven, 1985, pp. 255-272.

14 M. BRAL, *De Belgische humanisten van de 16e en 1e kwart 17e eeuw die aan epigrafie gedaan hebben, Maarten De Smet*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, universiteit Gent, 1958, p. 39.
15 H. DE VOCHT, *Maarten de Smet van Oostwinkel, Grondlegger der latijnsche Epigraphie*, in: Miscellanea historica in honorem A. De Meyer, 2, 1946, p. 826.
16 S. W. PIGHIUS, *Themis Dea seu de lege divina*, Antwerpen, 1568, 21-22. Geciteerd door M. BRAL, *De Belgische humanisten ...* , p. 39, noot 14.
De vertalingen van de Latijnse teksten in dit artikel zijn van de hand van Ireen Van de Woestijne, waarvoor mijn hartelijkste dank.
17 J. MATAL, in zijn handschrift, bewaard in de Vaticaanse bibliotheek, Vat. lat. nr. 6039, f. 385v. Geciteerd door G. VAGENHEIM, *Juste Lipse et l'édition du recueil d'inscriptions latines de Martinus Smetius*, in: Iam illustravit omnia. Justus Lipsius als lievelingsauteur van het Plantijnse Huis, Gulden Passer 84 (2006), p. 49.
18 J. MATAL, in zijn handschrift, bewaard in de Vaticaanse bibliotheek, Vat. lat. 6039, ff. 204v.
19 Deze en alle verdere gegevens i.v.m. het proces komen uit het RAG, Raad van Vlaanderen 7533, 170v-173r, met dank aan Hugo Notteboom die mij de tekst bezorgde.
20 *Hunc librum indicat Antonius Augustinus in litteris ad Panvinium datis d. 14 Aug. a. 1558, cum scribit de libro cardinalis de Carpi di Martino fiammingo* (in een brief van 14 augustus 1558 aan Panvinio wees Antonius Augustinus dat boek aan, toen hij schreef over het boek van kardinaal da Carpi van Martinus de Vlaming), geciteerd onder *Martinus Smetius*, in: CIL VI, pars prima, Berlijn, 1876. Daar wordt verwezen naar: ANDRES J., *A. Augustini epistolae Parmae*, 1804, p. 352.
21 H. NOTTEBOOM., *750 jaar parochie Oostwinkel*, Oostwinkel, 1994, p. 21.
22 De volledige Latijnse tekst van het *epistula dedicatoria* met vertaling erbij staat in bijlage.
23 *Quumque interea nihil istinc de transcribendo in gratiam Episcopi libro, mihi nunciaretur*, (Vermits mij ondertussen van de Bisschop niets werd gemeld over het boek dat voor hem moest worden overgeschreven), brief dd. 27 januari 1558 van Smetius aan Pighius.
24 De volledige Latijnse tekst van Smetius' brieven met vertaling erbij staat in bijlage.
25 Over die landloper schreef Smetius: *qui, praeterito autumno ... in fossorem a meis electus fuerat* (die vorige herfst door de mijnen als spitter in dienst genomen was). De Vocht (1946, 827-828, noot 4) vertaalde *a meis* door *mijn parochianen* en besloot daaruit dat Smetius pastoor van Oostwinkel moet zijn geweest. Eerder in die brief aan Pigge heeft Smetius het over twee toga's en heilige boeken die in de vlammen zijn gebleven, wat toch ook wijst op zijn geestelijke staat.
26 M. BRAL, *De Belgische humanisten van de 16e en 1e kwart 17e eeuw die aan epigrafie gedaan hebben, Maarten De Smet*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, universiteit Gent, 1958, pp. 18-19.
27 Jacobus Mazochius e. a., zie bij 2. 5 Bronnen.
28 RAG, fonds bisdom Gent, B 2092, Legger van goederen en renten toebehorend aan de pastorie van Oostwinkel, 1558. Zie ook Notteboom, 1994, pp. 21-22.
29 H. NOTTEBOOM., *750 jaar parochie Oostwinkel*, Oostwinkel, 1994, p. 22. Hij publiceert nog meer gedichtjes.
30 H. NOTTEBOOM., *Lyrische ontboezemingen van een 16de eeuwse pastoor*, in: Ons Meetjesland, 15 (1982), pp. 91-92.
P. VAN DE WOESTIJNE, *Martin de Smet, poëet uit de vroegrenaissance*, in: Ons Meetjesland, 15 (1982), pp. 93-94.
31 Brief Plantijn van 23 oktober 1567 aan Pigge: *Smetii epistulam ... mitto* (ik stuur jou de brief van Smetius). H. DE VOCHT, *Stephani Vinandi Pighi Epistolarium*,

published from the Brussels Copy, Cart. & Man. 187, in: Humanistica Lovaniensia, Journal of Neo-Latin studies 15, Leuven, 1959, p. 110.

32 *C. Iulius Caesar//sive Historiae//Imperatorum Caesarumque Romanorum//Ex Antiquis Numismatibus Restitutae// Liber Primus//Accessit C. Iulius Caesaris Vitae//Et Res Gestae//Huberto Goltz. Herbipolita Venloniano//Auctore et Sculptore//Brugis Flandrorum//Ann. M. D. LXIII.*
M. HOC, *Hubert Goltzius, éditeur et imprimeur*, in: Annales de la société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre occidentale, 68, Brugge, 1925, pp. 23-29.

33 Vertaald door Marc Bral in aangehaald werk, pp. 43-44.

34 F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, 1628, pp. 552-553.

35 G. VAGENHEIM, *Une amitié épigraphique: Martinus Smetius (Maarten De Smet), Carolus Clusius (Charles de L'Escluse) et Justus Lipsius (Juste Lipse)*, in: Latinitates II, La société des amis à Rome et dans la littérature médiévale et Humaniste, 2, 2008, pp. 305-315.

36 Handschrift in de bibliotheek van de Universiteit van Leiden, gepubliceerd door F. W. T. HUNGER, *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige 1526-1609*, deel I, The Hague, 1927.

37 H. NOTTEBOOM., *De parochiale geschiedenis*, in: Geschiedenis van Sleidinge, Evergem, 2006, pp. 335-336.

38 A. DE VOS, *Antonius Sanderus (1586-1664)*, s.l., 1986, p. 5.

39 K. BOSTOEN, *Broer Cornelis en zijn historie: een politieke satire*, in: Secrete penitentie: bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandse satire, 1989, in digitale versie.

40 H. Q. JANSSEN, *De kerkhervorming te Brugge, een historisch tafereel voor christenen, die voedsel zoeken voor de geest en op gods wegen letten*, Rotterdam,1856. (heruitgave Stichting de Gihonbron, Middelburg, 2005). Hij heeft het van de Korte chronycke die verwijst naar Van Haemstede, Historie der Martelaren.

41 RAG, Evergem 575, f. 152v.

42 A. GOETSTOUWERS, *Het wonderjaar te Walem*, in: Handelingen van de koninklijke Commissie voor geschiedenis, CXVI, Brussel, 1951, pp. 291-327.

43 W. TE WATER, *Historie der Hervormde Kerke te Gent*, Gent, 1756, pp. 135-137.

44 F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, 1628, pp. 348-349.

45 J. F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica sive virorum in Belgio vitâ, scriptisque illustrium catalogus, librorumque nomenclatura*, Brussel, 1739. Tome I, 2e deel, p. 487.

46 W. LE LOUP, *Hubertus Goltzius en Brugge 1583-1983*, Brugge, 1983

47 A. SCHOUTEET, *Documenten betreffende de Brugse drukkers uit de XVIe eeuw. VI. Hubrecht Goltzius*, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge 94, Brugge, 1957, pp. 114-161.

48 F. STAPPAERTS, Goltzius, in: Biographie Nationale, deel 8, 94b-97a.

49 H. GOLTZIUS, *Fastos Magistratuum et triumphorum Romanorum ab urbe condita ad Augusti obitum ex antiquis tam numismatum quam marmorum monumentis restitutos*, Brugge, 1566.

50 A. GOETSTOUWERS, *Het wonderjaar te Walem*, ... p. 303. Hij haalt DE AZEVEDO als bron aan.

51 Anoniem uitgegeven als *Korte//Chronycke//Van vele gedenckweerdige Geschiedenissen//Soo in de principaele Steden van het Hertoghdom//Van Brabant//Als in de Stadt ende Provincie//Van Mechelen//Voorgevallen 't sedert de Geboorte ons Salighmaeckers tot desen tegenwoordigen tyde.//Tot Loven.//By Joannes Jacobs, op de Thiensche-straet in den Swerten Sleutel.// 1747*. Het 22e deel heet: *Vervolgh der Chronycke van Mechelen, 't Sedert den Feest-dagh van Paesschen den 14 April 1566 (geseyt het jaer van Troubles) tot het arrivement van den Hertogh van Alva in dese Nederlanden den 22 Augusti 1567, ten tyde der Regeringe van Koningh Philippus den II., ende de Gouvernante Margarita van*

Oostenryck, Hertoginne van Parma. ***DIt Is geDrUkt bInnen LoVen, BY Joannes JaCobs, In De ThIensChe-straet. Ccc*** [jaarschrift 1772].

52 De *Historie der Martelaren* werd voor het eerst gedrukt in 1559 en nadien meermaals, zelfs tot in de 19e eeuw, heruitgegeven in een versie aangevuld door o. m. L(ysius) G. O(udorpius) en Johannes Gysius.
J. N. PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'Histoire Littéraire des Pays-Bas*, Leuven, 1763-1770.

53 A. C. VAN HAEMSTEDE, *Historie der Martelaren*, deel 6, pp. 83-84.

54 *De briefwisseling tusschen Magistraat van Antwerpen en zijn gedeputeerden.* (februari - maart 1567), in: FL. PRIMS, *Het Wonderjaar te Antwerpen*, in: Bijdragen tot de Geschiedenis, 31 (1940), p. 245. Prims heeft het 16e-eeuwse Nederlands in modern Nederlands omgezet.

55 Goetstouwers verwijst naar: G. DE AZEVEDO: *Korte Kronijcke*, Loven (z. j.) deel IV, ad annum.

56 9 februari 1567: *Gisteren is de predicant Martinus Smetius door den provoost door Mechelen gevoerd, en gehangen ter plaats waar hij gepreekt heeft, en wij verstaan dat hij tusschenwege ...* , in: FL. PRIMS, *Het Wonderjaar te Antwerpen*, p. 245.

57 K. BOSTOEN, *Broer Cornelis en zijn historie: een politieke satire*, in: Secrete penitentie: bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandse satire, 1989, in digitale versie.

58 *Historie van Broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht* (1569), tekstuitgave door Johanna Fenyn en Dirk Smout, in: Secrete penitentie: bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandse satire, 1989, in digitale versie.

59 *Historie van Broer Cornelis Adriaensen van Dordrecht*, p. 134 recto en verso.

60 J. VERBOGEN, *Martinus Smetius et Angelo Colocci, Une collection romaine d'inscriptions antiques au XVIe siècle*, in: Humanistica lovaniensia, Journal of Neo-Latin studies, Leuven, 1985, pp. 255-272.

61 M. ADAM, *Vitae Germanorum philosophorum, qui seculo superiori, et quod excurrit, philosophicis ac humanioribus literis clari floruerunt*, Frankfurt a. Main, 1615, p. 297.
Perijt autem circa annum septuagesimum octauum autor illius operis Smetius, nec fato suo. [Smetii mors violenta.] Suspensus enim est ad Bruxellas, sine forma processus, abreptus à furibunda militum manu, tempore Ioannis Austriaci: quod ageret reformatæ religionis concionatorem.

62 F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, 1628, pp. 552-553. *Perijt circa annum cI . I . LXXVIII. Nec fato suo. Suspensus enim est non longè Teneraemunda in via deprehensus & abreptus à furibunda militum Hispanorum manu, qui deformatae Religionis ministrum esse putabant.*

63 A. SANDERUS, *Flandria Illustrata*, 1641, tomus I, liber VI, p. 392a.

64 A. SANDERUS, *Verheerlyckt Vlaandre*, 1735, deel I, boek IV, pp. 156b-157a.

65 J. J. HOFMANN, *Lexicon Universale*, Leiden, 1698. *MARTINUS Smetius, Flander. Inscriptionum antiquarum auctor. Ruremondae à militibus suspendiô necatus.*

66 J. F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica sive virorum in Belgio vitâ, scriptisque illustrium catalogus, librorumque nomenclatura*, Brussel, 1739. Tome II, 2e deel, p. 861. *Periit verò & auctor ipse misero fato in tumultu hoc Belgico: deprehensus enim in itinere Teneraemondano, & abreptus à militibus Hispanis, qui deformatae Religionis Ministrum esse putabant, laqueo vitam finiit.*

67 COOMANS, aîné [= J. B.], *Notices biographiques*, 1re brochure, Gand, 1836, pp. 13-14.

68 J. DE MERSSEMAN, *Smetius (Martinus)*, in: C. CARTON, F. VAN DE PUTTE, J. DE MERSSEMAN en O. DELEPIERRE, *Biographie des Hommes Remarquables de la Flandre Occidentale*, tome II, 1844, p. 164.

69 P. G. WITSEN GEYSBEEK, *Algemeen noodwendig woordenboek der zamenleving*, tweede afdeling, 1843.

70 H. Q. JANSSEN, *De Kerkhervorming te Brugge. Een historisch tafereel voor christenen, die voedsel zoeken voor den geest en op Gods wegen letten*, Rotterdam, 1856, Eerste deel, pp. 121, 135-137 en 145, Tweede deel, pp. 162-163 en 292.
71 J. A. ALBERDINGK THIJM, in: Dietsche Warande, jg. 15, 1879, pp. 355-358.
72 H. DE VOCHT, *Maarten de Smet van Oostwinkel, ...* , pp. 825-835.
73 M. BRAL, *De Belgische humanisten ...*, Gent, 1958.
74 A. DE VOS, *Antonius Sanderus (1566-1664) van zielzorger tot geschiedschrijver*, in: Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland 22 (2008), 165. Zijn tekst dateert van 1986.
75 M. BRAL, *De Belgische humanisten ...*, pp. 44-45.
76 Geciteerd onder *Martinus Smetius*, in: CIL VI, pars prima, Berlijn, 1876. Daar wordt verwezen naar: J. ANDRES, *A. Augustini epistulae Parmae*, 1804, p. 352.
77 G. VAGENHEIM, *Juste Lipse et l'édition du recueil d'inscriptions latines de Martinus Smetius, ...* , p. 47, noot 6.
78 *... classes eas, quas ab eo desumpsisse Panvinium contra Rossium statuit Mommsenus, mox concessit ipse Rossius, nisi quod coniecit novisse Smetium classes Panvinianas, cum syllogen Farnesianam in ordinem redigeret.* (In tegenstellling tot wat De Rossi beweerde, stelde Mommsen vast dat Panvinius de indeling in klassen van hem [Smetius] had overgenomen en weldra ging De Rossi met die stelling akkoord, zij het dan dat hij vermoedde dat Smetius de indeling van Panvinius kende, toen hij de codex farnesianus opstelde).
W. HENZEN, G. B. DE ROSSI en E. BORMANN, *Index Auctorum, XXXVII. Martinus Smetius*, in: *Inscriptiones urbis Romae latinae*, CIL VI, pars prima, Berlijn, 1876.
79 T. MOMMSEN, *Sulla silloge epigrafica dello Smezio*, in: Bulletino dell' Instituto archeologico, Rome, 1862, pp. 44-48.
80 Geciteerd door G. B. DE ROSSI, *Delle sillogi epigrafiche dello Smezio e del Panvinio*, discorso ... dell' Instituto archeologico, Rome, 1862, p. 226.
81 G. VAGENHEIM, *Juste Lipse et l'édition du recueil d'inscriptions latines de Martinus Smetius, ...* , pp. 51-52.
82 Nicolaus Florentius Haarlemensis zond in 1564 kopieën (opgravingen Forum van Trajanus) naar Smetius. G. VAGENHEIM, *Juste Lipse et l'édition du recueil d'inscriptions latines de Martinus Smetius, ...* , pp. 45-67.
83 S. MAFFEI, *Verona illustrata, parte seconda*, Verona, 1731, p. 366. De vertalingen uit het Italiaans zijn van Thomas Van de Woestijne, waarvoor mijn dank.
84 T. MOMMSEN, *Sulla silloge epigrafica dello Smezio*, Bulletino dell' Instituto archeologico, Rome, 1862, pp. 44-48.
85 H. GOLTZIUS, *Thesaurus rei antiquariae huberrimus; ex antiquius tam numismatum quam marmorum inscriptionibus pari diligentia qua fide conquistus ac descriptus, & in locus communes distributus*, Antwerpen, 1579, p. 4 verso.
86 G. VAGENHEIM, *Juste Lipse et l'édition du recueil d'inscriptions latines de Martinus Smetius, ...* , p. 53.
87 G. VAGENHEIM, *Une amitié épigraphique: Martinus Smetius (Maarten De Smet), Carolus Clusius ...* , pp. 310-311.
88 J. LIPSIUS, *Epistulae selectae centuria prima miscellaneae*, in: Opera omnia, Antwerpen, 1637, nr. 80.
89 H. DE VOCHT, *Maarten de Smet van Oostwinkel, Grondlegger der latijnsche Epigraphie, ...* , pp. 825-835.
90 Het liedboek bevindt zich in de British Library in London (Ms. Add. 35087). Het werd uitgegeven door William McMURTRY, *Chansonnier of Hieronymus Lauweryn van Watervliet*, Peer (Musica-Alamire), 1989.
Zie: J. DE PAEPE, *Watervliet, koningswens en ridderdroom*, Watervliet, 2000, p. 64.
91 *Autographum ....à praedone Ryhovio, Tribuno militum rebellium, in itinere Ostendano interceptum.* (Dit handschrift werd op weg naar Oostende onderschept door de plunderaar Ryhove, volksleider van rebellerende soldaten). Valerius

Andreas is de enige die de naam van Ryhove vermeldt. V. ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*, 1623, p. 597. Andere biografen hebben het over Engelse of Schotse legerbenden, vermoedelijk om te verklaren dat het handschrift in Engeland terecht is gekomen. Enkele auteurs situeren de gebeurtenissen in 1580.

92 E. FEYS, *Les frères Lauryn*, in: Annales de la société d'émulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre occidentale, 36, Brugge, 1886, pp. 281-339.

93 H. ELEN, *De epigrafie bij Lipsius in een aantal werken bestudeerd*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, universiteit Gent, 1958, pp. 197-202.

94 P. C. MOLHUYSEN, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, deel 1, 's-Gravenhage, 1916, p. 51.

95 CIL (Corpus Inscriptionum Latinarum), deel IX, 62 en deel XIV, p. 19.

96 G. VAGENHEIM, *The Res publica litterarum of Smetius, Clusius and Lipsius*, in: Omslag. Bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut, 2005, 01, PP; 8-9.

97 G. VAGENHEIM, *Les inscriptions Ligoriennes*, ... , pp. 218-219.

98 Het voorwoord gaat in bijlage, met vertaling.

99 G. VAGENHEIM, *Juste Lipse et l'édition du recueil d'inscriptions latines de Martinus Smetius*, ... , p. 55.

100 G. VAGENHEIM, *Les inscriptions Ligoriennes*, ... , pp. 218-219.

101 Vertaling van H. ELEN, *De epigrafie bij Lipsius* ... , pp. 197-202.

102 Ad lectorem, p. 4.

103 M. BRAL, *De Belgische humanisten* ... , *Maarten De Smet*, , pp. 62-83.

104 O. PANVINIUS, *Fastorum libri V a Romulo rege usque ad imperatorum Caesarum Carolum V Austrium Augustibus eiusdem in fastorum libros commentarii*, Venetië, 1558 en *Rei publicae Romanae commentariorum libri tres*, Venetië, 1558.

105 S. W. PIGHIUS, *Inscriptionum antiquarum farrago, collecta atque illustrata per St. Pighium - opus inchaoatum absolutumque a. 1554 jussu auspiciisque Marcelli Cervini*, handschrift bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel M S 4347-4350.

106 J. VERBOGEN, *Martinus Smetius et Angelo Colocci, Une collection romaine d'inscriptions antiques au XVIe siècle*, in: Humanistica lovaniensia, Journal of Neo-Latin studies, Leuven, 1985, p. 258.

107 *Inscriptiones totius orbis Romani in absolutissimum corpus redactae olim auspiiis Josephi Scaligeri et Marci Velseri, industriâ autem et diligentiâ Jani Gruteri, nunc curis secundis ejusdem Gruteri et notis Marquardi Gudii emendatae et tabulis aeneis a Borssardo confectis, illustratae: denuo curâ viri summi Joannis Georgii Graevii recensitae, Accedunt annotationum Appendix et Indices XXV emendati et locupletati ut et Tironis Ciceronis Liber et Senecae Notae.* Amsterdam, 1707, 4 vol. fol.

108 Mémoires pour l'histoire des sciences & des beaux arts. Juillet. Trevoux, 1709 ..., p. 1257.

109 Bibliotheque des sciences et des beaux arts, Tôme douzième, première partie, juillet, août, septembre, Den Haag, 1759, pp. 171-172

110 COOMANS, aîné [= J. B.], *Martin De Smet*, in: *Notices biographiques*, 1re brochure, Gand, 1836, pp. 13-14.
J. DE MERSSEMAN, *Smetius (Martinus)*, in: C. CARTON, F. VAN DE PUTTE, J. DE MERSSEMAN en O. DELEPIERRE, *Biographie des Hommes Remarquables de la Flandre Occidentale*, tome II, 1844, p. 164.

111 CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum a Th. Mommsen a. 1853 apud Academiam Litterarum Regiam Borussicam Institutum viris mulieribusque doctis, qui se rei epigraphicae Latinae dedicant, quasi Sacra Biblia esse et studiis historicis philologicis linguisticis archaeologicis geographicis topographicis Romanae antiquitatis collectionem fontium necessariam praebere omnibus, qui humanarum artium stu-

dio se dedunt, Bene notum est. (Het CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum door Th. Mommsen in 1853 in de Koninklijke Pruissische Academie voor Letteren ingesteld voor geleerde mannen en vrouwen die zich toeleggen op de Latijnse epigrafie, alsof het een heilig boek was, is wel bekend en verschaft door historische, filologische, taalkundige, archeologische, geografische en topografische studies van de Romeinse oudheid een collectie bronnen die noodzakelijk zijn voor allen die zich wijden aan de studie van de humane kunsten).

112 G. B. DE ROSSI, *Delle sillogi epigrafiche dello Smezio e del Panvinio*, in: Annales dell' Instituto Archeologico, Rome, 1862, pp. 224-225.

113 W. HENZEN, G. B. DE ROSSI en E. BORMANN, *Index Auctorum, XXXVII. Martinus Smetius*, in: *Inscriptiones urbis Romae latinae*, CIL VI, pars prima, Berlijn, 1876.

114 J. ROULEZ, *De Smet (Martin)*, in: Biographie Nationale, deel 5, (1876), kol. 764-768.

115 R. LANCIANI, *Storia degli scavi di Roma e notizie intorno le collezioni romane di antichità*, II, *Gli ultimi anni di Clemente VII e il pontificato di Paolo III* (a. 1531-1549), Rome, 1903 en III, *Dalla elezione di Giulio III alla morte di Pio IV* (7 febbraio 1550 - 10 dicembre 1565), Rome, 1908.

116 A. L. ROERSCH, *Laurin (Marc)*, in: Biographie Nationale, deel, p. 462.

117 J. J. E. HONDIUS, *Saxa loquuntur: inleiding tot de Grieksche epigraphiek*, Leiden, 1930, p. 7.

118 G. VAGENHEIM, *Une épisode inédit dans la genèse de l épigraphie latine à la renaissance: la collection d'inscriptions romaines de Nicolaus Florentius de Haarlem dans les manuscripts de Laevinus Torrentius à la Bibliothèque royale de Bruxelles (MS 4347-50)*, in: Journal of the Royal Library of Belgium, 1, 2008, p. 153.

BIJLAGE 1
Epistula dedicatoria van Smetius

Opdracht van Smetius aan Marc Lauryn in de codex laurinianus *Inscriptiones antiquae, cum graecae tum latinae per urbem Romam diligenter collectae* [...]. Handschrift uit 1565, gepubliceerd in: *Inscriptionvm antiqvarvm quæ passim per Europam, liber / acceßit avctarivm a Ivsto Lipsio*, Leiden, 1588

CLARISSIMO VIRO,
D[OMINO]. MARCO LAVRINO,
Waterfleti Domino,
MARTINUS SMETIUS,
Westwynckelanus,
S[alutem]. D[icit].

INSCRIPTIONES antiquas, LAVRINE clarißime, non pauci olim ante me, & nonnulli etiam nuper mecum collegerunt, & nunc adhuc multi haud dubiè colligunt. A quibus omnibus diuersa ferè seruata fuit, & adhuc seruatur in describendo ratio. Quidam enim obiter tantùm, ac veluti per transennam eas legentes, illa dumtaxat, quæ suo conuenire videntur instituto, excerpunt: reliquis, ut superfluis, omninò omißis aut recisis: mutila sic secum truncatáque solum auferentes fragmenta. Alij integras quidem exceperunt: sed tanta cùm negligentia, tùm audacia aut potius temeritate, ut aut multa perperam legendo peruerterint, aut quum id quod habebatur, legere, non possent, quiduis substituere non sint veriti: vel si quid effractu[m] omninò, aut vetustate erosum erat, pro libitu suo, sæpe etiam malè suppleuerint. Alij rursum neglecta prorsus literarum forma & quantitate, mutatóque etiam versuum ordine, omnem illis gratiam maiestatémque ademerunt: imò vt vix intelligi possent aliquaudo effecerunt. Nonnulli, præterita omni temporum atque ætatum ratione, omnes inscriptiones, eadem characterum forma delineauerunt: & ea quæ deformibus literis, in ipsis marmoribus antiquitus sculpta erant, speciosis reddiderunt: & contrà. Quod equidem non probo; quum ex ipsa literarum forma, tempus seu ætas, qua quæque res scripta est, cognosci ferè poßit. Antiquißimis enim temporibus (ante Cæsares videlicet) vtebantur literis planè simplicibus atq. informibus, quales in tabula Aletrina folio XIII. & alibi subinde videre licet. A tempore Augusti vsque ad Antoninos, florentißima scilicet ætate, characteres formosißimos, quadratos, atque omni ex parte optimè dimensos effigiabant. Inde iterum cum ætate & imperio ipso Romano paulatim characteres declinabant: fiébantque primò obliquiores solito, ac deinde oblongiores, ac tandem ad extremam barbariem delabebantur, vt literis Gothicis quàm simillimi euaserint, sicut in inscriptione pontis viæ Salariæ fol. III. & alibi sæpius apparebit. Quæ quidem scriputræ diuersitas, si à deseribentibus obseruaretur, multam ipsis inscriptionibus gratiam lucemq"[ue], & non minimam legentibus adderet voluptatem. Quam sanè ego, in ijs potißimùm quæ ipsemet vidi ac legi, genuinas characteru[m] formas ac versuum ordines quàm potui proximè paßim imitando, perpetuò seruare conatus sum. Et si quæ vetustate aut aëris iniuria ita exesa atque erosa, aut usu attrita sunt, ut legi onininò non queant, ea punctulis hoc modo: ////////////// suppleui. Si verò non nisi magna cum difficultate, ac veluti coniectando leguntur: aut de ipsa lectione adhuc dubitatur, ea punctis singularibus suppactis, ita notaui MEN CITA fol. V. & alibi non rarò. Quæ autem studio, aut æmulorum inuidia vel ex. S.[enatus] C.[onsultum] (sicuti de Domitiani & aliorum quorundam titulis legimus) iam olim erasa fuere, ea sic adumbraui [illegible]. Fragmenta item omnia ea qua nunc extant forma reddere ac repræsentare malui, qua ex meo cerebro, sive benè sive malè restituendo, depravare: antiquitati illi nunquàm satis mirandæ, suu[m] semper deferens honorem.

Series autem atque dispositio inscriptionum descriptarum aut etiam typis procusarum, aliæ ab alijs obseruatæ hactenus fuere. Multi enim sine ordine ut quæque offerebantur, in unam omnes congeriem redegere. Alij, locorum tantùm ordinem in quibus extabant, neglecta prorsus argumentorum ratione, secuti sunt. Quod quidem eas revisere, & cum descriptis exemplaribus conferre volentibus, si numquàm Saxa transferrentur, sed in eisdem semper locis ac domibus seruarentur, per commodum esset. Verùm quum sæpe ex uno loco in alium transportentur ac distrahantur (sicuti exempli gratia de Colotianis factum esse memini, quorum bona pars, defuncto hero, ad palatium Farnesianum atque ad Gentilem Delphinium delata: altera ad vineam Cardinalis Carpensis, meo etiam instinctu operáque transuecta fuit) alium mihi certiorem & commodiorem ordinem instituendum esse duxi. Omissa igitur locorum serie, quæ per indicem aliquem monstrari facilè posset, rerum atque argumentorum ordinem quendam sequi potius malui: & ut similia similibus, quatenus fiere commodè posset iungerentur, curaui.

Inscriptiones itaque omnes, quas olim per sexennium, ab anno videlicet ∞ a[nno] XLV, usque ad ∞ a[nno] LI. magna diligentia, cùm per urbem Romam ubi tunc agebam, tùm per alia multa Italiæ loca, quæ cum hero meo Rodulpho Pio Cardinale Carpensi proficiscens obiter perlustraui, tumultuariè ipse collegeram: vel quas à Benedicto Hegio Spoletino, à Ioanne Metello Burgundo, ab Antonio Morillonio, aut à Stephano Viuando Pighio Campensi, viris utique doctißimis, & antiquitatis omnis obseruatoribus diligentißimis acceperam, in quatuor primarios ordines seu classes, summatim distribui. Primo ordine quicquid ad rationem locorum, operum atque ædificiorum, seu publicorum seu priuatorum pertinere videbatur, complexus sum. Secundo, diuina omnia, hoc est, non solum Deorum dearumq'[ue] titulos ac statuarum dedicationes: sed etiam sacerdotum utriusq.[ue] sexus & magistratuum ministrorumq'[ue] sacrorum, histrionum ac ludionum epigraphas compræhendi. Tertio loco, hominum illustrium, videlicet Imperatorum Cæsarumq'[ue], Consulum atque aliorum magistratuum maiorum cùm Romanorum, tùm prouincialium elogia monumentaq'[ue] posui. In quartum ultimumq'[ue] ordinem, militum & eorum qui officia publica minora gesserunt, artificum & ministrorum domus Augustæ: communium deinde hominu[m], ac postremò Christianorum aliquot vetustiorum epitaphia congeßi. Singuli verò ordines, ita in se subdiuisi ac distributi sunt (sicuti ex titulis marginalibus aduerti facilè potest) ut similia (quemadmodum dixi) similibus coniuncta plerumque esse haud obscurè appareat. Quod tamen in omnibus perpetuò fieri non potuit. Plurima enim sunt, quæ ob reru quas notant varietatem, pluribus ijsq'[ue] diuersis locis collocari non ineptè possent. Ceterùm ne id fieret, ac ne eadem sæpius scribendo, & mihijpse molestiam, & lectori nauseam parerem: malui illi incommodo, confectis varijs secundum argumentorum diuersitatem elenchis seu locis communibus, quos ad calcem libri apposui, mederi. In quibus præcipua quæque & obseruatu inprimis digna, per totum librum quomodolibet dispersa, in certas classes capitaq'[ue] digeßi, ad quæ singula ad idem argumentum pertinentia, ordine, ut puto, haud incommodo referuntur.

Hæc omnia, LAURINE præstantißime, postquùm in patriam reuersus ocium aliquod nactus eram, primùm in meum priuatú[m], & amicorum si qui forte non omninò temerarij huius nostri studij contemptores contingerent usum; eo quo dixi ordine describere coeperam: ut ea veluti perpetuum peregrinationis meæ fructum, iucundumq'[ue] magis quàm opulentum ex Italia delatum thesaurum, penes me seruarem. Quæ quum fortè tu, vix bene coepta apud me, non sine admiratione aliqua videres, pro eo quo cùm ad studia humaniora omnia, tum ad hanc monumentorum antiquorum inuestigationem præditus es affectu, me sedulò hortabaris, ut coeptum opus gnauiter perficerem. Quumq'[ue] subinde aut gravioribus negocijs aliò distractus, aut oborto tædio scribendi lassus subsisterem, tu oblata etiam benignè tua opera, non destitisti, cùm viua voce, tùm crebris literis perhumaniter scriptis, sæpius me monere stimularéque, ut quod non infeliciter coeperam, ad optatum finem perducerem. Quod quum tandem factum esset, opusq'[ue] tibi adeò satisfaceret, ut vel illud ipsum, vel exemplar

aliquod à me ex eo transscriptum, quouis precio redimere voluisses: ego qui me talem ac tantum huius mei studij (quod alij plerique non mediocriter alias docti viri aut contemnunt, aut ludibrio etiam habent) non modò admiratorem, sed etiam patronum ac fautorem nactum esse gaudebam, non illibenter exemplar in tuam gratiam me descripturum esse pollicebar. Quod quum diligenter facerem, bonamq'[ue] exemplaris partem iam absoluissem, fatalis ignis in ædes meas (proh dolor) illapsus, non modò ædes ipsas cum tota supellectili domestica librariaq'[ue], verumetiam opus illud antiquarium cum uniuersis schedis libellisq'[ue] autographis, è quibus confectum erat, penitus absumpsit: remanentibus mihi solummodo quinquaginta é uno eiusdem exemplaris quod tibi scribebam folijs, quæ paulò antè in scrinium quoddam humi positum, ubi incendij vis minus grassabatur, seposueram: solis scilicet atque unicis totius huius mei studij sexennalisque industriæ ac laboris reliquijs. Quo infortunio quum adeo consternatus essem, ut spe omni de libro recuperando aut exemplari perficiendo abiecta, & illas reliquias perditas optarem: tu pro tua humanitate, atque ea qua studiosos omnes foues pietate, non modò literis consolatorijs, verùm muneribus etiam mißis, me ista erexisti ac refecisti, ut resumpto postmodum animo, & conquisitis per tuam commendationem, tuisque impensis, quibusdam aliorum eiusdem studij amatorum exemplaribus, calamum rursus arripuerim, ut coeptum exemplaris optus quoquo modo finirem. Quod nunc demum qualequale est, & not quidem ut volui, sed ut potui completum, tibi totum offero dedicóque, ut eo pro tuo arbitrio utaris fruarísque. Merentur enim hoc, cùm tua in me benevolentia liberalitásque, tùm insignis iste, quo ad miraculum usque afficeris, antiquitatis amor.

Porro si quid in posterioribus centum vigintiquatuor folijs errratum fortè erit, precor ut id benignè condones: & non mihi, sed detestando illi incendio, quod primitiva mea exemplaria atque ἀνθολογίδια ita crudeliter perdidit, imputes.

Vale: Sleydingæ Kal.[endae] Februarij. a[nno] ꝏ. ꝑ. D. XLV.

Vertaling:

Martinus Smetius van Westwinkel
groet de zeer geroemde man,
Marcus Lauweryn, heer van Watervliet.

Niet weinigen, zeer geëerde Lauweryn, hebben ooit, voor ik dat deed, antieke opschriften verzameld en enkelen hebben dat ook onlangs samen met mij gedaan en tot de dag van vandaag zijn er ongetwijfeld nog vele verzamelaars van antieke opschriften. Zij hebben bij het overschrijven een methode aan de dag gelegd die bijna bij elkeen verschillend is en dat is tot hiertoe het geval. Sommigen immers lezen ze slechts in het voorbijgaan en als het ware vanuit de verte en pikken er slechts datgene uit dat ze nuttig achten voor hun onderneming: al de rest wordt, als overbodig, helemaal weggelaten of gekortwiekt en zo nemen ze alleen verminkte en onvolledige fragmenten mee naar huis. Anderen hebben de opschriften wel integraal overgenomen, maar met zo'n slordigheid, zo'n grote driestheid of liever roekeloosheid, dat ze, door ze onjuist te lezen, vele opschriften hebben verdraaid. Ofwel, wanneer ze, wat ze voor zich hadden, niet konden lezen, deinsden ze er niet voor terug zo maar iets, het eerste het beste in de plaats te zetten. Ofwel indien iets helemaal gebroken was, of door ouderdom uitgesleten, hebben ze die altijd naar eigen willekeur, slecht ingevuld. Anderen dan weer keken niet om naar de vorm en de hoeveelheid van de letters, zelfs de versvolgorde wijzigden ze en ontnamen ze zo alle schoonheid en luister, erger nog ze maakten dat ze nog nauwelijks te begrijpen waren. Sommigen schetsten alle opschriften met dezelfde soort van karakters, zonder in het minst rekening te houden met het tijdvak of met de ouderdom en wat in misvormde letters op de marmeren stenen zelf van oudsher was gesculpteerd, gaven ze weer met prachtige letters en omgekeerd. Dat keur ik helemaal niet goed, want precies uit de vorm van de letters kan de ouderdom en het tijdstip waarop ieder

ding is geschreven, worden opgemaakt. In de oudste tijden immers (d.w.z. vóór de keizers), gebruikte men heel simpele en plompe letters, zoals in de tabula Aletrina folio XIII en ook dikwijls op andere plaatsen te zien is. Vanaf de tijd van Augustus tot aan de Antonijnen, het meest bloeiende tijdvak, gebruikte men voor de afbeelding prachtig gevormde karakters, vierhoekig en langs alle kanten optimaal afgemeten. Met de tijd en het Romeinse rijk zelf ging het weer langzamerhand bergaf met de lettertekens: eerst werden ze krommer dan gewoon, daarna langer en uiteindelijk gleden ze af tot extreem slordig gekrabbel, zodat ze zijn uitgekomen op letters die sterk geleken op gotische, zoals blijkt uit de inscriptie op de brug van de via Salaria, folio III en ook nog vaak elders. Als echter die verscheidenheid van schrijven was bewaard geworden door diegenen die ze hebben verwaarloosd, dan zou die verscheidenheid aan de opschriften zelf veel schoonheid en luister hebben bijgebracht en aan de lezers zeer grote voldoening hebben geschonken. En dat heb ik steeds naar best vermogen proberen te bewaren in wat ik zelf, persoonlijk, gezien en gelezen heb, door overal zo getrouw mogelijk de oorspronkelijke vorm van de karakters en de versvolgorde te bewaren. Als karakters door de ouderdom of de blootstelling aan de lucht erg zijn uitgevreten en geërodeerd of door het gebruik zijn versleten, zodat ze in 't geheel niet meer kunnen worden gelezen, heb ik dat op die manier met puntjes aangevuld [illegible] . Maar als ze niet, of alleen met grote moeite gelezen kunnen worden en men er als het ware moet naar raden of als men van de lezing zelf nog niet zeker is, dan heb ik dat door puntjes te plaatsen onder elke letter afzonderlijk, zo genoteerd MEN CITA fol. V en ook nog op andere plaatsen. Als de letters al lang geleden zijn uitgewist door studie of door afgunst van mededingers ofwel bij decreet van de senaat (zoals we gelezen hebben over opschriften van Domitianus en enkele anderen), dan heb ik die zo verduisterd [illegible] . Insgelijks heb ik verkozen al de fragmenten onder de vorm waarin ze nu bestaan, weer te geven en voor te stellen, liever dan ze vanuit mijn hersenpan te verdraaien door ze goed of slecht te reconstrueren. Zodoende geef ik de oudheid, die men nooit genoeg kan bewonderen, de eer die haar toekomt.

Voor de volgorde echter en de indeling van de inscripties die zijn opgeschreven of ingebeiteld, is tot nu toe geen algemeen vaststaande manier gevonden. Velen immers hebben zonder orde en zoals het zich aandiende, alles van de eerste regel tot de laatste op een hoop gegooid. Anderen hebben alleen de volgorde van de plaatsen gevolgd waar de inscripties te voorschijn kwamen, zonder de minste rekening te houden met het onderwerp. Het zou voor wie ze wil nakijken of met andere overgeschreven exemplaren wil vergelijken, zeer gemakkelijk zijn als de Stenen nooit zouden worden versleept en steeds op dezelfde plaatsen en in dezelfde huizen zouden worden bewaard. Maar vermits ze vaak van de ene plaats naar de andere worden getransporteerd en verspreid (zoals ik me bijv. herinner dat dit gebeurd is met de verzameling van Colocci, waarvan een goed deel, na de dood van de heer des huizes, overgebracht is naar het Palazzo Farnese en bij Gentilis Delphini; het andere deel werd op mijn aansporen en door mijn toedoen overgebracht naar de wijngaard van de kardinaal van Carpi), heb ik gemeend dat er een zekerder en gemakkelijker orde ingesteld moet worden. De volgorde van de plaatsen die gemakkelijk kan worden aangegeven door een aanwijzer, heb ik laten varen en ik heb veeleer verkozen een bepaalde orde te volgen van de zaken en de onderwerpen. Ik heb er dus voor gezorgd dat het gelijke met het gelijke wordt verbonden in zoverre dat gemakkelijk kon gebeuren.

Zo heb ik al de inscripties in grote lijnen in vier ordes of klassen ingedeeld: de opschriften, die ik eertijds zelf inderhaast gedurende zes jaar, nl. van 1545 tot 1551, met grote zorgvuldigheid verzamelde in de stad Rome, waar ik toen verbleef, en ook op vele andere plaatsen in Italië die ik met mijn beschermheer Rodolfo Pio, kardinaal van Carpi, doorkruist heb en er bij gelegenheid een uitstapje maakte; en de inscripties, die ik kreeg van Benedictus Hegius van Spoleto, van Joannes Metellus van Bourgondië, van Antonius Morillonius of van Stephanus Vinandus Pighius van Kampen, stellig zeer geleerde mannen en zeer nauwgezette oudheidkenners. In een eerste hoofdstuk heb ik

samengebracht al wat naar ik denk te maken heeft met plaatsen, werken en gebouwen zowel publieke als private. In het tweede hoofdstuk heb ik alles wat met de godsdienst te maken heeft bijeengebracht, d. i. niet alleen gedenktekens en standbeelden gewijd aan goden en godinnen, maar ook heb ik daar opgenomen opschriften van priesters van beider kunne, van gewijde magistraten en dienaars, van toneelspelers en dansers. In het derde hoofdstuk heb ik geplaatst alle opschriften en gedenktekens van beroemde mannen, nl. van Imperators, Keizers, Consuls en andere hogere magistraten, zowel van Rome als uit de Provincies. In het vierde en laatste hoofdstuk heb ik lijkredes (*epitaphia*) verzameld van soldaten en van mannen die mindere publieke ambten hebben bekleed, van kunstenaars en dienaars van de dynastie van Augustus, alsook van gewone mensen en tenslotte ook van enkele oudere christenen. Elk hoofdstuk afzonderlijk heb ik zo onderverdeeld en ingedeeld (zoals men gemakkelijk kan opmaken door aanduidingen in de marge) dat het heel duidelijk is dat het gelijke met het gelijke verbonden is (zoals ik gezegd heb). Wat men nochtans niet altijd voor alles kan volhouden. Er zijn immers een heleboel gevallen die, wegens de verscheidenheid van zaken die ze bevatten, even goed op meerdere en verschillende plaatsen konden worden ondergebracht. Omdat dit niet mogelijk is en om mezelf geen last en de lezer geen afkeer te bezorgen door steeds maar hetzelfde te schrijven, heb ik verkozen om dat euvel te verhelpen door het maken van verschillende registers of gemeenplaatsen volgens de verscheidenheid van de onderwerpen en die daarbij te voegen aan het einde van het boek. Daarin verdeel ik het belangrijkste en vooral het opmerkenswaardige, verspreid over het hele boek, in zekere klassen en hoofdstukken, waarin alles wat naar indeling tot het zelfde onderwerp behoort, naar ik meen, niet nogal gemakkelijk wordt ondergebracht.

Dit alles, voortreffelijke Lauweryn, zou ik proberen over te schrijven op de manier die ik uiteengezet heb, nadat ik naar mijn vaderland teruggekeerd was en wat vrije tijd genomen had, eerst voor mijn eigen gebruik, maar ook voor mijn vrienden, indien er soms niet helemaal onbezonnen verachters van mijn studiegebied zouden zijn, en opdat ik ze als eeuwige vrucht van mijn omzwerving en als een aangename en rijke schat, uit Italië meegebracht, bij mij zou bewaren. Toen jij er enkele (opschriften) toevallig bij mij - ik nog maar nauwelijks goed begonnen - niet zonder bewondering te zien kreeg, spoorde je me ijverig aan, overeenkomstig de hartstocht die je koestert, niet alleen voor alle humane wetenschappen, maar vooral ook voor onderzoek van alle antieke monumenten, om het werk dat ik begonnen was, ten volle uit te voeren. Maar toen ik daarna stopte omdat ik met mijn aandacht helemaal elders zat wegens belangrijke werkzaamheden of doordat ik het niet meer zag zitten wegens een afkeer voor het schrijven die bij mij opgekomen was, heb jij je welwillende steun aangeboden en heb je niet opgehouden, zowel mondeling als met vele lieve brieven, mij herhaaldelijk aan te sporen en te stimuleren om het werk dat ik met succes begonnen was, tot het verhoopte einde te brengen. Toen dat dan uiteindelijk gebeurd was en het werk jou zoveel voldoening schonk dat je ofwel het (voltooide) werk zelf ofwel een exemplaar, door mij overgeschreven, voor om het even welke prijs wilde kopen, verheugde ik er mij over dat ik in jou gevonden had niet alleen een belangrijk en groot bewonderaar van mijn studie (die vele andere, overigens niet middelmatig geleerde heren minachten of zelfs spottend bekijken), maar ook een beschermheer en begunstiger. Ik beloofde dan ook heel graag dat ik een exemplaar voor jou zou overschrijven. Toen ik dit zorgvuldig aan het doen was en reeds een groot deel had voltooid, brak er die fatale brand uit in mijn huis (o wee!) en die legde niet alleen mijn huis zelf volledig in de as samen met de hele huisraad en de boekenkasten, maar ook het oudheidkundig werk met al mijn notities, briefjes en eigen handschriften, die gediend hadden om het werk te maken. Er bleven mij alleen de eenenvijftig folio's over van het exemplaar dat ik voor jou aan het schrijven was en die ik een weinig tevoren onderaan in een kastje had gelegd, waar de kracht van de brand minder te keer ging: ze waren dus de enige overblijfselen van mijn hele studie en van mijn inspanning en werk van zes jaar! Door dit noodlot was ik zo van de

kook dat ik alle hoop liet varen om het werk te recupereren of het exemplaar ooit te kunnen voltooien. Ik wenste dat al de rest ook verloren was gegaan! Maar jij hebt me, met de menslievendheid en genegenheid waarmee je alle studaxen begunstigt, opgebeurd en weer moed gegeven door troostende brieven, ja, je hebt me zelfs geschenken gestuurd, zodanig dat ik daarna de draad terug heb opgenomen en, dankzij het verkrijgen, door jouw steun en op jouw kosten, van enkele exemplaren van andere liefhebbers van dezelfde studie, heb ik weer de pen ter hand genomen, zodat ik het begonnen exemplaar hoe dan ook voltooide. Het is nu eindelijk zover, het werk dat ik voltooid heb, niet echter zoals ik het gewild had, maar zoals het mij mogelijk is geweest, bied ik je van harte aan en draag het aan jou op om het naar eigen goeddunken te gebruiken en ervan te genieten. Zowel je welwillendheid tegenover mij en je vrijgevigheid, als je uitzonderlijke liefde voor de oudheid, waardoor je bijna tot een mirakel wordt gebracht, verdient dat.
En verder, mochten er toevallig in de 124 bladzijden die volgen, fouten staan, dan vraag ik jou mij dat gewillig te vergeven en niet mij aan te rekenen, maar die verfoeilijke brand die mijn oorspronkelijke exemplaren en eigengeschreven notities op een wrede manier heeft doen verlorengaan.
Het ga je goed.
Sleidinge, 1 februari 1565.

BIJLAGE 2
Brieven van Smetius aan Pighius

Henry De Vocht, *Stephani Vinandi Pighi Epistolarium, published from the Brussels Copy*, Cart. & Man. 187, pp. 35-38 en 52-53.

1. Oostwinkel, 27 januari 1558
Haud facile credas, Doctissime Pighi, quantum mihi assesserit animi ad prosequendas illas meas inscriptiones postquam apud te fuissem, tuaque omma vidissem, ac etiam acceptis a te multis egregiis epigraphis, locupletior factus essem. Cum itaque domum rediissem, eas, suo quamque loco, libro meo inserui, ac deinde schedas meas omnes diligentissime excussi, et quicquid in eis observatu dignum, etiam quantulumcunque minutum, reperi, eidem libro aut addidi, aut insertis foliis adiunxi. Quumque interea nihil istinc de transcribendo in gratiam Episcopi libro, mihi nunciaretur, ego me totum in hoc dederam, ut eundum librum, mutato atque emendato aliquantulum ordine, mea ipsius atque amicorum causa, scriberem, eumque, ubi colophonem addidissem, in bibliotheca Laurini nostri deponerem, ubi & ipsi, atque aliis viris doctis, quos libenter admittit, usui ac voluptati, & mihi mei etiam apud posteros in hanc rem studii ac sedulitatis perpetuus testis esse potuisset.
Sed nunc, subito atque horrendo casu, omne institutum meum plane abreptum est! Quum enim liber ipse, nuper satis ut mihi quidem videbatur feliciter ceptus, felicissimum iam ageret progresssum, adeo ut proxima aestate finiendum sperarem, fata iniquissima omnem spem, illam mihi prorsus ademerunt! Nam 13. huius januarij mensis die, paulo post horam noctis ix., quum me solito maturius ob praecedentem lassitudinem, ac prope sine somno propter furentes ventos anteactas duas noctes, quieti dedissem, ac profundissime dormirem, fatalis ignis e vicini stabulo in aedes meas illapsus, eas, dicto citius, penitus occupavit, meque ita subito oppressit ut, nisi a vicinis crebris pulsibus clamoribusque excitatus fuissem, forte vivus cum duabus sororibus, mihi cohabitantibus, suffocatus et concrematus essem. At illi, vi perfractis aedibus
36
quaecunque potuerunt suppellectilia semiusta extraxerunt; ego ipse plane attonitus, & quid agerem, aut quo me verterem, anxius, praeter togas binas, binaque Biblia sacra & pecuniae quod habebam aliquantulum, nihil omnino extuli. In ea autem domus parte, quam primum incendium invasit, erat cubiculum satis amplum, in quo tum nemo dormiebat; sed stabat in eo lectus instratus & mensa quadrata, in qua iacebat liber ille meus quem praeterito vere tibi exhibui, cum omnibus meis schedis exemplaribus antiquariis atque instrumentis scriptoriis; et praeterea Caius Plinius de Naturali Historia, Titusque Livius,& Calepinus, ex postrema editione, nuperrime a me coempti, & nescio quae alia: quae omnia ita exusta & concremata sunt, ut ne unum quidem jota superfuerit; ac de mensa etiam ipsa praeter seram ferream, quae suberat, nihil penitus repererim. Ibi quidem scribere assidue solebam, sed quotiescunque folium unum aut alterum absolveram, ad alterum cubiculum, in quo dormiebam illud deferebam, & in imo gazophylacii parte seponebam.
Porro loculi superiores ipsius gazophylacii, in quibus erant numismata, cum antiqua, tum recentia a Laurino transfusa, & ad me missa; & praeterea tabulae signatae, & alia quaecunque habebam rariora, perusti plane sunt, inferior vero pars non tantum damni accepit. Inde, remisso paululum per continuam aquae infusionem incendio, extracta fuerunt inter alia *L. v.* quae ibi seposueram folia; solae, scilicet atque unicae, omnis meae antiquitatis reliquiae, quibus priores duae libri partes continentur: prima, videlicet, in qua quicquid ad loca aut aedificia, seu publica, seu privata, pertinebat habebatur; & secunda, ad quam omnia quae ad deos & sacra spectare videbantur retuleram. Tertiam partem solummodo exorsus eram: his exponendi erant omnes imperatorum tituli basesque, atque tabulae honorariae, atque etiam eptaphia consulum atque aliorum

37
magistratuum seu illustrium virorum; ad quartam atque ultimam partem infinita inferioris sortis, ut militum atque officiariorum domus Agustae, & privatorum artificum ac negociatorum, caeterorumque communium hominum epitaphia congerere decreveram: quorum mihi nulla omnino supersunt, praeter pauca simpliciora, quae nuper e schedis meis relegeram & Laurino nostro legenda forte dederam.
Quo igitur modo, aut qua via suppleri hae partes possint, non video, nisi tu nobis suppetias ferre velis, exemplarium usum aliquandiu permittas: quod te non libenter facturum credo, propter annotationes tuas atque observationes diligentissimas, quas omnibus communes esse puto nolles. Verum ego persancte tibi promitto iuroque, modo hoc impetrari abs te possit, me, praeter nudas inscriptiones, nihil descripturum, aut aliis communicaturum. Rogo igitur per eam, quam diu inter nos aluimus, amicitiam fidemque, ut hac in re mihi opem feras, atque huic potissimae calamitatis meae parti mederi velis: nam pecuniam, materiamque ad domum reaedificandam alii promittunt, ac iam offere incipiunt; suppellectilem vestesque ipsemet mihi paulatim comparabo: haec vero, quorum iacturam omnibus rebus aliis antepono, a te uno expectanda mihi sunt: ne igitur tu mihi hac in parte desis, etiam atque etiam oro.
Caeterum quia haec per nuncium publicum, aut alium quemvis transmittere forsitan non voles, ego ipse, si sic videbitur, quum primum citra meum ac meorum incommodum potero, iterum istuc ad te veniam, ut ea quae voles, praesenti praesens, communices, et si quae erunt quibus carere nullo temporis spacio poteris, aut quae auferri omnino non possent, ut ea celerrime istic excipiam; ea vero quae asportari in tempus sines, quorumque usum mihi ad dies aliquot concedes, ubi domum rediero, quanta potero celeritate, minusculis etiam literis describam, posteaque eadem qua accepero fide restituam.
Sed miraberis fortassis, mi Pighi, unde natum sit hoc incendium, quaque mea aut meorum incuria, male custoditus ignis mihi tantum incommodum attulerit. Verum ex fomentorum reliquiis, atque aliis indiciis coniecturisque
38
compertum est, nebulonem quendam peregrinum ac vagabundum, qui, praeterito autumno, cum aliis duobus, in fossorem a meis electus fuerat, ignem data opera stabulo subdidisse, ut totam viciniam, sicuti minatus erat, perderet. Quod haud dubie ita peractum esset, nisi circumactus ventus omnem ignis impetum in meas aedes solas, reliquis salvis, detulisset; sicque ego solus, quod in multos constitutum erat, immerito sane lui, canisque, quod aiunt, peccatum sus dependit. Marti igitur bellicoso, cui cum Musis pacatissimis raro bene convenit, hanc calamitatem acceptam fero.
Deus det ut succedens aliquando pax meliora foveat. Vale, & quid hac de re, quam a te quantis possum precibus contendo, apud te constitueris, quam primum poteris, quaeso responde, E pago nostro Oestwynckele, medio fere inter Gandavum & Brugas itinere, 27 januarii 1558.

Tibi addictissimus Martinus Smetius.

Vertaling:

Je zou het maar moeilijk geloven, zeer geleerde Pigge, met hoeveel geestdrift ik mij heb beginnen wijden aan die opschriften van mij, nadat ik bij jou geweest ben, al het jouwe heb gezien en nog rijker geworden ben, toen ik van jou vele uitstekende opschriften heb gekregen. Toen ik dan weer thuis was, heb ik ze, ieder op zijn eigen plaats in mijn boek ingeschoven en vervolgens heb ik al mijn notities heel voorzichtig uitgeplozen en al wat ik erin aantrof dat het nakijken waard was, hoe klein het ook was, heb ik aan hetzelfde boek toegevoegd of bij de ingeschoven bladzijden gestoken. Vermits mij ondertussen vanwege de Bisschop niets werd gemeld over het boek dat voor hem moest worden overgeschreven, had ik me er helemaal op toegelegd om datzelfde boek te schrijven na de volgorde een beetje veranderd en gecorrigeerd te hebben voor mezelf en mijn vrienden en om het, na het bijvoegen van een colofon, in de bibliotheek van onze Lauweryn

te deponeren, waar het boek voor hemzelf en andere geleerde mannen die hij graag in zijn bibliotheek toelaat, met genoegen had kunnen worden gebruikt en het voor mezelf en ook voor het nageslacht een eeuwige getuige had kunnen zijn van mijn onverdroten studie van dat onderwerp.
Maar nu is heel mijn opzet volledig van de kaart geveegd door dit onverwachte vreselijke voorval! Het boek was nog maar net naar mijn bescheiden mening goed en wel begonnen, het was al heel goed vooruit gegaan, bij zoverre dat ik hoopte dat het volgende zomer zou voltooid worden, toen die verschrikkelijke tegenslag al mijn hoop volledig in de grond boorde. Want de 13e van deze maand januari, een beetje na negen uur 's avonds - ik was wat vroeger dan gewoonlijk gaan slapen wegens een aanslepende vermoeidheid omdat ik namelijk de twee voorgaande nachten bijna niet had geslapen door de vreselijke stormwinden - dus toen ik heel diep sliep, is een fatale brand vanuit de schuur van mijn buurman op mijn huis overgewaaid en heeft het, vlugger dan gezegd, helemaal in lichterlaaie gezet. Die brand heeft mij zo plots overvallen dat, was ik niet door het herhaald kloppen en roepen van de buren gewekt, ik zeker levend zou gestikt en verbrand geweest zijn, samen met mijn twee zussen die bij mij inwonen. Maar de buren zijn met geweld mijn huis binnengebroken en hebben al wat zij konden aan half verbrande huisraad, naar buiten gesleurd.
Ikzelf was helemaal van de kaart en van angst wist ik niet wat te doen of waar mij te keren, en ik heb behalve twee toga's, twee heilige boeken en een beetje geld dat ik had, niets kunnen naar buiten slepen. In dat deel immers van het huis, waar de brand het eerst uitbrak, was er een tamelijk ruime kamer, waarin toen niemand sliep, maar er stond een niet opgemaakt bed in en een vierkante tafel waarop dat fameuze boek van mij lag, dat ik u vorige lente getoond heb, samen met al mijn notities, mijn afschriften van inscripties en mijn schrijfgerei. Bovendien lag daar ook het boek Naturalis Historia van C. Plinius, een boek van Titus Livius en een van Calepinus, de laatste editie, nog maar pas door mij aangekocht en weet ik veel wat nog. Dat alles was zo totaal verbrand en verteerd dat er geen jota meer van is overgebleven. Van de tafel zelf heb ik in het geheel niets teruggevonden, behalve het ijzeren slot dat erop zat. Daar immers placht ik ijverig te schrijven, maar telkens ik een of meer folio's had afgewerkt, bracht ik die naar een andere kamer waar ik sliep en legde die helemaal onderaan in mijn kast met kostbaarheden.
Verder is het bovenste deel van die kast heel en al in de vlammen opgegaan. Daarin lagen munten, zowel oude als recente, die door Lauweryn waren overgebracht en naar mij waren gestuurd, en ook ingegrifte planken (tabulae signatae) en andere rariteiten die ik bezat. Het onderste deel echter heeft niet zoveel schade te verduren gekregen. Toen de brand dan wat minder werd door het aanhoudend blussen, werden er onder andere 55 bladen naar buiten gebracht die ik daar had ter zijde gelegd. De enige - en wellicht ook unieke - overblijfselen van heel mijn oudheidkundige verzameling bevatten de eerste twee delen van het boek: het eerste deel namelijk waarin al wat betrekking heeft op plaatsen en gebouwen - zowel openbare als private - opgenomen was, en het tweede deel waarin ik alles had bijeengebracht wat met goden en godsdienst kan worden in verband gebracht. Aan het derde deel was ik nog maar juist begonnen. Daarin moesten een plaats krijgen alle opschriften en voetstukken van zegevierende veldheren, ereplaten, alsook grafopschriften van consuls en andere magistraten of beroemde mannen. In het vierde en laatste deel had ik besloten bijeen te brengen de talloze grafschriften van de mindere stand, zoals van soldaten en dienstpersoneel van de dynastie van Augustus (domus Augusta), van gewone kunstenaars, kooplieden en andere lui. Daarvan is mij nu werkelijk niets meer overgebleven, behalve enkele simpele stukjes die ik onlangs uit mijn notities had genomen om te herlezen en bij toeval aan onze Lauweryn had gegeven om te lezen.
Op welke manier of langs welke weg die delen opnieuw zouden kunnen worden aangevuld, zie ik niet, tenzij jij ons zou willen helpen en ons het gebruik van jouw afschriften enige tijd zou toestaan. Ik denk dat je dat niet graag zult doen wegens jouw uiterst

zorgvuldige aantekeningen en waarnemingen waarvan ik denk dat je ze niet zomaar met allen wil delen. Maar ik beloof je stellig en ik zweer het dat ik, als ik dat van jou kan verkrijgen, behalve de naakte inscripties, niets anders zal overschrijven of aan anderen meedelen. Ik vraag je dus bij de trouwe vriendschap die we al zo lang onder mekaar koesteren, om mij in deze zaak hulp te willen bieden en genezing te schenken aan dat deel van deze verschrikkelijke ramp. Want geld en materiaal om het huis herop te bouwen hebben anderen beloofd en ze beginnen reeds met dat te geven. Huisraad en kleren zal ikzelf geleidelijk aan wel bij mekaar krijgen, maar alleen in deze waarvan ik het verlies erger vind dan alle andere zaken, kan jij mij helpen: dat je mij dus voor dat deel niet in de steek laat, dat vraag ik je opnieuw en opnieuw.
Maar vermits je waarschijnlijk niet zult willen dat je materiaal door een openbare bode of door iemand anders verstuurd wordt, zal ikzelf als jij het goed vindt, opnieuw naar ginder, tot bij jou komen van zodra ik weg kan van de moeilijkheden hier bij mij en mijn familie. Zo kun je mij persoonlijk overmaken wat je wil geven en als er sommige zaken zijn die je geen enkel moment kunt missen of die helemaal niet mogen worden meegenomen, die zal ik heel vlug daar bij jou noteren. Maar de zaken die je mij voor een tijdje wil laten meenemen en waarvan je me enkele dagen wil laten gebruik maken, die zal ik, van zodra ik thuis ben, zo vlug mogelijk en met kleine lettertjes overschrijven. Ik zal ze daarna met dezelfde eerlijkheid waarmee ik ze gekregen heb, terugbrengen.
Maar misschien vraag je je wel af, mijn beste Pigge, hoe die brand toch is ontstaan en door welke nalatigheid van mij of mijn familie het vuur dat slecht in het oog gehouden werd, mij zo'n grote schade heeft kunnen berokkenen. Welnu, uit de resten van de brandhaard en uit andere aanwijzingen en veronderstellingen, is men tot de bevinding gekomen dat een vreemde jonge snaak, een zwerver die de voorbije herfst samen met twee anderen door mijn parochianen als spitter in dienst genomen was, het vuur met opzet zou hebben aangestoken in de stal om zo heel de buurt, zoals hij gedreigd had, in brand te steken. Wat zonder twijfel zo afgelopen zou zijn, was de wind niet gedraaid en zo de volledige aanval van het vuur alleen op mijn huis was losgelaten, al de rest werd gespaard. En zo ben ik de enige die onverdiend heb moeten boeten voor datgene wat voor velen bestemd was. Het is zoals men zegt: de hond boet, voor wat het zwijn misdoet. Dus verdraag ik deze ramp in het voordeel van de oorlogszuchtige Mars die maar zelden goede maatjes is met de vredelievende muzen. Moge God geven dat de vrede die erop volgt, ooit betere zaken voor mij in petto heeft. Het ga je goed en antwoord me alsjeblief zo gauw je kunt, wat je beslist hebt over deze zaak waar ik bij jou met zoveel smeekbeden op aandring. Vanuit ons dorp Oostwinkel, in het midden ongeveer op de weg tussen Gent en Brugge.

Jou zeer verkleefde Martinus Smetius.

2. Oostwinkel, 18 september 1558
52
Spero aliquando futurum, mi Pighi, in quod futurum tu ipse ominabaris, ut inscriptiones illas meas, quas casu plane miserando amiseram, tandem recuperarem. Abs te enim plurimas nuper, quum apud te essem, recepi, easque praecipuas; interea etiam revolvi sedulo tum Mazochii librum impressum, tum duos manuscriptos: alterum
53
videlicet Maximiliani Waelscaple, Antwerpiensis, alterumque cuiusdam nobilis Insulensis, Laurini nostri affinis e quibus nonnulla excerpsi; sed plerumque ita corrupte incompositeque, nullo observato versuum ordine scripta, ut in ordinariam suam formam gratiamque restitui nequiverint. Ea velim, modo impetrari abs te possit, tuis schedis corrigere, & alia quaedam, non admodum tamen multa, quae mihi adhuc desunt, exscribere: ad quam rem unius diei spatium mihi satis futurum existimo, quo apud te quam potero minime molestus esse desidero. Quod quidem te pro solita tua in me facilitate benignitateque, haud gravatim concessurum confido, adeo ut te etiam non premonitum accedere nihil veritus essem, si mihi te Bruxellae esse constitisset. Verum

quando herum tuum Rd^{mum}, propter bella semper abesse nihil dubitavi, metuebam ne & tu aut ipsum secutus, aut alio profectus, domo abesses; quare consultius visum fuit te primum per literas monere, rogareque, num Bruxellae sis, & an mihi ad unam dieculam tuarum schedarum usum, sicut nuper faciebas, permittere velles. Quod & ego & Laurinus noster quantis possumus affectibus, desideramus, oramus & obsecramus.
Ego enim, imminuto valde per longinquitatem temporis rerum amissarum dolore, animum recepi, decrevique librum meum in pristinum suum statum restituere: non ad tuarum rerum, quibus meae conferri nullo modo possent aemulationem aliquam, sed ad privatum nostrum usum & securam iucundamque praeteritorum meorum laborum recordationem. Alias enim viderer mihi frustra Italiam vidisse, tantosque describendi & colligendi labores in vanum assumsisse. Precor igitur ut vel tribus verbis ad Laurinum nostrum scribendo, indicare digneris num Bruxellae sis, et an te, sine magno tuo incommodo, proximo octobri accedere possum. Hac re sane nihil posses nobis facere gratius expectatiusque. Vale, 18 Septr. 1558.

Tuus integre Martinus Smetius.

Vertaling

Ik hoop, mijn beste Pigge, dat het me dan toch zal lukken, iets wat jij trouwens voorspelde, om al mijn opschriften die ik door een noodlottig ongeval verloren had, eindelijk te recupereren. Immers ik heb er van jou onlangs, toen ik bij jou was, een heleboel gekregen en niet de minste! Ondertussen heb ik ook met veel ijver niet alleen het gedrukte boek van Mazochius doorgelezen maar ook twee manuscripten. Het eerste namelijk van Maximiliaan Waelscaple, een Antwerpenaar, en het andere van een zekere edelman uit Rijsel, een aanverwant van onze Lauweryn, waar ik ook heel wat heb uitgehaald. Maar dit materaal was meestal zo slecht, ordeloos en zonder enig inachtnemen van de versvolgorde geschreven dat de documenten niet konden worden hersteld in hun gewone vorm en voorkomen. Ik zou die willen corrigeren aan de hand van jouw notities, als ik jouw inscripties zou kunnen krijgen en ik zou ook nog enkele andere zaken, niet zoveel eigenlijk, die mij nog ontbreken, overschrijven. Ik denk dat een dag daarvoor voldoende zal zijn, een dag die ik bij jou met de minst mogelijke hinder voor jou, wil doorbrengen. Ik vertrouw erop dat je me dat heel graag zult toestaan - overeenkomstig jouw gebruikelijke inschikkelijkheid en welwillendheid tegenover mij - in zoverre dat ik er niet voor zou teruggeschrokken zijn naar jou te gaan zonder je te verwittigen indien ik had geweten dat je in Brussel was. Maar vermits ik er niet aan twijfelde dat jouw zeer eerwaarde heer wegens de oorlogen steeds afwezig is, vreesde ik dat jij ook niet thuis was, doordat je hem was gevolgd of doordat je ergens anders naartoe was. Daarom scheen het mij verkieslijker je eerst door een brief te verwittigen en je te vragen of je in Brussel bent en of je mij zou willen, voor één dagje, het gebruik van jouw papieren toestaan, zoals je onlangs ook deed. Dat verlangen we, dat vragen we, dat smeken wij, ik en onze vriend Lauweryn, je met alle genegenheid die we kennen.
Nu de pijn van het verlies door de tijd sterk verminderd is, heb ik weer moed gekregen en heb ik besloten mijn boek in zijn oorspronkelijke status te herstellen. Niet om te wedijveren met jouw zaken, waarmee de mijne hoegenaamd niet kunnen worden vergeleken, maar voor ons eigen gebruik en tot onbekommerde en aangename herinnering aan mijn vroegere inspanningen. Anders zou het mij toeschijnen dat ik Italië tevergeefs gezien heb en dat ik al dat werk van overschrijven en verzamelen voor niets heb gedaan. Ik smeek je dus dat je door drie woorden naar Lauweryn te schrijven, je zou willen duidelijk maken of je in Brussel bent en of ik, zonder grote hinder voor jou, in de volgende oktobermaand bij jou mag komen. Daardoor zou je niets kunnen doen dat mij aangenamer is en waar ik meer naar uitkijk. Het ga je goed, 18 september 1558,

geheel jouw Martinus Smetius

BIJLAGE 3
BRIEF VAN SMETIUS AAN CLUSIUS

hs. Univ. Leiden, gepubliceerd door F. W. T. HUNGER, *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch kruidkundige 1526-1609*, 2 vols. (The Hague, 1927 & 1943).

Sleidinge, 15 november 1565

(adres op de achterzijde van de brief:)
Undiquaque doctissimo
Dn. Carolo Clusio
amico suo integerrimo

S.[alutem]. P.[lurimam dicit] Inscriptiones tuas Hispanicas doctissime Clusi, legi ac relegi, easque quas minus corruptas et veras esse iudicavi, obiter exscripsi. Velim sane omnes ea fide atque integritate, qua tu pauculos aliquot excerpsisti, descriptas esse. Sed fere omnes aut mutilas aut corruptas et longe alio quam in ipsis lapidibus extare videntur ordine scriptas esse facile deprehendo, ut interim taceam plerasque a falsariis nescio quibus effictas et impudenter huc aggestas esse. Quod cum ex phrasi, tum ex scribendi ratione insolita, cuivis in re antiquaria aliquantulum versato, manifestum erit. Ut autem ex unius quam satis, ut mihi videtur, castigatam habeo collatione tibi pateat, quam aliae pleraeque corruptae sint, ego eius exemplar sicuti in meis est, ad te mitto. Quod si cum ea, quae in tuis pagella 30a habetur, conf eras, videbis quantum inter sese differant. Epigrammati pontis Alcantare pag. 42 distichon etiam unum deerat: quod ad marginem adieci. Mille praeterea errores observavi quos notare atque emendare, res non parvi labori sesset. Qualesquales tamen eae inscriptiones sint, ego tuum studium solertiamque quod eas tam curiose imitatus es, non probare atque admirari non possum; et quod eas mihi tam benigne communicaveris, gratias ago quam possum maximas. Vale, ac generosissimo viro, D[omi]no de Dranoultre, communi nostro patrono, me ex animo quaeso commenda.
Sleydinghe XVa Novembris 1565.
Tuus integre MARTINUS SMETIUS

Vertaling:

(adres op de achterzijde van de brief:)
Aan de in alle opzichten zeer geleerde heer
Carolus Clusius zijn alleronbaatzuchtigste vriend

Heel veel groeten, allergeleerdste Clusius, ik heb jouw Spaanse inscripties gelezen en herlezen. En de naar mijn oordeel minst verdorvene en onvervalste heb ik ondertussen overgeschreven. Ik zou voorwaar willen dat ze allemaal met die betrouwbaarheid en gaafheid waren opgetekend, als die enkele die je hebt uitgekozen. Maar ik ben er mij wel terdege van bewust dat bijna alle inscripties verminkt of bedorven zijn en in een heel andere volgorde dan dat ze blijkbaar op de stenen zelf staan, geschreven zijn. Om ondertussen nog te zwijgen van het feit dat de meeste door vervalsers gemaakt zijn en schaamteloos aan de collectie zijn toegevoegd. Voor iemand die een beetje vertrouwd is met de oudheid, zal dat duidelijk zijn uit de wijze van uitdrukking en de ongewone manier van schrijven. Uit de vergelijking met een afschrift dat ik naar ik meen voldoende verbeterd heb, zou het je duidelijk moeten zijn hoe bedorven de meeste andere zijn, daarom stuur ik je een afschrift ervan uit mijn verzameling. En als je dit vergelijkt met wat bij jou in je notities zit op bladzijde 30 dan zul je zien hoe zeer ze onderling verschillen.

Aan het epigram van de brug Alcantara op bladzijde 42 ontbrak er ook een distichon, dat heb ik er in de marge aan toegevoegd. Bovendien heb ik nog duizend fouten opgemerkt, mocht ik die allemaal willen opschrijven en verbeteren, zou dat een werk zijn van lange adem zijn. In welke toestand die inscripties ook zijn, ik kan niet anders dan de ijver en schranderheid waarmee je ze zo zorgvuldig hebt opgetekend, goedkeuren en bewonderen. En ik moet je dan ook de grootste dank betuigen dat je ze mij zo welwillend hebt gegeven.
Het ga je goed, beveel mij aan bij onze zeer genereuze man, de heer van Dranouter, onze gemeenschappelijke beschermheer, in vraag het je van ganser harte.
Sleidinge, 15e november 1565

geheel jouw MARTINUS SMETIUS

BIJLAGE 4
OPDRACHT VAN LIPSIUS

Opdracht van Justus Lipsius aan de curatoren van de Leidse universiteit

in zijn uitgave van Smetius' *Inscriptionvm antiqvarvm quæ passim per Europam, liber / acceßit avctarivm a Ivsto Lipsio*, Leiden, 1588

NOBILISSIMIS
& Amplissimis viris,

IANO DOVZÆ A NORTWIICK.
PAVLO BVSIO.
ABRAHAMO AB ALMONDA.

ACADEMIÆ CVRATORIBVS.

iri magni & amici. quanto gaudio, imò laetitiae, mihi fuerit consilium vestrum in euulgandis his Smetij ANTIQVITATIBVS, faciliùs apud me sentiam quàm apud vos promam. Gauisus enim vnicè & vestrâ caussâ sum: quibus ex editione æterni Operis gloriam parari videbam æternam. & publicâ litteratæ iuuentutis: cuius immenso bono edi, & liberam lucem aspicere, prolem nimis diu pressam. & quid propius, quàm oppressam? Nam cùm ante viginti paulo minus annos concepta natáque ea esset: ecce & parens eius Smetius, subito nec suo fato perijt; & M. Laurinus vir nobilis, qui patronus ei & velut tutor, parum virium habuit in asserendâ eâ contra vim violentam. Ita misella in manus siue militum, siue prædonum, incidit; huc illuc raptata, tandem trans mare etiam vænum abijt: & finem demum iniuriæ in summâ iniuriâ repperit, quód empta. Sed empta à vobis. non ad ergastulum aut carcerem priuatum: sed vt libera vagaretur per omnes terrarum oras. O beneficium grande! emere impenso pretio monumentum, quod non priuato vestro vsui seponatis, sed omnium exponatis: & è quo nihil ad vos redundet, præter bonam famam. At in publicum, immensi fructus. cognitio scilicet æui morisque veteris, &: florentißimi illius Imperij, cui par non est, non erit, in terris. Iure igitur faueo vobis hanc gloriam: quàm scio urere nonnullos è cultißimis illis gentibus, qui praereptam sibi hanc triumphi lauream dolent. Cauillabuntur & dicent, faetum hunc ab initio non fuisse vestrum. Quid tum? vt fontem, qui in agro meo, & meâ operâ exijt, iure dicam meum, etsi alibi ei scaturigo: sic vos librum, qui vestro sumptu prodijt, in Academiæ vestræ solo. Quae iam-antè multum vobis debet, tot annos ornata per vos & exculta: hoc beneficio plurimùm, quo ipsa & vos, innotescetis per plagas omnes Orbis cultioris. hoc enim non vanè vobis vaticinor & spondeo

Ego vester, Justus Lipsius.

Lugd.[uni] Batauor.[um] Kal.[endae] Martijs Anni ∞ Io. LXXXVIII.

Vertaling:

Aan de zeer nobele en doorluchtige heren
Janus Dousa van Noordwijk, Paul Buys, Abraham van Almond,
curatoren van de universiteit

Hoogmogende heren en vrienden. Welke grote vreugde, meer zelfs blijdschap, ik gevoeld heb bij jullie plan om die oudheden van Smetius uit te geven, zal ik gemakkelijker bij

mijzelf voelen dan dat ik het jullie duidelijk kan maken. Want ik ben zeer tevreden om de onderneming van jullie, voor wie ik na de uitgave van dit onsterfelijke Werk eeuwige roem zag. Ik ben ook blij omwille van het algemeen belang voor de geletterde jeugd, voor wier immens nut de al te lang onderdrukte voortbrengselen uitgegeven werden en het vrije licht aanschouwden. Wat is verkieslijker dan onderdrukt te zijn? Want, toen iets minder dan twintig jaar geleden het kind werd verwekt en geboren, was het daar maar net of zijn vader Smetius stierf een plotse en niet natuurlijke dood en M. Laurinus, een edelman, die zijn beschermheer en patroon was, had niet genoeg krachten om het te verdedigen tegen blind geweld. Dat ongelukkig kind is in handen gevallen van soldaten of rovers, werd naar hier en daar meegesleurd en is dan zelfs overzee verdwenen om geveild te worden. Er kwam pas een einde aan zijn onrecht door het hoogste onrecht, nl. dat het verkocht werd. Maar het werd gekocht door jullie, niet voor een tuchthuis of een kerker, maar om vrij te kunnen dwalen door alle streken van de wereld. Wat een grote weldaad! een monument van onschatbare waarde kopen, dat jullie niet voor privégebruik reserveren maar tot nut van iedereen ter beschikking stellen en dat jullie niets opbrengt, tenzij goede faam. Maar voor de buitenwereld is de opbrengst enorm, namelijk het kennen van de oude tijd en de zeden van dat bloeiende rijk, dat zijn gelijke niet kent of zal kennen op aarde. Dus gun ik jullie die roem van ganser harte, die, en dat weet ik zeker, sommige van die gecultiveerde mensen zal doen gloeien van afgunst, omdat ze het erg vinden dat die lauwerkrans van triomf voor hun neus is weggekaapt. Ze zullen uitvluchten zoeken en zeggen dat de telg in den beginne niet van jullie is geweest. En dan? Zoals ik de bron, die in mijn akker door mijn zorg verdervloeit, met recht de mijne noem, ook al ontspringt ze elders, zo mogen jullie ook het boek dat op jullie kosten en in jullie universiteit is gemaakt, het uwe noemen. Deze uitgave is van te voren al veel aan jullie verschuldigd, vermits ze al die jaren door jullie werd verzorgd en verfijnd. Door deze weldaad zullen jullie nog het meest bekend geraken over alle streken van de gecultiveerde Wereld. Dat voorspel en verzeker ik jullie immers met stelligheid.

geheel de uwe, Justus Lipsius.

Leiden in Nederland, 1 maart van het jaar 1588

(Al de vertalingen zijn van Ireen Van de Woestijne.)

Heemkundig repertorium 2009

LOPENDE HEEMKUNDIGE BIBLIOGRAFIE VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET MEETJESLAND

Filip BASTIAEN

Deze bibliografie is een selectieve bibliografie. Voor de werkwijze en criteria, zie jaarboek 43 (1992), p. 258-263, jaarboek 45 (1994), p. 213 en jaarboek 48 (1997), p. 261 en jaarboek 55 (2004), p. 465.

Voor de geëxcerpeerde jaarboeken en tijdschriften, zie jaarboek 43 (1992), p. 261-262, jaarboek 44 (1993), p. 197-198, jaarboek 47 (1996), p. 239, jaarboek 53 (2002), p. 341 en jaarboek 54 (2003), p. 357 en jaarboek 55 (2004), p. 465.

GEBRUIKTE SIGELS

AM	Appeltjes van het Meetjesland
DED	De Eeklose Dobbelgebakkene
DL	De Levensboom
DTA	De Twee Ambachten
HB	Handelingen Genootschap voor Geschiedenis Brugge
GH	Genealogie & Heraldiek
HBM	Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland
HMGOG	Handelingen Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent
HLvN	Het Land van Nevele (inclusief *Mensen van Toen*)
JAM	Jaarboek Ambacht Maldegem
LvdW	Land van de Woestijne
MD	Van Mensen en Dingen
OH	Ons Heem
RvT	De Roede van Tielt
VS	Vlaamse Stam

1. BIBLIOGRAFIE

A. WERKINSTRUMENTEN

bibliografieën

1 BASTIAEN Filip, *Heemkundig repertorium 2008. Lopende heemkundige bibliografie voor de geschiedenis van het Meetjesland.* – AM, 59 (2008), 335-360.
Thematische bibliografie met vier indices: auteurs, trefwoorden, plaats- en familienamen

bronnen: bewerking, ontsluiting, indices

2 BAECKELANDT Roger, *Emigratie naar Amerika en Canada 1910.* – LvdW, 32 (2009), 3, 22-51, foto's en documenten. Vervolg op 2007/4
Niet-alfabetische namenlijst van 145 migranten uit Aalter, Bellem, Lotenhulle en Poeke + aanvulling met 3 namen bij de aflevering over 1909.

3 BAETE Frank, *Het gebeurde honderd jaar geleden in groot-Assenede.* – DTA, 17 (2009), 2, 4-16, 1 foto en 1 document.
Nieuws, gegroepeerd in thema's, uit drie dagbladen en een weekblad

4 CLAEYS Jackie, *De Asseneedse gemeenteraad in 1909.* – DTA, 17 (2009), 2, 133-135, 1 foto. Vervolg op 2008/8
Korte samenvatting van de verslagen

5 CLAEYS Jackie, *De Boekhoutse gemeenteraad in 1909.* – DTA, 17 (2009), 2, 102-106, 1 foto. Vervolg op 2006/6, 2007/7 en 2008/9
Korte samenvatting van de verslagen

6 CLAEYS Jackie, *De gemeenteraad in Bassevelde in 1909.* – DTA, 17 (2009), 2, 85-90, 1 foto. Vervolg op 2008/10
Korte samenvatting van de verslagen

7 DEBBAUT Ronny, *Een kopieerfout in het Knesselaarse doopregister (1707-1709).* – DL, 22 (2009), 2, 64-65.
Dooreenhaspeling van de volgorde van de akten

8 DEBBAUT Ronny, *Een leemte in de doopakten van Ursel 1618.* – DL, 22 (2009), 3, 73-74.

9 DOBBELAERE Jozef, *Nieuws uit Eeklo en Maldegem. Een kroniek van 100 jaar geleden.* – HBM, 23 (2009), 1, 24-38; 2, 53-69, 3, 114-127, rijk geïll.
1909, op basis van de weekbladen *'t Getrouwe Maldeghem* en het *Weekblad voor West-, Oost- en Zeeuwsch-Vlaanderen*

10 DOBBELAERE Jozef, *Wat gebeurde er 100 jaar geleden in Adegem, Maldegem en Middelburg. Een kroniek van het jaar 1908.* – JAM, 14 (2008), 314-332, afbeeldingen en foto's.
De meest uiteenlopende berichten op basis van *'t Getrouwe Maldeghem* en het *Weekblad voor West-, Oost- en Zeeuwsch-*

Vlaanderen, alsook de verslagen van het schepencollege en de gemeenteraad.

11 GOETHALS Desiré, *Eecloosche Kantteekeningen, Historische bijdragen uit 'Recht voor Allen', 'De Gazette van Eecloo en het District' en 'De Eecloonaar' 1090-1940.* Eeklose Bibliotheek, deel 77, Eeklo, 2009, 140 p.
61 bijdragen

12 HAMERLYNCK Willy, BUYCK Willy, *Kerkelijke huwelijken 1808-1830.* Eeklose Bibliotheek, Reeks Genealogische indexen nr. 10, Eeklo, 2009, VI + 124 p.
Becommentarieerde inventaris van de kerkelijke trouwregisters 1808-1830, met soms opmerkelijke verschillen met de burgerlijke stand.

13 HAMERLYNCK Willy, *Genealogische notities Immesoete (Noord-Meetjesland).* Eeklose Bibliotheek, deel 78, Genealogische reeks "Eikenbladen", nr. 2, Eeklo, 2009, 84 p.

14 KUSSE Marcel, *De penningkohieren van Ertvelde en Kluizen.* – Z.p. (?), 2009, 111p.
Getrouwe transcriptie en met namenindex.

15 NEYT Luc, *Lijst van de inwoners van Lembeke van 20 tot 60 jaar in 1808.* – DL, 22 (2009), 3, 86-98.
Alfabetisch, met vermelding van leeftijd, beroep, burgerlijke staat, aantal kinderen en welstand

16 STEVENS André, *Aan de vooravond van een catastrofe. Onderzoek naar de emigratie en beroepenstructuur in de gemeente Landegem aan de hand van de bevolkingsregisters van 1871-1880.* – HLvN, 40 (2009), 3, 2-180, foto's, documenten en tabellen. Met alfabetische lijst van alle inwoners. Vervolg op 2008/22
Overzicht van beroepen, dubbelberoepen..., gemeentepersoneel, herbergen, studenten, bevolkingsevolutie, in- en uitwijking, behoeftigen...

historiografie & theoretische geschiedenis

17 NOTTEBOOM Hugo, *Voor het laatst (?). Nieuws over de geboorte van keizer Karel.* – HBM, 22 (2008), 4, 184-193, 3 foto's.
Over de bekendmaking van de geboorte in andere Vlaamse steden en Eeklo. Bij de blijde intrede van Filips van Vlaanderen in 1549 liep het traject ook over Lovendegem, Maldegem en Eeklo.

B. HULPWETENSCHAPPEN

heraldiek

18 ANDRIES Albert, *Het wapenschild van Lovendegem.* – HBM, 23 (2009), 1, 3-10, 5 ill.
Officieel sinds 1924 met wortels in de 18de eeuw

C. DORPSGESCHIEDENIS

monografieën

zie ook het nr. 89

19 MARTENS Marc, *Middelburg tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648).* – JAM, 14 (2008), 254-313, afbeeldingen, kaarten... Vervolg op 2005/38 en 2007/25
Middelburg bekwam in 1621 het statuut van militair neutraal, maar de oorlog was een hele tijd toch niet veraf. Bevat alle elementen die een dorpsmonografie bevat: economische geschiedenis, demografie, bestuur, ontspanning, kerk, armenzorg ...

20 VAN VOLSEM Madeleine, *Geschiedenis van Balgerhoeke.* – HBM, 22 (2008), 4, 197-203; 23 (2009), 2, 70-79; 3, 147-153, rijk geïllustreerd.
De naam, de oudste geschiedenis, godsdienst, de Schipdonkse vaart, vlasnijverheid, arbeid, herbergen... van deze wijk gelegen op Adegem en Eeklo.

fotoboeken, iconografie, dorpszicht

21 DE VRIENDT Omer, DIERICKX Christ, VAN ACHTE Modest, *Uit het straatbeeld verdwenen.* – DTA, 17 (2009), 2, 144-156, rijk geïll. Vervolg op 2007/29 en 2008/39
O.a. een schouw met wandtegels; groot-Assenede

22 DE VRIENDT Omer, DIERICKX Christ, VAN DE VEIRE Remi, VAN WIJNSBERGE Loran, *Beelden van toen.* – DTA, 17 (2009), 2, 138-143, 6 foto's. Vervolg op 2007/31 en 2008/40
O.a. straatkoersen en Duitse officieren Eerste Wereldoorlog, groot-Assenede

23 DOBBELAERE Luc, PILLE Freddy, *Eeklose uitgevers van ansichtkaarten. Schautteet-Van Vooren.* – DED, 18 (2009), 1, 44-51, 8 kaarten.
Uitgevers van een 40-tal kaarten na de Tweede Wereldoorlog.

24 DOBBELAERE Luc, PILLE Freddy, *Eeklose uitgevers van ansichtkaarten. Mindere goden. Kleinere en gelegenheidsuitgevers.* – DED, 18 (2009), 2, 76-83; 3, 133-140, 8 en 7 kaarten. Zie ook 2009/23 en 2008/42-44
François-Vens, Smitz-Verheugen, Smitz en zn., Strobbe & kinderen en voornamelijk na de Tweede Wereldoorlog: Van Hecke-Smitz, Pauwels-De Baets, Minnebo-Vermeulen, De Eecloonaar, Jeneverhuis en Ryffranck.

25 NOTTEBOOM Walter, *Naar Expo '58.* – JAM, 14 (2008), 356-363, rijk geïll.

26 PILLE Freddy, *De Eeklose ansichtkaarten (versie 2).* Eeklose bibliotheek, reeks: werkinstrumenten, nr. 13, Eeklo, 2008, 74 p.

27 PILLE Freddy, *Twee historische foto's van Eeklo.* – DED, 18 (2009), 3, 127-132, 3 foto's en 1 kaart.
Foto's van 1858 of 1859 over het bouwen van een brug over de Lieve aan Raverschoot.

varia

28 BAECKELANDT Roger, *Drama der dronkenschap.* – LvdW, 32 (2009), 2, 45-46.
Adolf Ornelis stak August Simoens neer in Sint-Maria-Aalter, 1903

29 BAETE Frank, *Dorpskernvernieuwing in Boekhoute, 350 jaar geleden.* – DTA, 17 (2009), 2, 17-21, 2 plannen.
Vergroten van de markt en verkleinen kerkhof, midden 17de eeuw

30 NOTTEBOOM Hugo, *De Maldegemse en Gentse trapwagens.* – HBM, 23 (2009), 1, 39-51, rijk geïll.
Karel De Lille bouwde (samen met andere ambachtslui) de eerste wagen in 1843. Later volgt een kleiner model. De van Eeklo afkomstige Louis Roeges reed in 1830 al met een dergelijk tuig in Gent. Er volgden er nog in de 19de eeuw.

31 NOTTEBOOM Hugo, *Geleede gelt en de kerk van Sleidinge.* – HBM 23 (2009), 2, 87-90, tekening A. Heins.
Proces over geleidengeld (soort tol) op het vervoer van alle materiaal voor de vergroting van de kerk, omstreeks 1770; aannemer Judocus Froment versus baron Joannes Dons.

32 VAN DE GENACHTE Julien, *Op stap in de Eeklose horeca. De Gouden Pluim.* – DED, 18 (2009), 3, 117-126, 7 foto's en 2 documenten.
Herberg op de Markt. De geschiedenis van het gebouw gaat zeker tot 1620 terug, eerst als winkel en pas vanaf 1901 of 1910 als herberg. Het gebouw vertoont enkele merkwaardige sporen.

33 VAN DE GENACHTE Julien, *Op stap in de Eeklose horeca. Café Rubens, meer dan een eeuweling.* – DED, 18 (2009), 2, 68-75, 6 foto's, 1 tekening en 1 document.

34 WILLEMS Gustaaf, *Herinneringen aan het Polderhotel te Assenede.* – DTA, 17 (2009), 2, 107-114, 6 foto's en 1 document.
20ste eeuw, met aandacht voor de uitbaters, vooral Florimond Goossens en Hortense David

D. ARCHEOLOGIE

35 DE CLERCQ Wim, HOORNE Johan, VANHEE David, *Een inheems-Romeinse boerderij en versterking. Preventief archeologisch onderzoek te Knesselare - Kouter (2005-2006).* – Aalter (KLAD-rapport 8), 2008, 84 p., foto's, plannen en tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Oudste sporen uit de Romeinse periode, onder meer een inheems-Romeins erf met meerdere gebouwplattegronden, waterput en wegtracé en een versterking.

36 DE CLERCQ Wim, HOORNE Johan, VANHEE David, *Een versterking te Knesselare - Kouter: Opgravingscampagne 2006 (Oost-Vlaanderen).* – Romeinendag Namen 2007, 95-98.

37 DE CLERCQ Wim, VERDONCK Lieven, HOORNE Johan, LALOO Pieter & VERBRUGGE Arne, 2008. *Geofysische prospectie en preventief archeologisch onderzoek van een bouwperceel in het Loveld te Aalter (December 2007): Sporen van een Romeinse houtbouw.* – Aalter (KLAD-rapport 6), 2008, 29 p., foto's, plannen en tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Oudste sporen uit de Romeinse periode en afkomstig van een Romeinse plattegrond in houtbouw.

38 DE CLERCQ Wim, VERDONCK Lieven, HOORNE Johan, LALOO Pieter, VERBRUGGE Arne, *Geofysische prospectie en preventief archeologisch onderzoek van een bouwperceel in het Loveld te Aalter (prov. O.-Vl.). Sporen van een Romeinse houtbouw.* – Romeinendag Brussel 2008, 27-31.

39 DE LOGI Adelheid, SCHYNKEL Evelyn, *Archeologisch onderzoek Evergem-Steenovenstraat, 7 april tot 22 augustus 2008.* – Aalter (KLAD-rapport 7), 2008, 52 p., foto's, plannen en tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Oudste sporen uit de vroeg-middeleeuwse periode. Het merendeel van de vondsten stamt uit de volle Middeleeuwen, waaaronder een aantal vol-middeleeuwse erven met meerdere gebouwplattegronden, waterputten en perceleringsgrachten.

40 EGGERMONT Nele, CLEMENT Cateline, *Archeologisch onderzoek Aalter – Groendreef, 1 oktober tot 19 december 2008.* – Aalter (KLAD-rapport 10, 2009, 43 p., foto's, plannen en tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Oudste sporen uit de ijzertijd, naast heel wat vondsten uit de Romeinse periode en ook uit de nieuwe tijd en niet te dateren sporen.

41 HOORNE Johan, *Archeologische opvolging Aquafintracé Knesselare Fase 2. 7 tot 18 augustus 2006.* – Aalter (KLAD-rapport 12), 2009, 46 p., foto's, plannen en tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Werfopvolging van de collectorwerken, met de vondst van meerdere sites. Oudste sporen stammen uit de ijzertijd en de Romeinse periode.

42 HOORNE Johan, DE CLERCQ Wim, VERBRUGGE Arne, *Archeologisch onderzoek Aalter - Loveldlaan. 3 tot 31 juli 2006.* – Aalter (KLAD-rapport 5), 2007, 50 p.

43 HOORNE Johan, DE CLERCQ Wim, VERBRUGGE Arne, *Een Romeinse steenbouw te Aalter - Loveldlaan (Provincie Oost-Vlaanderen).* – Romeinendag Namen 2007, 67-71.

44 HOORNE Johan, TAELMAN Evelien, VANHEE David, *Archeologische opvolging Aquafintracé Hansbeke, januari – februari 2009.* – Aalter (KLAD-rapport 13), 2009, 38 p., foto's, plannen en

tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Werfopvolging van de collectorwerken, met de vondst van meerdere sites. Oudste sporen stammen uit het finaal-neolithicum, de Romeinse periode en de Middeleeuwen.

45 HOORNE Johan, VANHEE David, *Archeologisch onderzoek Aalter-Kerkhof. 7 tot 27 februari 2006.* – Aalter (KLAD-rapport 2), 2006, 21 p.

46 HOORNE Johan, VANHEE David, *Een huisplattegrond uit de Vroege IJzertijd te Aalter-Kerkhof (provincie Oost-Vlaanderen).* – Lunula Archaeologia protohistorica, XV (2007), 155-162.

47 HOORNE Johan, VANHEE David, EGGERMONT Nele, DECORTE Jan, *Archeologische opvolging Aquafintracé Aalter Brug - Knesselare fase 1 A. 3 november - 2 december 2005.* – Aalter (KLAD-rapport 1), 2006, 35 p.

48 HOORNE Johan, VANHEE David, *Nederzettingssporen uit de Vroeg La Tène-periode en andere vondsten uit de Metaaltijden op het Aquafintracé te Knesselare (provincie Oost-Vlaanderen).* – Lunula Archaeologia protohistorica, XV (2007), 147-154.

49 HOORNE Johan, VANHEE David, *Romeinse resten op het Aquafintracé Knesselare - Aalter-Brug fase 1B en 2.* – Romeinendag Namen 2007, 111-115.

50 HOORNE Johan, VANHEE David, *Sporen uit de Metaaltijden op het Aquafintraject Knesselare - Aalter-Brug fase 1 (provincie Oost-Vlaanderen)* – Lunula Archaeologia protohistorica, XV (2007), 131-134.

51 MESTDAGH Bert, TAELMAN Evelien, *Archeologisch onderzoek Ursel-Rozestraat, 6 oktober tot 16 december 2008.* – Aalter (KLAD-rapport 9), 2008, 44 p., foto's, plannen en tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Oudste sporen uit de ijzertijd, waaronder een aantal plattegronden van gebouwen in houtbouw.

52 SCHYNKEL Evelyn, URMEL Lien, *Archeologisch onderzoek Evergem - Molenhoek. 1 oktober tot 18 december 2008.* – Aalter (KLAD-rapport 11), 2009, 72 p., foto's, plannen en tekeningen + CD-Rom.
Administratief en wetenschappelijk verslag. Sporen uit de Romeinse en Middeleeuwse periode, met verschillende erven met plattegronden, waterputten etc.

F. POLITIEK-BESTUURLIJKE GESCHIEDENIS & INSTELLINGEN

Zie ook het nr. 101

53 BASTIAEN Filip, *De zelfregulerende dorpsgemeenschap. De veldwachtersfamilie Steyaert in Lembeke (1810-1902).* – AM, 59 (2008), 111-133, 1 ill.
De veldwachtersfamilie in dit dorp is duidelijk de emanatie van hoe 19de-eeuwse plattelandsdorpen functioneerden. Het dorp wil

zoveel mogelijk op zichzelf staan, zoveel mogelijk binnenshuis houden, zodat zowel de inwoners als het dorp op zich kunnen overleven. Het gaat hier om een overlevingsstrategie. De autoriteit van de veldwachter is veeleer omgebogen naar solidariteit.

54 DEBBAUT Ronny, *"Die van Knesselare hebben geen civiliteyt". Bijdrage tot de studie van laatschap en poorterij in het Brugse Vrije en de Oudburg van Gent.* – DL, 22 (2009), 2, 46-63, 1 document.
Het vrijlaatschap van Ursel, Maldegem, Oedelem en de toestand in Knesselare; met voorbeelden van de toepassing van de algemene regels van het laatschap.

55 DEBBAUT Ronny, *De ontvangerij van Ursel.* – HBM, 22 (2008), 4, 180-183.
De parochie probeert in de 18de eeuw de verpachting van dit ambt in eigen rangen te houden.

56 NOTTEBOOM Hugo, *Die vermaledijde en vervloeckte vijgen. Een politiek-religieus conflict in Eeklo (1791-1792).* – AM, 59 (2008), 21-51, met documenten en afbeeldingen.
In de zeer korte tijdsspanne van de *Vereenigde Belgische Staten*, de Brabantse revolutie, Statisten en Vonckisten en Jozef II komt Eeklo onder een patriottisch bestuur. De Eeklose pastoor steunt de onafhankelijkheid ten volle. Alles lijkt goed te verlopen voor de stad, maar die blijkt in praktijk onbestuurbaar, vooral door het geruzie tussen keizersgezinden (vijgen) en de vrijwilligers (patriotten). Eind 1790 is de stad weer in Oostenrijkse handen... en het bestuur blijft gewoon aan. De patriotten worden nu belaagd en zijn het slachtoffer van pesterijen. Eeklo wordt nu een keizersgezind nestje. Het is vlug duidelijk dat er echte kazakdraaiers in de stad leven. Het hek is helemaal van de dam als ook pater Jodogne zich in het debat moeit en onverbloemd partij kiest voor de patriotten. Het gerecht en zelfs de bisschop van Brugge komen er aan te pas, want het politiek conflict is ook een godsdienstige aangelegenheid. Heel de zaak lijkt veel meer op een persoonlijke aangelegenheid dan iets anders.

57 PILLE Freddy, *Verschoven grenzen.* – DED, 18 (2009), 2, 61-67, 4 foto's en 2 kaarten.
Tussen Eeklo en Waarschoot, vermoedelijk uit de Franse tijd

58 VAN DE WOESTIJNE Paul, *Het Meetjesland vroeger en nu.* – HBM, 23 (2009), 1, 11-23, 3 kaarten.
Geografische afbakeningen volgens allerlei bestuurlijke en kerkelijke indelingen vanaf de Middeleeuwen

G. SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS

zie ook de nrs. 2, 16 en 84

59 BUYCK Roger, *Lembekenaren op zoek naar een betere toekomst (eind 19de-begin 20ste eeuw).* – AM, 59 (2008), 75-110, foto's, tabellen en meerdere namenlijsten.

Zijn bronnen voor de migratie naar vooral de VS en Canada zijn: bevolkingsregisters, de Ellis-eilanddocumentatie en de Venesoenrapporten. Er is aandacht voor de verwantschappen tussen migranten, de leeftijd, de beroepen hier en daar, de eindbestemming van de Lembekenaren en de financiële situatie. De families De Pape en De Roo krijgen uitvoerig aandacht.

60 CAMERLINCKX Jan, *Het eten is gereed... Geef ons heden ons dagelijks brood.* – LvdW, 32 (2009), 1, 35-66, rijk geïll. Vervolg op 2006/59-60 en 2007/70
Van graan tot brood, met lokale gegevens over molens, bakkers...

61 DE COCKER Frederik, *Delokaliseren in de 19de eeuw. De Duits-Britse familie Enke en de haarsnijderijnijverheid in het Meetjesland.* – AM, 59 (2008), 195-260, rijk geïllustreerd.
Het verhaal van een vergeten industrie. De handel in konijnen met Engeland, die ook aan bod komt, legde de basis voor deze sector. Dat deze nijverheidstak niet onbelangrijk was, mag blijken uit de tewerkstelling van 1.650 werknemers, niet alleen in Eeklo. De auteur gaat vooral ook in op de vraag waarom deze industrie zich net in Eeklo en het Meetjesland ontwikkelde. Het kweken van en de handel in konijnen bleek een belangrijk element. Eeklo was zo interessant dat het lange tijd een monopoliepositie had. Herman Enke wist aldus vlug een imperium uit te bouwen en de belangrijkste industrieel te worden in de omgeving. Het gaat ook nog even in op de crisis van de veertiger jaren in de negentiende eeuw en de tweede helft van die eeuw als een overgangsperiode. Met uniek fotomateriaal.

62 DE DECKER Petra, *Hoe welvarend was de bevolking van het Ambacht Maldegem in de 18de eeuw? Sociaal-economische analyse van de levensomstandigheden.* – AM, 59 (2008), 53-74, talrijke grafieken en tabellen.
In eerste instantie komt de bevolking aan bod, met de beroepsstructuur. Het geheel is voornamelijk opgebouwd op basis van de staten van goed. Zaken die aan bod komen zijn de landbouwproductiviteit, inclusief de veeteelt, het belang van de huisnijverheid en niet onbelangrijk de financiële structuren met aandacht voor de schulden. Als laatste komt de materiële cultuur aan bod. De conclusie luidt alvast dat de bevolking in het Ambacht Maldegem redelijk welgesteld was.

63 DE GROOTE Thomas, *De NV Grande Vannerie Flandria, een rietmeubelfabriek in Maldegem 1929-1951.* – JAM, 14 (2008), 144-165, foto's, documenten, plannen.
Rietmeubel- en mandenmakerij in de 19de en 20ste eeuw in Maldegem, o.a. rond de familie De Facq. Andere belangrijke figuren voor deze armoede-industrie waren Gillis Willems en Emiel Ysebaert. Het bedrijf ging in vereffening in 1949.

64 DE VLEESSCHAUWER Marc, *Rundveepest in Vlaanderen op het einde van de 18de eeuw. Onderzoek naar oorzaak en gevolgen van mond- en klauwzeer in het Ambacht Assenede.* – AM, 59 (2008), 135-194, documenten, foto's, kaarten.
Na een inleiding over de ziekte komen de verschillende plagen en de daarvoor uitgevaardigde ordonnanties aan bod. Daarna wordt ingegaan op de impact van de maatregelen en de gevolgen van de veepest in het Ambacht Assenede. We kunnen gedurende drie jaar de pest bijna dag op dag volgen. De auteur bekijkt ook het financiële gevolg van de pest.

65 NOTTEBOOM Hugo, *Molens in Sint-Laureins.* – HBM, 23 (2009), 2, 91-95, 5 foto's, 2 kaarten.
Eind 18de – begin 20ste eeuw

66 PILLE Freddy, *Steekspel om een steenweg. De achttiende-eeuwse N9.* – DED, 18 (2009), 1, 2-10, 1 kaart, 3 documenten, 1 foto.
Het Vrije moest als bouwheer optreden in Eeklo

67 VAN DE WOESTIJNE Paul, *De autobuslijn Maldegem-Eecloo-Gent.* – HBM, 22 (2008), 4, 204-206, 2 foto's en 2 afb.
Ontstaan in 1925 door de Maldegemnaar Alfred Van Hoorebeke

68 VAN DE WOESTIJNE Paul, *Een ontbrekend hoofdstuk in August Van Ackers reeks Eecloo.* – HBM, 23 (2009), 2, 96-98, 1 foto.
Over molens.

69 VAN WIJNSBERGE Loran, *Brouwerij Van Acker te Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 2, 75-80, 6 foto's en 3 afb.
Ca. 1880-1957; ook over het latere gebruik van de gebouwen

70 VERVALLE Walter, *Brouwerij Meiresonne.* – LvdW, 32 (2009), 3, 3-14, 6 foto's en 4 documenten.
Een Bellemse brouwerij in de 2de helft van de 19de eeuw en een tweede in Landegem en Gent tot 1985.

H. GODSDIENST- EN KERKGESCHIEDENIS

zie ook de nrs. 105 en 125

71 HUYS Paul, *Van een Landegemse nep-doop in 1775.* – HLvN, 40 (2009), 2, 47-50.
Volwassenendoop van Pulcheria La Come. Zij liet zich kort ervoor ook tweemaal dopen. Zwoor het calvinisme af.

72 HUYS Paul, *Van een vrouw die zich driemaal liet dopen.* – Biekorf, 109 (2009), 1, 24-26.
De derde doop vond plaats in Landegem in 1755, toen als Pulcheria La Come.

73 LUYSSAERT Jan, *Het gasthuis, het penitentenklooster en de paterij van Nevele.* – HLvN, 40 (2009), 2, 56-69, 3 kaarten.
Over de *stad* en de *villa* Nevele, het gasthuis of hospitaal vanaf de 14de eeuw, de omvorming tot klooster begin 16de eeuw, het nieuwe klooster in de 17de eeuw en de bouw van de paterij vanaf 1663, die in 1796 werd verkocht. Het klooster werd afgeschaft in 1784.

74 MARTENS Marc, *De stichting van de parochie Sint-Petrus en Sint-Paulus Middelburg.* – JAM, 14 (2008), 194-231, afbeeldingen van schilderijen, miniaturen... 1 foto.
Hangt samen met de stichting van de heerlijkheid en stad door Pieter Bladelin. De kerk was af in 1458. Over de kerkwijding, parochiale rechten, de fundatie, het hospitaal in Heille enz.

75 MARTENS Marc, *Het kruis aan de Knokkebaan.* – JAM, 14 (2008), 348-350, 1 kleurenfoto.
Wegkruis, vervaardigd door George Minne, opgericht in 1947 door toedoen van notaris Hippolyte Vermast, Maldegem.

76 NOTTEBOOM Walter, VAN MALDEGHEM Jeroom, *De Sint-Vincentius a Paulo parochie van Kleit bestaat 150 jaar (1858-2008).* – JAM, 14 (2008), 232-253, zeer rijk geïll.
Korte historiek en voornamelijk fotorubriek van de jubelviering van 1958.

77 PILLE Freddy, *Lezen in een kloosterkroniek. Het heropgerichte klooster der paters Recollecten.* – DED, 18 (2009), 1, 19-27; 2, 92-100; 3, 159-167, rijk geïll. Vervolg op 2006/68, 2007/102 en 2008/98
De jaren '50, de geest van de jaren '60, het eeuwfeest, vernieuwingen en democratisering, het dalende aantal paters, het tijdelijk verlaten van het klooster...

78 STEVENS Willy, *Als muren vertellen... Of het verhaal van een gebouw.* – LvdW, 32 (2009), 2, 12-24.
De pastorie van Ursel, 18de – 20ste eeuw

79 STEVENS Willy, *Kloostergebouw te Knesselare. De stichter en zijn familie.* – LvdW, 32 (2009), 2, 43-45.
De Gentenaar Jan-Baptist van de Woestijne liet in Knesselare, waar hij veel bezittingen had, vanaf 1855 een klooster en hospitaal oprichten.

I. MILITAIRE GESCHIEDENIS

zie ook het nr. 100

80 BAECKELANDT Roger, *Aalternaar gefusilleerd te Brugge.* – LvdW, 32 (2009), 1, 3-15, foto's, (ego-)documenten.
Emiel Van Veirdeghem werd in 1915 in Brugge gefusilleerd en zijn stoffelijk overschot werd in 1919 naar Aalter overgebracht.

81 BOSSCHEM Alexander, *Postume herdenking aan de Asseneedse oud-krijgsgevangenen van de Tweede Wereldoorlog.* – DTA, 17 (2009), 2, 43-64, rijk geïll. Met lijst oud-strijders
Overzicht krijgsgevangenkampen en de Asseneedse gevangenen

82 CAMERLINCKX Jan, *Ons ballingschap. Of het wegvoeren van mannen van 14 tot 60 jaar op het einde van de Eerste Wereldoorlog.* – LvdW, 32 (2009), 3, 15-21, 1 foto.
Inleiding gevolgd door het schriftelijk getuigenis van de toen 21-jarige Maurits Laroy.

83 COOPMAN Adelin en Anna, DOBBELAERE Jozef, *Brieven van Adegemnaar Marcel Coopman geschreven tijdens de mobilisatie in 1939.* – JAM, 14 (2008), 112-143, rijk geïll. met foto's, documenten, kaarten.
Inleidende biografische nota en 16 brieven, waarvan 13 gericht aan zijn vrouw en één aan zijn broer; ook twee ontvangen brieven bleven bewaard

84 DE KÉ André, *Achteruitkijkspiegel. In 't zwart.* – LvdW, 32 (2009), 1, 16.
Persoonlijke belevenissen van de auteur ivm smokkel en *zwarte* producten tijdens de Tweede Wereldoorlog.

85 DOBBELAERE Jozef, *De mobilisatie in Adegem eind 1939 en begin 1940.* – JAM, 14 (2008), 6-111, rijk geïll. met (kleuren-)foto's, documenten... Met namenlijsten (ook Maldegem)
Chronologisch verloop met de verschillende fases van de mobilisatie, opeisingen, de aanleg van het vliegveld, nieuws uit *'t Getrouwe Maldeghem*, enz.

87 VAN DE VEIRE Remi, *Oorlogsbrand in de Oosthoek te Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 2, 65-74, 5 foto's en 1 plan.
Op basis van het verhaal van vier ooggetuigen over de bevrijding

J. KUNST, CULTUUR & WETENSCHAPPEN
inclusief onderwijs en pers

zie ook de nrs. 78, 134 en 166

88 HUYS Paul, *De parlementaire schoolenquête van 1880 betreffende het kanton Nevele met het proces-verbaal van de getuigenissen over het eerste jaar van de schoolstrijd.* – HLvN, 40 (2009), 2, 70-108, 1 foto. Met namenlijsten en tekstuitgave.
Voornamelijk het proces-verbaal en een analyse, biografische en genealogische gegevens van de getuigen.

89 LAROY Peter, *Aalter in oude kranten. 't Getrouwe Maldeghem 1919-1944.* – Aalter, 2009, X-244 p., met talrijke oude krantenfoto's.
Gebaseerd op veel krantenartikels over Aalter die tijdens het interbellum en de oorlogsjaren in het weekblad *'t Getrouwe Maldeghem* verschenen. Een overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen op politiek (o.a. het Vlaams-nationalisme, de burgemeesters), economisch (de markt, het kanaal...), religieus (kerken, missionarissen en geloofsleven) en cultureel gebied, alsook de Tweede Wereldoorlog (aanloop, mobilisatie, dagelijks leven en collaboratie).

90 LAROY Peter, *Huldedicht (1836) en Nieuwjaarsgroet (1840) voor pastoor De Langhe.* – LvdW, 32 (2009), 2, 32-39.
De West-Vlaamse letterkundige Pieter Jan Renier schreef de stukken voor de Aalterse pastoor.

91 VAN DE CASTEELE Jan, *Vlaamse Strijdbroeders Knesselare 115 jaar.* – AM, 59 (2008), 261-334, rijk geïllustreerd.
Herwerking van een vroegere publicatie met aanvulling van de

recente geschiedenis van een Vlaamsgezinde vereniging met een unieke naam voor Vlaanderen. Ook de liefde voor toneel bracht de stichters samen. Toen later bleek dat Knesselare een rederijkerskamer had gehad, werd deze bond als rederijkerskamer hersteld. Recent werd de vereniging verruimd inzake leden, maar ook qua thema's: zelfs *andersdenkenden* kunnen hun visie komen uiteenzetten. Maar ook kroegentochten, wandelingen en zoektochten behoren nu tot het programma. Toch zijn ook een aantal oude elementen van bij de stichting overeind gebleven.

K. TAAL- EN LETTERKUNDE

naamkunde, dialectologie, toponymie

92 DIERICKX Christ, *"Plat Asneeds". Uit het groot-Asseneeds dialectwoordenboek.* – DTA, 17 (2009), 2, 91-101. Vervolg op 2004/100, 2005/110, 2006/97, 2007/119 en 2008/117
Letter s

93 LUYSSAERT Jan, *Rosalie Loveling werd 175 jaar geleden geboren te Nevele.* – HLvN, 40 (2009), 2, 3-9.
Over literair werk en haar ziekte.

94 VAN PARYS Joris, *Het leven, niets dan het leven. Cyriel Buysse en zijn tijd.* – Antwerpen/Amsterdam, 2007,

L. FAMILIEKUNDE

familiegeschiedenis

95 BAECKELANDT Roger, *De familie Van Landeghem. Schilder Constant de Surgeloose.* – LvdW, 32 (2009), 1, 23-32, rijk geïll.
Portretschilderijen uit het midden van de 19de eeuw van enkele leden van een Aalterse familie door een Gentse kunstenaar

96 BAETE Frank, *De familie Sanders in het ambacht Boekhoute.* – DTA, 17 (2009), 2, 36-42, 1 gravure en 2 documenten.
Over drie familieleden uit de 16de en 17de eeuw: een abdis, een baljuw en priester Antoon Sanderus

97 MARTENS Albert, *Zoektocht naar de bakermat 'Martens' in en om het Meetjesland.* – DL, 22 (2009), 3, 76-85.
Naamdragers uit de 16de tot 14de eeuw.

98 STEVENS André, *Vier gebroeders trekken ten strijde, de familie Goedertier uit Landegem.* – HLvN, 40 (2009), 2, 10-16, rijk geïllustreerd.
Eerste Wereldoorlog

99 VAN VOOREN Robert en DOBBELAERE Jozef, *Zijtakken van de familie Van Vooren.* – DL, 22 (2009), 1, 5-19, 1 foto. Vervolg op 2008/126
Graatgenealogie, vnl. omgeving Maldegem en Eede

biografieën

zie ook de nrs, 79, 80, 83, 90, 93, 94 en 159

100 BAECKELANDT Roger, *Oud-strijders van de 'Grote oorlog' 1914-1918.* – LvdW, 32 (2009), 2, 25-31, foto's en (ego-)documenten.
Over de Aalternaar Cyriel Verheecke, maar vooral over zijn broer Pieter

101 BAECKELANDT Roger, *Pieter Goethals, geboren te Lotenhulle, geguillotineerd te Charleroi.* – LvdW, 32 (2009), 2, 40-42, 2 ill.
Vlaming (onterecht?) veroordeeld voor moord door een Waalse rechtbank

102 DEBBAUT Ronny, *Sprokkel: onderzoek naar vaderschap in bijzondere raadszitting te Ursel (1621).* – DL, 22 (2009), 3, 75.
Lauryne Van Lindenburch en Jacques Verrast

103 DE GROOTE Stefaan, D'HONDT Bart, *Alice Buysse (°Nevele 1868-†Drongen 1963). Een leven vol engagement.* – HLvN, 40 (2009), 1, 2-75, talrijke foto's.
Jongere zus van Cyriel Buysse, die zich niet veel op literair vlak liet opmerken, maar wel een belangrijke rol speelde inzake dierenwelzijn en het eerste vrouwelijke liberale gemeenteraadslid van Gent werd. Ze was ook zeer actief in sociale projecten en verenigingen en was afgevaardigd beheerder van de chicoriefabriek Buysse-Loveling.

104 DE PAUW Rita, *Angelina Roegiers, een eeuwelinge in Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 2, 115-121, rijk geïll.
1811-1911, eeuwfeest en nakomelingen

105 DE VOS Achiel, *Antonius Sanderus (1566-1664) van zielzorger tot geschiedschrijver.* – HBM, 22 (2008), 4, 157-179, 4 ill. en 2 kaarten.
Tekst van een huldebetoon uit 1986. De auteur van Flandria Illustrata was pastoor in Sleidinge en Oosteeklo. Over zijn tijd met aandacht voor de ketterij en contrareformatie op lokaal vlak, zijn pastoraat en zijn historisch werk.

106 JOOS Willy, *Henri Blomme: "een wedergeboren Icarus...?'.* – HLvN, 40 (2009), 2, 34-46, foto's en documenten.
Lotenhullenaar die in 1927 uitweek naar Frankrijk. Hij boerde er aanvankelijk zeer goed met zijn eerste vrouw. Als verzetsstrijder leerde hij een nieuwe liefde kennen, waarna het ook professioneel en financieel bergaf ging.

107 MUSSCHE Omer, *Cyriel Buysse herdacht.* – HBM, 23 (2009), 2, 80-86, 3 foto's en 2 documenten.
O.a. zijn houding tegenover de Vlaamse Beweging.

108 NOTTEBOOM Hugo, *Henry English, vader van Joe English, overleden in Adegem in 1918.* – JAM, 14 (2008), 166-179, foto's en documenten.

109 RICOURT Rik, *Georges Bosschem, garde champêtre.* – DTA, 17 (2009), 2, 25-35, 7 foto's en 1 document.

Biografische nota op basis van gesprekken met deze Assenedenaar geboren in 1920

110 VAN DE WOESTIJNE Paul, *Madeleine Van Volsem en haar geschiedenis van Balgerhoeke.* – HBM, 22 (2008), 4, 194-196, 1 foto en 1 afb. Zie ook nr. 20
Onderwijzeres die in 1982 haar geschiedenis van de Eeklose wijk in beperkte oplage liet verschijnen. Gebaseerd op literatuur en mondelinge getuigenissen.

111 VERVALLE Walter, *Bos- en jachtwachter Carolus-Ludovicus Van de Reviere.* – LvdW, 32 (2009), 1, 17-22, 1 foto en 3 documenten.
1846-1910, bij 't Kint de Roodenbeke in Bellem (en Lotenhulle) en later in Ooidonk

kwartierstaten, stamreeksen

112 CLAEYS Marijn, *Stamreeks Van Zele te Bassevelde.* – DL, 21 (2008), 4, 103-147, 1 foto.
Stamreeks beginnend midden 16de eeuw en eindigend met afstammelingen begin 20ste eeuw, in het noorden van het Meetjesland; met biografische nota's

113 MARTENS Albert, *Stamreeks van stamhouder Wouter Martens tot stamdrager Stoffel Martins.* – DL, 22 (2009), 2, 41-45.

M. VOLKSKUNDE & MENTALITEITSGESCHIEDENIS
ook ontspanning(sverenigingen)

zie ook het nr. 30

114 BAETE Frank, *De Boerinnenjeugdbond, de Boerenjeugdbond en de KLJ, tachtig jaar jeugdwerking in Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 19-33, 11 foto's.
Stichting, activiteiten en overgang naar gemengde werking.

115 BAETE Frank, *De Gemeentelijke Jeugdraad Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 13-15, 1 foto.
Vanaf 1968

116 BAETE Frank, DE PAUW Rita, *De JEFI in Assenede en in Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 1, 120-122, 1 foto.
Film voor jeugd vanaf 1976 tot 1996; in Bassevelde vanaf 1978 tot het midden van de jaren '90

117 BAETE Frank, DE VRIENDT Omer, *De BJB en de KLJ in Boekhoute.* – DTA, 17 (2009), 1, 183-193, 5 foto's.
Boerinnenjeugd en Boerenjeugd vanaf 1933; de KLJ-meisjes stoppen in 1969, de jongens in 1970; aandacht voor bestuursleden en activiteiten

118 BAETE Frank, DE VRIENDT Omer, *De kajotsters en kajotters in Boekhoute.* – DTA, 17 (2009), 1, 179-182, 2 foto's.
Begin jaren 60 20ste eeuw tot ?

119 BAETE Frank, *Het jong gilde van Sint-Sebastiaan.* – DTA, 17 (2009), 1, 16-18, 1 foto.
Boogschuttersvereniging, aanvankelijk enkel bestaande uit vrijgezellen, ontstaan in Assenede omstreeks 1750 en in de loop van de 20ste eeuw opgeslorpt door het oud gilde.

120 CLAEYS Jackie, *Boerenjeugdbond en KLJ in Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 1, 207-214, 7 foto's.
1939 tot heden

121 CLAEYS Jackie, *Het Jeugd Rode Kruis in Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 1, 203-204, 1 foto.
Vanaf 1972

122 COENE Michel, *In de ban van het beeld. Toelichting bij enkele muzikale foto's uit 1917.* – DTA, 17 (2009), 2, 81-84, 3 foto's.
O.a. familieleden Be(e)rnaert

123 DE CLERCQ Medard, VAN DE VEIRE Remi, *Katholieke Studenten Actie in Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 1, 222-224, 2 foto's.
Vanaf 1943 tot 1947

124 DE PAUW Rita, *De BJB van Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 1, 143-151, 7 foto's en 1 document.
Gesticht in 1946 (jongens) en 1948 (meisjes), na eerdere mislukte pogingen; bestuursleden, proosten, activiteiten tot 1965

125 DE PAUW Rita, *De Witte Potsen van Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 1, 123-127, 6 foto's.
Christelijke vereniging voor niet meer schoolgaande meisjes vanaf de jaren 30 van de 20ste eeuw, met godsdienstige en culturele vorming als hoofddoel, tot het begin van de Tweede Wereldoorlog.

126 DE VRIENDT Omer, DIERICKX Christ, *Chiromeisjes Beukenhout uit Boekhoute.* – DTA, 17 (2009), 1, 174-178, 4 foto's.
1952 tot heden

127 DE VRIENDT Omer, *Scoutsgroep Michiel de Ruyter.* – DTA, 17 (2009), 1, 164-173, 7 foto's.
Boekhoute, 1941 tot heden

128 DIERICKX Christ, *Chirojongens Sint-Pieter Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 52-68, 12 foto's.
Vanaf 1952 tot nu; locaties, activiteiten, samenwerking met de chiromeisjes

129 DIERICKX Christ, *Chiromeisjes Sint-Lutgardis Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 69-82, 12 foto's en 1 document.
Vanaf 1953, ook samenwerking met de chirojongens

130 DIERICKX Christ, *De Asseneedse kajotters.* – DTA, 17 (2009), 1, 34-36, 3 foto's.
Jaren '30 en begin '40 van vorige eeuw.

131 DIERICKX Christ, *De Rode Valken, een socialistische jongerengroep in Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 88-90, 3 foto's.
Ontstaan omstreeks 1954 als een turngroep voor jongens en meisjes en in 1956 overgegaan in de Rode Valken, met sport en spel als vaste activiteiten. Einde omstreeks 1963.

132 DIERICKX Christ, *Het Jeugdmuziekatelier groot-Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 113-116, 3 foto's.
1992-2007

133 DIERICKX Christ, *Jeugdclub "The Lords" uit Assenede kende een kort bestaan.* – DTA, 17 (2009), 1, 86-87, 1 foto en 1 document.
1965-1967

134 DIERICKX Christ, *Jeugdharmonie 'Swing-In' Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 117-119, 2 foto's.
Jeugdharmonie van de fanfare Diederik van Assenede, vanaf 1987, evoluerend naar een jazz- en bluescombo

135 DIERICKX Christ, *Jeugdhuis 't Saluutje uit Assenede kende bruisende jaren.* DTA, 17 (2009), 1, 91-105, 7 foto's en 2 documenten.
Jeugdclub opgericht in 1973, met eigen lokaal en tal van activiteiten tot in 1999.

136 DIERICKX Christ, *KSA Assenede kende een twintigjarig bestaan.* – DTA, 17 (2009), 1, 37-39, 2 foto's.
Ca. 1936- ca. 1955

137 DIERICKX Christ, *Scoutsgroep Sint-Maarten uit Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 44-51, 6 foto's en 1 document.
Jaren '40 20ste eeuw

138 DIERICKX Christ, *Veertig jaar Inter-Volleybaltornooien in Assenede: 1969-2008.* – DTA, 17 (2009), 2, 122-132, 5 foto's en 1 document.
Met tot meer dan 300 ingeschreven ploegen

139 DIERICKX Christ, *Vlaamse Katholieke Burgersjeugd Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 42-43, 1 foto.
Jaren '30 en begin '40 20ste eeuw, beknopte gegevens over een aantal leden

140 DIERICKX Christ, *Wielewaaljongeren (JNM) Krekenland drie decennia actief.* – DTA, 17 (2009), 1, 106-112, 6 foto's.
Actief vanaf 1978 tot 2007

141 HUYS Paul, *Over keukenzilver op schutterswedstrijden, Avelgem, 1805.* – Biekorf, 109 (2009), 3, 307-308.
Ook gegevens voor 5 Meetjeslandse wedstrijden

142 KUSSE Marcel, *Zomerhitte in Bassevelde.* – DL, 22 (2009), 1, 20-33.
Ruzie rond de jongedochter Petronelle Van Zele, met o.a. de broers Van Brussel, Braeije, Jan de Mangelaere en anderen in 1677.

143 LAMPO Dominique, *Meetjesland koerst.* – Eeklo, 2009, 64 p., rijk geïll.
Het ontstaan van de wielersport, de kampioenen, de velodrooms, de straatkoersen, de echte flandriens en de laatste kermiskoers van het Meetjesland.

144 LAROY Peter, *Over het moordlied 'De laffe moord te Maria-Aeltre' op de genaamde Frederick Van Daele door de moordenaar Jan Canepeel (1919).* – LvdW, 32 (2009), 2, 3-11.
Schets van de omstandigheden die tot de moord leidden en het lied van Victor Bekaert.

145 MEIREZONNE Sven, *Filmexploitatie in Eeklo. Cinema Ledeganck/Luxor.* – DED, 18 (2009), 2, 84-91, 4 foto's en 2 documenten.
Onafhankelijke filmzaal vanaf 1920 tot omstreeks 1968.

146 MEIREZONNE Sven, *Filmexploitatie in Eeklo. Kleinere initiatieven.* – DED, 18 (2009), 3, 168-173, 4 foto's.
Enkele losse initiatieven en twee filmclubs

147 MEIREZONNE Sven, *Filmexploitatie in Eeklo.3. Cinema Werkmanswelzijn – Astrid.* – DED, 18 (2009), 1, 11-18, 3 foto's, 3 documenten. Vervolg op 2008/152
Liberale cinema ontstaan in Eeklo omstreeks 1910.

148 NOTTEBOOM Hugo, *Feesten in Sint-Laureins.* – HBM, 23 (2009), 3, 129-146, documenten en foto's.
Nationale feesten, muziekfestivals vanaf de Belgische onafhankelijkheid met nadruk op de decennia rond 1900.

149 NOTTEBOOM Hugo, *Nog over de Maldegemse cinema's.* – JAM, 14 (2008), 180-193, plannen, brieven, 1 foto. Aanvulling op 2008/153

150 VAN ACHTE Modest, *KLJ Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 1, 152-158, 5 foto's.
Opvolger van de BJB, over vendelen en volksdansen, sportfeesten en de vereniging vandaag

151 VAN ACHTE Modest, *Landelijke Ruitervereniging Sint-Agatha Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 1, 159-161, 3 foto's.
Ontstaan in de jaren 50 van de 20ste eeuw in de schoot van de BJB

152 VAN DER EECKEN Guido, *Schatten in huis.* – DTA, 17 (2009), 2, 163-165, 3 foto's.
Een smoutpot

153 VAN DE VEIRE Remi, *De KAJ in Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 1, 225-229, 2 foto's en 1 afb.
1955-1970

154 VAN DE VEIRE Remi, *De VKAJ in Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 1, 215-221, 3 foto's.
Vanaf eind jaren 50 20ste eeuw tot 1976

155 VAN DE VEIRE Remi, *Eerste sporen van scouting in Oosteeklo van 1957 tot 1961.* – DTA, 17 (2009), 1, 194-197, 3 foto's.

156 VAN DE VEIRE Remi, *Katholieke Jeugdraad Boekhoute.* – DTA, 17 (2009), 1, 162-163.
1968-1976, overkoepelende vereniging

157 VAN DE VELDE Riet, *Scoutsgroep Houtekiet in Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 1, 198-202, 2 foto's.
Vanaf 1983; evenementen en locatie

158 VAN DE WOESTIJNE Paul, *Eekloos herbakken in Damme.* – HBM, 23 (2009), 2, 99-100, 1 foto en 1 prent.
Het bakken van twee halve tot één hele, als variant.

159 VAN DE WOESTIJNE Paul, *Lionel Bauwens, alias Tamboer; straatzanger en marktkramer.* – HBM, 23 (2009), 3, 105-113, 2 foto's en 1 document.
Eeklose volkszanger; ook over zijn zoon Willem; 20ste eeuw

160 VAN HOECKE Rita, *"Ze zingen lijk lijsters ...". De geschiedenis van een meisjeskoor.* – DED, 18 (2009), 1, 28-43; 2, 101-115; 3, 141-158, rijk geïll.
Het koor *'t Lijsternestje* werd in Eeklo opgericht in 1950 met als spilfiguur Blanka De Bruycker. Het genoot vlug meer dan lokale bekendheid, ijverde voor het Vlaamse lied, kwam wekelijks op de radio, waagde zich aan kindermusicals, nam enkele plaatjes op, enz. Politieke strubbelingen wierpen eventjes een schaduw op het koor, maar het bleef actief tot 1967.

161 VAN HOECKE Rita, *Zo was het Lijsternestje.* Eeklose Bibliotheek, Eeklo, 2009, 100 p. Zie ook 2009/160
De artikelenreeks uit De Eeklose Dobbelgebakkene aangevuld met een 70-tal pagina's geschiedenis en foto's met commentaar.

162 VAN HULLE Marc, *Meetjesland smaakt.* – Eeklo, 2009, 64 p., rijk geïll.
Over streekgerechten gaande van *vliendersirope* tot *toatsepap* en *koantsessesse.*

163 VAN SLEMBROUCK Peter, *Jeugdhuis 't Biotoop in Oosteeklo.* – DTA, 17 (2009), 1, 205-206, 1 foto en 1 afb.
Vanaf 1990

164 VAN WIJNSBERGE Loran, *Jeugdclub Whistling Mouse Inn ('t Kot) Bassevelde.* – DTA, 17 (2009), 1, 128-142, rijk geïll.
Vanaf 1969; activiteiten, bestuur, lokaal

165 WILLEMS Gustaaf, *VKAJ Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 40-41, 1 foto.
Jaren '30 20ste eeuw

166 WILLEMS Yvonne, *De Vlaamse culturele meisjesbond Nele uit Assenede.* – DTA, 17 (2009), 1, 83-85, 3 foto's.
Koor (het Vlaamse lied), 1956-1962/3

2. REGISTERS

AUTEURS

Andries Albert 18

Baeckelandt Roger 2, 28, 80, 95, 100, 101
Baete Frank 3, 29, 96, 114-119
Bastiaen Filip 1, 53
Bosschem Alexander 81
Buyck Roger 59
Buyck Willy 12

Camerlinckx Jan 60, 82
Claeys Jackie 4-6, 120, 121
Claeys Marijn 112
Clement Cateline 40
Coene Michel 122
Coopman Adelin 83
Coopman Anna 83

Debbaut Ronny 7, 8, 54, 55, 102
De Clercq Medard 123
De Clercq Wim 35-38, 42, 43
De Cocker Frederik 61
Decorte Jan 47
De Decker Petra 62
De Groote Stefaan 103
De Groote Thomas 63
De Ké André 84
De Logi Adelheid 39
De Pauw Rita 104, 116, 124, 125
De Vleesschauwer Marc 64
De Vos Achiel 105
De Vriendt Omer 21, 22, 117, 118, 126, 127
Dierickx Christ 21, 22, 92, 125, 128-140
D'Hondt Bart 103
Dobbelaere Jozef 9, 10, 83, 85, 99
Dobbelaere Luc 23, 24

Eggermont Nele 40, 47

Goethals Desiré 11

Hamerlynck Willy 12, 13
Hoorne Johan 35-36, 41-50
Huys Paul 71, 72, 88, 141

Joos Willy 106

Kusse Marcel 14, 142

Laloo Pieter 37, 38
Lampo Dominique 143
Laroy Peter 89, 90, 144
Luyssaert Jan 73, 93

Martens Albert 97, 113
Martens Marc 19, 74, 75
Meirezonne Sven 145-147
Mestdagh Bert 51
Mussche Omer 107

Neyt Luc 15
Notteboom Hugo 17, 30, 31, 56, 65, 76, 108, 148, 149
Notteboom Walter 25

Pille Freddy 23, 24, 26, 27, 57, 66, 77

Ricourt Rik 109

Schynkel Evelyn 39, 52
Stevens André 16, 98
Stevens Willy 78, 79

Taelman Evelien 44, 51

Urmel Lien 52

Van Achte Modest 21, 150, 151
Van de Casteele Jan 91
Van de Genachte Julien 32, 33
Van der Eecken Guido 152
Van de Veire Remi 22, 87, 123, 153-156
Van de Velde Riet 157

Van de Woestijne Paul 58, 68, 110, 158, 159
Vanhee David 35, 36, 44-50
Van Hoecke Rita 160, 161
Van Hulle Marc 162
Van Parijs Joris 94
Van Slembrouck Peter 163
Van Volsem Madeleine 20
Van Vooren Robert 99
Van Wijnsberge Loran 22, 69, 164
Verbrugge Arne 37, 38, 42, 43
Verdonck Lieven 37, 38
Vervalle Walter 70, 111

Willems Gustaaf 34, 165
Willems Yvonne 166

B. TREFWOORDEN

abdis 96
ansichtkaarten 23, 24, 26
armoede-industrie 63
autobuslijn 67

baljuw 96
ballingschap 82
beroepsstructuur 62
bevolkingsregisters 16
bibliografie 1
BJB 114, 117, 120, 124
boerderij 35
bos- en jachtwachter 111
Brabantse revolutie 56
brieven 83
brood 60
brouwerij 69, 70
brug 27
Burgersjeugd 139

chicoreifabriek 103
Chirojongens 128
Chiromeisjes 126, 129
cinema 145, 147, 149

De Eecloonaar 11
De Gazette van Eecloo en het District 11
dialectwoordenboek 92
dierenwelzijn 103
doopakten 8
doopregister 7
dorpskernvernieuwing 29
dronkenschap 28
Eerste Wereldoorlog 22, 80, 82, 98, 100
eeuwelinge 104
emigratie 2, 16, 59, 106
Expo '58 25

feesten 148
filmclubs 146
filmexploitatie 145, 146, 147
flandriens 143

gasthuis 73
gemeenteraad 4-6, 10
gemeenteraadslid 103
geschiedschrijver 105
gilde Sint-Sebastiaan 119
grenzen 57, 58

haarsnijderijnijverheid 61
herbakken 158
herberg 32, 33
horeca 32, 33
hospitaal 79
hotel 34
houtbouw 37, 38
Houtekiet 157

ijzertijd 40, 46

JEFI 116
Jeugd Rode Kruis 121
jeugdclub 133, 164
jeugdharmonie 134
jeugdhuis 135, 163
jeugdmuziekatelier 132
jeugdraad 115, 156

KAJ 153
kajotsters 118
kajotters 118, 130
keizer Karel 17
kerk 31
keukenzilver 141
KLJ 114, 117, 120, 150
klooster 79
kloosterkroniek 77
konijnen 61
kranten 89
krijgsgevangenen 81
KSA 123, 136

laatschap 54
levensomstandigheden 62

mandenmakerij 63
marktkramer 159
materiële cultuur 62
meisjesbond 166
meisjeskoor 160, 161, 166
Metaaltijden 48, 50
molens 65, 68
mond- en klauwzeer 64
moordlied 144
muziekfestivals 148

onderwijzeres 110
ontvangerij 55

parochie 74, 75
pastorie 78
paterij 73
Patriotten 56
penitentenklooster 73
penningkohieren 14
poorterij 54
priester 96, 105

Recht voor Allen 11
rederijkerskamer 91
rietmeubelfabriek 63
Rode Valken 131
ruitervereniging 151
rundveepest 64
schepencollege 10
schilder 95
schoolenquête 88
schoolstrijd 88
schutterswedstrijden 141
scouts 127, 137, 155, 157
smoutpot 152
staten van goed 62
Statisten 56
steenbouw 43
steenweg 66
straatkoersen 22
straatzanger 159
streekgerechten 162
Swing-In 134

Tachtigjarige Oorlog 19
Tamboer 159
't Biotoop 163
't Getrouwe Maldeghem 9, 10, 89
toneel 91
trapwagens 30
trouwregister 12
't Saluutje 135
Tweede Wereldoorlog 81, 83, 84, 85, 87, 89

vaderschap 102
veepest 64
veldwachters 53, 109
Venesoenrapporten 59
Vereenigde Belgische Staten 56
versterking 35, 36
verzetsstrijder 106
villa 73
VKAJ 154, 165
Vlaamse Beweging 101, 107
volkszanger 159
volleybal 138
volwassenendoop 71, 72
Vonckisten 56

wandtegels 21
wapenschild 18
Weekblad voor West-, Oost- en Zeeuwsch-Vlaanderen 9, 10
wegkruis 75
Whistling Mouse 164
wielersport 143
Wielewaaljongeren 140
Witte Potsen 125

C. PLAATSNAMEN

Aalter 2, 28, 37, 38, 40, 42, 43, 45-47, 49, 50, 80, 82, 84, 89, 90, 95, 100, 144
Adegem 10, 83, 85, 108
Amerika 2
Assenede 4, 34, 81, 109, 114-116, 119, 128-131, 133-139, 165, 166
Assenede (Ambacht) 64
Assenede (groot) 3, 21, 22, 92, 132
Avelgem 141

Balgerhoeke 20, 110
Bassevelde 6, 69, 104, 112, 116, 124, 125, 142, 150, 151, 164
Bellem 2, 70, 111
Boekhoute 5, 29, 117, 118, 126, 127, 156
Boekhoute (Ambacht) 96
Brugge 80

Canada 2

Damme 158

Eede 99
Eeklo 9, 11, 12, 17, 23, 24, 26, 27, 32, 33, 56, 57, 66-68, 77, 145-147, 158-161
Ertvelde 14
Evergem 39, 52

Frankrijk 106

Gent 30, 67, 70, 95, 103

Hansbeke 44

Kluizen 14
Knesselare 7, 35, 36, 41, 47-50, 54, 79, 91

Landegem 16, 70-72, 98
Lembeke 15, 53, 59
Lotenhulle 2, 101, 106
Lovendegem 17, 18

Maldegem 9, 10, 17, 25, 30, 54, 63, 67, 75, 76, 85, 99, 149
Maldegem (Ambacht) 62
Meetjesland 1, 13, 58, 61, 97, 141, 143, 162
Middelburg 10, 19, 74

Nevele 73, 93, 94, 103, 107
Nevele (kanton) 88

Oedelem 54
Ooidonk 111
Oosteeklo 87, 105, 120, 121, 123, 153-155, 157, 163

Poeke 2

Sint-Laureins 65, 148
Sleidinge 31, 105

Ursel 8, 51, 54, 55, 78, 102

Waarschoot 57

D. FAMILIENAMEN

Zie ook bronnen: bewerking, ontsluiting, indices, de nrs. 2, 7, 12 en 14-16
Met namenlijsten, biografische nota's enz., de nrs. 59, 81, 85, 88, 117, 124 en 139

Bauwens 159
Be(e)rnaert 122
Bekaert 144
Bladelin 74
Blomme 106
Bosschem 109
Braeije 142
Buysse 94, 103, 107

Canepeel 144
Coopman 83

David 34
De Baets 24
De Bruycker 160
De Facq 63
De Langhe 90
De Lille 30
de Mangelaere 142
De Pape 59
De Roo 59
de Surgeloose 95
Dons 31

English 108
Enke 61

François 24
Froment 31

Goedertier 98
Goethals 101
Goossens 34

Immesoete 13

La Come 71, 72
Laroy 82
Loveling 93
Martens 97, 113
Meiresonne 70
Minne 75
Minnebo 24

Ornelis 28

Pauwels 24

Renier 90
Roeges 30
Roegiers 104
Ryffranck 24

Sanders 96, 105
Sanderus 105
Simoens 28
Smitz 24
Steyaert 53
Strobbe 24

Van Acker 69
Van Brussel 142
Van Daele 144
Van de Reviere 111
van de Woestijne 79
Van Hecke 24
Van Hoorebeke 67
Van Landeghem 95
Van Lindenburch 102
Van Veirdeghem 80
Van Volsem 110
Van Vooren 99
Van Zele 112, 142
Vens 24
Verheecke 100
Vermast 75
Vermeulen 24
Verrast 102

Willems 63

Ysebaert 63

Kroniek

HET GENOOTSCHAP TIJDENS HET WERKJAAR 2008-2009

A. Het 59ste Appeltje

De voorstelling van het *59ste Appeltje* vond plaats op zaterdag 14 februari 2009 in het *Stedelijk Administratief en Technisch Centrum* aan de Industrielaan in Eeklo. Naast de voorstelling van het jaarboek door de redactiesecretaris/ondervoorzitter van het Genootschap werd ook postuum hulde gebracht aan stadsarchivaris Erik De Smet.

Traditiegetrouw werden de aanwezigen verwelkomd door Peter Laroy, waarna voorzitter Hugo Notteboom een warme hulde bracht aan Erik De Smet, jarenlang penningmeester van het Genootschap.

Dames en Heren,

Tussen de stad Eeklo en het Heemkundig Genootschap is er altijd al een speciale band geweest. Zo was (en is) de eerste voorzitster, juffrouw Elisabeth Dhaenens, die zich voor deze namiddag overigens liet verontschuldigen, een eminente inwoonster van de stad. Ook werden de belangrijkste momenten uit de geschiedenis van het Genootschap in Eeklo

Voorzitter Hugo Notteboom brengt hulde aan Erik De Smet (Foto: A. Van Vooren)

gevierd: het vijfentwintigste en vijftigjarige bestaan, de huldiging van Willy Hamerlinck en van Oscar Lippens die weliswaar in Lembeke woont, maar toch in Eeklo wilde gevierd worden. Vele jaren werden alle vergaderingen en bijeenkomsten van Appeltjes in Eeklo gehouden, eerst in De Groenen Boomgaard en later in het Middenstandshuis, de uitgave van 750 jaar Eeklo die er zonder de medewerking van Appeltjes niet zou gekomen zijn, enz. Achiel De Vos, voorzitter van het Genootschap, was tevens de eerste stadsarchivaris van Eeklo en ook zijn opvolger Erik De Smet was lid van ons bestuur. De nogal 'rijke' bibliotheek van het Genootschap werd aan het stadsbestuur geschonken en vond een veilig onderkomen in het archief waar hij door de goede zorgen van archivaris Freddy Pille efficiënt wordt beheerd. Vandaar ook dat we nooit vergeefs aankloppen bij het stadsbestuur om een voorstelling en huldiging van ons Genootschap in Eeklo te laten doorgaan.

Dit jaar is het wel een heel bijzondere gelegenheid. Het is namelijk precies 60 jaar geleden, in 1949 dus, dat het eerste jaarboek werd uitgegeven. Een eenvoudig boekje van 93 pagina's waarvoor 80 frank of 2 euro moest betaald worden. De titel en omslag waren van de toen nog jonge en veelbelovende Eeklose kunstenaar LUC VERSTRAETE die enkele weken geleden jammer genoeg is overleden. Zijn ontwerp hield het 46 jaarboeken uit, maar ook het nieuwe en opvallende concept is van de hand van deze kunstenaar. Luc Verstraete zal alvast voort blijven leven in Appeltjes, waarvan hij overigens een trouw en belangstellend lid was.

Het is echter pas volgend jaar dat het 60ste jaarboek zal verschijnen en het is naar aanleiding daarvan dat de naam van het Genootschap een kleine verandering zal ondergaan: in de plaats van Heemkundig Genootschap gaan we ons in de toekomst HISTORISCH GENOOTSCHAP noemen, wat inderdaad meer met de realiteit overeenstemt en waardoor de verwarring met de Heemkundige en Historische Kringen van Oost-Vlaanderen zal verdwijnen.

We zijn deze namiddag toch om een heel andere reden naar Eeklo gekomen. In de annalen van Appeltjes zal het jaar 2008 als een annus horribilis *worden aangeduid. Inderdaad, het was een jaar dat we niet licht zullen vergeten. Naast het overlijden van Luc Verstraete was er ook het heengaan van de minzame JOZEF VANDEVEIRE uit De Pinte, maar afkomstig van Ursel. Lid en medewerker van het eerste uur, was Jozef ook de drijvende kracht achter de Stichting Achiel De Vos, die te weinig bekendheid geniet, maar toch bezig is met een project dat velen het Meetjesland benijden, namelijk de uitgave van alle toponiemen of plaatsnamen van voor1500 uit onze regio. Het was Jozef die de duizenden fiches van alle gemeenten op zijn computer intikte en ook de uitgaven verzorgde. Verleden jaar nog publiceerde hij nog zijn Opus Magnum:* De toponymie van Ursel.

(voor het vervolg van de toespraak verwijzen we naar jaarboek 59 (2008), p. 5-11)

Stadsarchivaris Freddy Pille

Vervolgens lichtte stadsarchivaris Freddy Pille enkele minder bekende fondsen van het stadsarchief toe. Ook hij bracht eerst een korte hulde aan Erik De Smet, die voor vele zaken zo goed als onvervangbaar zal blijven en als geen ander *zijn* archief kende.

Stadsarchivaris Freddy Pille sprak over enkele minder bekende fondsen. (Foto: A. Van Vooren)

Naast het eigenlijke stadsarchief wordt er ook een rijke verzameling krantencollecties bewaard en stilaan worden er de archieven gedeponeerd van Eeklose instellingen, verenigingen en particuliere verzamelingen: de Stedelijke Academie, de Gezinsbond, VVV-Eeklo, archief Luc Lampaert, Cyriel Van den Bouchaute, Gaston De Neve, Albert Lion, enz. Veel energie wordt besteed aan de uitbouw van wat genoemd wordt de Eeklose bibliotheek: uitgave van de stadsrekeningen van de 80-jarige oorlog, genealogische indexen, werkinstrumenten voor het archief met voornamelijk de uitgave van landboeken, het verzameld werk van August Van Acker, enz. Van bijzonder belang is de steeds maar aangroeiende collectie archief-cd's met verzamelingen foto's over de meest diverse onderwerpen: ansichtkaarten, kerkhof, bedrijven, familiearchieven, kerken, oorlogen, stoeten enz. enz.

Het is duidelijk dat Freddy Pille van het stadsarchief een *levend* archief wil maken, waar de vorser - en vooral de genealoog – met bijzondere zorgen wordt omringd en zelfs verwend, dankzij de technische mogelijkheden die ter beschikking staan. Het stadsarchief, het kloppende historische hart van Eeklo.

Voorstelling van het jaarboek door Filip Bastiaen

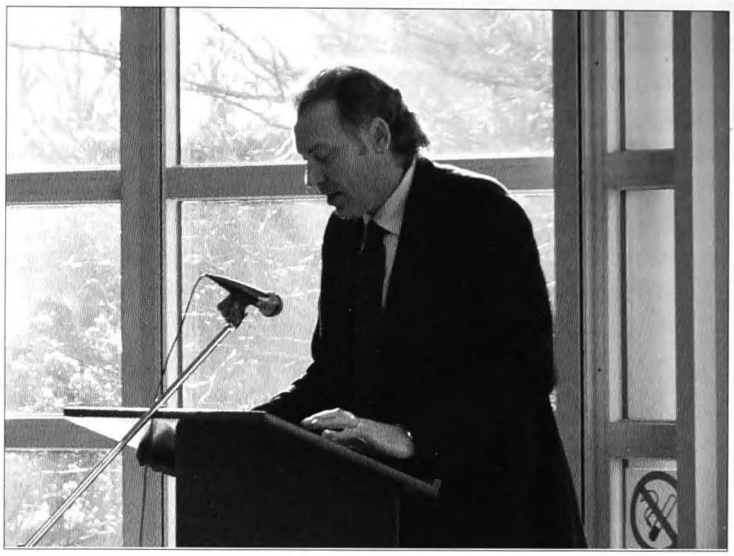

De redactiesecretaris stelt jaarboek nummer 69 voor. (Foto: A. Van Vooren)

Het 59ste jaarboek. Op naar een volgend jubileum dus. Het is trouwens voor mij de 20ste keer dat ik de redactie verzorgde, maar weliswaar maar de 19de keer dat ik de voorstelling verzorg, daar ik er éénmaal niet kon bij zijn. Eerlijkheidshalve moet ik eraan toevoegen dat ik 'mijn' eerste jaarboek nog verzorgde samen met Achiel De Vos, die echter drie maanden voor de voorstelling overleed.
Nu, de wording van dit jaarboek verliep niet anders dan de vorige. Begin december stellen we vast dat onze appelboom te weinig kruin heeft. Er wordt dan één en ander beloofd. En ja, 300 pagina's (het minimum voor onze subsidies) zal net worden gehaald. Eind december nog altijd maar 200 pagina's binnen. Midden januari blijken het er plots 400 en worden alweer twee, drie artikels uitgesteld. Waarom zou ik mij nog zorgen maken?

Ik denk dat het boek weer voor elk wat wils biedt. We moeten wel meegeven dat het vermoedelijk voor de eerste keer is dat enkel de 18de, 19de en 20ste eeuw alleen aan bod komen. Toch is er een grote verscheidenheid: politiek, sociaal-economische geschiedenis, mentaliteitsgeschiedenis, het verenigingsleven enz. En in die zeven echte bijdragen komen ook heel wat Meetjeslandse gemeenten aan bod.

Onze voorzitter Hugo wees al op het overlijden van onze penningmeester, Erik De Smet, vorig jaar kort na de voorstelling van jaarboek 58. Met hem verliezen we een zeer trouwe medewerker, die steevast enkele tientallen bladzijden voor publicatie bezorgde. Helaas moesten we nu een aantal bladzijden aan zijn leven en zijn bibliografie wijden. Vooraan in het boek vindt u dus een IN MEMORIAM en een BIBLIOGRAFIE ERIK DE SMET. Zijn bibliografie telt maar liefst 229 nummers.

Een eerste bijdrage komt van Hugo Notteboom: DIE VERMALEDIJDE EN VERVLOECKTE VIJGEN. EEN POLITIEK-RELIGIEUS CONFLICT IN EEKLO (1791-1792). We bevinden ons dus in de zeer korte tijdsspanne van de *Vereenigde Belgische Staten*, de Brabantse revolutie, Statisten en Vonckisten en Jozef II. Eeklo komt onder een patriottisch bestuur. De Eeklose pastoor steunt de onafhankelijkheid ten volle. Alles lijkt dus goed te verlopen voor de stad, maar die blijkt in praktijk onbestuurbaar, vooral door het geruzie – om het zacht uit te drukken – tussen keizersgezinden (vijgen) en de vrijwilligers (patriotten). Eind 1790 is de stad weer in Oostenrijkse handen... en het bestuur blijft gewoon aan. De patriotten worden nu belaagd en zijn het slachtoffer van pesterijen. Eeklo wordt nu een keizersgezind nestje, begrijpe wie kan. Het is vlug duidelijk dat er echte kazakdraaiers in de stad leven. Het hek is helemaal van de dam als ook pater Jodogne zich in het debat moeit en onverbloemd partij kiest voor de patriotten. Zoals het in een spannend verhaal past, wordt er onmiddellijk geklikt bij de nieuwe machthebbers. Als ook nog een andere pater één van de sleutelfiguren in het conflict aanvalt en beschuldigt, blijft een optreden van het gerecht niet lang meer uit. De zaak komt zelfs voor de bisschop van Brugge, want het politiek conflict is ook een godsdienstige aangelegenheid. Pater Jodogne wordt opgesloten. En wat blijkt nu ook weer? Heel de zaak lijkt veel meer op een persoonlijke aangelegenheid dan iets anders. Alvast aangename lectuur.

Opnieuw zijn we er in geslaagd een jonge kracht, deze keer zelfs een historica, aan te trekken voor een artikel. Petra De Decker heeft het over HOE WELVAREND WAS DE BEVOLKING VAN HET AMBACHT MALDEGEM IN DE 18DE EEUW? SOCIAAL-ECONOMISCHE ANALYSE VAN DE LEVENSOMSTANDIGHEDEN. In eerste instantie komt de bevolking aan bod, met de beroepsstructuur. Het geheel is voornamelijk opgebouwd op basis van de staten van goed. Zaken die aan bod komen zijn de landbouwproductiviteit, inclusief de veeteelt, het belang van de huisnijverheid en niet onbelangrijk de financiële structuren met aandacht voor de schulden. Als laatste komt de materiële cultuur aan bod. De conclusie luidt alvast dat de bevolking in het Ambacht Maldegem redelijk welgesteld was.

Roger Buyck publiceert over LEMBEKENAREN OP ZOEK NAAR EEN BETERE TOEKOMST (EIND 19DE-BEGIN 20STE EEUW), als een soort vervolg op een gelijkaardig onderzoek voor Kaprijke. Zijn bronnen voor de migratie naar vooral de VS en Canada zijn opnieuw dezelfde: bevolkingsregisters, de Ellis-eilanddocumentatie en de Venesoenrapporten. Er is opnieuw aandacht voor de verwantschappen tussen migranten, de leeftijd, de beroepen hier en daar, de eindbestemming van de Lembekenaren en de financiële situatie. De families De Pape en De Roo krijgen uitvoerig aandacht. Voor de genealogen zijn meerdere interessante namenlijsten toegevoegd.

Zelf ben ik er ook nog eens in geslaagd zogezegd een artikeltje te plegen. Ik greep hiervoor terug naar mijn licentiaatsverhandeling van ruim 20 jaar geleden. En bijna evenveel jaren geleden had ik het veld-

wachtersonderzoek flink uitgebreid en uitgediept, maar alle materiaal bleef onbewerkt liggen. Zeg nu zelf, da's zonde. Een eerste bijdrage luidt DE ZELFREGULERENDE DORPSGEMEENSCHAP. DE VELDWACHTERSFAMILIE STEYAERT IN LEMBEKE (1810-1902). Eenzelfde familie met de job gedurende meer dan 90 jaar en waarvan één man alleen al 70 jaar is inderdaad zeer uitzonderlijk. Maar het wordt nog meer uitzonderlijk als blijkt dat er een duidelijke strategie achter schuilt. De veldwachtersfamilie in dit dorp is duidelijk de emanatie van hoe 19de-eeuwse plattelandsdorpen functioneerden. Het dorp wil zoveel mogelijk op zichzelf staan, zoveel mogelijk binnenshuis houden, zodat zowel de inwoners als het dorp op zich kunnen overleven. Het gaat hier wel degelijk om een overlevingsstrategie. De autoriteit van de veldwachter is veeleer omgebogen naar solidariteit. De vorige bijdrage van Roger Buyck sluit in zekere zin perfect bij aan bij de overlevingsstrategie.

Van Marc De Vleesschauwer, een gewezen bestuurslid van het Genootschap, hadden we nog iets in voorraad: RUNDVEEPEST IN VLAANDEREN OP HET EINDE VAN DE 18DE EEUW. ONDERZOEK NAAR OORZAAK EN GEVOLGEN VAN MOND- EN KLAUWZEER IN HET AMBACHT ASSENEDE. Het werd een uitgebreid onderzoek, voor een stuk naar aanleiding van een gelijkaardige epidemie in 2001. Na een inleiding over de ziekte komen de verschillende plagen en de daarvoor uitgevaardigde ordonnanties aan bod. Daarna wordt ingegaan op de impact van de maatregelen en de gevolgen van de veepest in het Ambacht Assenede. We kunnen gedurende drie jaar de pest bijna dag op dag volgen. De auteur bekijkt ook het financieel gevolg van de pest.

Frederik De Cocker kent de sociaal-economische positie en het industrieel proces van Eeklo door en door. Dit mag nu ook weer blijken uit zijn DELOKALISEREN IN DE 19DE EEUW. DE DUITS-BRITSE FAMILIE ENKE EN DE HAARSNIJDERIJNIJVERHEID IN HET MEETJESLAND. Het is zoals hij in zijn besluit schrijft het verhaal van een vergeten industrie. De handel in konijnen met Engeland, die ook aan bod komt, legde de basis voor deze sector. Dat deze nijverheidstak niet onbelangrijk was, mag blijken uit de tewerkstelling van 1.650 werknemers, niet alleen in Eeklo. De auteur gaat vooral ook in op de vraag waarom deze industrie zich net in Eeklo en het Meetjesland ontwikkeldé. Het kweken van en de handel in konijnen bleek een belangrijk element. Eeklo was zo interessant dat het lange tijd een monopoliepositie had. Herman Enke wist aldus vlug een imperium uit te bouwen en de belangrijkste industrieel te worden in de omgeving. Het gaat ook nog even in op de crisis van de veertiger jaren in de negentiende eeuw en de tweede helft van die eeuw als een overgangsperiode. Voegen we er nog aan toe dat hij op uniek fotomateriaal uit Engeland, van nakomelingen van de familie Enke, kon beroep doen en het is duidelijk dat we hier met een uiterst gedegen artikel hebben te maken.

De titel van de laatste bijdrage is VLAAMSE STRIJDBROEDERS KNESSELARE 115 JAAR. Het is van de hand van Jan Van de Casteele. Hij herwerkte een vroegere publicatie en vulde die aan met de recente

geschiedenis van een Vlaamsgezinde vereniging met een unieke naam voor Vlaanderen. Ook de liefde voor toneel bracht de stichters samen. Toen later bleek dat Knesselare een rederijkerskamer had gehad, werd deze bond als rederijkerskamer hersteld. Recent werd de vereniging verruimd inzake leden, maar ook qua thema's: zelfs *andersdenkenden* kunnen hun visie komen uiteenzetten. Maar ook kroegentochten, wandelingen en zoektochten behoren nu tot het programma. Toch zijn ook een aantal oude elementen van bij de stichting overeind gebleven. Het werd een monografie van ruim 70 bladzijden en met uitgebreide illustratie.

Dat de Meetjeslandse heemkundigen het afgelopen jaar weer zeer actief waren mag blijken uit de 161 titels in het HEEMKUNDIG REPERTORIUM. In de KRONIEK wordt nog even teruggeblikt op twee medewerkers van de eerste uren, namelijk Jozef Van de Veire en Luc Verstraete.

Uw boekenplank wordt vanavond dus met een turf van net geen 400 blz. verrijkt.

Erik Matthijs, schepen van Cultuur

Schepen van Cultuur Erik Matthijs bracht eveneens hulde aan de overleden archivaris wiens verdiensten voor de geschiedenis van de stad nooit genoeg naar waarde zullen kunnen geschat worden. De schepen was vol lof voor het *Genootschap* en sprak bemoedigende woorden uit voor de toekomst en hij sprak de hoop uit dat het Meetjesland in het algemeen en Eeklo in het bijzonder, nog in lengte van jaren zullen kunnen genieten van de *Appeltjes van het Meetjesland.*

Schepen van cultuur Erik Matthijs brengt hulde aan Erik De Smet en aan het Genootschap. (Foto: A. Van Vooren)

Na de voorstelling werd een receptie aangeboden door het stadsbestuur. Van de vele gesprekken onthouden we dat burgemeester Koen Loete bevestigde verdere inspanningen voor de uitbouw en werking van het stadsarchief te zullen ondernemen.

HN

Het bestuur van het Historisch Genootschap: Peter Laroy, Filip Bastiaen, Hugo Notteboom, Walter Notteboom, Oskar Lippens en Roger Buyck. Paul Van de Woestijne, Frederik De Cocker. Arco Willeboordse en Wilfried Steeghers ontbreken op de foto. (Foto: A. Van

Naast de echtgenote en familie van Erik De Smet, woonden ook twee burgemeesters de voorstelling bij: burgemeester Koen Loete en burgemeester Johan De Roo broederlijk verenigd. (Foto: A. Van Vooren)

B. ACTIVITEITEN

Bezoek aan Eeklo, zondag 30 augustus 2009

Een veertigtal deelnemers nam op zondag 30 augustus deel aan de 59ste zomerexcursie die ons liet kennismaken met het oude en nieuwe Eeklo.

Eerst gidste ons bestuurslid Paul Van de Woestijne ons door het neogotische Eeklo. Van het mooi bewaarde huis Goethals-Alleman aan de Molenstraat trokken we via een typisch Eekloos steegje naar de Koning Albertstraat, waar we de kapel van de kliniek zouden bezoeken, maar helaas: blijkbaar waren eerder in de week de sloten van de kapel verwisseld, waardoor het gezelschap ze enkel van de buitenkant kon bewonderen. Paul trok zich echter goed uit de slag en vertelde *beeldend* wat er binnenin allemaal te zien was.

Van de kliniek ging het naar de prachtig gerestaureerde Sint-Vincentiuskerk, waar onze gids iedereen liet kennismaken met enkele van de mooiste kunstschatten: het beroemde glasraam van Ladon, het kunstige hoogaltaar en de vele smaakvol uitgevoerde zijaltaren. De

Gids Paul Van de Woestijne in actie op het Jan Frans Willemsplein.
(Foto A. Van Vooren)

Eeklose kerk is een ware neogotische schatkamer en ook voor wie ze al bezocht, zijn er nog steeds ontdekkingen te doen. Na wat uitleg bij het stadhuis en het mooie marktplein, bezochten we het vredegerecht, waar *vrederechter* Van de Woestijne in de rechtszaal een korte zitting hield en bijzonder milde straffen uitsprak.

Van het vredegerecht aan de Stationsstraat ging het naar het Psychiatrisch Centrum Sint-Jan-Baptist aan de Oostveldstraat *over d'ijzers*, waarvan de oudste delen in 2004 als monument werden beschermd. Het instituut is opgericht in 1906 naar de plannen van architect Modeste de Noyette, tevens ontwerper van de neogotische parochiekerk St.-Vincentius in Eeklo. Het terrein en de gebouwen werden herhaaldelijk uitgebreid tot een uitgestrekt complex met diverse afdelingen en paviljoenen. In 1913 is de nieuwe kapel gebouwd naar ontwerp van de Brusselse architect W.J. Poschen en ze werd uitgevoerd door aannemer Ph. Reychler. Opvallend zijn de tweekleurige ceramische tegels (rood en geel), de neogotische gewelfschilderingen met engelen, medaillons en ranken, de prachtige glasramen en de stenen altaartafel van Karel Beyaert uit Brugge.

Na de koffiepauze werden we opgewacht door onze tweede gids, stadsarchitect Filip De Pau. Eeklo heeft de laatste decennia een ware *architecturale* metamorfose ondergaan en maakte daardoor naam en faam in binnen- en buitenland. In 1999 werd brouwerij Krüger gesloopt en kwam er een modern shoppingcentrum in het midden van de stad, op het eerste gezicht niet zo evident. Eeklo verkoos echter dergelijk centrum dan de klassieke reeks grootwarenhuizen bij de invalswegen van elke stad. Het is een geslaagd project geworden, ook al omdat de warenhuizen en winkels er eerder onopvallend bijliggen.

Bij het Stassano-project raakten de deelnemers echt verrast door de originaliteit van het geheel. Naast de moderne sociale gezinswoningen, de geslaagde verbouwing en aanpassing van de vroegere melkerij, is er de aanleg langs de spoorlijn van een openbare groen-omgeving: een fiets- en groensingel, de *Melkweg* genoemd. Een project dat velen Eeklo zullen benijden. In kleine smalle straatjes, typisch voor Eeklo, hielden we halt aan pleintjes en hoekjes die ertoe bijdragen het *sociale* weefsel in soms verloederde buurten te herstellen. Niet te verwonderen dat talloze huizen er worden opgeknapt.

Dat we de woning van architect De Pau, *den Bouw*, ook mochten bezoeken, was een niet meegerekend extraatje. Ten slotte wandelde het hele gezelschap dan nog naar de ABC-sites: de stedelijke **A**cademie, de **B**ibliotheek en het **C**ultureel centrum De Herbakker waar dit toch vrij grote project werd toegelicht. Uit de uitleg van de architect blijkt dat het zeer belangrijk is dat private initiatieven moeten en kunnen gesteund worden door het stadsbestuur en dat de wisselwerking tussen beide tot prachtige resultaten leidt, althans in Eeklo.

Stadsarchitect Filip De Pau geeft deskundige uitleg over het Krügershoppingcentrum. *(Foto A. Van Vooren)*

Een gezellig etentje besloot dit geslaagde bezoek aan de hoofdstad van het Meetjesland. We danken onze beide gidsen die ons een aangename en bijwijlen verrassende namiddag bezorgden.

HN

De deelnemers in de binnentuin van de woning van architect De Pau.

(Foto A. Van Vooren)

De Potter en Broeckaertprijs

Tijdens een plechtige bijeenkomst op zaterdag 24 januari 2009 in het Maldegemse stadhuis ontving voorzitter Hugo Notteboom de De Potter en Broeckaertprijs voor zijn tot op heden gepresteerde historische werk. De prijs werd overhandigd door Leo Pée, voorzitter van de Historische Kringen Oost-Vlaanderen, in de vorm van een oorkonde met daarop een afbeelding van het Maldegemse stadhuis.

Het is een tweejaarlijkse prijs, die vanaf 1983 wordt uitgereikt. Na Achiel De Vos en Luc Stockman, is het de derde voorzitter van het *Genootschap* die deze eer te beurt valt. Door Leo Pée werd Hugo getypeerd als iemand die zich enigszins laat voor de plaatselijke geschiedenis is gaan interessseren. Het is misschien wel een late bloei, maar toch een zeer rijke bloei geworden. De reeks publicaties van Hugo is indrukwekkend.

Hij is medeoprichter van het *Ambacht Maldegem* en van *Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland*. In praktisch alle uitgaven van het Ambacht zorgde hij voor degelijke bijdragen, net zoals in Appeltjes, Heemkundige Bijdragen en andere tijdschriften.

Leo Pée overhandigt de De Potter en Broeckaertprijs aan Hugo Notteboom.
(Foto: A. Van Vooren)

De laureaat bij het beeld van kruisvaarder Salomon van Maldegem in het gezelschap van (achteraan) schepenen van Maldegem Antoine Pauwels, Frank Sierens Remi De Jaeger, Noël Wille en voorzitter Leo Pée en van (vooraan) bestuurslid Geert Van Bockstaele en gedeputeerde Jozef Dauwe.

(Foto: A. Van Vooren)

We wensen de voorzitter van harte proficiat met deze onderscheiding en nog vele jaren gezondheid toe om actief met de geschiedenis van het Meetjesland, en van Maldegem in het bijzonder, bezig te zijn.

WN

Voordrachten

In de loop van 2009 organiseerde het *Genootschap*, in samenwerking met *Het Ambacht Maldegem, Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland* en *VVF Meetjesland* een reeks van vijf lezingen onder de titel "*Meetjeslanders over het Meetjesland*". Van deze lezingen werd een stijlvolle folder verspreidt en telkens werd aan elke lezing de nodige ruchtbaarheid in de pers gegeven.
De lezingen vonden plaats op zondagmorgen in *De Hoogen Pad* in Maldegem-Adegem en kenden telkens een goed tot zeer goede opkomst, of het gratis drankje daar iets had mee te maken, laten we hier in het midden . Sprekers waren:

- zondag 8 maart: Paul Van de Woestijne over **Meetjeslandse weekbladen: het geheugen van onze geschiedenis**;
- zondag 3 mei: Frederik De Cocker over **Handel, nijverheid en industrie in het Meetjesland**;
- zondag 14 juni: Filip Bastiaen over **Noodgeld in het Meetjesland**;
- zondag 4 oktober: Roger Buyck over **Armoede en Armenzorg te Lembeke**;
- zondag 6 december: Hugo Notteboom over **Maldegems vroegste geschiedenis**.

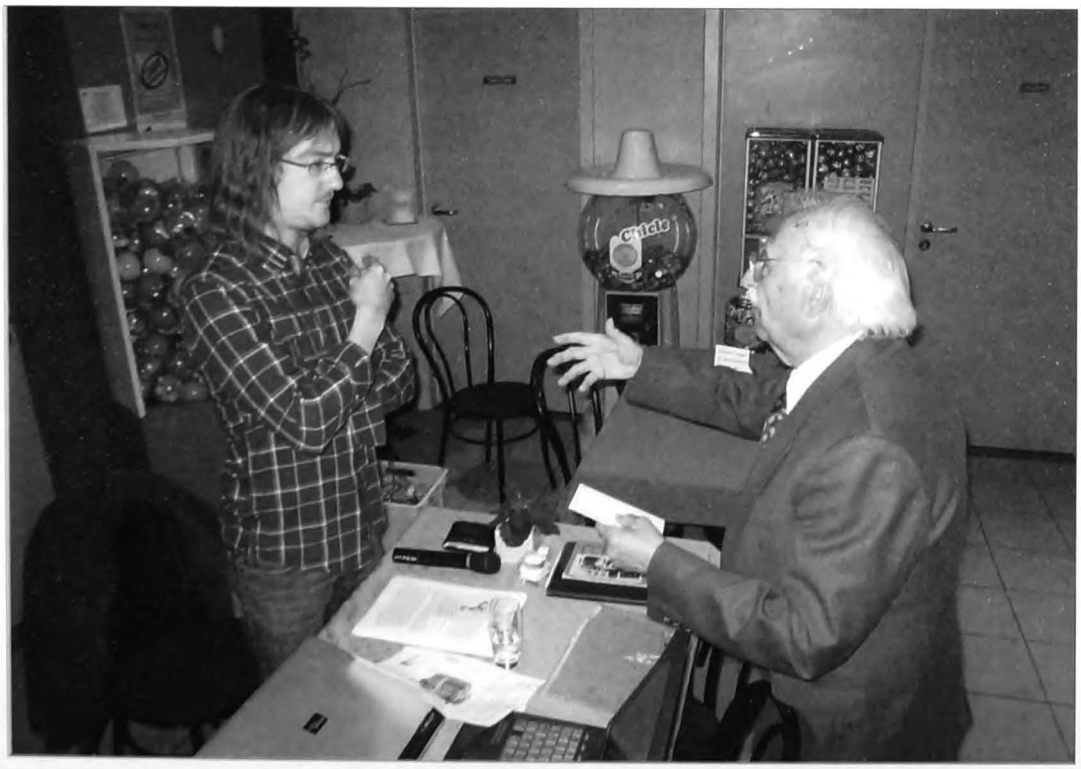

Het jongste en oudste bestuurslid van het Genootschap in discussie na de lezing over handel, nijverheid en industrie in het Meetjesland.

(Foto: A. Van Vooren)

Het aandachtig luisterend publiek tijdens de lezing over Maldegems vroegste geschiedenis. *(Foto: A. Van Vooren)*

Als merkwaardigheid valt te onthouden dat enkele dagen na de lezing van Paul Van de Woestijne het bericht werd verspreid dat *De Eecloonaar*, het oudste weekblad van België, roemloos ten onder was gegaan. Dat dit een verschraling van het 'nieuws'-landschap betekent, spreekt voor zich. Nu is er enkel nog het weekblad *Vrij Maldegem* dat objectief (kan) berichten over het Meetjesland.

De aanwezigen waren vol lof over dit initiatief van het Genootschap en iedereen hoopte op *nog meer van dat.*

2. BOEKENNIEUWS

Koen CROMHEECKE, Bart DE BAETS, *Het boeiend verhaal van een eeuw leven in de straatjes rond het 100-jarig gemeentehuis Maldegem*, Eeklo, 2009, 112p.

De 100ste verjaardag van het Maldegemse gemeentehuis en de grondige facelift die het gebouw op dit ogenblik krijgt, vormden de aanleiding voor de uitgave van dit boek. Centraal thema is de verandering die het centrum van de gemeente in deze tijdspanne ondergaan heeft. De opzet van de auteurs was niet om een wetenschappelijk verantwoorde publicatie af te leveren, maar eerder om een tiental (oudere) bewoners uit de belangrijkste centrumstraten zelf aan het woord te laten. Aan de hand van hun herinneringen en commentaren bij oude en nieuwe foto's proberen de auteurs een beeld te schetsen van het Maldegem tijdens de voorbije eeuw. Dit levert heel wat, veelal nostalgische, anekdotische verhalen op die de auteurs afwisselen met korte historische weetjes en beknopte achtergrondinformatie. Jammer is ook dat bij het gros van de foto's geen onderschrift staat. Voor de lezer die al wat beter vertrouwd is met het ruime aanbod aan heemkundige en historische publicaties over Maldegem zal dit boek wellicht weinig nieuws te bieden hebben. We houden het dus op een leuk boek voor op de koffietafel, dat hopelijk een aantal mensen een blijvende interesse voor de eigen, lokale geschiedenis zal bezorgen.

FDC

Peter LAROY, *Aalter in oude kranten. 't Getrouwe Maldeghem 1919-1944*, Aalter, 2009, 244 p.

De tientallen krantentitels die sinds het midden van 19de eeuw in het Meetjesland verschenen zijn, vormen een bijzonder interessante en rijke bron voor de lokale en regionale geschiedenis. Mits de nodige historische kritiek bieden ze de onderzoeker een vaak unieke kijk op het politieke, sociaal-economische, het religieuze en culturele reilen en zeilen van de vorige generaties. Heel wat heemkundigen en lokale historici maakten de voorbije decennia dan ook dankbaar gebruik van deze waardevolle bron.

Het dit jaar verschenen boek van de Aalterse historicus Peter Laroy illustreert ten volle de mogelijkheden van deze bron voor het lokaal historisch onderzoek. De auteur nam systematisch de jaargangen van het weekblad *'t Getrouwe Maldeghem* door voor de periode 1919-1944 op zoek naar informatie over de gemeente Aalter. De oogst bleek heel wat groter dan verwacht. Vanaf de jaren 1920 verschenen er regelmatig bijdragen over Aalter in het Maldegemse weekblad en in de jaren 1930 kreeg de gemeente zelfs een wekelijkse rubriek met nieuwsberichten en opinie-

stukken. Om de schat aan nieuwe informatie beter tot haar recht te laten komen, besloot de auteur het materiaal te bundelen in boekvorm i.p.v. het over meerdere artikels te spreiden.

In het boek komen uiteenlopende thema's aan bod. In een eerste hoofdstuk staat de bron centraal. De auteur probeert het Vlaams-katholieke blad *'t Getrouwe Maldeghem* zo goed mogelijk te kaderen en stelt zich daarbij terecht een aantal kritische vragen. In het tweede hoofdstuk groepeert Laroy een aantal herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog (o.a. oorlogsslachtoffers, oorlogsschade, monumenten en herdenkingen). Hoofdstuk drie sluit hier bijna naadloos bij aan en handelt over het groeiende Vlaams bewustzijn in de gemeente. De geleidelijke verandering van landbouwdorp naar een gemeente waar handel steeds belangrijker wordt, vormt het thema van een volgend hoofdstuk. Plaatselijke politiek en bestuur enerzijds en het religieuze leven anderzijds krijgen ook elk een hoofdstuk toegemeten.

Het voorlaatste en meest omvangrijke hoofdstuk is gewijd aan de Tweede Wereldoorlog en behandelt uiteenlopende onderwerpen als de aanloop naar de oorlog, de mobilisatie, verzet, collaboratie en het dagelijkse leven tijdens de bezetting. Eindigen doet het boek op een luchtiger noot met een blik op het rijke culturele en sportieve leven in Aalter tussen de twee wereldoorlogen.

De keuze van de auteur om de vele tientallen krantenartikels in verhalende vorm te herwerken en thematisch te groeperen, kan ongetwijfeld geslaagd genoemd worden. De tekst is doorspekt met heel wat citaten, zodat de lezer kan meegenieten van het bloemrijke taalgebruik uit die tijd. Tientallen, vaak nooit eerder gepubliceerde foto's uit het Aalterse verleden illustreren het geheel. Het resultaat is een boeiend, vlot geschreven verhaal dat beslist een aanwinst vormt voor het onderzoek naar de recente Aalterse geschiedenis en dat bovendien de rijkdom van kranten als historische bron nogmaals treffend illustreert. De recente verschraling van het regionale perslandschap, met het jammerlijke verdwijnen van het 160 jaar oude weekblad *De Eeklonaar*, zal toekomstige generaties heemkundigen en lokale historici dan ook ongetwijfeld sterk benadelen.

FDC

Meetjeslandse historische lezingen 2010

ARCO WILLEBOORDSE

De machtigste man ter wereld in onze streek. Napoleon in Meetjesland en West-Zeeuws-Vlaanderen

Napoleon was de machtigste man van zijn tijd. Sindsdien is hij uitgegroeid tot een van de beroemdste namen uit de geschiedenis. Op vele plaatsen in Europa heeft hij zijn sporen achtergelaten, ook in onze streek. Hij hield zich er bezig met de verbetering van de infrastructuur, zoals de aanleg van land- en waterwegen, en de vernieuwing van vestingwerken.

Een aantal keren heeft hij in eigen persoon de streek bezocht, enerzijds op doortocht naar andere locaties, anderzijds om de voortgang van openbare werken te inspecteren. Deze bezoeken hebben aanleiding gegeven tot het ontstaan van een aantal smeuïge Napoleonlegenden.
Al deze aspecten komen in een notendop aan de orde in een geïllustreerde voordracht en geleid bezoek aan Het Bolwerk. Aansluitend is er een geleid bezoek aan Het Bolwerk, , in het bijzonder de tentoonstelling "In de voetsporen van Napoleon."

Deze activiteit vindt plaats op **zondagvoormiddag 11 april 2010 in IJzendijke**:

- 10.30: geïllustreerde voordracht door Arco Willeboordse in zaal Brasserie Petit Paris, Koninginnestraat 24, IJzendijke.
- 11.15 - 11.30: wandeling naar Het Bolwerk, museum van de Staats-Spaanse linies, Markt 38, IJzendijke. Aansluitend bezoek aan de tentoonstelling "In de voetsporen van Napoleon"

In de namiddag kunnen gegadigden vrij deelnemen aan een fietstocht langs een aantal schansen uit de tijd van de Staats-Spaanse linies (17de-18de eeuw).

Prof. Dr. MARC BOONE,

Gent (12de-16de eeuw): van patriciërs en ambachtslieden. Nieuwe visies op de geschiedenis van een middeleeuwse grootstad'

De traditionele visie op de geschiedenis van de laatmiddeleeuwse Vlaamse steden is nog steeds schatplichtig aan de sterk romantische visie die in de loop van de 19de en begin 20ste eeuw werd ontwikkeld. Toch blijven een aantal inzichten uit deze reeks opvattingen, zoals deze van Henri Pirenne, erg waardevol.

De huidige stand van zaken van onze kennis dienaangaande laat zich evenwel ook sterk beïnvloeden door inzichten gevoed en gegroeid uit een interdisciplinaire kruisbestuiving waarbij argumenten gehaald worden bij de archeologie, de studie van urbanisatie en ruimtegebruik, de representatie in teksten en kunstuitingen allerhande.

Aan de hand van dit alles is het (hopelijk) spannend een 'gekend verhaal' als dat van het Gent uit de tijd der Artevelden opnieuw te beluisteren. De voordracht bouwt voort op een tekst die geconcipieerd werd voor de nieuwe stadsgeschiedenis die in de marge van het lanceren van het nieuwe stedelijke historisch museum (het Stam op de Bijlokesite) wordt voorbereid.'

De lezing wordt gehouden door prof. dr. Marc BOONE, hoogleraar aan de Universiteit van Gent en vindt plaats op zondagvoormiddag 6 juni van 10.30 tot 11.30 in het Oud-Stadhuis van Kaprijke.

Lic. FILIP BASTIAEN

Een verdwenen gebruik. Uitlezen in het Meetjesland

Een aantal oudere streekgenoten weet zich nog iets te herinneren van het gebruik "uitlezen". Veelal wordt het afgedaan als het lezen van een aantal berichten door de veldwachter na de hoogmis. Bij het verdwijnen van dit gebruik omstreeks 1950 klopt dit beeld grotendeels. Het is echter een eeuwenoud gebruik en onderzoek ervan voor de 19de eeuw schetst ons een veel meer divers beeld.

In de lezing, als voorbereiding op een vrij uitvoerig artikel, zullen dan ook talrijke aspecten aan bod komen. Er is vooreerst het juridische kader met onder meer de Gemeentewet van 1836. Van daaruit is het een kleine stap naar de vigerende begrippen in de omgeving. Maar ook de plaats, het tijdstip van het bekendmaken (de enige correcte term) komt aan bod, naast de bekendmaker, de financiële aspecten, het instrumentarium en het rechtsarcheologisch patrimonium, naast natuurlijk ook de aard van de berichten zelf.

Als uitsmijter zal ook wat aandacht worden besteed aan het "herroepen", speciale reglementen, aanstellingsprocedures... Om het geheel te kaderen wordt ook gepeild naar de bestaansreden, door te kijken naar de alfabetisering en de kerkelijkheid van de lokale bevolking.

De lezing vindt plaats op zondagvoormiddag 5 september van 10.30 tot 11.30 in zaal PAX te Aalter en wordt gehouden door Filip BASTIAEN, historicus wiens voorkeur uitgaat naar instellingen en mentaliteits- en sociale geschiedenis.

Prof. Dr. ALEX VANNESTE

De elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog (1915-1918)

Vanaf het voorjaar van 1915 sloot de Duitse bezetter de Belgisch-Nederlandse grens af - van Knokke tot Vaals! - met een elektrische draadversperring waarop een dodelijk efficiënte spanning van 2.000 volt stond. Het leek de bezetter een hindernis bij uitstek om de strijd aan te gaan met vluchtelingen, deserteurs, spionnen, mensen- en brievensmokkelaars en inlichtingsagenten.

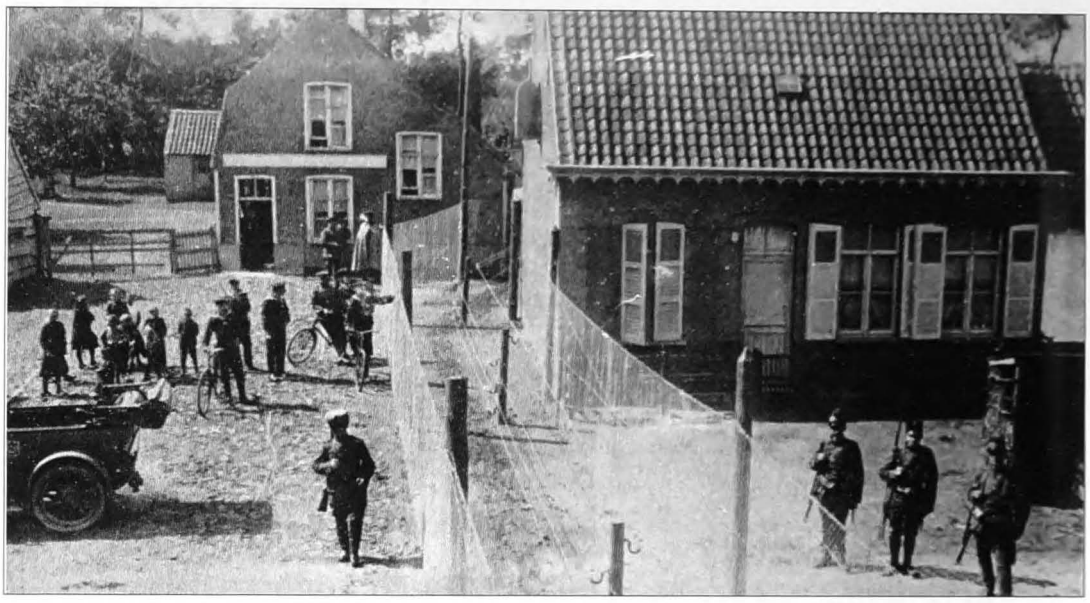

De lezing gaat in op de redenen van de bouw van de elektrische versperring, het optrekken en de technische kenmerken ervan, de nare gevolgen voor de grensbevolking, de wijze waarop velen alsnog deze levensgevaarlijke hindernis omzeilden - maar ook op de talrijke slachtoffers die vielen onder het Duitse vuur en de roekelozen die de moordende kracht van de toen nog nauwelijks gekende elektriciteit onderschatten. Het gaat hier om niet meer en niet minder dan om een voorloper van het IJzeren Gordijn.

De lezing wordt ondersteund door origineel film- en fotomateriaal. De elektrische versperring aan de Belgisch - Nederlandse grens tijdens Wereldoorlog I is en blijft een verrassend historisch gegeven, nauwelijks bekend of gekend. Die grens was een echt maar vergeten front.
U hoort levensechte en boeiende avonturen, wetenschappelijk - historisch gefundeerd, waarbij de werkelijkheid meer dan eens de fictie overtreft...

De lezing wordt gehouden door prof. dr. Alex VANNESTE, gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen, op 6 oktober om 19.30 en vindt plaats in de Kanunnik Andrieszaal in Middelburg.

Dr. MARC CARNIER

De vroegste ontwikkeling van de parochies in het graafschap Vlaanderen

De parochie is veruit de oudste lokale instelling in onze streken. Geen enkele andere organisatie of instelling kan buigen op een geschie-

denis van minstens 1000 jaar. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat de invulling van deze instelling gedurende dit millennium dezelfde is gebleven.

Een parochie uit de dertiende eeuw was heel verschillend van een parochie uit de achttiende eeuw, laat staan van een parochie uit het begin van éénentwintigste eeuw. In deze lezing zal geprobeerd worden na te gaan wat we nu eigenlijk weten en kunnen weten over het ontstaan van een parochie, welke instanties er actief waren en hoe hun onderlinge verhouding was (bisschop, patroon, pastoor, parochianen....). Wat gebeurde er eigenlijk op dit parochiale niveau? De lezing zal zo veel mogelijk gestoffeerd zijn met voorbeelden uit het Meetjesland.

De lezing wordt gehouden door dr. Marc CARNIER, rijksarchivaris en vindt plaats op zondagvoormiddag 6 december van 10.30 tot 11.30 in zaal De Koperen Leeuw aan de Tieltsesteenweg 30 in Eeklo

Deze reeks historische lezingen wordt georganiseerd door:

Heemkundige Kring "Het Ambacht Maldegem"
Heemkundige Kring "Arthur Verhoustraete"
Heemkundige Bijdragen uit het Meetjesland
VVF-Meetjesland
Historisch Genootschap van het Meetjesland

60 Appeltjes van het Meetjesland

Hugo NOTTEBOOM

Niet zonder enige fierheid kan het bestuur van het *Historisch Genootschap van het Meetjesland* dit jaar het zestigste *Appeltje* voorstellen, een zoveelste mijlpaal in de geschiedenis van onze vereniging.

Het eerste jaarboek verscheen in december 1949 op een bescheiden oplage van 200 exemplaren, en telde 96 pagina's. De laatste jaarboeken tellen meestal het driedubbele en meer. *Appeltjes van het*

Het Heemkundig Genootschap op bezoek bij graaf d'Alcantara in Lembeke, midden de jaren vijftig van vorige eeuw: Pieter Van Cleemput en echtgenote Yvonne De Smet, Achiel De Vos, Daniël Verstraete, graaf d'Alcantara, Firmin De Clercq, Alfons Ryserhove en Oscar Lippens. Bij de kinderen zien we Brigitte en Oswald Van Cleemput.

Appeltjes van het Meetjesland, jb. 60 (2009), p. 344-346

Meetjesland was de eerste heemkundige en historische uitgave die toen in het Meetjesland verscheen. De publicatie ervan was niet echt spectaculair te noemen. *Appeltjes* mikte nog op geen breed publiek en was een beetje elitair. Uit de eerste ledenlijsten blijkt dat professoren, dokters, geestelijken, advocaten en vooral veel onderwijzers de bovenhand hadden.

In de loop der jaren veranderde dat beeld vrij drastisch, vooral in de jaren zestig *democratiseerde* het genootschap en werd, nogal denigrerend aangeduid als, *de gewone man* er ook lid van. Een bewijs dat de Meetjeslandse bevolking niet achter bleef bij de spectaculaire economische, wetenschappelijke en culturele ontwikkeling van het volk. Emancipatie, kortom.

Ook het *monopolie* dat het genootschap jarenlang kende, verdween. In alle grote en zelfs kleinere Meetjeslandse gemeenten ontstonden heemkundige of historische kringen, meestal onder impuls en met de medewerking van bestuursleden van het genootschap. En al die verenigingen gaven en geven een tijdschrift of jaarboek uit. *Appeltjes* steunde alle ini-

Op 11 augustus 1963 bezocht het genootschap Adegem. De deelnemers lieten zich fotograferen voor In den Haas, bierhuis bij Leon Haeck. We zien: Arthur Verhoustraete, Achiel De Vos, Pieter Van Cleemput, burgemeester Albert De Kesel, Alfons Ryserhove, pater Goetghebuer, Robert Van Vooren, Daniël Verstraete en veel inwoners van Adegem en het Meetjesland.

tiatieven die ons de geschiedenis van het Meetjesland beter leerden kennen. Ook zijn het bestuursleden van het genootschap die aan de basis lagen van de vele gemeentelijke en parochiale monografieën die de laatste decennia verschenen. Andere regio in Oost- en West-Vlaanderen benijden ons die Meetjeslandse rijkdom: kwaliteitsvolle en rijk geïllustreerde tijdschriften, diepgravende artikels, volumineuze monografieën geschreven door ervaren onderzoekers, talentvolle schrijvers en enthousiaste medewerkers.

Wie de volledige reeks *Appeltjes*, dè encyclopedie van de Meetjeslandse historiografie, in zijn bezit heeft, mag zich heel gelukkig prijzen. Geen enkele gemeente of parochie, of er staat minstens één of zelfs meerdere artikels in die jaarboeken en dit over alle mogelijke onderwerpen. Het bijzondere is dat nagenoeg alle bijdragen nog steeds up to date en betrouwbaar zijn omdat ze gebaseerd zijn op grondig bronnenonderzoek. *Appeltjes* is een van de weinige jaarboeken waarin vanaf nummer één tot aan nummer zestig steeds originele bijdragen verschenen en zelden compilaties. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het jaarboek een van de beste en meest gewaardeerde is van Oost-Vlaanderen en van ver daarbuiten.

Naast het uitgeven van het jaarboek organiseert het genootschap jaarlijks een historische uitstap naar een Meetjeslands dorp en dit al van in 1961 toen met een gammele bus de Meetjeslandse polders werden bezocht. Ook worden historische lezingen georganiseerd die steeds op veel belangstelling kunnen rekenen. Er wordt daarbij zoveel als mogelijke samengewerkt met andere verenigingen of organisaties. Verder bezit het genootschap een rijke bibliotheek die bewaard wordt in het Eeklose stadsarchief en er door iedereen kan worden geraadpleegd.

In de loop van 60 jaar heeft het Meetjesland een ware gedaanteverwisseling ondergaan. Religie, verenigingsleven, het culturele leven, de infrastructuur zijn onherkenbaar veranderd, om nog maar te zwijgen van de politiek. Wat de toekomst voor onze vereniging in petto heeft, kan niemand voorspellen. Het bestuur hoopt in elk geval nog vele jaarboeken te kunnen publiceren. In de archieven is er zeker voldoende materiaal te vinden voor nog eens 60 *Appeltjes*...

Wie naast de vele auteurs en medewerkers zeker in de bloemetjes moet worden gezet, zijn onze leden. Zonder hun belangstelling voor de lokale geschiedenis en hun loyaliteit aan het genootschap, zouden er nooit 60 jaarboeken verschenen zijn. Vandaar onze oprechte dank voor de jarenlange trouw, steun en waardering en het bestuur van het genootschap hoopt in de toekomst blijvend te kunnen rekenen op de steun van *zijn* leden.

HISTORISCH GENOOTSCHAP VAN HET MEETJESLAND

Gesticht in 1946 door dr. Elisabeth DHANENS, erevoorzitster (voorzitster 1951 - 1968), apotheker Prudent RYCKAERT (ondervoorzitter 1946 - 1968) en dr. Edmond TIELEMAN (voorzitter 1946 - 1951). Achiel DE VOS fungeerde van 1948 tot 1977 als secretaris en was voorzitter van 1968 tot 1989. Luc Stockman was voorzitter van 1989 tot 1999.

HET BESTUUR

VOORZITTER

Hugo NOTTEBOOM,
Prins Boudewijnlaan 9B - 9991 Adegem
Tel. 050 71 29 12 - e-mail: hugo.notteboom@skynet.be

ONDERVOORZITTER-REDACTIESECRETARIS

Filip BASTIAEN,
Oostmolenstraat 216 - 9880 Aalter
Tel. 09 375 08 38 - e-mail: filip.bastiaen@telenet.be

PENNINGMEESTER

Maria DE LAERE,
Prins Boudewijnlaan 9B – 9991 Adegem
Tel. 050 71 29 12

LEDEN

Roger BUYCK, Plein 66 - 9970 Kaprijke
Tel. 09 373 90 93 – e-mail: roger.buyck@telenet.be
Frederik DE COCKER, Industrielaan 3 – 9900 Eeklo
Tel. 09 377 13 11 – e-mail: frederik.decocker@ugent.be
Peter LAROY, Brouwerijstraat 84 - 9880 Aalter
Tel. 09 375 14 86 – e-mail: peter.laroy@telenet.be
Oskar LIPPENS, Gentstraat 13 - 9971 Lembeke
Tel. 09 377 28 54
Walter NOTTEBOOM, Noordstraat 196 - 9990 Maldegem
Tel. 050 71 30 25 – e-mail: walter.notteboom@telenet.be
Wilfried STEEGHERS, Vurstjen 21 - 9940 Evergem
Paul VAN DE WOESTIJNE, Tieltsesteenweg 12 – 9900 Eeklo
Tel. 09 377 16 55 – e-mail: paul.vandewoestyne@euphonynet.be
Arco WILLEBOORDSE, Verloren Kostje 5 – NL 4527 BH Aardenburg
Tel. 0031-117-495508 – e-mail: arcowilleboordse@live.nl

APPELTJES VAN HET MEETJESLAND

Jaarboek, sedert 1949 uitgegeven door het *Historisch Genootschap van het Meetjesland.*

REDACTIERAAD/RECENSIEDIENST

Redactiesecretaris: Filip BASTIAEN
Oostmolenstraat 216 - 9880 Aalter
e-mail: appeltjes.meetjesland@telenet.be

Leden: Hugo Notteboom, Peter Laroy en Roger Buyck

Alle artikels dienen uiterlijk 31 oktober in het bezit te zijn van de redactiesecretaris, bij wie ook de auteursrichtlijnen te bekomen zijn.

Boeken ter bespreking aangeboden, worden op hetzelfde adres verwacht en worden nadien in de bibliotheek van het *Genootschap* ondergebracht.

RUILDIENST

Hugo NOTTEBOOM, Prins Boudewijnlaan 9B - 9991 Adegem
Tel. 050 71 29 12
e-mail: hugo.notteboom@skynet.be
Bestellingen van vorige jaarboeken gebeuren op hetzelfde adres.

Nr.	Jaar	Aantal ex.	Prijs
13	1962	5 +2*	10 €
19	1968	5	10 €
20	1968	2	10 €
21	1970	17	5 €
22	1971	2*	10 €
23	1972	1 + 1*	10 €
24	1973	1 + 1*	10 €
25	1974	20 + 2*	5 €
27	1976	6 + 1*	10 €
28	1977	1 + 1*	10 €
29	1978	30 + 1*	5 €
30	1979	1 + 1*	10 €
31	1980	25 + 1*	5 €
32	1981	14	5 €
34	1983	1 + 1*	10 €
35	1984	5	10 €
36	1985	22 + 1*	5 €
37	1986	2 + 1*	5 €

Nr.	Jaar	Aantal ex.	Prijs
38	1987	8 + 1*	10 €
39	1988	1	10 €
40	1989	2	10 €
41	1990	2	10 €
42	1991	2	10 €
43	1992	1	10 €
44	1993	34	5 €
45	1994	31	5 €
46	1995	33	5 €
47	1996	46	5 €
48	1997	65	5 €
49	1998	16	5 €
50	1999	2	10 €
51	2000	44	18 €
52	2001	59	18 €
53	2002	14	18 €
55	2004	24	18 €
56	2005	25	18 €
57	2006	32	18 €
58	2007	35	18 €
59	2008	24	18 €

* tweedehands exemplaar
Oude indices (eerste 25 jaargangen): 18 ex. 1€
Indices van de eerste 50 jaargangen: 35 ex. 1€
Brochures van vroegere uitstappen: uit te kiezen aan 3 € per exemplaar.
Overdrukken: uit te kiezen aan 1 € per exemplaar.

LIDMAATSCHAP

Het lidmaatschap kost € 18,00 (+ eventueel € 3,50 voor het verzenden van het jaarboek; + € 7,00 voor het buitenland). Oudere jaarboeken zijn te bekomen aan de prijzen vermeld in bovenstaand overzicht: 5 euro indien nog meerdere exemplaren beschikbaar, 10 euro indien slechts enkele exemplaren nog aanwezig (afhalen in het Stadsarchief Eeklo, Industrielaan 2 of + € 3,50/7,00 portkosten).

Werkwijze:
- bestellen op hogervermeld ruiladres;
of door storting op bankrekening 979-9544310-97 van het Historisch Genootschap van het Meetjesland, Prins Boudewijnlaan 9B 9991 Maldegem met vermelding "nieuw lid" of de gewenste jaarboeken.

BIJ ADRESVERANDERING

Gelieve dit tijdig door te geven aan de penningmeester. U bent dan zeker nog het jaarboek te ontvangen en het bespaart ons heel wat kosten. Gezien de wet op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer kunnen we moeilijk uw nieuw adres achterhalen.

De auteurs en de uitgever hebben geprobeerd om alle rechthebbenden van illustraties en afbeeldingen op te sporen. Personen die zich alsnog in hun rechten voelen geschaad, kunnen contact opnemen met de redactiesecretaris, Oostmolenstraat 216 in 9880 Aalter of elektronisch via appeltjes.meetjesland@telenet.be .

Verantwoordelijke uitgever/copyright
Historisch Genootschap van het Meetjesland
Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.
Niets uit deze uitgave mag worden gepubliceerd of (gedeeltelijk) overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de auteur, respectievelijk bronvermelding

MET DANK AAN

ERELID (vanaf € 50)

Andries DE SCHEPPER - Evergem

STEUNENDE LEDEN (vanaf € 25)

Geert BAERT - Gent
Leo BRAL - Sint-Kruis (Brugge)
Jozef BUYSSE - Waarschoot
Marijn CLAEYS - Lovendegem
CULTUUROVERLEG
MEETJESLAND - Eeklo
Axel DANNEELS - Coppet (Zw.)
Remy DE BACKER - Gent
Roger DE BACKER - Evergem
Stichting PATRICK DE BEIR
Gent
Adri DE KRAKER - Axel (Nl.)
P.H.E.M. DE MEYER
Oegstgeest (Nl.)
Dirk DE REUCK - Bellem
Johan DE RYCKE-COCQUYT
Evergem
Magda DEVOS
Sint-Denijs-Westrem
Pierre DE WULF - Aalter
Walter en Yvette
DU PRE-BOUDONCK
Sint-Laureins
Jozef DONCK - Aalter
Willy ENGELS - Beveren-Waas
Gerard GYSELS - Eeklo
Dirk HAEK - Eeklo
Patrick HAESEVOETS - Diest
Gilbert HERMIE - Eeklo
Eric LAROY-ROELS - Lovendegem
Jan LIPPENS - Lembeke
Alfons LOONTJENS - Izegem
Herman MARTEYN
Aardenburg (Nl.)
Eric MATTHIJS - Eeklo
Rosita MEIRESONNE - Eeklo
Werner ROELANDTS - Ursel
Lieve RYSERHOVE - Veurne
STAD EEKLO, archief - Eeklo
STREEKPLATFORM
MEETJESLAND - Eeklo
Dirk SCHOCKAERT - Lembeke
Christiana STOCKMAN - Niel
R. STRYMES-DE NEVE
Sint-Laureins
François VAN DAMME - Eeklo
Julien VAN DE KERCKHOVE
Adegem
Alexander VAN DEN
BRAEMBUSSCHE - Eeklo
Maria VANDERBRUGGHE
Lembeke
VAN HOECKE-VERSTRAETE
Rotselaar
Albert VAN HOESTENBERGHE
Maldegem
Angela VAN VOOREN - Assenede
Philippe VERLEYEN - Aalter
Amede VERTENTEN - Eeklo
Jan VRIELYNCK - Deurle
Felix WALDACK - Laarne
Lieva WELVAERT - Lochristi

Inhoudstafel

Roger Buyck	Oscar Lippens: een boeiende persoonlijkheid	5
Roger Buyck	Armoede en armenzorg in Lembeke (1646-1712)	9
Filip Bastiaen	Sporen van Volksjustitie Herroepen van smaad in Lotenhulle, 1891	39
Filip Bastiaen	Sporen van Volksjustitie Volksgerichten in het Meetjesland, 19de eeuw	43
Hugo Notteboom	Kannunik Richard Antonius Ryffranck	53
Filip Bastiaen	Sporen van volkscultuur Huwelijksjubilea in het Meetjesland, eind 19de eeuw	75
Peter Laroy	Onbemind maakt onbekend Biografische aantekeningen bij Hendrik Van de Genachte, politiecommissaris in Aalter van 1890 tot 1920	85
Arco Willeboordse	Die bedraghen wordt van haerrapene Een oud misdrijf in enkele middeleeuwse Noord-Vlaamse lokale verordeningen	113
Hugo Notteboom	In de kijker ... Het Eeklose stadsarchief	139
Arco Willeboordse	Fallus en lunula Context en historiek van een Romeinse amulet uit Aardenburg	163
Paul Van de Woestijne	De Oostwinkelse humanist Martijn De Smet (ca. 1520-1567) vader van de epigrafie	215
Filip Bastiaen	Heemkundig repertorium 2009 Lopende heemkundige bibliografie voor de geschiedenis van het Meetjesland	297
	Kroniek	321
	Meetjeslandse historische lezingen 2010	339
	60 Appeltjes van het Meetjesland	344
	Historisch Genootschap van het Meetjesland	347
	Inhoudstafel	352

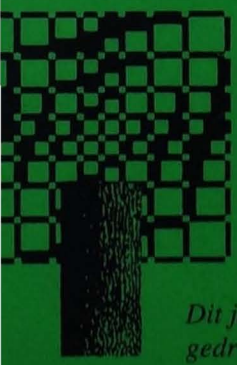

Dit jaarboek werd uitgegeven door het Historisch Genootschap van het Meetjesland en gedrukt bij VAN HOESTENBERGHE n.v., Boud. Lippensstraat 11, 9990 Maldegem.